

ISSN 2224-9281 (Print)
ISSN 2414-990X (Online)

Міністерство освіти і науки України

**Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого**

**ПРОБЛЕМИ
ЗАКОННОСТІ**

**PROBLEMS
OF LEGALITY**

**ПРОБЛЕМЫ
ЗАКОННОСТИ**

Збірник наукових праць

Випуск 153

**Харків
2021**

Засновник і видавець: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Заснований у 1976 р. Виходить 4 рази на рік

Мови видання: українська, англійська, російська

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 21387-11187 ПР від 17.06.2015 р.*

*Збірник наукових праць включено до категорії «Б»
Переліку наукових видань України з юридичних наук (спеціальності 081, 082) –
наказ Міністерства освіти і науки України № 612 від 07.05.2019 р.*

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, протокол № 11 від 21.05.2021 р.*

Редакційна колегія: д-р юрид. наук, проф. А. П. Гетьман (відп. ред.); д-р юрид. наук, проф. Ю. Г. Барабаш (заст. відп. ред.); д-р юрид. наук, проф. К. В. Гусаров (відп. секретар); д-р юрид. наук, проф. Ю. П. Битяк; д-р юрид. наук, проф. О. О. Гріненко; д-р юрид. наук, проф. М. І. Ілиш; канд. юрид. наук, доц. А. М. Ісаєв; канд. юрид. наук, проф. В. В. Комаров; д-р юрид. наук, проф. Я. В. Лазур; канд. юрид. наук, доц. Л. В. Лейба; д-р юрид. наук, проф. В. Я. Настюк; д-р юрид. наук, проф. В. Л. Ортинський; д-р юрид. наук, проф. В. Я. Тацій; д-р юрид. наук, проф. І. А. Тітко; д-р юрид. наук, проф. В. М. Шевчук; д-р юрид. наук, проф. І. В. Яковюк; д-р юрид. наук, проф. О. М. Ярошенко.

Іноземні члени редакційної колегії: д-р юрид. наук, проф. С. О. Балашенко (Білорусь); д-р права, проф. В. Е. Батлер (США); д-р філософії, проф. Л. Груциньський (Польща); д-р юрид. наук, проф. Т. Давуліс (Литва); д-р права, проф. К.-Г. Кестнер (Німеччина); проф. Р. Дж. Лерена (Аргентина); д-р юрид. наук, проф. С. Матюльєне (Литва); д-р права, проф. М. Ф. Монте (Португалія); д-р права, проф. Д. Родрігес-Пінзон (США); д-р права, проф. Р. П. Хуртас-дель Пілар (Колумбія).

Проблеми законності : зб. наук. праць / відп. ред. А. П. Гетьман. – Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2021. – Вип. 153. – 216 с.

У збірнику вміщено наукові статті, присвячені актуальним проблемам правознавства: теорії й історії держави і права, державного будівництва, конституційного, цивільного, трудового, фінансового, господарського, адміністративного, митного, екологічного, кримінального права, кримінального й цивільного процесів, криміналістики, питанням боротьби зі злочинністю.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться правовою тематикою.

Збірник наукових праць індексується в Google Scholar, у міжнародних реферативних базах даних «EBSCO Publisher» (США), «WorldCat» (США), «Directory of Open Access Scholarly Resources» (США), «Directory of Open Access Journals» (DOAJ) (Швеція), «Information Matrix for the Analysis of Journals» (Іспанія), «Index Copernicus International» (Польща), «Bielefeld Academic Search Engine» (Німеччина); має повнотекстові мережеві версії в Інтернеті на платформах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, «Наукова періодика України», «Central and Eastern European Online Library» (Німеччина), «Worldwide Scientific and Educational Library» (США), Республіканської Міжвузівської Електронної Бібліотеки (Казахстан) та ін. Наразі редколегія провадить роботу щодо входження збірника у Scopus та Web of Science.

Адреса редакційної колегії: Україна, 61024, Харків, вул. Пушкінська, 77,
e-mail: problzakon@ukr.net

Використання опублікованих у збірнику матеріалів дозволяється за умови обов'язкового посилання на джерело інформації.

При посиланні на матеріали збірника наукових праць «Проблеми законності» слід використовувати транслітеровану назву «Problemly zakonnosti» або «Problems of legality».

Founder and publisher: Yaroslav Mudryi National Law University

Founded in 1976. Published 4 times per year

Language of edition: Ukrainian, English, Russian

*Certificate of the printed mass medium state registration:
KB No. 21387-11187 IIP, 17.06.2015.*

*The collection of scientific papers is included to the category "B"
of the List of Refereed Scientific Editions of Ukraine in the legal sciences (specialties 081, 082) –
Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated May 7, 2019, No. 612.*

*Recommended for publishing and distribution in Internet by the Academic Council
of Yaroslav Mudryi National Law University, Protocol No. 11, 21.05.2021.*

Editorial team: *Anatolii Getman* – Editor-in-chief, Dr. of Law, Prof.; *Yurii Barabash* – Deputy Editor-in-chief, Dr. of Law, Prof.; *Kostiantyn Gusarov* – Executive Editor, Dr. of Law, Prof.; *Yurii Bytiak* – Dr. of Law, Prof.; *Olena Hrimenko* – Dr. of Law, Prof.; *Mykola Inshyn* – Dr. of Law, Prof.; *Arsen Isaiev* – PhD in Law, Associate Prof.; *Viacheslav Komarov* – PhD in Law, Prof.; *Yaroslav Lazur* – Dr. of Law, Prof.; *Liudmyla Leiba* – PhD in Law, Associate Prof.; *Vasyl Nastiuk* – Dr. of Law, Prof.; *Volodymyr Ortynskyi* – Dr. of Law, Prof.; *Vasyl Tatsii* – Dr. of Law, Prof.; *Ivan Titko* – Dr. of Law, Prof.; *Viktor Shevchuk* – Dr. of Law, Prof.; *Ivan Yakoviuk* – Dr. of Law, Prof.; *Oleh Yaroshenko* – Dr. of Law, Prof.

Foreign Members of the Editorial team: *Serhei Balashenko* – Dr. of Law, Prof. (Belarus); *William E. Butler* – Dr. of Law, Prof. (USA); *Lukasz Gruszczyński* – PhD, Prof. (Poland); *Thomas Davulis* – Dr. of Law, Prof. (Lithuania); *Karl-Hermann Kestner* – Dr. of Law, Prof. (Germany); *Roberto Giordano Lerena* – Prof. (Argentina); *Sniehole Matiulienė* – Dr. of Law, Prof. (Lithuania); *Mario Ferreira Monte* – Dr. of Law, Prof. (Portugal); *Diego Rodriguez-Pinzon* – Dr. of Law, Prof. (USA); *Rocío Peña Huertas del Pilar* – Dr. of Law, Prof. (Colombia).

Problems of legality : Collection of Scientific Works / executive editor Anatolii Getman. – Kharkiv : Yaroslav Mudryi National Law University, 2021. – Issue 153. – 216 p.

The collection contains research papers on topical issues of law: the theory and history of law, constitutional and state-building, civil, labor, fiscal, economic, administrative, customs, environmental, criminal law, criminal and civil procedure, criminology, the struggle with crime.

For researchers, professors, graduate students, students and anyone concerns with legal subject areas.

Collection of the scientific works is indexed in Google Scholar, international review databases «EBSCO Publisher» (USA), «WorldCat» (USA), «Directory of Open Access Scholarly Resources» (USA), «Directory of Open Access Journals» (DOAJ) (Sweden), «Information Matrix for the Analysis of Journals» (Spain), «Index Copernicus International» (Poland), «Bielefeld Academic Search Engine» (Germany), has a full text net copys in the Internet on the platforms of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, «Scientific Periodicals of Ukraine», «Central and Eastern European Online Library» (Germany), Republican Interuniversity Electronic Library (Kazakhstan) et al. Currently, the Editorial team is working on the entry of the collection in Scopos and Web of Science.

Address of the Editorial team: 77, Pushkinska Str., 61024, Kharkiv, Ukraine,
e-mail: problzakon@ukr.net

The use of materials indicated in the collection is allowed provided that the source of information is obligatory referred to.

When referring to the materials of the collection of scientific papers «Problems of Legality», the transliterated title «Problemy zakonnosti» or «Problems of Legality» should be used.

УДК 340(06)

Основатель и издатель: Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Основан в 1976 г. Выходит 4 раза в год

Языки издания: украинский, английский, русский

*Свидетельство о государственной регистрации печатного средства массовой информации:
серия КВ № 21387-11187 ПР от 17.06.2015 г.*

Сборник научных трудов включен в категорию «Б»

Перечня научных рецензируемых изданий Украины по юридическим наукам (специальности 081, 082) – приказ Министерства образования и науки Украины № 612 от 07.05.2019 г.

Рекомендован к печати и распространению через Интернет ученым советом

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, протокол № 11 от 21.05.2021 г.

Редакционная коллегия: д-р юрид. наук, проф. *А. П. Гетьман* (отв. ред.); д-р юрид. наук, проф. *Ю. Г. Барабаш* (зам. отв. ред.); д-р юрид. наук, проф. *К. В. Гусаров* (отв. секретарь); д-р юрид. наук, проф. *Ю. П. Битяк*; д-р юрид. наук, проф. *Е. А. Гриненко*; д-р юрид. наук, проф. *Н. И. Иншин*; канд. юрид. наук, доц. *А. Н. Исаев*; канд. юрид. наук, проф. *В. В. Комаров*; д-р юрид. наук, проф. *Я. В. Лазур*; канд. юрид. наук, доц. *Л. В. Лейба*; д-р юрид. наук, проф. *В. Я. Настюк*; д-р юрид. наук, проф. *В. Л. Ортинский*; д-р юрид. наук, проф. *В. Я. Тацій*; д-р юрид. наук, проф. *И. А. Титко*; д-р юрид. наук, проф. *В. М. Шевчук*; д-р юрид. наук, проф. *И. В. Яковюк*; д-р юрид. наук, проф. *О. Н. Ярошенко*.

Иностранные члены редакционной коллегии: д-р юрид. наук, проф. *С. А. Балашенко* (Беларусь); д-р права, проф. *В. Е. Батлер* (США); д-р философии, проф. *Л. Грущинский* (Польша); д-р юрид. наук, проф. *Т. Давулис* (Литва); д-р права, проф. *К.-Г. Кестнер* (Германия); проф. *Р. Дж. Лерена* (Аргентина); д-р юрид. наук, проф. *С. Матюльене* (Литва); д-р права, проф. *М. Ф. Монте* (Португалия); д-р права, проф. *Д. Родригес-Пинзон* (США); д-р юрид. наук, проф. *Р. П. Хуэртас-дель Пилар* (Колумбия).

Проблемы законности : сб. науч. трудов / отв. ред. *А. П. Гетьман*. – Харьков : Нац. юрид. ун-т имени Ярослава Мудрого, 2021. – Вып. 153. – 216 с.

В сборнике помещены научные статьи, посвященные актуальным проблемам правоведения: теории и истории государства и права, государственного строительства, конституционного, гражданского, трудового, финансового, хозяйственного, административного, таможенного, экологического, уголовного права, уголовного и гражданского процессов, криминалистики, вопросам борьбы с преступностью.

Для научных сотрудников, преподавателей, аспирантов, студентов и всех, кто интересуется правовой тематикой.

Сборник научных трудов индексируется в Google Scholar, в международных реферативных базах данных «EBSCO Publisher» (США), «WorldCat» (США), «Directory of Open Access Scholarly Resources» (США), «Directory of Open Access Journals» (DOAJ) (Швеция), «Information Matrix for the Analysis of Journals» (MIAR) (Испания), «Index Copernicus International» (Польша), «Bielefeld Academic Search Engine» (Германия), имеет полнотекстовые сетевые версии в Интернете на платформах Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского, «Научная периодика Украины», «Central and Eastern European Online Library» (Германия), «Worldwide Scientific and Educational Library» (США), Республиканской Межвузовской Электронной Библиотеки (Казахстан) и др. В настоящее время редколлегия ведет работу по вхождению сборника у Scopus и Web of Science.

Адрес редакционной коллегии: Украина, 61024, г. Харьков, ул. Пушкинская, 77,
e-mail: problzakon@ukr.net

Использование опубликованных в сборнике материалов допускается при условии обязательной ссылки на источник информации.

При ссылке на материалы сборника научных трудов «Проблемы законности» следует использовать транслитерированное название «Problemy zakonnosti» или «Problems of legality».

© Национальный юридический университет
имени Ярослава Мудрого, 2021

ЗМІСТ

ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

<i>Мельник С. М., Червяков О. І.</i> Імплементация стандартів НАТО у систему підготовки фахівців для Служби безпеки України.....	8
--	---

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>Козаченко А. І.</i> Демократизація земської виборчої системи в Україні після Лютневої революції 1917 року.....	18
---	----

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

<i>Ходико Ю. Є.</i> Критерій творчості (оригінальності) як умова охороноздатності об'єкта авторського права.....	27
<i>Сібільов Д. М.</i> Виконавча сила рішень третейських судів.....	38
<i>Шпак М. В.</i> Окремі проблеми надання правової допомоги у судах України у цивільному процесі в сучасних умовах (англійською мовою).....	49

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

<i>Суетнов Є. П.</i> Міжнародно-правові зобов'язання України щодо збереження і відновлення природних екосистем та впровадження екосистемного підходу.....	56
---	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

<i>Балакарева І. М., Марченко О. О., Писаренко Н. Б.</i> Типові і зразкові справи в адміністративному судочинстві: ознаки та особливості розгляду.....	81
<i>Трачук П. А., Нестерова І. А.</i> Теоретичні аспекти відносин держави та органів місцевого самоврядування (англійською мовою).....	92

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ.

КРИМІНАЛЬНО–ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>Тализіна Я. О., Тітко І. А.</i> Забезпечення конфіденційності відомостей про особу, яка бере участь у кримінальному провадженні: окремі проблеми та шляхи їх вирішення.....	104
<i>Романов М. В.</i> Місце захисту прав засудженого у змісті покарання.....	119
<i>Денисов С. Ф., Зайка Д. Є.</i> Виправлення та ресоціалізація засуджених на території України у XIX–XX століттях: теоретичний і практичний аспекти.....	131

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

<i>Маринів В. І., Лейба О. А.</i> Деякі прогалини кримінального процесуального законодавства щодо апеляційного оскарження судових рішень.....	155
<i>Латиш К. В.</i> Криміналістичний аналіз кіберінструментів вчинення злочинів.....	165
<i>Тищенко О. І.</i> Строк проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи та його продовження у кримінальному провадженні.....	173

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>Марсіс Е., Сударсоно, Рубаї М., Хаміда С.</i> Щодо відсутності правил виконання зобов'язань щодо забезпечення жінок засобами для існування (Мадлен) у законі про індонезійське релігійне правосуддя (англійською мовою).....	186
<i>Бітторо Р. В.</i> Основні принципи шаріатської економіки в економічного розвитку громади: аналіз застосування принципів шаріату в Індонезії (англійською мовою).....	199

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Шепітько В. Ю.</i> Сучасні погляди на європейську криміналістику.....	213
--	-----

CONTENTS

LEGAL PRINCIPLES OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY

<i>Melnyk S. M., Cherviakov O. I.</i> Implementation of NATO standards in the training system for the Security Service of Ukraine	8
---	---

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<i>Kozachenko A. I.</i> Democratization of Zemstvo Electoral System in Ukraine after February Revolution of 1917	18
--	----

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE

<i>Khodyko Y. E.</i> Criterion of creativity (originality) as a condition of protectability of subject matter of copyright.....	27
<i>Sibilov D. M.</i> Executive force of decisions of arbitration courts.....	38
<i>Shpak M. V.</i> Certain aspects of giving legal aid in the courts of Ukraine in civil process in modern conditions.....	49

ENVIRONMENTAL LAW

<i>Suietnov Ye. P.</i> International legal obligations of Ukraine for the conservation and restoration of natural ecosystems and the implementation of the ecosystem approach.....	56
--	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE

<i>Balakarjeva I. M., Marchenko O. O., Pysarenko N. B.</i> Typical and exemplary cases in administrative proceedings: features and special aspects of consideration.....	81
<i>Trachuk P. A., Nesterova I. A.</i> Theoretical aspects of the state and local self-government authorities' relations.....	92

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. PENITENTIARY LAW

<i>Talyzina Ya. O., Titko I. A.</i> Ensuring the confidentiality of information about a person involved in criminal proceedings: selected issues and solutions.....	104
<i>Romanov M. V.</i> The place of the prisoners' rights protection in the content of the punishment.....	119
<i>Denysov S. F., Zaika D. Ye.</i> Correction and resocialization of convicted persons on the territory of Ukraine in the XIX–XX centuries: theoretical and practical aspects.....	131

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS. JUDICIAL EXPERTISE

<i>Maryniv V. I., Leiba O. A.</i> Some gaps in criminal procedural legislation at the time of court decisions appeal	155
<i>Latysh K. V.</i> Criminalistics analysis of cyber tools for committing crimes.....	165
<i>Tyshchenko O. I.</i> The term of the inpatient forensic psychiatric assessment and its continuation in criminal proceedings.....	173

INTERNATIONAL LAW

<i>Marsis E., Sudarsono, Ruba'i M., Hamidah S.</i> Due to the absence of rules for the execution of Madliyah livelihood in the law of the Indonesian religion justice	186
<i>Bintoro R. W.</i> Basic principles of sharia economy for community economic empowerment (study of the sharia principles application in Indonesia).....	199

REVIEWS

<i>Shepitko V. Yu.</i> Contemporary views on European forensics.....	213
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

<i>Мельник С. Н., Червяков А. И.</i> Имплементация стандартов НАТО в систему подготовки специалистов для Службы безопасности Украины.....	8
---	---

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

<i>Козаченко А. И.</i> Демократизация земской избирательной системы в Украине после Февральской революции 1917 года.....	18
--	----

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

<i>Ходыко Ю. Е.</i> Критерий творчества (оригинальности) как условие охраноспособности объекта авторского права	27
<i>Сибилёв Д. М.</i> Исполнительная сила решений третейских судов.....	38
<i>Шпак М. В.</i> Отдельные проблемы оказания правовой помощи в судах Украины в гражданском процессе в современных условиях (на английском языке)	49

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО

<i>Суетнов Е. П.</i> Международно-правовые обязательства Украины по сохранению и восстановлению природных экосистем и внедрению экосистемного подхода.....	56
--	----

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС

<i>Балакарева И. Н., Марченко Е. А., Писаренко Н. Б.</i> Типичные и образцовые дела в административном судопроизводстве: признаки и особенности рассмотрения.....	81
<i>Трачук П. А., Нестерова И. А.</i> Теоретические аспекты отношений государства и органов местного самоуправления (на английском языке).....	92

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ. УГОЛОВНО–ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

<i>Талызина Я. О., Титко И. А.</i> Обеспечение конфиденциальности сведений о лице, которое принимает участие в уголовном производстве: отдельные проблемы и пути их решения	104
<i>Романов М. В.</i> Место защиты прав осужденного в содержании наказания	119
<i>Денисов С. Ф., Заика Д. Е.</i> Исправление и ресоциализация осужденных на территории Украины в XIX–XX веках: теоретический и практический аспекты.....	131

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС И КРИМИНАЛИСТИКА. СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА

<i>Марынин В. И., Лейба Е. А.</i> Некоторые пробелы уголовно-процессуального законодательства в обжаловании судебных решений	155
<i>Латыш К. В.</i> Криминалистический анализ киберинструментов совершения преступлений.....	165
<i>Тищенко О. И.</i> Срок проведения стационарной судебно-психиатрической экспертизы и его продление в уголовном производстве.....	173

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

<i>Марсис Е., Сударсоно, Рубаи М., Хамида С.</i> Об отсутствии правил выполнения обязательств по обеспечению женщин средствами к существованию (Мадлен) в законе о индонезийском религиозном правосудии (на английском языке).....	186
<i>Бинторо Р. В.</i> Основные принципы шариатской экономики для экономического развития сообщества (анализ применения принципов шариата в Индонезии) (на английском языке)....	199

РЕЦЕНЗИИ

<i>Шепитько В. Ю.</i> Современные взгляды на европейскую криминалистику	213
---	-----

ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Мельник Сергій Миколайович,
*доктор юридичний наук, доцент,
начальник Військово-юридичного інституту,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: msn7777@ukr.net
ORCID 0000-0002-3243-276X*

Червяков Олександр Іванович,
*кандидат юридичних наук, заступник начальника
Інституту підготовки юридичних кадрів
для Служби безпеки України,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: o.i.chervyakov@nlu.edu.ua
ORCID 0000-0002-6456-9963*

doi: 10.21564/2414–990X.153.231555
УДК 342.9.07(477)+355:3271(10622НАТО)

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ СТАНДАРТІВ НАТО У СИСТЕМУ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Упровадження стандартів Північноатлантичного альянсу у вітчизняне законодавство, яке регулює відносини в секторі безпеки і оборони, є однією із ключових вимог для отримання Украї-

ною Плану дій щодо членства в НАТО та подальшого поглиблення євроатлантичної інтеграції з метою набуття членства в Альянсі. Важливим питанням для виконання вказаних завдань постає імплементація стандартів і процедур НАТО у сферу військової освіти. У процесі стандартизації і досягнення стану взаємосумісності сектору безпеки і оборони України з відповідними силами НАТО окремо слід виділити специфіку застосування стандартів при вдосконаленні системи підготовки фахівців для Служби безпеки України. Відповідно до вказаного курсу розвитку сьогодні військова освіта включає формальну та неформальну (загальна професійна підготовка) складові, а також удосконалення фахової компетентності (спеціальна професійна підготовка). Професійна підготовка військових фахівців за стандартами НАТО здійснюється за відповідними рівнями управління: оперативний, тактичний, стратегічний. Враховуючи специфіку професійної діяльності, покладених завдань та виконуваних для цього функцій, система підготовки кадрів для Служби безпеки України може бути інституціалізована в системі військової освіти чи поза її межами. Незалежно від обраної моделі, підготовка фахівців для сил безпеки має базуватись на стандартах НАТО.

Ключові слова: національна безпека; військова освіта; Служба безпеки України; військова служба; стандарти НАТО; сили безпеки; сектор безпеки і оборони; реінтеграція.

Мельник С. Н., доктор юридических наук, доцент, начальник Воєнно-юридического інститута, Національний юридический університет імені Ярослава Мудрого, Україна, г. Харків. e-mail: msn7777@ukr.net ; ORCID 0000-0002-3243-276X

Червяков А. И., кандидат юридических наук, заступитель начальника Інститута підготовки юридических кадрів для Служби безпеки України, Національний юридический університет імені Ярослава Мудрого, Україна, г. Харків. e-mail: o.i.cherviakov@nlu.edu ; ORCID 0000-0002-6456-9963

Імплементация стандартів НАТО в систему підготовки спеціалістів для Служби безпеки України

Внедрение стандартів Североатлантического альянса в отечественное законодательство, регулирующее отношения в секторе безопасности и обороны, является одним из ключевых требований для получения Украиной Плана действий относительно членства в НАТО и дальнейшего углубления евроатлантической интеграции с целью приобретения членства в Альянсе. Важным вопросом для выполнения указанных задач является имплементация стандартів и процедур НАТО в сферу военного образования. В процессе стандартизации и достижения состояния совместимости сектора безопасности и обороны Украины с соответствующими силами НАТО отдельно следует выделить специфіку применения стандартів при совершенствовании системы подготовки специалистов для Службы безопасности Украины. Согласно указанного курса сегодня развитие военного образования включает формальную и неформальную (общая профессиональная подготовка) составляющие, а также совершенствование профессиональной компетентности (специальная профессиональная подготовка). Профессиональная подготовка военных специалистов по стандартам НАТО осуществляется по соответствующим уровням управления: оперативный, тактический, стратегический. Учитывая специфіку профессиональной деятельности, возложенных задач и выполняемых для этого функций, система подготовки кадрів для Службы безопасности Украины может быть институциализирована в системе военного образования или за ее пределами. Несмотря на выбранную модель, подготовка специалистов для сил безопасности должна базироваться на стандартах НАТО.

Ключевые слова: национальная безопасность; военное образование; Служба безопасности Украины; военная служба; стандарты НАТО; силы безопасности; сектор безопасности и обороны; реинтеграция.

Постановка проблеми. Реалізуючи свої спрямування до Північноатлантичної інтеграції, зокрема на шляху реформування сектору безпеки і оборони для отримання Плану дій щодо членства в НАТО (далі – ПДЧ), українське суспільство стикнулося з необхідністю адаптації чинних нормативних документів [1] зі стандартами Організації Північноатлантичного договору (далі – НАТО, від англ. NATO – North Atlantic Treaty Organisation). Однак якщо імплементація таких стандартів для сил оборони в різних сферах діяльності Збройних Сил України та інших військових формуваннях успішно провадиться, то в сфері військової освіти потребує додаткового регулювання, зокрема з огляду на положення законодавства про вищу освіту. Стосовно ж Служби безпеки України процеси впровадження таких стандартів у її службову діяльність потребують особливого підходу. Адже хоча СБ України – військове формування, її правовий статус, система, функції та методи діяльності є унікальними. Це також стосується і відомчої системи підготовки кадрів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зазначимо, що реформуванню Збройних Сил України та інших військових формувань згідно зі стандартами НАТО присвячено роботи, зокрема, Є. О. Романенка (Ye. O. Romanenko), С. Т. Полторака (S. T. Poltorak), С. В. Стріхи (S. V. Strikha), М. С. Садовського (M. S. Sadovskyi), О. В. Червякової (O. V. Chervyakova) та ін. Розвиток системи військової освіти найповніше висвітлено у працях С. Т. Полторака [2], який проаналізував стан та визначив перспективи розвитку військової освіти, а також Д. В. Вітра (D. V. Viter) та О. О. Мітягіна (O. O. Mitiahin) [3, с. 85], які конкретизували моделі професійної підготовки офіцерів на оперативному, тактичному та стратегічному рівнях. Разом із цим зауважимо, що питання розвитку та реформуванню освіти в системі СБ України досі не приділено належної уваги.

Мета статті – розглянути проблематику впровадження стандартів НАТО в систему підготовки фахівців для Служби безпеки України. Досягнення цієї мети можливе через розгляд загальних підходів до імплементації таких стандартів, досвіду Збройних Сил України у реформуванні системи військової освіти.

Викладення основного матеріалу. Для того, щоб досягнути ефективної взаємодії при плануванні, проведенні операцій та уніфікації всіх інших елементів під час спільної діяльності, країнами-членами Північноатлантичного альянсу – НАТО [4] було розроблено та впроваджено спільні документи – стандарти, які дозволяють приймати ефективні рішення, розробляти спільну державну політику, що сприяє ефективному розподілу і використанню ресурсів і сил [5].

«Стандарт НАТО, він же «Угода зі стандартизації» (англ. Standardization Agreement; STANAG) – міжнародний договір, який регламентує загальні правила, визначає спільний порядок дій, закріплює єдину термінологію і встановлює умови уніфікації технічних процесів, а також озброєння та військової техніки, іншої матеріальної частини збройних сил Альянсу та країн-партнерів» [6, с. 145]. Не винятком для стандартизації та уніфікації є сфера військової

освіти країн-членів НАТО, яка проте має свої особливості, що передусім пов'язані з національним законодавством кожної з таких країн.

Погоджуючись з думкою С. В. Стріхи, що «поняття «стандарти НАТО» стосовно сфери військової освіти є досить розмитим, тому можна говорити як про введення у систему військової освіти України стандартів НАТО, так і про досягнення рівня підготовки військових фахівців найбільш боєздатних армій країн Альянсу» [7, с. 149], доходимо висновку, що основним завданням імплементації таких стандартів у вітчизняне законодавство є побудова ефективної системи військової освіти.

Національна система підготовки військових фахівців за стандартами НАТО поділяється на два пов'язані компоненти: перший – це профільна освіта із здобуттям освітнього рівня в рамках відповідних освітніх програм згідно із законодавством України про освіту (молодший бакалавр, бакалавр, магістр) [8] та другий – це професійна підготовка або підвищення кваліфікації [9, с. 43–47], мета якої – здобуття практичних навичок за напрямками професійної діяльності. Тобто перший компонент необхідний, щоб посісти посаду за певною професією, другий – для професійного та кар'єрного зростання. Водночас обов'язковим елементом здобуття базової військової освіти є оволодіння специфічними компетенціями (для заняття офіцерських посад тактичного рівня) у рамках освітньої програми (освітньо-професійної, освітньо-наукової), виходячи з того принципу, що будь-який офіцер повинен знати та застосовувати базові уміння і навички, які дозволяють виконувати задачі на рівні командування первинними елементами в штатній побудові Збройних Сил України та інших військових формувань (взвод, рота) [10, с. 9–12]. Але при цьому враховувати, що характер військових операцій завжди включає елементи змінні, тож вважається невідомим, непередбачуваним. І реагування залежить від того, наскільки добре підготовлений фахівець. Таким чином, доходить висновку Андерс Макдональд Цукермані (Anders Mcdonald Sookermany), є вагомими підстави стверджувати, що підготовка до непередбачуваного має відігравати ключову роль у військовій освіті [11]. Схожу думку висловлюють вітчизняні науковці Д. В. Вітер та О. О. Митягін, зазначаючи, що система ПВО як результат потребує орієнтації на формування у офіцера стійкої сукупності знань, навичок та вмінь, які забезпечують високий рівень професіоналізму та лідерських якостей, що і складає образ офіцера [3, с. 84]

«Як освітні програми, так і програми професійного підвищення кваліфікації військовослужбовців у європейських країнах – членах НАТО побудовані на європейській кредитно-трансферній системі (ECTS)», – слушно зауважує С. Т. Полторак [2, с. 5]. Саме це і дозволяє легко поєднувати два вищезгадані нами компоненти.

Щодо системи підготовки фахівців для Служби безпеки України як складової національної системи військової освіти, то маємо дещо іншу ситуацію, яка впливає із низки взаємозв'язаних причин. По-перше – хоча правовий статус курсантів ВВНЗ (ВНП ЗВО) базується на віднесенні їх до військовослужбовців

[12, с. 36–38], інтереси стейкхолдерів та специфіка освітніх компонентів вимагає від них оволодіння іншими, специфічними знаннями, що майже не пов'язані зі змістом командно-штабного курсу для офіцерів тактичного рівня. По-друге – організаційна побудова ЗСУ, в тому числі командно-штабна структура штабів НАТО (J-структура), перехід до якої у ЗСУ почався в 2019 р., відрізняється від системи побудови та функціонування підрозділів СБ України. По-третє – мабуть, найголовніша причина відмінностей профільної освіти – це сфера професійної діяльності здобувачів освіти в майбутньому. Адже відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» [13] окремими функціями, спрямованими на забезпечення державної безпеки, наділено лише СБУ, зокрема контррозвідки, протидії розвідувально-підривної діяльності, охорони державної таємниці.

Також з огляду на концепцію розпочатої реформи СБУ, впровадження стандартів НАТО у сферу відомчої освіти повинно ґрунтуватись на використанні саме методів та технологій освіти, забезпечення її якості та в першу чергу побудові на цих стандартах нових професійних програм підготовки. Професійна освіта для співробітників СБУ від військової освіти відрізняється також тим, що у ній немає поділу на рівні, які передбачені для інших військових формувань. Але при цьому є необхідність структурно-функціональної моделі професійного навчання.

Наприклад, за результатами аналізу українського законодавства у галузі інформаційної та кібербезпеки, а також типового плану кібербезпеки НАТО було виділено компетентності, якими повинні оволодіти в процесі освіти основні суб'єкти національної системи кібербезпеки – Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національна поліція України, Служба безпеки України, Міністерство оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України, спецслужб та Національного банку України, моделі професійних компетентностей працівників / персоналу цих організацій, узгоджені із завданнями, покладеними на ці структури [14, с. 282]. Норвезький військовий фахівець Карстен Ф. Роеннфельдт зауважує, що визначення та розвиток компетентності офіцера є важливим фактором безпеки країни та важливим атрибутом законної військової установи. Офіцерський корпус США, як вказує науковець, виступає за вузьку концепцію знань, яка обмежує корисність збройних сил як інструмент політики, що і обумовлює загальноприйнятту вузькоспеціалізовану концепцію компетентності офіцерів [15]. Враховуючи специфіку діяльності спецслужб, у тому числі в Україні, розмежування елементів професійної підготовки має відбуватися передусім відповідно до певних знань за функціональним їх спрямуванням, як то «кібербезпека», «контррозвідка», «охорона державної таємниці», «протидія розвідувально-підривної діяльності» тощо, а потім вже за масштабом їх застосування.

Важливим елементом системи підготовки фахівців для СБ України повинен стати підхід до підбору осіб для викладання навчальних дисциплін та окремих їх компонентів. У ряді випадків він має відрізнитись від такого, який існує як в

ЗВО цивільного спрямування, так і у вищих військових навчальних закладах, зокрема коли це пов'язано із галузями знань, притаманними лише діяльності спецслужби. У цьому разі правильним буде підхід, описаний стандартом у сфері освіти та індивідуальної підготовки 075-7 НАТО [16], яким передбачено при залученні інструкторів першим кроком «а. Confirm instructors have the subject matter expertise». Тобто ключові критерії для залучення викладачів (інструкторів) для закладів освіти Служби безпеки України також можуть ґрунтуватись на засадах, передбачених в стандартах НАТО. Але такий підхід не має застосовуватись для викладачів, які забезпечують викладання освітніх компонентів в інших, неспецифічних галузях знань, в тому числі військових наук.

У контексті реформування Служби безпеки України необхідність укомплектування її кваліфікованими кадрами є однією з найважливіших задач, яку можна вирішити в тому числі впроваджуючи досвід країни НАТО, який втілено у відповідних стандартах. У цьому аспекті постає вимога до зміни законодавства про Службу безпеки України шляхом прийняття довгоочікуваного закону із закріпленням у ньому основних положень щодо підготовки фахівців для спецслужби. Разом із цим систему підготовки фахівців для Служби безпеки України має бути виокремлено з системи військової освіти України, куди вона зараз віднесена рішенням Уряду про єдину систему військової освіти [17]. Це, зокрема, пов'язано із переведенням військовослужбовців СБУ на систему спеціальних звань, що передбачено проектом закону про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України 3196-д від 26.10.2020 р. [18].

Гармонійне поєднання формальної вищої освіти (з урахуванням особливостей підготовки фахівців для спецслужби) із професійною підготовкою за стандартами Євroatлантичної спільноти стане ефективним підґрунтям для підготовки кваліфікованих співробітників сучасної спецслужби, спроможної ефективно виконувати покладені на неї завдання [19, с. 150–152; 20, с. 163–165; 21, с. 379–381].

Висновок. Ґрунтуючись на викладеному, пропонуємо 1) вирішити питання про виділення підготовки фахівців для Служби безпеки України в окрему підсистему вищої освіти навчання за спеціальностями 25 «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» (256 «Національна безпека»), 26 «Цивільне безпека» (262 «Правоохоронна діяльність»), 08 «Право»; 2) до особливостей освітньо-професійних програм здобувачів освіти другого (бакалаврського) і третього (магістерського) рівнів вищої освіти віднести надання здобувачам освіти статусу курсантів (слухачів) з переходом на систему спеціальних звань; 3) розробити і впровадити курси професійної підготовки, які охоплюватимуть підготовку офіцерів за функціональними напрямками («контррозвідка», «охорона державної таємниці», «протидія розвідувально-підривної діяльності», «кібербезпека» тощо); 4) визнати такою, що втратила чинність Постанову Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 р. № 1410;

5) унормувати функціонування системи військової освіти та окремих її елементів концептуально новим нормативним актом, який би враховував запропоновану вище структурно-функціональну модель підготовки фахівців для Служби безпеки України в рамках професійної освіти.

Список літератури

1. Miloš Bešić, Dušan Spasojević. Montenegro, NATO and the divided society. *Communist and Post-Communist Studies*. 2018. Vol. 51. Issue 2. P. 139–150. doi: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2018.04.006>.

2. Полторак С. Т. Трансформація системи військової освіти України на шляху до досягнення стандартів НАТО. *Наука і оборона*. 2018. Вип. 2. С. 3–10. doi: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2018-3-2-3-10>.

3. Вітер Д. В., Мітягін О. О. Професіоналізація військової освіти в Україні: головні напрямки, зміст та перспективи. *Військова освіта*. 2020. Вип. 1 (41). С. 81–90. doi: <https://doi.org/10.33099/2617-1775/2020-01/81-90>.

4. Overview regarding the certification of a new military jet aircraft for school and training. *International Conference of Aerospace Sciences "AEROSPATIAL 2018"* (25–26 October 2018. Bucharest, Romania), (held at INCAS, B-dul Iuliu Maniu 220, sector 6). Section 4 – Materials and Structures. doi: <https://doi.org/10.13111/2066-8201.2019.11.1.18>. URL: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0> (дата звернення: 30.04.2021).

5. Vallejo-Rosero P., García-Centeno M. C., Delgado-Antequera L., Fosado O., Caballero R. A. Multiobjective Model for Analysis of the Relationships between Military Expenditures, Security, and Human Development in NATO Countries. *Mathematics*. 2021. Vol. 9. Issue 1. 23. doi: <https://doi.org/10.3390/math9010023>.

6. Романенко Є. О. Реформування Збройних сил України за стандартами НАТО. *Публічне урядування*. 2016. № 3. С. 142–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubm_2016_3_15 (дата звернення: 30.04.2021).

7. Стріха С. В. Трансформація системи військової освіти України на шляху України до НАТО. *Військова освіта*. 2019. Вип. 2 (40). С. 147–156. doi: <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2019-2/147-156>.

8. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.

9. Червякова О. В. Компаративіський аналіз концепцій військового права: вітчизняний та закордонний досвід. *Галузь військового права у сучасних умовах державотворення* : тези доп. учасників Наук.-практ. онлайн-сем. (Київ, 11 груд. 2020 р.). Київ : НДІ ППСН, 2020. С. 43–47.

10. Cherviakova O. V., Mekheda V. D. Violations of the laws or customs of war under military law: comparative analysis of international and internal legislation of Ukraine. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 152. С. 8–18. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.152.223328>.

11. Anders McDonald Sookermany. Military Education Reconsidered: A Postmodern Update. *Journal of Philosophy of Education*. Vol. 51, No. 1, 2017 <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12224>. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1467-9752.12224> (дата звернення: 30.04.2021).

12. Червяков О. І. Щодо особливостей правового статусу курсанта. *Науковий вісник академії муніципального управління. Серія «Право»*. 2013. Вип. 3. С. 36–42.

13. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

14. Training model for professionals in the field of information and cyber security in the higher educational institutions of Ukraine. *Information Technologies and Learning Tools*. Vol. 67, № 5. 2018. doi: <https://doi.org/10.33407/itlt.v67i5.2347>. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2347> (дата звернення: 30.04.2021).

15. Carsten F. Roennfeldt. Wider Officer Competence: The Importance of Politics and Practical Wisdom. *Armed Forces & Society*, vol. 45, 1. p. 59–77. First Published November 14, 2017. doi: <https://doi.org/10.1177/0095327X17737498>.

16. Bi-strategic command 075-007 «Education and individual training directive (E&ITD)», dated 10 September 2015. URL: https://www.coemed.org/files/Branches/DH/Files_01/Bi-SC_75-7_NEW.pdf (дата звернення: 30.04.2021).

17. Про створення єдиної системи військової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 р. № 1410. *Офіційний вісник України*. 1998. № 51. С. 32–33. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.04.2021).

18. Про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України : проект закону № 3196-д від 26.10.2020. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70243 (дата звернення: 30.04.2021)

19. Червякова О. В. Відповідальність за воєнні злочини: механізми та процеси відновлення суверенітету та безпеки України. *Форум права*. 2020. № 61(2). С. 150–162. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883835>.

20. Червякова О. В. Відповідальність за воєнні злочини: через перехідне правосуддя до сталого миру та безпеки України. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 150. С. 161–172. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.150.208602>.

21. Червякова О. В. Воєнні злочини: проблеми регулювання в законодавстві України. *Діджиталізація і безпека* : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 листопада 2020 р.) / за ред. проф. А. П. Гетьмана і проф. Б. М. Головкина. 2020. С. 379–381.

References

1. Miloš Bešić, Dušan Spasojević. (2018). Montenegro, NATO and the divided society. *Communist and Post-Communist Studies*, 51 (2), 139–150. doi: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2018.04.006>.

2. Poltorak, S.T. (2018). Transformatsiia systemy viiskovoi osvity Ukrainy na shliakhu do dosiahnennia standartiv NATO. *Nauka i oborona, issue 2, 3–10*. doi: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2018-3-2-3-10> [in Ukrainian].

3. Viter, D.V., Mitiahin, O.O. (2020). Profesionalizatsiia viiskovoi osvity v Ukraini: holovni napriamky, zmist ta perspektyvy. *Viiskova osvita, issue, 1(41), 81–90*. doi: <https://doi.org/10.33099/2617-1775/2020-01/81-90> [in Ukrainian].

4. Overview regarding the certification of a new military jet aircraft for school and training. (2018). *International Conference of Aerospace Sciences “AEROSPATIAL 2018”* (25–26 October 2018, Bucharest, Romania), (held at INCAS, B-dul Iuliu Maniu 220, sector 6). Section 4 – Materials and Structures. doi: <https://doi.org/10.13111/2066-8201.2019.11.1.18>. URL: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>.

5. Vallejo-Rosero, P., García-Centeno, M.C., Delgado-Antequera, L., Fosado, O., Caballero, R.A. (2021). Multiobjective Model for Analysis of the Relationships between Military Expenditures, Security, and Human Development in NATO Countries. *Mathematics. issue 9, 23*. doi: <https://doi.org/10.3390/math9010023>.

6. Romanenko, Ye.O. (2016). Reformuvannia Zbroinykh syl Ukrainy za standartamy NATO. *Publitchne uriaduvannia, issue 3, 142–150*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubm_2016_3_15 [in Ukrainian].

7. Strikha, C.V. (2019). Transformatsiia systemy viiskovoi osvity Ukrainy na shliakhu Ukrainy do NATO. *Viiskova osvita, issue 2 (40), 147–156*. doi: <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2019-2/147-156>.

8. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. (2017). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 38–39, art. 380* [in Ukrainian].

9. Cherviakov, O.V. (2020). Komparatyviskyi analiz kontseptsii viiskovoho prava: vitchyznianiya ta zakordonnyi dosvid. *Haluz viiskovoho prava u suchasnykh umovakh derzhavotvorennia: tezy dop. uchastykiv Nauk.-prakt. onlain-sem.* (Kyiv, 11 hrud. 2020 r.). Kyiv: NDI PPSN, 43–47 [in Ukrainian].

10. Cherviakov, O.V., Mekheda, V.D. (2021). Violations of the laws or customs of war under military law: comparative analysis of international and internal legislation of Ukraine. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 152*, 8–18. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.152.223328>.

11. Anders McDonald Sookermany. (2017). Military Education Reconsidered: A Postmodern Update. *Journal of Philosophy of Education, Vol. 51, No. 1*. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12224>. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1467-9752.12224>.

12. Cherviakov, O.I. (2013). Shchodo osoblyvosti pravovoho statusu kursanta. *Naukovyi visnyk akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriya «Pravo», issue 3*, 36–42 [in Ukrainian].

13. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. No 2469-VIII (2018). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 31, art. 241* [in Ukrainian].

14. Training model for professionals in the field of information and cyber security in the higher educational institutions of Ukraine. (2018). *Information Technologies and Learning Tools, Vol. 67, No. 5*. doi: <https://doi.org/10.33407/itlt.v67i5.2347>. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2347>.

15. Carsten F. Roennfeldt. (2017). Wider Officer Competence: The Importance of Politics and Practical Wisdom. *Armed Forces & Society, vol. 45, 1*, 59–77. doi: <https://doi.org/10.1177/0095327X17737498>.

16. Bi-strategic command 075-007 «Education and individual training directive (E&ITD)». (2015). URL: https://www.coemed.org/files/Branches/DH/Files_01/Bi-SC_75-7_NEW.pdf.

17. Pro stvorennia yedynoi systemy viiskovoi osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.12.1997 r. № 1410 (1997). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine, 51*, 32–33. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

18. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy “Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy” shchodo udoskonalennia orhanizatsiino-pravovykh zasad diialnosti Sluzhby bezpeky Ukrainy: proiekt zakonu № 3196-d vid 26.10.2020 r. (2010). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70243 [in Ukrainian].

19. Cherviakov, O.V. (2020). Vidpovidalnist za voieni zlochyny: mekhanizmy ta protsesy vidnovlennia suverenitetu ta bezpeky Ukrainy. *Forum prava, issue 61(2)*, 150–162. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883835> [in Ukrainian].

20. Cherviakov, O.V. (2020). European Security Architecture at the end of the XVIII – the first half of the XIX century [Arkhitektura yevropeiskoi bezpeky naprykintsi XVIII – u pershii polovyni XIX storichchia]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 150*, 161–172. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.150.208602> [in Ukrainian].

21. Cherviakov, O.V. (2020). Voieni zlochyny: problemy rehuliuвання v zakonodavstvi Ukrainy. *Didzhytalizatsiia i bezpeka: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 19 lystopada 2020 r.)*. A. P. Hetman, B. M. Holovkin (Eds.). Kharkiv, 379–381 [in Ukrainian].

Melnyk S. M., Doctor of Law, Associate professor, Head of the Military Law Institute Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: msn7777@ukr.net ; ORCID 0000-0002-3243-276X

Cherviakov O. I., PhD in Law, Deputy head of the Juridical Personnel Training Institute for the Security Service of Ukraine, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: msn7777@ukr.net ; ORCID 0000-0002-3243-276X

Implementation of NATO standards in the training system for the Security Service of Ukraine
Incorporation of North Atlantic Alliance standards into domestic legislation, that governs relations in the security and defense sector is one of the key requirements for Ukraine to obtain a NATO Membership

Action Plan and further deepen Euro-Atlantic integration with a view to acquiring Alliance membership. An Important condition for these tasks is the implementation of NATO standards and procedures in the legislation governing military education. In the process of standardizing and achieving the state of compatibility of the security and defense sector of Ukraine with the relevant NATO forces, the specificity of the application of standards in improving the system of training specialists for the Security Service of Ukraine should be highlighted separately. According to this development course, military education today includes formal and informal (general training) components, and the improvement of professional competence (special training). Professional training of military specialist according to NATO standards is carried out at the appropriate levels of management: operational, tactical, strategic. It remains compulsory for officers to have received a higher education in the relevant educational programs. Taking into account the specific nature of the professional activities of the members of the special service, the tasks assigned to them and the functions performed for that purpose, namely, countering intelligence and subversive activities, combating terrorism, counter-intelligence and defending national statehood, Ensuring the security of the State in cyberspace, etc., the training system for the Security Service may be differentiated according to its functional direction and institutionalized in the military education system or outside it. At the same time, an important basis for the development of the educational component in the Security Service of Ukraine will remain the recruitment of teaching staff from among persons with practical experience. Despite the format of the model chosen, training for the security forces should be based on NATO standards, with a conceptually new piece of legislation.

Keywords: national security; military education; Security Service of Ukraine; military service; NATO standards; security forces; security and defense sector; reintegration.

Рекомендоване цитування: Мельник С. М., Червяков О. І. Імплементація стандартів НАТО у систему підготовки фахівців для Служби безпеки України. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 8–17. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.231555>.

Suggested Citation: Melnyk, S.M., Cherviakov, O.I. (2021). Implementatsiia standartiv NATO u systemu pidhotovky fakhivtsiv dlia Sluzhby bezpeky Ukrainy [Implementation of NATO standards in the training system for the Security Service of Ukraine]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 153*, 8–17. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.231555>.

Надійшла до редколегії 01.05.2021 р.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Козаченко Анатолій Іванович,
доктор юридичних наук, доцент, завідувач
кафедри теоретико-правових дисциплін,
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Полтава
e-mail: a.i.kozachenko@ukr.net
ORCID 0000-0002-4568-7964

doi: 10.21564/2414–990X.153.225825
УДК 340.15

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ЗЕМСЬКОЇ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ЛЮТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ

Аналізується земське законодавство Тимчасового уряду Росії, котре впровадило загальні, рівні, прямі, таємні вибори земських гласних. Вибори повітових та губернських гласних відбулися за пропорційною виборчою системою. Земство отримало право самостійно вирішувати за якою виборчою системою – мажоритарною чи пропорційною – обирати волосних гласних. Завдяки виборам 1917 р. відбувся процес демократизації земського самоврядування та сформовано волосне земство в Україні.

Ключові слова: земське самоврядування; революція; демократизація; виборча система; волосне земство.

Козаченко А. И., доктор юридических наук, доцент, заведующий кафедрой теоретико-правовых дисциплин, Полтавский юридический институт Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Полтава.

e-mail: a.i.kozachenko@ukr.net ; ORCID 0000-0002-4568-7964

Демократизация земской избирательной системы в Украине после Февральской революции 1917 года

В статье проведен анализ земского законодательства Временного правительства России, которое установило всеобщие, равные, прямые, тайные выборы земских гласных. Выборы уездных и губернских гласных проводились по пропорциональной избирательной системе. Земства

получили право самостоятельно решать по какой избирательной системе – мажоритарной или пропорциональной – избирать волостных гласных. Благодаря выборам 1917 г. произошел процесс демократизации земского самоуправления и сформировано волостное земство в Украине.

Ключевые слова: земское самоуправление; революция; демократизация; избирательная система; волостное земство.

Постановка проблеми. Після Революції Гідності 2013–2014 рр. в Україні продовжився процес децентралізації влади шляхом розширення повноважень місцевого самоврядування. Але варто нагадати, що одним із найважливіших завдань Лютневої революції 1917 р. теж була демократизація місцевого самоврядування. Науковці звертають увагу на паралелі між цими революціями, що дає можливість краще зрозуміти сутність і зміст подій, пов'язаних із революційними змінами у суспільстві та державі у наш час [1, с. 84]. Аналіз подій, пов'язаних із діяльністю місцевого самоврядування в Україні на початку ХХ ст., сприяє прогнозуванню шляхів вирішення проблем, що стоять перед місцевим самоврядуванням сьогодні, спонукає до всебічного осмислення процесу становлення національної системи місцевого самоврядування.

Актуальність теми публікації зумовлюється необхідністю вивчення земського виборчого законодавства та проведення перших демократичних виборів місцевого самоврядування. Проблема дотримання виборчого законодавства та забезпечення демократичності виборів місцевого самоврядування і зараз залишається актуальною для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність проведення реформи місцевого самоврядування зумовлює науковий інтерес до проблеми земської реформи початку ХХ ст. Діяльність земського самоврядування в Україні після Лютневої революції 1917 р. вивчали В. С. Гвоздик (V. S. Gvozdyk), С. О. Зогаль (S. O. Zogal), Т. О. Матвієнко (T. O. Matvienko), О. А. Редькіна (O. A. Redkina) та деякі інші науковці [2; 3; 4; 5]. Вітчизняні науковці переконані, що досвід земського виборчого законодавства і проведення перших демократичних виборів місцевого самоврядування 1917 р. може стати корисним у наш час.

Метою статті є вивчення земського виборчого законодавства Тимчасового уряду Росії 1917 р., проблеми дотримання виборчого законодавства і забезпечення демократичності виборів повітових та волосних земських гласних на прикладі Полтавського земства та інших Лівобережних земств України.

Виклад основного матеріалу. Положення про губернські та повітові земські установи 1890 р. (далі – Положення 1890 р.) передбачало вибори земських гласних шляхом цензових і невсезагальних виборів, за селянською курією непрямих, станово-куріальних нерівних виборів при відкритому голосуванні, що суперечило демократичним принципам проведення виборів до органів місцевого самоврядування. Законодавство встановлювало жорсткий контроль за проведенням земських виборів з боку губернатора, повітових справників та органів поліції. Тому наприкінці ХІХ–початку ХХ ст. земства домагалися від царського уряду проведення реформи земської виборчої системи.

Після Лютневої революції 1917 р. Тимчасовий уряд терміново розпочав підготовку до проведення демократичних виборів земських гласних, адже, як вважали члени уряду, дворянські за своїм складом земства налаштовані проти проведення урядових реформ. 3 березня 1917 р. Тимчасовий уряд ухвалив Декларацію, яка передбачала проведення демократичних виборів органів місцевого самоврядування та створив Особливу урядову нараду, котра розробила 46 законопроектів із земської реформи. 21 травня 1917 р. уряд Росії санкціонував Тимчасові правила про вибори губернських і повітових земських гласних (далі – Тимчасові правила) [6], які вводилися у дію постановою Тимчасового уряду про вибори губернських і повітових земських гласних. 17 червня 1917 р. Тимчасовий уряд ухвалив наказ повітовим земським установам про застосування «Тимчасових правил про вибори губернських і повітових земських гласних» (далі – Наказ повітовим земським установам) [7].

Тимчасові правила зберегли передбачену Положенням 1890 р. таку систему земських виборів, за якої повітових гласних обирали виборці (прямі вибори), а губернських гласних – повітові земські збори (непрямі вибори). Тому Тимчасові правила склалися з двох розділів, які, відповідно, врегульовували вибори повітових і губернських гласних. Розділ I визначав виборчі права та механізм формування списків виборців, формування виборчих округів і дільниць, діяльність виборчих комісій, порядок балотування кандидатів у повітові гласні, проведення голосування та встановлення результатів виборів, проведення передвиборчої агітації, порядок оскарження результатів виборів і проведення повторних виборів. Розділ II врегульовував порядок балотування кандидатів у губернські гласні, проведення голосування і встановлення результатів губернських земських виборів [6, с. 1169–1177].

Законодавство Тимчасового уряду відмовилося від низки обмежень виборчих прав, передбачених Положенням 1890 р., і значно розширило коло земських виборців. Стаття 3 Тимчасових правил надавала виборчі права жінкам, особам, які досягнули 20-річного віку, військовослужбовцям та державним службовцям. Законодавство не передбачало майнового цензу, не обмежувало виборчих прав за національною чи релігійною ознакою [6, с. 1169].

Тимчасові правила змінили спосіб голосування. Вибори проводилися шляхом таємного голосування. Якщо за земським Положенням 1890 р. голосування проводилося за допомогою спеціальних кульок, то відповідно до ст. 31 Тимчасових правил воно мало здійснюватися «виборчими записками» – бюлетенями. Вперше передбачалося використання кабінки для таємного голосування. Під час голосування виборці вручали свої бюлетені голові виборчої комісії, який, переконавшись у достовірності бюлетеня, особисто опускав його до «виборчого ящика» – урни [6, с. 1173].

Законодавство Тимчасового уряду запровадило пропорційну систему виборів повітових гласних. Наказ повітовим земським установам детально регламентував встановлення результатів голосування за новою системою виборів. Кількість голосів, поданих виборцями за кожним із списків, необхідно перемно-

жити на число повітових гласних від виборчого округу і поділити на загальну кількість використаних бюлетенів. Отриманий результат вказував на те, яку кількість кандидатів за списком слід вважати обраними [7, с. 35–37].

Вибори губернських гласних, згідно з розділом II Тимчасових правил, мали проводитися також за пропорційною виборчою системою повітовими земськими зборами. Не пізніше як за день до виборів повітові гласні – виборщики – подавали голові повітових зборів списки кандидатів у губернські гласні. Кількість кандидатів у списку не могла перевищувати кількість губернських гласних від повітового земства. Списки кандидатів засвідчувалися підписами не менше п'яти виборщиків. Порядок голосування та підрахунок голосів виборців проводилися у аналогічний спосіб, як і при виборах повітових гласних [6, с. 1176–1177].

Після Лютневої революції 1917 р. земським лібералам вдалося реалізувати ідею запровадження волосного земства. 21 травня 1917 р. Тимчасовий уряд Росії санкціонував Тимчасове положення про волосне земське управління (далі – Тимчасове положення) [8] і Правила про введення в дію Тимчасового положення про волосне земське управління (далі – Правила) [9], а 11 червня – Наказ про вибори волосних земських гласних (далі – Наказ про вибори) [10]. Порядок проведення виборів волосних гласних регламентував розділ II Тимчасового положення. За ст. 11 земськими виборчими правами користувалися громадяни Росії, які досягли 20-річного віку, незалежно від статі, національності, віросповідання, проживали на території волості або володіли нерухомістю в межах волості [8, с. 1047]. Військовослужбовці отримали право брати участь у волосних виборах з досягненням 18 років. Позбавлялися права на участь у земських виборах ченці, психічно хворі, глухонімі, а також особи, засуджені до позбавлення волі впродовж трьох років після звільнення [8, с. 1047–1048]. Отже, Тимчасовий уряд відмовився від низки обмежень виборчих прав, передбачених Положенням 1890 р., і суттєво розширив коло земських виборців.

Постанова Тимчасового уряду від 26 липня 1917 р. надавала право з'їздам представників від повітових земств вирішувати питання, за якою виборчою системою – мажоритарною чи пропорційною – проводити вибори волосних гласних. Постанова детально регламентувала порядок проведення виборів за пропорційною виборчою системою. Така новела у виборчому законодавстві розширила виборчі права, але водночас це суттєво ускладнювало проведення виборів.

Волосні вибори проводилися шляхом таємного голосування за допомогою «виборчих записок» – бюлетенів, у яких слід було зазначити прізвище, ім'я і по батькові кандидатів. Виборець мав право проголосувати за таку кількість кандидатів, що відповідала кількості волосних гласних від виборчого округу. З метою забезпечення таємниці виборів законодавство передбачало використання спеціально обладнаних кімнат. Виборча комісія повинна стежити за тим, щоб виборці заповнювали бюлетені без сторонньої допомоги. Проте виконати таку норму було неможливо, адже значна частина виборців не мала освіти. Заповнений

бюлетень необхідно було помістити у конверт і вручити його голові виборчої комісії, котрий у присутності виборців повинен опустити конверт до виборчої урни. Підрахунок голосів проводився наступного дня після голосування сільською виборчою комісією в присутності виборців, які ініціювали бажання вести спостереження за підрахунком голосів. Обраними у волосні гласні вважалися кандидати, які отримали просту більшість голосів від загальної кількості учасників виборів [10].

Норми законодавства Тимчасового уряду Росії про вибори земських гласних носили тимчасовий характер. Керуючись ним, земські вибори повинні були відбутися лише один раз до запровадження нового земського законодавства.

У квітні 1917 р. МВС направило губернським комісарам циркуляр про підготовку до проведення виборів органів земського і міського самоврядування. Перспектива проведення дострокових виборів стала причиною політичної боротьби у середовищі земських гласних між прибічниками Тимчасового уряду та представниками українських національних партій, які підтримували Українську Центральну Раду. Унаслідок цього у квітні-червні 1917 р. відбулися стихійні, не передбачені законодавством вибори голів губернських і повітових земських зборів, голів та членів управ, губернських гласних. Проте з огляду на політичну доцільність дострокові вибори голів земських зборів, управ і губернських гласних були цілком виправдані, адже за своїм складом земства залишалися дворянськими, а отже не могли забезпечити проведення виборів повітових і волосних гласних у демократичний спосіб.

У результаті позачергових земських виборів на керівні посади у земських зборах та управах було обрано активних учасників земського ліберально-демократичного руху та представників лівих національних українських партій: Української партії соціалістів-революціонерів, Української соціал-демократичної робітничої партії, Всеукраїнської ради селянських депутатів.

Законодавство Тимчасового уряду передбачало проведення виборів волосних гласних у серпні, а повітових і губернських гласних – у вересні 1917 р. Але влітку 1917 р. Тимчасовий уряд утратив реальну владу на території українських губерній і не міг забезпечити проведення виборчої кампанії. Отже, за умов політичної та соціально-економічної кризи увесь комплекс питань, пов'язаних із підготовкою й проведенням виборів, зокрема і їх фінансуванням, земства вирішували самостійно.

Переважну частину земських виборців склали селяни. Наприкінці літа 1917 р. основна частина селянства увійшла до складу Селянських спілок – українських громадських організацій. Селянські спілки висували радикальні вимоги щодо вирішення земельного питання на користь незаможного селянства. Завдяки цьому вони заручилися підтримкою значної частини земських виборців. Їх основним конкурентом у процесі проведення передвиборчої агітації та виборів став Союз хліборобів-власників, який користувався підтримкою поміщиків і заможних селян. Основним положенням програми Союзу хліборобів-власників була недоторканність приватної власності. Союз хліборобів-власників виступав

послідовним противником соціалізації та націоналізації землі. Російські політичні партії, у тому числі й більшовики, не користувалися підтримкою земських виборців.

У липні 1917 р. міністр внутрішніх справ вимагав від губернських комісарів, щоб земські вибори були проведені до того як відбудуться вибори депутатів Всеросійських Установчих зборів, час проведення яких Тимчасовий уряд призначив на 17 вересня 1917 р. 7 серпня МВС направило губернським комісарам телеграму з вимогою прискорити підготовку до проведення повітових земських зборів [11, с. 154].

У результаті повітових земських виборів, які вперше проведено за пропорційною виборчою системою на початку вересня 1917 р., склад повітових земських зборів оновився в середньому на 80–90 %. Найважливішим результатом земських виборів на території Лівобережної України стала українізація земств, що зумовлювалося перемогою представників Селянських спілок. З огляду на етнічну приналежність обраних повітових гласних, можна стверджувати, що земські установи перетворилися на українські органи місцевого самоврядування.

Земство не мало досвіду проведення волосних виборів. Тому підготовка до їх проведення розпочалася вже у березні 1917 р., коли повітові земські збори створили повітові і волосні громадські комітети. У червні 1917 р. повітові управи сформували волосні виборчі комісії, склали списки виборців, встановили термін проведення виборів – 1 вересня 1917 р., підготували проекти постанов про кількість волосних гласних і про поділ волостей на сільські виборчі округи.

У серпні 1917 р. питання проведення волосних земських виборів розглянули губернські з'їзди представників від повітових земств. На з'їзди прибула незначна кількість делегатів, адже повітові гласні-дворяни розуміли, що демократичні вибори не дають їм шансів на повторне обрання. З'їзди ухвалили рішення проводити вибори за мажоритарною системою. Вибори могли проводитися за пропорційною системою у тих виборчих округах, де виборчі комісії до цього підготувалися. З'їзди констатували, що земство не зможе забезпечити виборчі комісії конвертами, а тому голосування проходитиме за допомогою виборчих записок.

Фактично вибори волосних гласних проходили на початку вересня 1917 р. Голосування проводилося за допомогою виборчих записок, у яких виборці зазначали прізвище підтриманого ними кандидата, передавали бюлетень голові виборчої комісії, котрий опускав його до виборчої урни. У джерелах не згадується використання під час виборів конвертів і кабінок для таємного голосування. Це є підставою вважати, що під час виборів порушувалася таємниця голосування.

Звертає на себе увагу досить високий рівень абсентеїзму виборців під час волосних земських виборів. Так, близько половини виборців жіночої статі та переважна частина військовослужбовців не брали участі у голосуванні. Це зумовлюється наступними факторами: веденням представниками

ліворадикальних і монархічних партій агітації проти проведення виборів; відсутністю мотивації у військовослужбовців щодо участі у виборах; недовірою до земств сільської бідноти через кризу земського самоврядування у період Першої світової війни; аполітичністю жінок. Вибори волосних гласних на Лівобережжі України відбувалися за умов відносно нижчого рівня абсентеїзму порівняно з іншими регіонами. Так, у виборах волосних гласних Полтавської губернії брали участь у середньому від 38 % до 76 % внесених до списків виборців. За даними Г. О. Герасименка, в російських губерніях активність виборців виявилася нижчою – у межах від 37 % до 48 % [11, с. 129].

У жовтні 1917 р. відбулися перші урочисті засідання новообраних повітових земських зборів, під час яких проведено вибори членів повітових управ і губернських гласних. У результаті виборів повітові управи оновилися на третину. Відповідно до ст. 53 Тимчасових правил свій список кандидатів у губернські гласні від повіту могла висувати лише та партія, яка отримала більшість місць у повітових земських зборах [6, с. 1177]. А отже, губернських гласних було обрано, як правило, Селянськими спілками. Губернське земство, яке у минулому за своїм складом було виключно дворянським, а його склад після чергових виборів майже не змінювався, повністю оновилося і більше ніж на 60 % складалося з представників від селян.

Висновки. Таким чином, законодавство Тимчасового уряду Росії 1917 р. забезпечило демократизацію земської виборчої системи, впровадивши загальні, рівні, прямі вибори при таємному голосуванні. Згідно з тимчасовим законодавством 1917 р. вибори повітових і губернських гласних проводилися за пропорційною виборчою системою. У результаті виборів відбулася українізація та демократизація губернського і повітових земств за рахунок залучення до їх складу представників від селян. Однак за умов низької політичної культури виборців і відсутності досвіду політичної діяльності така виборча система виявилася неефективною. Участь у виборах переважно однієї громадської організації – Селянської спілки, яка отримала право на обрання губернських гласних, призвела до зниження рівня професійної підготовки земських управлінців, що стало однією з причин занепаду земського самоврядування.

Вибори волосних гласних за рішенням з'їздів представників від повітових земств могли бути проведені як за мажоритарною, так і пропорційною виборчою системою, що свідчить про розширення виборчих прав. На території Лівобережної України вибори волосних гласних проводилися за мажоритарною виборчою системою, що було цілком виправданим, адже виборці не були готові до виборів на основі пропорційної системи. Проведення волосних виборів продемонструвало низку недоліків, що об'єктивно виявилася в недостатньому рівні підготовки виборчих комісій і, як наслідок, призвело до порушень законодавства. Забезпечити належне проведення виборчої кампанії не дозволяв низький рівень політико-правової культури виборців. Протидія антидемократичних і антиукраїнських сил процесу проведення земських виборів спричинила абсентеїзм виборців.

Список літератури

1. Федоренко В. Конституціоналізм і революції. *Право України*. 2018. № 4. С. 64–92.
2. Гвоздик В. С. Земства України в умовах революційних потрясінь 1917 року. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2010. Вип. XXIX. С. 98–105.
3. Зогаль С. О. Політична боротьба під час виборчої муніципальної кампанії 1917 р. на Полтавщині. *Історична пам'ять*. 2006. № 1. С. 55–67.
4. Матвієнко Т. О. Боротьба за демократизацію земств України (березень-травень 1917 р.). *Гілея. Науковий вісник*. 2010. Вип. 38. С. 54–62.
5. Редькіна О. А. Земства Лівобережної та Південної України як органи місцевого самоврядування та осередки ліберального руху в другій половині XIX – початку XX століття. Київ : Купріянова, 2008. 192 с.
6. Временные правила о производстве выборов губернских и уездных гласных. *Собрание узаконений и распоряжений Правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате*. Петроград, 1917. № 137. Ст. 730. С. 1169–1177.
7. Наказ уездным земским учреждениям о применении временных правил о производстве выборов губернских и уездных земских гласных. Полтава : Друк. І.Л. Фрішберга, 1917. С. 23–38.
8. Временное положение о волостном земском управлении. *Собрание узаконений и распоряжений Правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате*. Петроград, 1917. № 122. Ст. 655. С. 1045–1056.
9. Правила о приведении в действие Временного положения о волостном земском управлении. *Собрание узаконений и распоряжений Правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате*. Петроград, 1917. № 122. Ст. 655. С. 1057–1060.
10. Наказ о производстве выборов волостных земских гласных. *Местное самоуправление в России. Отечественный исторический опыт : сборник документов (1861–1917 гг.)*. Москва : МОНФ, 1998. URL: http://vasilievaa.narod.ru/mu/stat_rab/books/mpsf/11-3.htm.
11. Герасименко Г. А. Земское самоуправление в России. Москва : Наука, 1990. 264 с.

References

1. Fedorenko, V. (2018). Konstytucjonalizm i revolucij. *Pravo Ukrainy*, 4, 64–92 [in Ukrainian].
2. Gvozdyk, V.S. (2010). Zemstva Ukrainy v umovah revolucijnyh potrasin 1917 roku. *Naukovi praci istorychnogo fakultetu Zaporizkogo nacionalnogo universytetu*, issue XXIX, 98–105 [in Ukrainian].
3. Zogal, S.O. (2006). Politychna borotba gid chas vyborchoi municypalnoi kampanij 1917 r. na Poltavzhyni. *Istorychna pamajt*, 1, 55–67 [in Ukrainian].
4. Matvienko, T.O. (2010). Borotba za demokratyzaciju zemstvo Ukrainy (berezen-traven 1917 r.). *Gilea. Naukovyj zbirnyk*, issue 38, 54–62 [in Ukrainian].
5. Redkina, O.A. (2008). Zemstva Livoberezhnoi ta Pivdennoj Ukrainy jak organy miscevogo sanovraduvanna ta oseredky liberalnogo ruhu v drugij polovyni XIX – pochatku XX stolittia. Kyiv: Kuprianova [in Ukrainian].
6. Vremennye pravila o proizvodstve vyborov gubernskih i uездных glasnyh. (1917). *Sobranie uzakonenij i rasporazhenij Pravitelstva, izdavaemoe pri Pravitelstvuuszhem Senate*. Petrograd, 137, 730, 1169–1177 [in Russian].
7. Nakaz uездным zemskim uchrezhdenijm o primenenii vremennyh pravil o proizvodstve vyborov gubernskih I uездных zemskih glasnyh. (1917). Poltava: Druk. I.L. Frischberga, 23–38 [in Russian].
8. Vremennoe polozhenie o volostnom zemskom upravlenii. (1917). *Sobranie uzakonenij i rasporazhenij Pravitelstva, izdavaemoe pri Pravitelstvuuszhem Senate*. Petrograd, 122, 655, 1045–1056 [in Russian].
9. Pravila o privedenii v dejstvie Vremennogo polozhenij o volostnom zemskom upravlenii. (1917). *Sobranie uzakonenij i rasporazhenij Pravitelstva, izdavaemoe pri Pravitelstvuuszhem Senate*. Petrograd, 122, 655, 1057–1060 [in Russian].
10. Nakaz o proizvodstve vyborov volostnyh zemskih glasnyh. (1998). *Mestnoe samoupravlenie v Rossii. Otechestvennyj istoricheskij opyt: sbornik dokumentov (1861–1917 gg.)*. Moscow: MONF. URL: http://vasilievaa.narod.ru/mu/stat_rab/books/mpsf/11-3.htm [in Russian].
11. Gerasimenko, G.A. (1990). Zemskoe samoupravlenie v Rossii. Moscow: Nauka [in Russian].

Kozachenko A. I., Doctor of Law, Assistant Professor, Head of the Chair of Theoretical Legal Subjects of Poltava Law Institute of Yaroslav the Wise National Law University, Ukraine, Poltava.
e-mail: a.i.kozachenko@ukr.net ; ORCID 0000-0002-4568-7964

Democratization of Zemstvo Electoral System in Ukraine after February Revolution of 1917

The paper analyzes the legislation of the Provisional Government of Russia of 1917 which ensured the democratization of the Zemstvo electoral system by introducing general, equal, direct elections by secret ballot. According to the transitional legislation of 1917, elections of county and provincial councillors were held according to the proportional electoral system. As a result of the elections, the provincial and county zemstvos were Ukrainized and democratized by involving peasants' representatives. However, given voters' low political culture and lack of political experience, this electoral system proved ineffective. Participation in the elections of mainly one public organization – the Peasants' Union, which received the right to elect provincial councillors, led to a decrease in the zemstvo governors' professional training level, which was one of the reasons for the zemstvo self-government decline.

Elections of volost councillors on the resolution of county zemstvos representatives' congresses could be held under both majority and proportional electoral systems, which indicates the expansion of suffrage. On the territory of the Left Bank of Ukraine, the elections of volost councillors were held under the majority electoral system, which was quite justified, as voters were not ready for elections on the basis of the proportional system. Holding the volost elections showed a number of shortcomings, which, objectively, included insufficient level of election commissions' preparation and, as a result, violations of the law. The low level of voters' political and legal culture did not allow to ensure the proper conduct of the election campaign. Opposition by anti-democratic and anti-Ukrainian forces in the process of holding zemstvo elections led to absenteeism among voters.

Keywords: zemstvo self-government; revolution; democratization; electoral system; volost zemstvo.

Рекомендоване цитування: Козаченко А. І. Демократизація земської виборчої системи в Україні після Лютневої революції 1917 року. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 18–26. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.225825>.

Suggested Citation: Kozachenko, A.I. (2021). Demokratyzatsiia zemskoi vyborchoi systemy v Ukraini pislia Liutnevoi revoliutsii 1917 roku [Democratization of Zemstvo Electoral System in Ukraine after February Revolution of 1917]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 153, 18–26*. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.225825> [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 01.03.2021 р.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Ходико Юрій Євгенович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права № 1,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: yurakhodyko@gmail.com
ORCID 0000-0002-7768-4135

doi: 10.21564/2414–990X.153.228802
УДК 347.78.025

КРИТЕРІЙ ТВОРЧОСТІ (ОРИГІНАЛЬНОСТІ) ЯК УМОВА ОХОРОНОЗДАТНОСТІ ОБ'ЄКТА АВТОРСЬКОГО ПРАВА

У статті розглядається питання критерію творчості (оригінальності) як умови охороноздатності об'єкта авторського права. Вказується, що сутність творчої діяльності (оригінальності) твору чинне цивільне законодавство не визначає. Водночас судова практика виходить з принципу, що творча складова в об'єкті авторського права презюмується. Незважаючи на це, питання творчого характеру твору цілком може поставати у разі наявності спору; розуміння критерію творчості є необхідним при проведенні експертизи.

Аналізується критерій творчості (оригінальності) твору з точки зору суб'єктивного підходу – крізь призму вираження індивідуальності автора, відображення його особистості, і також об'єктивного підходу, який ґрунтується на наявності об'єктивної новизни. Автор доходить висновку, що на сьогодні і більшість науковців, і фактично судова практика здійснюють розкриття критерію творчості через суб'єктивний підхід.

Зазначається, що для визнання твору оригінальним немає необхідності, щоб форма вираження була абсолютно оригінальною і не мала жодних ознак раніше створених творів (наприклад, наявність цитувань тощо), достатньо лише певного рівня творчої індивідуальності автора у творі.

Досліджується питання визначення рівня оригінальності форми вираження твору, зокрема, яка повинна бути мінімальна складова оригінальності, щоб визнати наявність творчого характеру і поширити на твір режим авторсько-правової охорони. Вказується, що в кожному окремому випадку, щодо різних видів творів оцінка оригінальності є різною і визначається щодо кожного твору окремо з огляду на особливості останнього.

Ключові слова: об'єкт; результати творчої діяльності; авторське право; об'єкт авторського права; критерій творчості (оригінальності); умови охороноздатності об'єкта авторського права.

Ходько Ю. Е., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедри громадянського права № 1, Національний юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков. e-mail: yurakhodyko@gmail.com ; ORCID 0000-0002-7768-4135

Критерий творчества (оригинальности) как условие охраноспособности объекта авторского права

В статье рассматривается вопрос критерия творчества (оригинальности) как условия охраноспособности объекта авторского права. Указывается, что определения творческой деятельности (оригинальности) произведения действующее гражданское законодательство не дает. В то же время судебная практика исходит из принципа, что творческая составляющая в объекте авторского права презюмируется. Несмотря на это, вопрос творческого характера произведения может возникать при наличии спора. Кроме того, понимание критерия творчества является необходимым при проведении экспертизы.

Анализируется критерий творчества (оригинальности) произведения с точки зрения субъективного подхода – через призму выражения индивидуальности автора, отражения его личности, и объективного подхода – основанного на наличии объективной новизны. Автор приходит к выводу, что сегодня и большинство ученых, и фактически судебная практика раскрытие критерия творчества осуществляют через субъективный подход.

Указываются признаки, при наличии которых можно считать, что произведение имеет творческий (оригинальный) характер. Отмечается, что для признания произведения оригинальным нет необходимости в том, чтобы форма выражения была абсолютно оригинальной, и не было никаких признаков ранее созданных произведений (например, наличие цитирований и т.п.), достаточно только определенного уровня творческой индивидуальности автора в произведении.

Анализируется определение уровня оригинальности формы выражения произведения, а именно, какая должна быть минимальная составляющая оригинальности, чтобы признать наличие творческого характера и распространить на произведение режим авторско-правовой охраны. В каждом отдельном случае, по различным видам произведений, оценка оригинальности различна и определяется по каждому произведению отдельно, учитывая его особенности.

Ключевые слова: объект; результат творческой деятельности; авторское право; объект авторского права; критерий творчества (оригинальности); условия охраноспособности объекта авторского права.

Постановка проблеми. Правова охорона результатів творчої діяльності людини завжди породжувала багато питань та викликів як для науки, так і законотворчої діяльності. Не є винятком і результати творчої діяльності людини сфери науки, літератури та мистецтва, що віднесені до об'єктів авторського права. Одним із наріжних каменів правової охорони вказаних об'єктів є визначення творчості (оригінальності) твору. Адже оригінальність твору є кваліфікуючою ознакою об'єкта авторського права. Саме наявність цього критерію для певного результату творчої діяльності уможливило поширення на відповідний об'єкт режиму авторсько-правової охорони. Незважаючи на доволі тривалий час дослідження і значний масив робіт різних аспектів узваної проблематики, вважати її вичерпаною немає підстав, бо досі питання повністю не вирішене, і консенсусу не досягнуто. Між тим саме критерій оригінальності посідає центральне місце в формуванні правового режиму об'єкта авторського права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності критерію творчості (оригінальності) як умови охороноздатності об'єкта авторського права привертало увагу вітчизняних та зарубіжних учених як на рівні дослідження загальних питань авторського права, так і окремих об'єктів даної сфери. Серед науковців, зокрема, варто назвати Е. П. Гаврилова (Е. Р. Gavrylova), В. А. Дозорцева (V. A. Dozorceva), А. В. Кашаніна (А. V. Kashanyna), О. В. Кохановську (О. V. Kohanovs'ku) [1], Л. Р. Майданик (L. R. Majdanyk), І. М. Маліновську (I. M. Malinovs'ku) [2], О. О. Піленко (А. А. Pylenko), Р. Ш. Рахматуліну (R. Sh. Rahmatulynu), Н. Є. Яркіну (N. Je. Jarkinu) [3], Matthew Sag та інших.

Мета статті – з'ясувати сутність критерію творчості (оригінальності) як умови охороноздатності об'єкта авторського права на основі вивчення положень наукової доктрини, норм чинного законодавства щодо окресленого питання, а також судової практики на засадах наукової обґрунтованості та практичної доцільності.

Виклад основного матеріалу. Об'єктами авторського права є твори у галузі науки, літератури та мистецтва. Самі ці три категорії зазвичай співвідносяться не з поняттям твору, а з поняттям творчої діяльності, в результаті якої створюється твір [4, с. 80–81]. ЦК України та спеціальне законодавство в сфері авторсько-правової охорони хоча і не визначає, що таке творча діяльність автора, проте вдалим нам видається поняття, надане в п. 21 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про культуру», де вказується, що творчою діяльністю є індивідуальна чи колективна творчість, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурну цінність [5].

В основі творчої діяльності людини лежить творчість, яка завжди породжує щось нове, навіть модерне. Нове у загальному розумінні може виражатися в новизні понять, новій формі вираження твору, в новій ідеї, новій науковій концепції тощо [6, с. 135]. У творі новизна може полягати як в новизні його змісту, в новизні ідейного трактування відомих раніше фактів, так і в новизні форми, в якій може бути представлено і не нове, давно відомий зміст [7, с. 98]. Творчість автора твору – об'єкта авторського права – має формотвірний характер [8, с. 15], позаяк творча складова твору формує нові ціннісні властивості в об'єкті авторського права. Відсутність у діяльності людини творчої складової унеможливує створення твору як об'єкта авторського права. Враховуючи те, що авторсько-правова охорона реалізується через форму вираження твору, оскільки саме завдяки їй в об'єкті авторського права формуються його ціннісні властивості, тому і результат творчої діяльності повинен бути відображений саме у формі вираження твору. Проте не виключено, що творчий результат буде мати місце і в змісті твору, але це вже виходить за межі авторсько-правової охорони і є об'єктом іншої сфери правової регламентації (наприклад, зміст твору може містити наукове відкриття тощо). Тож саме творча складова в формі вираження твору формує коло охоронюваних об'єктів сфери авторсько-правового регулювання.

Наявність творчої складової, як правило, в об'єкті авторського права, фактично презюмується, хоча чинне авторсько-правове законодавство і не

встановлює презумпцію творчого характеру твору. Зокрема, в своїй постанові Пленум Верховного Суду України в абз. 1 п. 18 свого часу вказав, що результат інтелектуальної діяльності вважається таким, що створений творчою працею, якщо не доведено інше [9]. Такий висновок пов'язаний з тим, що сфера авторського права визнає формальний підхід, оскільки твір стає об'єктом авторського права без виконання будь-яких формальностей щодо нього, тобто при наявності встановлених законом ознак у силу факту його створення.

Хоча наявність творчого характеру в об'єкті авторського права (творі) і презюмується, проте визначення його сутності, в чому саме проявляється творчий характер, яким він повинен бути, є необхідним у разі виникнення спору щодо вказаного об'єкта, проведенні експертизи тощо. Критерій творчості є доволі суб'єктивним, відносним, до того ж слід враховувати велике різноманіття творів, що ускладнює визначення універсального розуміння творчості. І в даному разі слід погодитися з зауваженням О. О. Піленко (О. О. Pylenko), що було б наївним шукати об'єктивне мірило для поняття творчості [10, с. 236]. Однак розуміння критерію творчого (оригінального) характеру, якому повинен відповідати твір для кваліфікації його як об'єкта авторського права, є необхідним, оскільки без цього творчий характер об'єкта втрачає значення критерію.

Серед ознак, що характеризують творчий характер об'єкта авторського права, найчастіше виділяють новизну та оригінальність. У зв'язку з цим логіка розвитку загального вчення про критерії творчості в європейській доктрині авторського права визначалася дискусією про суб'єктивне і об'єктивне розуміння критерію творчого характеру (індивідуальності) твору [11, с. 95]. Суб'єктивний підхід передбачає розуміння творчого характеру об'єкта авторського права крізь призму виявлення індивідуальності автора, є відображенням його особистості, зокрема стилю викладу, що робить твір оригінальним. Водночас об'єктивний підхід ґрунтується на наявності об'єктивної новизни. Проте варто зазначити, що дуже часто застосування поняття новизни як ознаки критерію творчості в авторському праві використовується в змістовому розумінні як синонім оригінальності, тому є випадки термінологічної, а не змістової розрізненості ознак критерію творчості.

Сьогодні і більшість науковців, і фактично судова практика розкривають критерій творчості через ознаку оригінальності форми вираження (суб'єктивний підхід). Випадки застосування ознаки оригінальності, як і новизни критерію творчості об'єкта авторського права як загальної ознаки, чинне законодавство прямо не визначає. Лише в одиничних випадках законодавець вживає термін «оригінальність»: 1) охорони назви твору (ст. 9), 2) розкладів руху транспортних засобів, телерадіопередач, телефонних довідників та інших аналогічних баз даних (ст. 10 Закону України «Про авторське право і суміжні права») [12]. У Директиві ЄС про правову охорону комп'ютерних програм у п. 3 ст. 1 визначено, що комп'ютерна програма буде охоронятися, якщо вона є оригінальною, в тому сенсі, що вона являє собою результат розумової діяльності самого автора. Ніякі інші критерії її охороноздатності не встановлюються [13]. Таким чином,

оригінальність розглядається як створення об'єкта авторсько-правової охорони в результаті самостійної розумової діяльності самого автора.

У США концепція оригінальності твору є одним із основних принципів авторського права, який полягає в тому, що на захист авторських прав твір може претендувати у разі якщо він є авторським твором у сенсі того, що він проявляє певний мінімальний ступінь людської творчості у своєму вираженні [14, с. 40]. Вдало розкриває поняття оригінальності Р. Ш. Рахматуліна (R. Sh. Rahmatulina) через такі ознаки: 1) у створення творів науки, літератури і мистецтва було вкладено власний внесок автора; 2) неповторність; 3) унікальність. Тобто твір створено самостійною творчою працею автора, неповторність це несхожість, а наявність унікальності корелює з винятковістю і новим форматом [15, с. 231]. Л. Р. Майданік (L. R. Majdanuk) розглядає твір як оригінальний за умови наявності в ньому особистого інтелектуального (творчого) внеску автора – фізичної особи – в обсязі, достатньому для виникнення охоронюваного законом самостійного об'єкта інтелектуальної власності, презумпція правомірності якого не заперечена судом у встановленому законом порядку [16, с. 35].

Не залишилася поза увагою ознака оригінальності і в судовій практиці. Зокрема, Суд ЄС неодноразово в своїй усталеній прецедентній практиці в рішеннях зазначав, щоб твір вважався оригінальним, необхідно та достатньо щоб він відображав особистість автора, як вираження його свободи та творчого вибору [17; 18; 19]. Українські суди, посилаючись на ознаку оригінальності твору, вказують, що оригінальність твору означає, що він не може бути скопійований з іншого твору і повинен містити значний обсяг власного творчого матеріалу. Зокрема, критеріями оригінальності частини твору – персонажу можуть бути: оригінальне ім'я та зовнішність персонажа; індивідуальність рис характеру; єдність візуального зображення й художнього опису (образ, риси характеру, манери поведінки) у свідомості певного кола осіб (для сприйняття якими створено персонаж); наявність комерційного потенціалу для його використання внаслідок їх відомості (популярності) серед певного кола осіб [20]. В іншій справі суд, встановлюючи, чи є назва твору оригінальною, зокрема вказав, що вона має визначати творчу самобутність автора, бути продуктом його творчої думки і праці та може використовуватись самостійно. Крім того, суд зазначив, що не можна вважати назву твору оригінальною тільки з огляду на те, що оригінальність твору не може бути абсолютною, оскільки це є некоректним та безвідносним щодо обставин справи [21].

Таким чином, можна зробити висновки, що твір є оригінальним, якщо він: 1) не скопійований, а є самостійним результатом діяльності автора; 2) виражає індивідуальність, творчу самобутність автора, 3) має певний рівень (ступінь) індивідуальності. Слід зазначити, що для визнання твору оригінальним немає необхідності в тому, щоб форма вираження була абсолютно оригінальною, і не мала ніяких ознак раніше створених творів (наприклад, наявність цитувань тощо), повинен бути певний мінімальний ступінь творчої індивідуальності автора твору.

Саме тому однією зі складностей визначення ознаки оригінальності критерію творчості є встановлення рівня оригінальності форми вираження твору, тобто якою має бути мінімальна складова оригінальності для того, щоб визнати наявність творчого характеру та поширити на твір режим авторсько-правової охорони. Зокрема, Верховний суд США даючи визначення оригінальності, вказав, що для того, щоб твір визнати оригінальним, він має характеризуватися принаймні мінімальною величиною творчої праці [22, с. 42]. Показовим у цьому контексті для США є справа *Feist Publications, Inc., v. Rural Telephone Service Co* (1991), яка розглядалася суддею О'Коннором. До розгляду цієї справи Верховним Судом США авторсько-правова охорона надавалася твору, щодо якого особа вкладала значні зусилля та час, незалежно від творчої складової (доктрина «У поті чола» («Sweat of the brow»). Проте суддя О'Коннор у рішенні суду вказав про те, що просто інформація, на яку *Rural Telephone Service Co* витратила багато часу, грошей для збору даних для телефонного довідника, не може бути захищеною законом про авторське право, оскільки твір не обов'язково повинен бути повністю новим, скоріше він повинен мати певну «іскру» або «мінімальний ступінь» творчості (оригінальності) автора [23].

Оригінальність форми вираження твору та її рівень може оцінюватися за результатом створення твору. У кожному окремому випадку, щодо різних видів творів, оцінка оригінальності твору є різною і визначається окремо з огляду на особливості кожного твору. Враховуючи презумпцію творчого характеру твору як об'єкта авторського права, визначення його оригінальності здійснюється у разі наявності спору судом з урахуванням висновків, наданих проведеною у справі експертизою. Зокрема суд, розглядаючи справу щодо правомірності використання позначення «шансон», вказав, що слово «шансон» не є оригінальним, оскільки має французьке походження, звідки увійшло й до мовного обороту українського споживача і тепер є загальноживаною та загальновідомою назвою певних пісень. Слово «шансон» за словниковим походженням є російськомовною (і україномовною) транслітерацією французького слова «пісня» і зазвичай означає естрадну бардівську пісню ліричного характеру. Загальновідомо, що пісенний жанр «шансон» виник і поширився на території країн колишнього СРСР та СНД впродовж 80–90-х років минулого століття. Тому слово «шансон» не є результатом творчої праці авторів твору «Проект «Радиоканал «Шансон» (эфирное наполнение, рубрики, подпрограммы)», тому у даному випадку воно не має самостійної правової охорони як об'єкт авторського права [24].

Інший випадок – оцінка рівня оригінальності дисертаційної роботи. Відповідно до ст. 42 Закону України «Про освіту» дисертаційна робота підлягає перевірці щодо наявності в ній академічного плагіату [25]. З метою належної реалізації положень Закону Міністерство освіти і науки України у своєму листі надало Рекомендації щодо запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях, статтях тощо) [26]. У зв'язку з цим вищі навчальні заклади на виконання положень Закону в цій частині прийняли свої положення про

перевірку академічних/наукових текстів на плагіат. Критерієм оригінальності текстів визнається показник рівня оригінальності тексту у відсотках, отриманий за допомогою перевірки програмним забезпеченням на плагіат з урахуванням зменшення на відсоток правомірних запозичень. До останніх належать – власні назви, усталені словосполучення, що характерні для певної сфери знань, належним чином оформлене цитування та самоцитування. З урахуванням таких умов текст дисертації вважається зі значним, достатнім рівнем оригінальності, якщо рівень оригінальності не менше 50 % (низький), від 70 – середній та 85–90 % високий [27–29]. Це означає, що дисертаційна робота з точки зору критерію оригінальності об'єкта авторського права повинна містити оригінального тексту не менш як 50 %.

Якщо щодо твору не виникає спірних питань або немає вимушеної необхідності підтвердження рівня оригінальності твору як ознаки критерію творчості, а також ураховуючи презумпцію творчого характеру твору як об'єкта авторсько-правової охорони, автор за наявності фактично низького рівня оригінальності або взагалі відсутності оригінальності в формі вираження твору несе морально-етичну відповідальність за інтелектуальний результат своєї діяльності.

У контексті ознаки оригінальності та її рівня при розумінні творчого критерію об'єкта авторського права важливим аспектом є визначення правового режиму творів, в яких рівень творчості є мінімальним. Зокрема, до таких творів належать рекламні матеріали, каталоги, схеми проїзду, значна частина баз даних тощо. Саме шляхом визначення значного/достатнього рівня творчості (оригінальності) твору можливе розмежування об'єкта авторського права з творами, що мають «мінімальний рівень творчості». Специфіка правового режиму таких творів обумовлена тим, що рівень оригінальності таких творів або взагалі відсутній і правова охорона їх направлена більше на захист інвестицій, вкладених у ці об'єкти (наприклад, деякі бази даних), або рівень їх оригінальності є взагалі незначним, що не дає підстав вести мову про надання їм загальної авторсько-правової охорони. Тому слід підтримати пропозицію про встановлення на такі об'єкти правового режиму – права особливого роду «*sui generis*» [30, с. 121–122], позаяк усі вони належать до нетворчих і загальнодоступних об'єктів, а їх монополізація суперечить суспільному інтересу.

Висновки. Таким чином, критерій творчості (оригінальності) як умова охороноздатності об'єкта авторського права, як правило, презюмується в творі, а у випадках необхідності його кваліфікації щодо певного об'єкта (наприклад, у разі спору), повинен визначатися крізь призму вираження індивідуальності автора, відображення його особистості, твір не повинен бути скопійованим і містити відповідний рівень оригінальності щодо певного результату творчої діяльності у сфері науки, літератури та мистецтва, який не завжди може бути абсолютним.

Список літератури

1. Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2006. 463 с.

2. Маліновська І. М. Охорона прав на базу даних у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2013. 20 с.
3. Яркіна Н. Є. Правова охорона баз даних: режими авторсько-правовий і «sui-generis». *Проблеми законності*. 2008. Вип. 99. С. 81–90.
4. Гаврилов Э. П. Советское авторское право. Основные положения. Тенденции развития. Москва : Наука, 1984. 222 с.
5. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 01.04.2021).
6. Гражданское право : учебник : в 3 т. / под ред. А. П. Сергеева. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Проспект, 2019. Т. 3. 752 с.
7. Антимонов Б. С., Флейшиц Е. А. Авторское право. Москва : Юрид. лит., 1957. 280 с.
8. Дозорцев В. А. Авторские дела в суде : научн.-практ. коммент. Москва : ВААП-Информ, 1985. 175 с.
9. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав : Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 04.06.2010 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-10> (дата звернення: 01.04.2021).
10. Пиленко А. А. Право изобретателя. Москва : Статут, 2001. 688 с.
11. Кашанин А. В. Развитие учения о форме и содержании произведения в доктрине авторского права. Проблема охраноспособности содержания научных произведений. *Вестник гражданского права*. 2010. № 2. С. 68–138.
12. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 01.04.2021).
13. Директива Совета Европейского сообщества о правовой охране компьютерных программ от 14 мая 1991 г. № 91/250/ЕЭС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_065 (дата звернення: 01.03.2021).
14. Sag M. Extended readings on copyright. Loyola University of Chicago School, 2019. 834 p. URL: <http://uilis.unsyiah.ac.id/oer/files/original/c920d07201b420045ee26bc7c631a827.pdf> (Last accessed: 01.04.2020).
15. Рахматулина Р. III. Концептуальные основы построения системы объектов авторского права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Рос. гос. акад. интеллект. собственности. Москва, 2020. 376 с.
16. Майданик Л. Поняття оригінальності твору в авторському праві: досвід ЄС, України та інших зарубіжних країн. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 32–36.
17. Painer v. Standard VerlagsGmbH and other : Judgment of the Court (Third Chamber) of 1 Dec. 2011 in Case C-145/10, (EU:C:2011:798), par. 94. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=115785&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=3473170> (Last accessed: 01.04.2020).
18. Land Nordrhein-Westfalen v. Dirk Renckhoff : Judgment of the Court (Second Chamber) of 7 Aug. 2018 in Case C161/17 (ECLI:EU:C:2018:634). URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=204738&doclang=EN> (Last accessed: 01.04.2020).
19. Cofemel-Sociedade de Vestuário SA v. G-Star Raw CV : Judgment of the Court (Third Chamber) of 12 Sept. 2019 in Case C683/17 (EU:C:2019:721), par. 30. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?sessionId=351F81C9EBB4B0DFB8DFF102593F27B3?text=&docid=217668&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=3470839> (Last accessed: 01.04.2020).
20. Рішення Господарського суду Харківської області від 14 серпня 2017 р. у справі № 922/1900/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68311267> (дата звернення: 01.04.2021).
21. Постанова Вищого господарського суду України від 22 травня 2012 р. у справі № 5023/9426/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24303321> (дата звернення: 01.04.2021).
22. Мельников В. Книги о Гарри Поттере – предмет судебных разбирательств в Нидерландах и Великобритании. *Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права*. 2004. № 10. С. 41–47.

23. Feist Publications, Inc. v. Rural Telephone Service Company : U.S. Supreme Court of Jan. 9 1991 in Case (499 U.S. 340). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/499/340/> (Last accessed: 01.04.2020).

24. Постанова Вищого господарського суду України від 1 липня 2008 р. у справі № 39/418пд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1802529> (дата звернення: 01.04.2021).

25. Про освіту : Закону України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

26. Рекомендації щодо запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях, статтях тощо) : Лист Міністерства освіти і науки України від 15.08.2018 № 1/11-8681. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v8681729-18#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

27. Положення про заходи щодо запобігання академічному плагіату : затв. наказом ДВНЗ «Ун-т банк. справи» від 16.10.2020 р. № 148-од. URL: https://drive.google.com/file/d/1lgNdmF_6quFXR6V2jof2rgKT1jzIbAXX/view (дата звернення: 01.04.2021).

28. Порядок перевірки академічних та наукових текстів на плагіат Національного авіаційного університету : затв. наказом ректора від 13.12.2018 р. № 605. URL: <https://nau.edu.ua/site/variabiles/news/2018/12/poriadok.pdf> (дата звернення: 01.04.2021).

29. Положення про порядок перевірки академічних та наукових текстів на унікальність в Сумському національному аграрному університеті : затв. наказом ректора Сум. НАУ від 16.10.2019 р. № 339-к. URL: https://snau.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%96%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF_%D0%A3%D0%9D%D0%86%D0%9A%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC_%D0%A1%D0%9D%D0%90%D0%A3.pdf (дата звернення: 01.04.2021).

30. Кашанин А. В. Минимальный уровень творческого характера произведений в авторском праве Франции. *Журнал Высшей школы экономики*. 2010. № 1. С. 114–124.

References

1. Kohanov's'ka, O.V. (2006). Teoretychni problemy informacijnyh vidnosyn u cyvil'nomu pravi. Kyi'v: Vydavnycho-poligrafichnyj centr «Kyi'vs'kyj universytet» [in Ukrainian].
2. Malinov's'ka, I.M. (2013). Ohorona prav na bazu danyh u cyvil'nomu pravi Ukraïny. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Jarkina, N.Je. (2008). Pravova ohorona baz danyh: rezhymy avtors'ko-pravovyj i «sui-generis». *Problemy zakonnosti, issue 99, 81–90* [in Ukrainian].
4. Gavrillov, Je.P. (1984). Sovetskoe avtorskoe pravo. Osnovnye polozhenija. Tendencii razvitija. Moscow: Nauka [in Russian].
5. Pro kulturu: Zakon Ukraïny vid 14.12.2010 r. No. 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> [in Ukrainian].
6. Sergeeva, A.P. (Ed.). (2019). Grazhdanskoe pravo (Vols. 1–3; Vol. 3). Moscow: Prospekt [in Russian].
7. Antimonov, B.S., Flejshic, E.A. (1957). Avtorskoe pravo. Moscow: Jurid. lit. [in Russian].
8. Dozorcev, V.A. (1985). Avtorskie dela v sude. Moscow: VAAP-Inform [in Russian].
9. Pro zastosuvannja sudamy norm zakonodavstva u spravakh pro zakhyst avtors'kogo prava i sumizhnykh prav: Postanova Plenumu Verkhovnogho Sudu Ukraïny vid 04.06.2010 r. No. 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-10> [in Ukrainian].
10. Pilenko, A.A. (2001). Pravo izobretatelja. Moscow: Statut [in Russian].
11. Kashanin, A.V. (2010). Razvitie uchenija o forme i sodержanii proizvedenija v doktrine avtorskogo prava. Problema ohranosposobnosti sodержanija nauchnyh proizvedenij. *Vestnik grazhdanskogo prava, 2, 68–138* [in Russian].
12. Pro avtors'ke pravo i sumizhni prava: Zakon Ukraïny vid 23.12.1993 r. No. 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> [in Ukrainian].

13. Direktiva Soveta Evropejskogo soobshhestva o pravovoj ohrane komp'yuternyh programm ot 14 maja 1991 g. No. 91/250/EĀS. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_065 [in Russian].

14. Sag, M. (2019). Extended readings on copyright. URL: <http://uilis.unsyiah.ac.id/oer/files/original/c920d07201b420045ee26bc7c631a827.pdf>.

15. Rahmatulina, R.Sh. (2020). Konceptual'nye osnovy postroeniya sistemy obektov avtorskogo prava. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].

16. Majdanyk, L. (2018). Ponjattja oryghinalnosti tvorju v avtors'komu pravi: dosvid JeS, Ukrajinu ta inshykh zarubizhnykh krajin. *Pidprujemnyctvo, ghospodarstvo i pravo*, 10, 32–36 [in Ukrainian].

17. Case C-145/10, *Painer*, Judgment of the court, Dec. 01 2011, EU:C:2011:798, par. 94. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=115785&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=3473170>.

18. Land Nordrhein-Westfalen v. Dirk Renckhoff: Judgment of the Court (Second Chamber) of 7 Aug. 2018 in Case C161/17 (ECLI:EU:C:2018:634). URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=204738&doclang=EN> (Last accessed: 01.04.2020).

19. Cofemel-Sociedade de Vestuário SA v. G-Star Raw CV: Judgment of the Court (Third Chamber) of 12 Sept. 2019 in Case C683/17 (EU:C:2019:721), par. 30. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?sessionId=351F81C9EBB4B0DFB8DFF102593F27B3?text=&docid=217668&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=3470839> (Last accessed: 01.04.2020).

20. Rishennja Ghospodars'kogho sudu Kharkivskojji oblasti vid 14 serpnja 2017 r. sprava No. 922/1900/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68311267> [in Ukrainian].

21. Postanova Vyshhohgho ghospodars'kogho sudu Ukrajinu vid 22 travnja 2012 r. sprava No. 5023/9426/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24303321> [in Ukrainian].

22. Mel'nikov, V. (2004). Knigi o Garri Pottere – predmet sudebnyh razbiratel'stv v Niderlandah i Velikobritanii. *Intellektual'naja sobstvennost'*. *Avtorskoe pravo i smezhnye prava*, 10, 41–47 [in Russian].

23. Case No. 89-1909, *Feist Publications, Inc. v. Rural Telephone Service Company*, Jan. 9 1991, (499 U.S. 340). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/499/340/>.

24. Postanova Vyshhohgho ghospodars'kogho sudu Ukrajinu vid 1 lypnja 2008 r. sprava No. 39/418 pd. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1802529> [in Ukrainian].

25. Pro osvitu: Zakon Ukrajinu vid 05.09.2017 r. No. 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

26. Rekomendacii' shhodo zapobighannja akademichnomu plagiatu ta jogo vyjavlennja v naukovyh robotah (avtoreferatah, dysertacijah, monografijah, naukovyh dopovidjah, stattjah toshho): Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrajinu vid 15.08.2018 r. No. 1/11-8681. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v8681729-18#Text> [in Ukrainian].

27. Polozhennja pro zakhody shhodo zapobighannja akademichnomu plaghatu: Nakaz DVNZ Universytet bankivskojji spravy vid 16.10.2020 r. No. 148-od. Universytet Bankivskojji spravy. URL: https://drive.google.com/file/d/1lgNdmF_6quFXR6V2jof2rgKT1jzIbAXX/view [in Ukrainian].

28. Porjadok perevirky akademichnykh ta naukovykh tekstiv na plaghat Nacional'nogho aviacijnogho universytetu: Nakaz Nacional'nogho aviacijnogho universytetu vid 13.12.2018 r. No. 605. URL: <https://nau.edu.ua/site/variables/news/2018/12/poriadok.pdf> [in Ukrainian].

29. Polozhennja pro porjadok perevirky akademichnykh ta naukovykh tekstiv na unikalnistj v Sums'komu nacional'nomu aghrarnomu universyteti: Nakaz Sums'kogho NAU vid 16.10.2019 r. No. 339-k. URL: https://snau.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%96%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF_%D0%A3%D0%9D%D0%86%D0%9A%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC_%D0%A1%D0%9D%D0%90%D0%A3.pdf [in Ukrainian].

30. Kashanin, A.V. (2010). Minimal'nyj uroven' tvorcheskogo haraktera proizvedenij v avtorskom prave Francii. *Zhurnal Vysshej shkoly jekonomiki*, 1, 114–124 [in Russian].

Khodyko Y. E., PhD in Law, Assistant Professor, Associate Professor of Civil Law Department № 1, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.
e-mail: yurakhodyko@gmail.com ; ORCID 0000-0002-7768-4135

Criterion of creativity (originality) as a condition of protectability of subject matter of copyright

In the article, the author considers the question of the criterion of creativity (originality) as a condition of protectability of subject matter of copyright. It is indicated that the current civil legislation does not provide an understanding of the creative activity (originality) of the work. At the same time, the case law is based on the principle that the creative component in subject matter of copyright is presumed. Nevertheless, the question of the creative nature of the work may arise in the event of a dispute. In addition, an understanding of the criterion of creativity is necessary during the examination process.

The criterion of creativity (originality) of the work is analyzed from the point of view of the subjective approach – through the prism of expression of the author's individuality, the reflection of his personality, and objective approach, which is based on the presence of objective novelty. The author concludes that today the majority in both scientific circles and actually in the judicial practice of disclosing the criterion of creativity is carried out through the subjective approach.

The signs are given in the presence of which we can assume that the work has a creative (original) nature. It is noted that in order to recognize a work as original, there is no need for the form of expression to be absolutely original, and to have any features of previously created works (for example, citations, etc.), but only a certain level of creative individuality of the author in the work is enough.

The question of determining the level of originality of the form of expression of the work is analyzed, namely, what should be the minimum component of originality in order to recognize the existence of a creative nature and extend to the work the regime of copyright protection. It is indicated that in each case, for different types of works, the assessment of the originality of the work is different and is determined for each work separately, taking into account its features.

The study of the criterion of creativity (originality) is carried out based on a thorough and comprehensive analysis of legislation, case law, and scientific opinion that has formed on this issue. Based on the analysis of the criterion of creativity (originality) as a condition of protectability of subject matter of copyright, conclusions are made.

Keywords: object; results of creative activity; copyright; subject matter of copyright; a criterion of creativity (originality); conditions of protectability of subject matter of copyright.

Рекомендоване цитування: Ходико Ю. Є. Критерій творчості (оригінальності) як умова охороноздатності об'єкта авторського права. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 27–37. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.228802>.

Suggested Citation: Khodyko, Y.E. (2021). Kryterii tvorchosti (oryhinalnosti) yak umova okhoronozdatnosti ob'iekta avtorskoho prava [Criterion of creativity (originality) as a condition of protectability of subject matter of copyright]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 153*, 27–37. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.228802> [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 08.04.2021 р.

Сібільов Денис Михайлович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: densibilyov@gmail.com
ORCID 0000-0001-8441-0573

doi: 10.21564/2414–990X.153.225629
УДК 347.952

ВИКОНАВЧА СИЛА РІШЕНЬ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ

Досліджено третейське судочинство як одну з альтернативних форм захисту суб'єктивних прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб. Вивчення проблематики реалізації рішень третейських судів пов'язано з аналізом ролі третейського судочинства у суспільних відносинах, порівнянням правосудних функцій, притаманних судам як органам публічної влади, та межа юрисдикційних повноважень третейських судів. Важливим є розподіл між правосудними функціями офіційних судових установ та компетенцією третейських судів. Правовий характер рішень третейського суду відрізняється від правового характеру рішень офіційних судових установ. Водночас, за передбачених законом умов, вони мають виконавчу силу і можуть бути виконані примусово.

Ключові слова: третейські суди; третейське судочинство; правосуддя; властивості рішень судів; властивості рішень третейських судів; виконання судових рішень; виконавче провадження.

Сибилёв Д. М., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры гражданского процесса, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков. e-mail: densibilyov@gmail.com ; ORCID 0000-0001-8441-0573

Исполнительная сила решений третейских судов

Исследовано третейское судопроизводство как одна из альтернативных форм защиты субъективных прав, свобод и интересов физических и юридических лиц, в аспекте проблематики реализации решений третейских судов. Рассмотрение этих вопросов связано с анализом роли третейского судопроизводства в общественных отношениях, сравнением правосудных функций, присущих судам как органам публичной власти, и пределам юрисдикционных полномочий третейских судов. Важным является разделение между правосудными функциями официальных судебных учреждений и компетенцией третейских судов. Правовой характер решений третейского суда отличается от правового характера решений официальных судебных учреждений. В то же время, в предусмотренных законом случаях, они пользуются исполнительной силой и могут быть исполнены принудительно.

Ключевые слова: третейские суды; третейское судопроизводство; правосудие; свойства судебных решений; свойства решений третейских судов; исполнение судебных решений; исполнительное производство.

Постановка проблеми. Виконавче провадження розглядається як система процесуальних механізмів виконання рішень судів, інших органів та посадових осіб. Рішення третейських судів відповідно до законів України «Про третейські суди», «Про виконавче провадження», Цивільного процесуального (далі – ЦПК України) та Господарського процесуального кодексів України (далі – ГПК України) можуть бути виконані примусово за умов їх перевірки та допуску до виконання компетентними судами. Проте деякі питання їх виконання не мають досі достатнього наукового розроблення. Ці питання пов'язані із фундаментальним розумінням суті третейського судочинства, його місця в системі механізмів захисту права, особливостей виконавчих процедур, вони вимагають комплексного дослідження та систематизації.

Актуальність теми обумовлена тим, що сучасне законодавство перебуває в динамічному розвитку. Третейське судочинство, як й інші позасудові процедури захисту суб'єктивних прав, свобод та інтересів, знайшло значне розповсюдження у суспільних відносинах. Законодавство потребує удосконалення, воно повинно своєчасно, належно та гармонійно реагувати на виклики, що виникають у суспільстві. Запорукою цього є створення актуального доктринального підходу в аналізі суспільних явищ, механізмів захисту прав свобод та інтересів суб'єктів цивільних і господарських відносин. Реалізація третейськими судами своїх повноважень передбачає гармонійне поєднання між законодавством про третейські суди, процесуальним законодавством та законодавством про виконавче провадження.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Питання щодо ролі третейського судочинства в системі позасудового захисту суб'єктивних прав, свобод та інтересів, особливості виконавчих процедур та інші актуальні питання розглядалися І. В. Андроновим (I. V. Andronov), А. Н. Балашовим (A. N. Balashov), І. О. Бутом (I. O. But), О. В. Гаєвою (O. V. Gayeva), А. І. Зайцевим (A. I. Zaycev), Ю. А. Зайцевою (Yu. A. Zayceva), Ю. О. Ковятковським (Yu. O. Koviatskovskiy), Ю. Д. Притикою (Yu. D. Prytyka), В. В. Сухоносом (V. V. Sukhonos) та іншими. Але зазначені питання потребують додаткових досліджень, глибокого наукового аналізу, систематизації доктрини у контексті виконавчої сили рішень третейських судів та механізмів їх примусової реалізації.

Метою статті є дослідження виконавчої сили рішень третейських судів з урахуванням місця третейського судочинства в системі механізмів захисту прав, свобод та інтересів учасників цивільних і господарських відносин.

Виклад основного матеріалу. Діяльність третейських судів в Україні регулюється Законом України «Про третейські суди», прийнятим 11.05.2004 р. (далі – Закон) [1].

Відповідно до ст. 5 цього Закону юридичні та/або фізичні особи мають право передати на розгляд третейського суду будь-який спір, який виникає з цивільних чи господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом. Спір може бути переданий на розгляд третейського суду за наявності між сторонами третейської угоди, яка відповідає вимогам цього Закону.

Спiр може бути переданий на вирiшення третейського суду до прийняття компетентним судом рiшення у спiрi мiж тими ж сторонами, з того ж предмета i з тих самих пiдстав.

Стаття 6 цього Закону визначає, якi справи можуть розглядати третейськi суди. Закон установлює достатньо широку юрисдикцiю третейських судiв задля розгляду цивiльних та господарських спорiв, хоча вона має обмежений характер.

Третейське судочинство розглядається як альтернативна форма цивiльної юрисдикцiї у порiвняннi з судочинством, що здiйснюється державними судовими установами. Держава не створює третейських судiв, але на законодавчому рiвнi дає possibilitь iх створювати. Можливiсть створення третейських судiв є стандартом демократичного суспiльства [2, с. 237]. Розгляд справи в третейському судi – це реалiзацiя несудової форми захисту прав автономним суб'єктом захисту права, без державного втручання. Це реалiзацiя «горизонтальних» зв'язкiв у суспiльствi в розрiзi iснування механiзмiв захисту прав, що розглядаються як альтернативнi або договiрнi.

Сторони добровiльно передають справу на розгляд третейського суду, вiдмовляючись вiд звернення до державних судових установ. Укладення третейської угоди не розглядається як недопустима дiя в доктринi необмеженої судової юрисдикцiї [3, с. 232]. Невипадково частини третя та четверта ст. 4 Цивiльного процесуального кодексу України [4] одночасно встановлюють, що вiдмова вiд права на звернення до суду за захистом є недiйсною, але угода сторiн про передачу спору на розгляд третейського суду допускається. До третейського суду за угодою сторiн може бути переданий будь-який спiр, який виникає з цивiльних правовiдносин, крiм випадкiв, передбачених законом. Аналогiчне правило мiстить i ст. 4 Господарського процесуального кодексу України [5].

Водночас укладення третейської угоди та розгляд справи третейським судом не позбавляють офiцiйнi судовi установи possibiliti контролю з iх боку. Стаття 2 Закону України «Про третейськi суди» встановлює поняття «компетентний суд». Компетентний суд – мiсцевий загальний суд чи мiсцевий господарський суд за мiсцем розгляду справи третейським судом. Згiдно iз частиною другою ст. 51 цього Закону рiшення третейського суду може бути оскаржене сторонами, третiми особами, а також особами, якi не брали участь у справi, у разi якщо третейський суд вирiшив питання про iх права i обов'язки, у випадках, передбачених цим Законом, до компетентного суду вiдповiдно до встановлених законом пiдвiдомчостi та пiдсудностi справ. Вiдповiдно до частини першої ст. 56 цього Закону заява про видачу виконавчого документа може бути подана до компетентного суду протягом трьох рокiв з дня прийняття рiшення третейським судом. Такi процесуальнi функцiї суду мають ознаки стадiї судового процесу [6, с. 35].

Таким чином, на компетентнi суди покладаються питання щодо оскарження рiшень третейських судiв та видачу вiдповiдних виконавчих документiв.

Роздiли VIII та IX ЦПК України також присвяченi питанням оскарження рiшень третейських судiв та надання дозволу на примусове виконання рiшень

третейських судів. Розділ VII ГПК України також присвячений аналогічним питанням.

Властивості рішень третейських судів, у тому числі їх виконавчу силу, слід розглядати, виходячи з доктринальних основ їх діяльності. У цьому контексті слід послатися на Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого ст. 2, ст. 3, п. 9 ст. 4 та розд. VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди», справа № 1-3/2008 [7]. Конституційний Суд зазначив, що гарантуючи судовий захист з боку держави, Основний Закон України водночас визнає право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (частина п'ята ст. 55). Конституційний Суд зазначив, що правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ (п. 3 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України від 14 жовтня 1997 р. № 44-з). Третейський розгляд спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин – це вид недержавної юрисдикційної діяльності, яку третейські суди здійснюють на підставі законів України шляхом застосування, зокрема, методів арбітрування. Здійснення третейськими судами функції захисту, передбаченої в абз. 7 ст. 2, ст. 3 Закону, є здійсненням ними не правосуддя, а третейського розгляду спорів сторін у цивільних і господарських правовідносинах у межах права, визначеного ч. 5 ст. 55 Конституції України. Третейські суди не здійснюють правосуддя, їх рішення не є актами правосуддя, а самі вони не входять до системи судів загальної юрисдикції.

Таким чином, не можна розглядати діяльність третейських судів як таку, що спрямована на реалізацію функцій правосуддя. У цьому розумінні рішення третейських судів не є актами правосуддя, хоча і розглядаються як легальні акти правозастосування. Однак рішення третейських судів мають деякі властивості, притаманні і рішенням офіційних судових установ [8, с. 12].

Слід зазначити, що законодавство України про виконавче провадження спрямоване на єдині універсальні стандарти виконавчих процедур як стосовно рішень судів, так і рішень інших органів та посадових осіб. Лише судові рішення в цьому переліку можуть розглядатись як акти правосуддя. Рішення інших органів та посадових осіб такими не є.

Доцільно розглянути питання щодо виконання рішень третейських судів у динаміці розвитку законодавства. Так, Закон України «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 р. [9] у ст. 3 передбачав, що виконанню Державною виконавчою службою підлягають рішення третейських судів відповідно до законів України.

Спираючись на те, що на той час питання діяльності третейських судів визначались законодавством, прийнятим в СРСР, а саме Положенням про

третейський суд, що було додатком до ЦПК України від 18.07.1963 р., та Положенням про третейський суд для вирішення господарських спорів між об'єднаннями, підприємствами, організаціями і установами, затвердженим постановою Державного арбітражу при Раді Міністрів СРСР від 30 грудня 1975 р. № 121, виникла колізія стосовно питань виконання рішень третейських судів з врахуванням цих Положень та Закону України «Про виконавче провадження». Відповідь на це питання дав Конституційний Суд України у своєму рішенні у справі за конституційним зверненням спільного підприємства «Мукачівський плодоовочевий консервний завод» про офіційне тлумачення положення п. 10 ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» (справа про виконання рішень третейських судів) від 24.02.2004 р. у справі № 1-8/2004 [10]. У рішенні Конституційний Суд зазначив, що Положення п. 10 ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» у взаємозв'язку зі статтею 18-1 цього Закону треба розуміти так, що рішення третейських судів водночас є виконавчими документами, на підставі яких за заявою стягувача або його представника про примусове виконання рішення державні виконавці районних, міських (міст обласного значення), районних у містах відділів державної виконавчої служби мають забезпечити примусове виконання рішень цих судів, якщо інше не передбачено законом.

Таким чином, виникла ситуація, коли чинне законодавство передбачило можливість виконання рішень третейських судів без додаткового контролю з боку офіційних судових установ. Лише з набранням чинності Законом України «Про третейські суди» від 11.05.2004 р. був установлений контроль офіційної судової системи за рішеннями третейських судів.

Хоча діяльність третейських судів не є здійсненням правосуддя, в окремих процесуальних аспектах їх діяльності існують механізми, притаманні діяльності офіційних судових установ, деякі з яких є внутрішніми структурними складовими правосуддя, яке має свою внутрішню інституалізацію. Так, розгляд справ у третейських судах передбачає наявність процесуальної форми, що триває в часі та поділяється на стадії. Кожна стадія має своє автономне значення та підкоряється єдиній меті – захисту прав, свобод та інтересів учасників спору. Система принципів третейського судочинства нагадує систему принципів цивільного та господарського судочинства. Рішення третейського суду за своєю внутрішньою структурою нагадує рішення офіційної судової установи.

Водночас рішення третейського суду є легальним актом правозастосування, не будучи актом правосуддя. Дуже важливий момент – якщо рішення офіційних судових установ проголошуються іменем держави, то рішення третейських судів проголошуються ними від свого власного імені.

Однією із ознак правосуддя є його виключність, тобто розгляд справи судом позбавляє всі інші органи компетенції щодо розгляду цього питання. Діяльність третейських судів не має ознак виключності. Розгляд справи третейським судом не позбавляє офіційні судові установи компетенції щодо функцій, пов'язаних з оскарженням рішень третейських судів або видачею виконавчих документів на їх підставі.

Рішення офіційних судових установ мають деякі властивості, приміром обов'язковість, виконуваність, остаточність, виключність, преюдиційність, незмінність тощо. Деякі з цих властивостей притаманні і рішенням третейських судів, зокрема виконуваність.

Виконуваність рішень судів передбачає можливість їх виконання, а у більш широкому контексті – їх реалізацію. Це стосується і рішень третейських судів. Особливості виконавчої сили рішень залежать від змісту рішення та способу (способів) захисту права, застосованого судом.

Згідно із ст. 55 Закону України «Про третейські суди» рішення третейського суду виконуються зобов'язаною стороною добровільно, в порядку та строки, що встановлені у рішенні. Якщо строк виконання не встановлено, рішення підлягає негайному виконанню.

Закон, таким чином, наголошує на добровільному виконанні рішення третейського суду. Ця ідея є продовженням доктринальної ідеї третейського судочинства як такого, що ґрунтується на засадах добровільності та диспозитивності. Рішення третейського суду може встановити порядок та строки його виконання. В іншому разі рішення підлягає негайному виконанню. Ця ідея стосується тих рішень, які розглядаються як рішення про присудження. Рішення третейського суду про визнання та про перетворення не можуть передбачати процедур примусу, достатньо лише проголошення рішення третейського суду як юридичного факту, що тягне за собою настання сприятливих для сторони правових наслідків. Тому питання встановлення порядку виконання рішення, строків виконання та застосування концепції його негайного виконання стосується лише тієї частини рішень, які передбачають відповідні стягнення.

Законом України «Про третейські суди» одночасно передбачена процедура видачі офіційними судовими установами («компетентними судами») виконавчих документів на підставі рішення третейського суду [11, с. 82].

Згідно із ст. 56 цього Закону заява про видачу виконавчого документа може бути подана до компетентного суду протягом трьох років з дня прийняття рішення третейським судом. Така заява підлягає розгляду компетентним судом протягом 15 днів з дня її надходження до суду. Про час та місце розгляду заяви повідомляються сторони, проте неявка сторін чи однієї зі сторін не є перешкодою для судового розгляду заяви.

При розгляді заяви про видачу виконавчого документа компетентний суд повинен витребувати справу з постійно діючого третейського суду, в якому зберігається справа, яка має бути направлена до компетентного суду протягом п'яти днів від дня надходження вимоги. У такому випадку строк вирішення заяви про видачу виконавчого документа продовжується до одного місяця.

Ухвала про видачу виконавчого документа направляється сторонам протягом п'яти днів з дня її прийняття.

Сторона, на користь якої виданий виконавчий документ, одержує його безпосередньо у компетентному суді.

Після розгляду компетентним судом заяви про видачу виконавчого документа справа підлягає поверненню до постійно діючого третейського суду.

Компетентний суд відмовляє в задоволенні заяви про видачу виконавчого документа у випадках, передбачених законом.

Ухвала компетентного суду про відмову у видачі виконавчого документа, якщо вона не була оскаржена в апеляційному порядку, набирає законної сили після закінчення строку на апеляційне оскарження. У разі подання апеляції ухвала компетентного суду набирає законної сили після розгляду справи судом апеляційної інстанції.

Важливим моментом є те, що ЦПК України та ГПК України в редакції від 15.12.2017 р. передбачили розгляд таких справ судами апеляційного рівня, вилучивши їх з юрисдикції судів першої інстанції. Це покликано посилити судовий контроль за діяльністю третейських судів.

Підстави для відмови у видачі виконавчих документів на підставі рішень третейських судів можна поділити на процесуальні та матеріальні. Вони встановлені як на рівні Закону України «Про третейські суди», так і на рівні ЦПК та ГПК України.

Відповідно до ст. 487 ЦПК України за результатами розгляду заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду суд постановляє ухвалу про видачу виконавчого листа або про відмову у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду за правилами, встановленими цим Кодексом для ухвалення рішення.

Ухвала суду про відмову у видачі виконавчого листа може бути оскаржена сторонами в апеляційному порядку, встановленому для оскарження рішення суду першої інстанції.

Після набрання законної сили ухвалою про відмову у видачі виконавчого листа спір між сторонами може бути вирішений судом у загальному порядку. Ухвала суду за наслідками розгляду заяви про видачу виконавчого листа, якщо вона не була оскаржена в апеляційному порядку, набирає законної сили після закінчення строку на апеляційне оскарження. У разі подання апеляційної скарги ухвала суду набирає законної сили після розгляду справи судом апеляційної інстанції.

Ухвала про видачу виконавчого листа направляється сторонам протягом п'яти днів з дня її постановлення.

Виконавчий лист вноситься до Єдиного державного реєстру виконавчих документів не пізніше наступного дня з дня його видання в порядку, встановленому Положенням про Єдиний державний реєстр виконавчих документів.

Після розгляду судом заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду справа підлягає поверненню до постійно діючого третейського суду.

Аналогічний зміст має і ст. 356 ГПК України.

Слід зазначити, що загальні та господарські суди, як компетентні суди, за результатами розгляду видають відповідно виконавчі листи та накази. Незважа-

ючи на різну назву, це однакові за своєю правовою природою документи. Саме вони в контексті Закону України «Про виконавче провадження» розглядаються як виконавчі документи, на підставі яких виконується рішення третейського суду.

Таким чином, рішення третейського суду інкорпорується в ухвалу та виконавчий документ, що видаються компетентними судами як офіційними судовими установами. Само по собі рішення третейського суду не є виконавчим документом.

Процедурні питання, пов'язані із виконанням виконавчих документів, що видаються компетентними судами на підставі рішень третейських судів, врегульовані нормами Закону України «Про виконавче провадження».

Ці процедурні питання передбачають втручання в деяких ситуаціях компетентних судів в окремі питання виконавчого провадження. Слід враховувати, що сам Закон України «Про третейські суди» не передбачає компетенції третейських судів у цих питаннях. В актуальній площині вони можуть вирішуватись лише компетентними судами.

Повноваження компетентних судів у виконавчому провадженні, як офіційних судових установ, стосуються реалізації ними контрольних, допоміжних та стимулюючих повноважень.

Контрольним повноваженням присвячена ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження» [12], частини перша та друга якої передбачають, що рішення, дії чи бездіяльність виконавця та посадових осіб органів державної виконавчої служби щодо виконання судового рішення можуть бути оскаржені сторонами, іншими учасниками та особами до суду, який видав виконавчий документ, у порядку, передбаченому законом. Рішення, дії чи бездіяльність виконавця та посадових осіб органів державної виконавчої служби щодо виконання рішень інших органів (посадових осіб), у тому числі постанов державного виконавця про стягнення виконавчого збору, постанов приватного виконавця про стягнення основної винагороди, витрат виконавчого провадження та штрафів, можуть бути оскаржені сторонами, іншими учасниками та особами до відповідного адміністративного суду в порядку, передбаченому законом.

Певна проблема полягає в тому, що в даному разі виконується не судове рішення, а рішення третейського суду, хоча і на підставі ухвали та виконавчого документа, виданого компетентним судом.

Це питання було предметом розгляду пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ, який зазначив у п. 10 своєї постанови «Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії та бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судових рішень у цивільних справах» від 07.02.2014 р. № 6 [13], що відповідно до гл. 2 розд. VII¹ ЦПК та розд. XIV¹ Господарського процесуального кодексу України розгляд заяв про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду та видачу такого виконавчого документа здійснюють суди з розгляду цивільних справ і господарські суди.

У зв'язку з цим у порядку цивільного судочинства належить розглядати скарги на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби щодо виконання таких виконавчих документів, виданих на підставі судових рішень, ухвалених відповідно до норм ЦПК та поданих сторонами виконавчого провадження.

Такі позиції в судовій практиці зберігаються і зараз. Відповідно, належним судовим органом щодо розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність виконавця та посадових осіб органів державної виконавчої служби, пов'язану із виконанням рішення третейського суду, буде саме той суд, що видав виконавчий документ, тобто суд апеляційної інстанції у системі загальних чи господарських судів.

На компетентні суди покладаються і питання, що розглядаються як допоміжні та стимулювальні у виконавчому провадженні. Це питання відстрочення та розстрочення виконання рішення, зміни чи встановлення способу і порядку виконання (ст. 435 ЦПК), вирішення питання про примусове проникнення до житла чи іншого володіння особи (ст. 439 ЦПК), звернення стягнення на грошові кошти, що належать іншим особам, та нерухоме майно, право власності на яке не зареєстровано в установленому законом порядку (ст. 440 ЦПК), заміна сторони виконавчого провадження (ст. 442 ЦПК), визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами (ст. 443 ЦПК) тощо. Аналогічні за змістом норми містяться і у ГПК України.

Висновки. Таким чином, рішення третейських судів можуть бути виконані примусово, а компетентні суди користуються всіма передбаченими законом можливостями у реалізації контрольних, допоміжних та стимулювальних функцій під час виконання рішень третейських судів.

Рішення третейських судів, не будучи за своєю юридичною природою актами правосуддя, мають виконавчу силу, що реалізується шляхом інкорпорації їх змісту в рішення та виконавчі документи офіційних судових установ.

Виконання рішень третейських судів ґрунтується на системі універсальних процедур, передбачених Законом України «Про виконавче провадження».

Список літератури

1. Про третейські суди : Закон України від 11.05.2004 р. № 1701-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 35. Ст. 412.
2. Сухонос В. В. Теоретичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку третейського суду в Україні. *Право України*. 2011. № 4. С. 233–237.
3. Притика Ю. Д. Правові засади формування і функціонування третейських судів в Україні. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 2. С. 232–236.
4. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40, 40–42. Ст. 492.
5. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1799-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
6. Ковятковський Ю. О. Окремі аспекти відкриття провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та підготовки їх до судового розгляду. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 5. С. 34–38. doi: <https://doi.org/10.15421/391952>.

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого ст. 2, ст. 3, п. 9 ст. 4 та розд. VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди», справа № 1-3/2008. *Вісник Конституційного Суду України*. 2008. № 1. С. 37.

8. Бут І. О. Розгляд цивільно-правових спорів третейськими судами в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Одеса, 2016. 20 с.

9. Про виконавче провадження : Закон України від 21.04.1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 24. Ст. 207.

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням спільного підприємства «Мукачівський плодоовочевий консервний завод» про офіційне тлумачення положення п. 10 ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» (справа про виконання рішень третейських судів) від 24.02.2004 р., справа № 1-8/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 9. Ст. 536.

11. Стасів Н. Генезис примусового виконання рішень третейського суду. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. Січень 2020 р. С. 81–85.

12. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. Ст. 542.

13. Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії та бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судових рішень у цивільних справах : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ від 07.02.2014 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006740-14#Text>.

References

1. Pro treteiski sudy: Zakon Ukrainy vid 11.05.2004 r. № 1701-IV. (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 35, 412 [in Ukrainian].

2. Sukhonos, V.V. (2011). Teoretychnyi analiz suchasnoho stanu ta perspektyv rozvytku treteiskoho sudu v Ukraini. *Pravo Ukrainy*, 4, 233–237 [in Ukrainian].

3. Prytyka, Yu.D. (2002). Pravovi zasady formuvannia i funktsionuvannia treteiskykh sudiv v Ukraini. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava*, 2, 232–236 [in Ukrainian].

4. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV. (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 40, 40–42, 492 [in Ukrainian].

5. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1799-XII. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 6, 56 [in Ukrainian].

6. Koviatskovskiy, Yu.O. (2019). Okremi aspekty vidkryttia provadzhennia u spravakh pro oskarzhennia rishen treteiskykh sudiv ta pidhotovky yikh do sudovoho rozghliadu. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, 5, 34–38. doi: <https://doi.org/10.15421/391952>.

7. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen abzatsiv somoho, odynadtsiatoho st. 2, st. 3, p. 9 st. 4 ta rozd. VIII «Treteiske samovriaduvannia» Zakonu Ukrainy «Pro treteiski sudy», справа № 1-3/2008. (2008). *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*, 1, 37 [in Ukrainian].

8. But, I.O. (2016). Rozghliad tsyvilno-pravovykh sporiv treteiskymy sudamy v Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odessa [in Ukrainian].

9. Pro vykonavche provadzhennia: Zakon Ukrainy vid 21.04.1999 r. (1999). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 24, 207 [in Ukrainian].

10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam spilnoho pidpriemstva «Mukachivskiy plodoovochevyi konservnyi zavod» pro ofitsiine tлумачennia polozhennia p. 10 st. 3 Zakonu Ukrainy «Pro vykonavche provadzhennia» (справа про виконання рішень третейських судів) від 24.02.2004 р., справа № 1-8/2004. (2004). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*, 9, 536 [in Ukrainian].

11. Stasiv, N. (2020). Henezys prymusovoho vykonannya rishen treteiskoho sudu. *Natsionalnyi yurydychnyi zhurnal: teoriia ta praktyka*, 1, 81–85 [in Ukrainian].

12. Pro vykonavche provadzhennia: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1404-VIII. (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, 542 [in Ukrainian].

13. Pro praktyku rozghliadu sudamy skarh na rishennia, dii ta bezdiialnist derzhavnogo vykonavtsia chy inshoi posadovoi osoby derzhavnoi vykonavchoi sluzhby pid chas vykonannya sudovykh rishen u tsyvilnykh spravakh: Postanova plenumu Vyshehoho spetsializovanoho sudu z rozghliadu tsyvilnykh ta kryminalnykh sprav vid 07.02.2014 r. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006740-14#Text> [in Ukrainian].

Sibilov D. M., PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil Procedure, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.
e-mail: densibilyov@gmail.com ; ORCID 0000-0001-8441-0573

Executive force of decisions of arbitration courts

Arbitration proceedings have been studied as one of the alternative forms of protection of subjective rights, freedoms and interests of individuals and legal entities, in terms of the implementation of arbitration decisions. Consideration of these issues is related to the analysis of the role of arbitration in public relations, the comparison of judicial functions inherent in courts as public authorities, and the limits of jurisdiction of arbitration courts. The division between judicial functions and the jurisdiction of arbitration courts is important. The legal nature of arbitration decisions differs from the legal nature of decisions of official judicial institutions. At the same time, under the conditions provided by law, they have executive force and can be enforced.

Enforcement proceedings are considered as a system of procedural mechanisms for the execution of decisions of courts, other bodies and officials. Decisions of arbitration courts in accordance with the Law of Ukraine «On Arbitration Courts», the Law of Ukraine «On Enforcement Proceedings», the Civil Procedure Code of Ukraine and the Commercial Procedural Code of Ukraine may be enforced subject to review and admission by competent courts. At the same time, a number of issues of their implementation do not have sufficient scientific development. These questions are connected with fundamental understanding of essence of arbitration proceedings, its place in system of mechanisms of protection of the right, features of executive procedures. These issues need comprehensive research and systematization.

The urgency of the topic is due to the fact that modern legislation is in dynamic development. Arbitration, as well as other out-of-court procedures for the protection of subjective rights, freedoms and interests, has become widespread in public relations. Legislation needs to be improved, it must respond in a timely, appropriate and harmonious way to the challenges that arise in society. The key to this is the creation of a relevant doctrinal approach in the analysis of social phenomena, mechanisms for protecting the rights, freedoms and interests of the subjects of civil and economic relations. The exercise of their powers by arbitrators presupposes a harmonious combination between the legislation on arbitration courts, procedural legislation and the legislation on enforcement proceedings.

Keywords: arbitration courts; arbitration proceedings; justice; properties of court decisions; properties of decisions of arbitration courts; execution of court decisions; enforcement.

Рекомендоване цитування: Сібільов Д. М. Виконавча сила рішень третейських судів. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 38–48. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.225629>.

Suggested Citation: Sibilov, D.M. (2021). Vykonavcha syly rishen treteiskykh sudiv [Executive force of decisions of arbitration courts]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality*, issue 153, 38–48. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.225629> [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 25.02.2021 р.

Shpak Maksym Volodymyrovych,
*PhD in Law, Assistant Professor
of the Department of Civil Procedure,
Yaroslav Mudryi National Law University,
Ukraine, Kharkiv
e-mail: maximshpak93@gmail.com
ORCID 0000-0003-2119-3828*

doi: 10.21564/2414–990X.153.229448
UDC 347.921.8 (477)

CERTAIN ASPECTS OF GIVING LEGAL AID IN THE COURTS OF UKRAINE IN CIVIL PROCESS IN MODERN CONDITIONS

Modern legal and judicial practice is constantly faced with problems of shortage of judges and as a result there is a big amount of unresolved cases in civil proceedings. This trend is observed from year to year. This problem is closely related to the fact that due to the insufficient number of judges in some courts of Ukraine, the process of providing legal aid by different groups of subjects is significantly complicated due to the actual impossibility of implementing proceedings in a particular court. Moreover, in Ukraine there are cases when there are no judges in the courts who have the power to administer justice. In this regard, in this research, the author is trying to examine the situation of legal aid cases in civil proceedings, taking into account statistics on the number of judges in Ukraine and the number of civil cases considered by courts in recent years.

It is seemed that providing a legal aid in civil proceedings depends not only on the professional skills of the representative. It depends on the legal environment where it is provided. This is due to the fact that, for example, due to the absence of judges in a particular court, a lawyer cannot provide other types of legal aid, except drawing up and filing a statement of claim. For example, this may be the case in a family case where persons have filed a lawsuit for divorce at the place of residence, but due to the absence of judges in court, the case cannot be considered. Because of this: 1) representatives (including lawyers) cannot provide the legal aid in the court proceedings; 2) the parties in such case will have to wait a long time, when a judge will be appointed to the case.

In recent years, legal aid in the civil process of Ukraine has become increasingly in demand. For the full implementation of legal aid in civil cases in Ukraine, it is necessary that persons who provide it, constantly further training, improve professional skills and abilities.

Keywords: civil proceedings; legal aid; lawyer; judge; prosecutor; expert; civil proceedings.

Шпак М. В., кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного процесу, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків.
e-mail: maximshpak93@gmail.com ; ORCID 0000-0003-2119-3828

Окремі проблеми надання правової допомоги у судах України у цивільному процесі в сучасних умовах

Сьогодні залишається значною кількістю нерозглянутих справ у порядку цивільного судочинства через нестачу суддівських кадрів в Україні. З огляду на недостатню кількість суддів в деяких судах України значно ускладнюється процес надання правової допомоги з боку різного кола суб'єктів через фактичну неможливість здійснення судочинства у конкретному суді. Непоодинокі випадки коли в судах узагалі немає суддів, які мали б повноваження на здійснення правосуддя.

У статті зроблена спроба вивчити стан справ щодо надання правової допомоги у порядку цивільного судочинства, враховуючи статистичні дані щодо кількості суддів в Україні та числа розглянутих цивільних справ судами протягом останніх років.

Надання правової допомоги у цивільному процесі багато в чому залежить не тільки від професійної майстерності представника, а й від юридичного середовища, де вона надається. Причому, через брак суддів у певному суді адвокат не може надати інші види правової допомоги, крім складення та подання позовної заяви. Через це: 1) представники (в тому числі адвокати) не можуть надати правову допомогу у судовому процесі; 2) сторонам у такій справі доведеться чекати тривалий час, коли все ж таки буде призначений суддя.

Наголошено, що для повноцінної реалізації правової допомоги у цивільних справах в Україні важливо, щоб суб'єкти її надання постійно підвищували свою кваліфікацію, професійні навички та вміння.

Ключові слова: цивільний процес; правова допомога; адвокат; суддя; прокурор; експерт; цивільне судочинство.

Formulation of the problem. Modern legal and judicial practice is constantly faced with problems of shortage of judges and as a result there is a big amount of unresolved cases in civil proceedings. This trend is observed from year to year. This problem is closely related to the fact that due to the insufficient number of judges in some courts of Ukraine, the process of providing legal aid by different groups of subjects is significantly complicated due to the actual impossibility of implementing proceedings in a particular court. Moreover, in Ukraine there are cases when there are no judges in the courts who have the power to administer justice. In this regard, in this research, the author is trying to examine the situation of legal aid cases in civil proceedings, taking into account statistics on the number of judges in Ukraine and the number of civil cases considered by courts in recent years.

The relevance of the study is explained by the really problematic particularities of the issue. Therefore, its study requires detailed attention.

Analysis of recent research and publications. The activity of judges and the functioning of courts in the context of the civil process of Ukraine have been the subject of scientific research of native scholars-proceduralists, among which it is necessary to highlight the thorough works of K. V. Gusarov [1; 2; 3]. This scholar paid a lot of attention to the study of judicial specialization, administration of justice and the exercise of powers by the courts.

The purpose of the article is to study the current problems of providing legal aid in civil proceedings, taking into account current statistics on the number of civil cases and the total number of judges in Ukraine.

Presenting of the main material. It should be noted that as of 01.01.2019, the actual number of judges in Ukraine was 5511 [4]. As of April 10, 2020, out of 7,295 positions, only 5,166 were filled, of which only 4,729 judges had the power to administer justice [5]. As of October 16, 2020, the number of judges was 5,363 out of the identified 7,295, of which 4,809 had the right to administer justice [6].

Taking into account the above statistical information on the number of judges in Ukraine in recent years, it is also necessary to pay attention to the statistics on the consideration of cases by courts in civil proceedings. It should be emphasized that according to the Analysis of situation of administration of justice in civil cases in 2018 in trial courts were considered more than 1.2 million claims, applications, complaints, petitions of court cases by civil litigation. At the end of this reporting period, 291.1 thousand cases and materials remained unresolved in civil proceedings. In the proceedings of the appellate courts during 2018 there were 108.7 thousand appeal complaints and materials, but the percentage of unresolved reached 31.1% [7, p. 3, 4, 7, 8]. Given the above-mentioned judicial statistics of consideration in 2018 by trial and appellate courts of cases in civil proceedings, it should be emphasized that in general such data indicate the necessity to increase the number of judges. As due to insufficient number of judges, almost every fourth case in the court of first instance in 2018 remained unresolved at the end of the year.

It is possible to assume that in a number of such cases there was the providing legal aid in the form of procedural representation. However, due to unresolved cases, we assume that the representatives could not to use all their professional knowledge, skills and abilities to provide legal aid. This is an important and fundamental point, because in every court case the destiny of people is decided - people who go to court to protect their rights. In this regard, in our opinion, there is a great need for a new professional selection of new judges for the relevant positions in the trial and appellate courts. And important and key in this matter should be not only the qualifications, but also a sufficient number of judges who will administer justice in civil cases.

According to the Analytical Review of the Status of Civil Proceedings in 2019, trial courts considered 1 million 249 thousand claims, applications, complaints, petitions of court cases in civil proceedings. The number of cases and materials considered in these courts in civil proceedings was 955.1 thousand. In the appellate courts during 2019 there were about 105 thousand appeal complaints and materials, only 84.4 thousand were considered [8, p. 3, 9, 10].

Taking into account the above statistics for 2019 on the consideration of cases by trial and appellate courts in civil proceedings, the following should be emphasized. As for the trial courts, the number of unresolved cases remained at the end of the reporting year, according to our estimations, almost similar to 2018. As for the appellate courts, the number of resolved appeal complaints and materials in 2019 increased comparing to 2018. However, even taking into account the positive trend of increasing the number of resolved cases in the appellate court, the question of the number of unresolved cases remains important. The reason of

absence in this research the statistical information for 2020 on the status of trial and appellate courts of Ukraine in civil proceedings for the mentioned year, on the official website there are no relevant statistics data for the full 2020 at the time of writing this work.

Taking into account the above considerations and statistics on the number of judges in Ukraine, as well as the statistics of civil proceedings in courts of trial and appellate courts, it is believed that the providing a legal aid in civil proceedings depends not only on the professional skills of the representative. It depends on the legal environment where it is provided. This is due to the fact that, for example, due to the absence of judges in a particular court, a lawyer cannot provide other types of legal aid, except drawing up and filing a statement of claim. For example, this may be the case in a family case where persons have filed a lawsuit for divorce at the place of residence, but due to the absence of judges in court, the case cannot be considered. Because of this: 1) representatives (including lawyers) cannot provide the legal aid in the court proceedings; 2) the parties in such case will have to wait a long time, when a judge will be appointed to the case.

The issue of providing legal aid in civil proceedings is closely related to the subjective composition of such legal relations. One of the types of legal aid in the civil process of Ukraine is a professional legal aid provided by lawyers. It should be noted that the process of obtaining the status of a lawyer in Ukraine involves a multi-stage procedure. In this regard, it is worth noting the interesting court practice for February 2021, which raised the issue of aspects of gaining the right to practice the advocacy law by current judges of Ukraine. This issue was covered in the Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of February 10, 2021.

It should be noted that paragraph 65 of this decision states that the training of current judge for six months under the guidance of a lawyer in order to obtain a lawyer's certificate goes beyond the permissible areas of relations between judges and lawyers [9].

Analyzing such provisions of the practice of the Grand Chamber of the Supreme Court in this order, it is necessary to specify the following value for civil proceedings.

- First, the current judge cannot be under two oaths (judicial and lawyer) at the same time.
- Second, the professions of lawyer and judge must be independent of each other.

In general, it should be noted that the question of the connection between judicial practice and the providing a legal aid in civil cases has always been of interest to procedural scholars. This is confirmed by many scientific works of native and foreign scientists.

A significant contribution to the study of civil proceedings was made by V. V. Komarov, who repeatedly presented his innovative and progressive ideas in the pages of legal literature [10]. The scientific research of this scientist is fundamental and is clearly important for studying of various problems of civil justice.

Conclusions. In recent years, legal aid in the civil process of Ukraine has become increasingly in demand. For the full implementation of legal aid in civil cases in Ukraine, it is necessary that persons who provide it, constantly further training, improve professional skills and abilities.

Список літератури

1. Гусаров К. В. Судебная власть и правосудие по гражданским делам в Украине. *Становлення правової системи демократичної України та юридична наука* : короткі тези доп. та наук. повідом. наук. конф. молодих учених та аспірантів / за заг. ред. проф. М. І. Панова. Харків : Нац. юрид. акад. України, 1998. С. 43–45. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13320/1/Gusarov_43-45.pdf (дата звернення: 08.03.2021).
2. Гусаров К. В. Повноваження суду касаційної інстанції у цивільному судочинстві. *Право і безпека*. 2006. № 5. С. 54–63. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pib_2006_5_5_17 (дата звернення: 08.03.2021).
3. Гусаров К. В. Засади суддівської спеціалізації: чи доцільні зміни? *Актуальні проблеми судового права* : матеріали міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. пам'яті проф. І. Є. Марочкіна (Харків, 30 жовт. 2015 р.) Харків. 2015. С. 26–28. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9609/1/Gusarov_26_28.pdf (дата звернення: 09.03.2021).
4. В Україні серед суддів більше жінок, ніж чоловіків. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1856702-v-ukrayini-sered-suddiv-bilshe-zhinok-nizh-cholovikiv-2> (дата звернення: 09.03.2021).
5. Магола В. 23 % судів в Україні не заповнені навіть на половину. URL: https://lb.ua/pravo/2020/05/22/458140_23_sudov_ukraine_zapolneni_dazhe.html (дата звернення: 09.03.2021).
6. Кандидати на посаду судді: призначити неможливо чекати. URL: <https://kr.su.court.gov.ua/archive/1016683/#:~:text=%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BC%20%D0%BD%D0%B0%2016%20%D0%B6%D0%BE%D0%B2%D1%82%D0%BD%D1%8F%202020,%D0%B2%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%B0%D0%B4%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B4%D1%96%D0%B2%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%82%D1%8C%201932> (дата звернення: 09.03.2021).
7. Аналіз стану здійснення правосуддя при розгляді цивільних справ у 2018 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_KCS_2018_1.pdf (дата звернення: 10.03.2021).
8. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2019 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_Civil_sudu_2019.pdf (дата звернення: 11.03.2021).
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 лютого 2021 р. Справа № 822/1309/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95439673?fbclid=IwAR3TYIts3FJlwoJEdd3XID0CZ0RfYj1zZVrFqv-SydVl2JlJubFdzuHYLY> (дата звернення: 14.03.2021).
10. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Харків : Право, 2012. 624 с.

References

1. Husarov, K.V. (1998). *Sudebnaia vlast u pravosudye po hrazhdanskym delam v Ukraine. Stanovleniia pravovoi systemy demokratichnoi Ukrainy ta yurydychna nauka*: korotki tezy dop. ta nauk. povidom. nauk. konf. molodykh uchenykh ta aspirantiv. M. I. Panov (Ed.). Kharkiv: Nats. yuryd. akad. Ukrainy, 43–45. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13320/1/Gusarov_43-45.pdf [in Russian].
2. Husarov, K.V. (2006). *Povnovazhennia sudu kasatsiinoi instantsii u tsyvilnomu sudochynstvi. Pravo i bezpeka*, 5, 54–63. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pib_2006_5_5_17

BN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pib_2006_5_5_17 [in Ukrainian].

3. Husarov, K.V. (2015). Zasady suddivskoi spetsializatsii: chy dotsilni zminy? *Aktualni problemy sudovoho prava*: materialy mizhnar. nauk.-prak. konf., prysviach. pamiati prof. I. Ye. Marochkina (Kharkiv, 30 zhovt. 2015 r.) Kharkiv, 26–28. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9609/1/Gusarov_26_28.pdf [in Ukrainian].

4. V Ukraini sered suddiv bilshе zhinok, nizh cholovikiv. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1856702-v-ukrayini-sered-suddiv-bilshе-zhinok-nizh-cholovikiv-2> [in Ukrainian].

5. Matola, V. 23 % sudiv v Ukraini ne zapovneni navit na polovynu. URL: https://lb.ua/pravo/2020/05/22/458140_23_sudov_ukraine_zapolneni_dazhe.html [in Ukrainian].

6. Kandydaty na posadu suddi: pryznachty nemozhlyvo chekaty. URL: <https://kr.su.court.gov.ua/archive/1016683/#:~:text=%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BC%20%D0%BD%D0%B0%2016%20%D0%B6%D0%BE%D0%B2%D1%82%D0%BD%D1%8F%2020,%D0%B2%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%B0%D0%B4%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B4%D1%96%D0%B2%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%82%D1%8C%201932> [in Ukrainian].

7. Analiz stanu zdiisnennia pravosuddia pry rozghliadi tsyvilnykh sprav u 2018 r. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_KCS_2018_1.pdf [in Ukrainian].

8. Analitychnyi ohliad stanu zdiisnennia tsyvilnoho sudochynstva u 2019 r. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_Civil_sudu_2019.pdf [in Ukrainian].

9. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 10 liutoho 2021 r. Sprava № 822/1309/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95439673?fbclid=IwAR3TYIts3FJlwoJEdD3XlD0CZ0RfYj1zZVrFqv-SydVl2JljubFdzuHYLY> [in Ukrainian].

10. Komarov, V.V. (2012). Tsyvilne protsesualne zakonodavstvo u dynamitsi rozvytku ta praktytsi Verkhovnoho Sudu Ukrainy. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Штак М. В., кандидат юридических наук, ассистент кафедры гражданского процесса, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.
e-mail: maximshpak93@gmail.com ; ORCID 0000-0003-2119-3828

Отдельные проблемы оказания правовой помощи в судах Украины в гражданском процессе в современных условиях

Современная юридическая и судебная практика постоянно соприкасается с проблемами нехватки судебных кадров. Такая тенденция наблюдается из года в год.

Эта проблема тесно связана с тем, что из-за недостатка судей в некоторых судах Украины значительно усложняется процесс оказания помощи со стороны разного круга субъектов в связи с фактической невозможностью осуществления судопроизводства в конкретном суде.

Автор делает попытку исследовать состояние дел относительно предоставления правовой помощи в порядке гражданского судопроизводства, учитывая статистические данные по количеству судей в Украине и количества рассматриваемых гражданских дел судами в последние годы.

Предоставление правовой помощи в гражданском процессе во многом зависит не только от профессионального мастерства представителя. Это существенно зависит и от юридической среды, где она предоставляется. Это объясняется тем, например, что из-за отсутствия судей в определенном суде адвокат не может предоставить другие виды правовой помощи, кроме составления и подачи искового заявления. К примеру, ситуация в семейном деле, когда лица подали в суд иск о расторжении брака по месту жительства, но из-за отсутствия судей в суде дело не может быть рассмотрено. Поэтому: 1) представители (в том числе адвокаты) не могут оказать правовую помощь в судебном процессе; 2) сторонам в таком деле придется ждать немалое время, когда все же будет назначен судья на дело.

Для полноценной правовой помощи по гражданским делам в Украине важно, чтобы субъекты ее предоставления постоянно повышали свою квалификацию, профессиональные навыки и умения.

Ключевые слова: гражданский процесс; правовая помощь; адвокат; судья; прокурор; эксперт; гражданское судопроизводство.

Рекомендоване цитування: Shpak M. V. Certain aspects of giving legal aid in the courts of Ukraine in civil process in modern conditions. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 49–55. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.229448>.

Suggested Citation: Shpak, M.V. (2021). Certain aspects of giving legal aid in the courts of Ukraine in civil process in modern conditions. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 153*, 49–55. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.229448>.

Надійшла до редколегії 29.04.2021 р.

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Суєтнов Євгеній Павлович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри екологічного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: evgeny-suetnov@ukr.net
ORCID 0000-0002-4094-444X

doi: 10.21564/2414–990X.153.231605
УДК 349.6

МІЖНАРОДНО–ПРАВОВІ ЗОБОВ’ЯЗАННЯ УКРАЇНИ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ І ВІДНОВЛЕННЯ ПРИРОДНИХ ЕКОСИСТЕМ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОСИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

Проаналізовано положення основних багатосторонніх і двосторонніх міжнародно-правових договорів України, спрямованих на збереження і відновлення природних екосистем та впровадження екосистемного підходу. Зроблено висновок, що ці питання є одними з найбільш важливих і актуальних на міжнародному рівні, а тому держава, взявши на себе відповідні зобов’язання у зазначеній сфері, має спрямувати свої зусилля на їх належне відображення у національному нормативно-правовому полі, а також їх практичну реалізацію.

Ключові слова: екологічне право; міжнародне екологічне право; міжнародно-правові зобов’язання; екосистема; збереження та відновлення природних екосистем, екосистемний підхід.

Суєтнов Е. П., кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой экологического права, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков. e-mail: evgeny-suetnov@ukr.net ; ORCID: 0000-0002-4094-444X

Международно-правовые обязательства Украины по сохранению и восстановлению природных экосистем и внедрению экосистемного подхода

Анализируются положения многосторонних и двусторонних международно-правовых договоров Украины, направленных на сохранение и восстановление природных экосистем и внедрение экосистемного подхода. На основании проведенного исследования сделан вывод, что эти вопросы являются одними из наиболее важных и актуальных на международном уровне, поэтому государство, взяв на себя соответствующие обязательства в указанной сфере, должно направить свои

усилия на их надлежащее отображение в национальном нормативно-правовом поле и их практическую реализацию.

Ключевые слова: екологічне право; міжнародне екологічне право; міжнародно-правові обов'язальства; екосистема; збереження і відновлення природних екосистем; екосистемний підхід.

Постановка проблеми. Головною причиною глобальних негативних змін у довкіллі є руйнування та деградація природних екосистем як основних структурних одиниць біосфери. З огляду на це питання їх збереження та відновлення у міжнародному екологічному праві належать до найбільш актуальних.

Центральним серед міжнародно-правових актів у цій галузі вважається прийнята на Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку (м. Ріо-де-Жанейро, Бразилія) Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992 р. [1], спрямована на збереження біорізноманіття, стале використання його компонентів та спільне одержання на справедливій і рівній основі вигод, пов'язаних з використанням генетичних ресурсів (ст. 1). У ній міститься визначення екосистеми як динамічного комплексу угруповань рослин, тварин і мікроорганізмів, а також їх неживого навколишнього середовища, що взаємодіють як єдине функціональне ціле (ст. 2), наводяться обов'язки Сторін зі збереження і відновлення природних екосистем. Зокрема, вони зобов'язані сприяти захисту екосистем, вживати заходи з їх реабілітації і відновлення, запобігати впровадженню, контролювати чи знищувати загрозливі для екосистем чужорідні види (пункти «d», «f» і «h» ст. 8) тощо.

Основою для діяльності в рамках Конвенції визнано екосистемний підхід, який являє собою стратегію комплексного управління земельними, водними та живими ресурсами, яка забезпечує їх збереження і стале використання на справедливій основі. Цей підхід ґрунтується на науковій методології, яка охоплює всі рівні біологічної організації, включаючи структури, процеси, функції та взаємозв'язки між організмами і навколишнім середовищем, та визнає, що люди з усім їхнім культурним різноманіттям є невід'ємною частиною багатьох екосистем (розділ «А» додатку до рішення V/6, прийнятого на п'ятій нараді Конференції Сторін Конвенції у м. Найробі (Кенія) з 15 по 26.05.2000 р. [2]).

Надзвичайно важливою подією у сфері міжнародно-правових зобов'язань України була ратифікація 29.11.1994 р. Конвенції про охорону біорізноманіття [3]. Із цього моменту Конвенція стала частиною національного законодавства, а тому всі її положення зобов'язального характеру зі збереження і відновлення природних екосистем та впровадження екосистемного підходу визнані обов'язковими для виконання. І хоча цей акт має пріоритетне значення у зазначеній сфері, оскільки і є першим і єдиним міжнародним договором, який використовує цілісний, екосистемний підхід до збереження та сталого використання біорізноманіття [4, с. 2], слід зауважити, що відповідні зобов'язання України передбачені й у низці інших міжнародних документів, які в різні часи були погоджені Верховною Радою України шляхом підписання, ратифікації,

затвердження, прийняття, приєднання або іншим чином та положення яких мають бути ґрунтовно проаналізовані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні аспекти цієї проблематики висвітлюються у працях багатьох вітчизняних учених у галузі екологічного та міжнародного права, серед яких В. І. Андрейцев (V. I. Andreitsev), Г. В. Анісімова (A. V. Anisimova), А. П. Гетьман (A. P. Getman), М. А. Дейнега (M. A. Deineha), М. В. Краснова (M. V. Krasnova), Н. Р. Малишева (N. R. Malysheva), М. О. Медведєва (M. O. Medvedieva), В. В. Носік (V. V. Nosik), Е. В. Позняк (E. V. Pozniak), А. К. Соколова (A. K. Sokolova), О. М. Спектор (O. M. Spektor), Ю. С. Шемшученко (Yu. S. Shemshuchenko) та ін., проте цілком очевидно, що вона потребує додаткового та комплексного дослідження. Тож **метою** цієї **статті** є аналіз основних міжнародних договорів України, які закріплюють зобов'язання щодо збереження і відновлення природних екосистем та впровадження екосистемного підходу.

Виклад основного матеріалу. Однією з перших багатосторонніх міжнародно-правових угод, до яких приєдналась Україна після проголошення незалежності, є Договір про Антарктику, укладений у Вашингтоні (США) ще в 1959 р. [5] (рік приєднання України – 1992 р. [6]). Як частина Системи Договору про Антарктику, з метою збереження довкілля цього регіону 20.05.1980 р. у м. Канберрі (Австралія) була прийнята Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики [7] (Канберрська конвенція), до якої наша держава приєдналась у 1994 р. [8].

За словами І. П. Дудикіної (I. P. Dudykina), Канберрську конвенцію зарубіжні правознавці коректно вважають «модельним» міжнародним договором, що передбачає екосистемний підхід до збереження живих природних ресурсів. Д. Фрістоун (D. Freestone), наприклад, кваліфікує режим морських біоресурсів, установлений нею, як «модель екологічного (ecological) підходу». Дійсно, вже в преамбулі цієї Конвенції визнається важливість «захисту цілісності екосистеми морів, що омивають Антарктиду» та необхідність розширення «знань про морську екосистему Антарктики». На відміну від Договору про Антарктику, район дії якого простягається між південним полюсом та паралеллю 60 градусів південної широти, Канберрська конвенція поширюється і на цей район, і за його межі, відносячи «до антарктичних морських живих ресурсів» ті, які знаходяться й у районі між названою паралеллю і лінією «Антарктичної конвергенції» (п. 1 ст. 1) [9, с. 97].

У Конвенції проголошено принципи збереження морських живих ресурсів, відповідно до яких має здійснюватися промисел та пов'язана з ним діяльність: а) запобігання скороченню чисельності виловлюваної популяції до рівнів, нижчих від тих, які забезпечують її стійке поповнення; б) підтримання екологічних взаємозв'язків між виловлюваними, залежними від них і пов'язаними з ними популяціями морських живих ресурсів та відновлення виснажених популяцій; с) запобігання змінам або зведення до мінімуму небезпеки змін у морській екосистемі (ч. 3 ст. 2). Уся ця стаття та Конвенція в цілому, як заува-

жують М. М. Кухарев, Ю. В. Корзун і М. М. Жук (N. N. Kuharev, Ju. V. Korzun, N. N. Zhuk), зорієнтовані на регулювання промислу з умовою максимального збереження екосистеми Антарктики. Така спрямованість уперше у світовій практиці регулювання промислу була проголошена як екосистемний підхід до управління [10, с. 42].

Аналізуючи Канберрську конвенцію, В. В. Голіцин і О. В. Овлащенко (V. V. Golicyn, A. V. Ovlashhenko) пишуть, що вона стала «першопрохідцем» у справі застосування екосистемного підходу до збереження живих природних ресурсів. Новизна й унікальність цієї Конвенції полягає в першу чергу в її побудові за принципом екосистемного підходу, який нині отримав загальне визнання [11, с. 222]. Так само й Д. К. Бекашев (D. K. Bekjashev) указує, що ця Конвенція стала першим міжнародним договором, який закріпив екосистемний підхід в управлінні рибальством. Для підтвердження своєї думки він наводить слова В. В. Голіцина (V. V. Golicyn), на переконання якого режим морських біоресурсів, установлений Конвенцією, є новою моделлю екологічного підходу, а також погляди інших науковців, які зауважують, що на відміну від інших багатосторонніх угод з рибальства Канберрська конвенція не лише регулює рибний промисел, а й відповідає за збереження екосистеми. Такий «екосистемний підхід», що розглядає весь Південний океан як комплекс взаємопов'язаних екосистем, вирізняє цю Конвенцію серед інших багатосторонніх угод з рибальства [12, с. 184].

У продовження теми охорони екосистеми Антарктики слід зазначити, що 04.10.1991 р. у Мадриді (Іспанія) до Договору про Антарктику був прийнятий Протокол про охорону навколишнього середовища [13] (Мадридський протокол), який поклав на Сторони відповідальність за всеосяжну охорону довкілля Антарктики та екосистем, що залежать від неї і пов'язані з нею, а також визначив Антарктику як природний заповідник, призначений для миру і науки (ст. 2). Україна приєдналась до цього Протоколу у 2001 р. [14].

Як бачимо, на підставі Договору про Антарктику, Канберрської конвенції та Мадридського протоколу Україна визнала екосистемні принципи збереження морських живих ресурсів, за якими має здійснюватися промисел і пов'язана з ним діяльність у районі дії Конвенції, а також принципи наукової діяльності, спрямовані на обмеження негативних впливів на довкілля Антарктики та пов'язані з нею і залежні від неї екосистеми. З метою забезпечення виконання міжнародних зобов'язань щодо протидії незаконному, нерегульованому та незареєстрованому промислу риб, зокрема іклячів (родина нототенієвих), 26.09.2002 р. Кабінет Міністрів України ухвалив постанову № 1420 «Про заходи щодо збереження морських живих ресурсів Антарктики» [15].

Так само у 1994 р., як і Конвенцію про охорону біорізноманіття та Канберрську конвенцію, Україна ратифікувала [16] підписану в м. Бухаресті (Румунія) 21.04.1992 р. Конвенцію про захист Чорного моря від забруднення [17] (Бухарестська конвенція), у зв'язку із чим визнала потребу в налагодженні співпраці з іншими державами з метою запобігання забрудненню морського середовища

небезпечними речовинами та відвернення потенційних шкідливих наслідків для морських екосистем. І хоча положення цієї Конвенції, як стверджують В. Великова, С. Виноградов і М. Гвилава (V. Velikova, S. Vinogradov, M. Gvilava), є загальними і розпливчастими та практично не містять посилань на екосистемний підхід, деякі з очевидних її прогалин і недоліків було усунуто шляхом прийняття у 2002 р. Протоколу біорізноманіття [18, с. 1345, 1346].

Дійсно, метою Протоколу про збереження біорізноманіття та ландшафтів Чорного моря до Бухарестської конвенції від 14.06.2002 р. [19] є підтримання екосистеми Чорного моря в доброму екологічному стані (ч. 1 ст. 1). Україна ратифікувала його у 2007 р. [20], визнавши цією дією важливість контролю за забрудненням Чорного моря для збереження біорізноманіття, підтримання та відновлення функцій екосистеми. Вона взяла на себе зобов'язання забороняти дії, які можуть шкідливо впливати на екосистеми (ч. 1 ст. 5), вживати заходи для викорінення або зменшення чисельності видів, які вже введені, якщо видається, що такі види завдають шкоди чи можуть потенційно завдати шкоди екосистемам (ч. 2 ст. 5), утримуватися від дій, що загрожують екосистемам або біологічним процесам, які сприяють збереженню цих екосистем (п. «а», ч. 1 ст. 8) тощо.

У 1996 р. Україна була визнана правонаступницею [21] щодо участі в Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як середовище існування водоплавних птахів, прийнятої 02.02.1971 р. у м. Рамсарі (Іран) (Рамсарська конвенція) [22]. Її мета полягає у призупиненні прогресуючого наступу людини на водно-болотні угіддя, визнанні їх ресурсом вагомим економічним, культурним, науковим, рекреаційним значення, збереженні цих угідь з їхньою флорою і фауною шляхом поєднання далекоглядної національної політики зі скоординованою міжнародною діяльністю. Відповідно до Конвенції водно-болотні угіддя – це райони маршів, боліт, драговин, торфовищ або водойм – природних або штучних, постійних або тимчасових, стоячих або проточних, прісних, солонкуватих або солоних, включаючи морські акваторії, глибина яких під час відпливу не перевищує шести метрів. Щодо водоплавних птахів, то це птахи, які екологічно залежать від водно-болотних угідь (частини 1 і 2 ст. 1). У рамках Конвенції створено Список водно-болотних угідь міжнародного значення (Рамсарський список), куди вносяться угіддя з урахуванням їхнього міжнародного значення з погляду екології, ботаніки, зоології, лімнології або гідрології. У першу чергу до цього Списку включаються угіддя, що мають міжнародне значення для водоплавних птахів у будь-яку пору року (частини 1 і 2 ст. 2).

Досліджуючи історію прийняття Рамсарської конвенції, М. Н. Копилов та А. М. Солнцев (М. N. Kopylov, A. M. Solncev) указують, що на етапі її розроблення вона була спрямована конкретно на охорону водоплавних птахів шляхом створення мережі охоронюваних ділянок, проте у міру вдосконалення її тексту на перший план вийшло завдання охорони водно-болотних середовищ існування, а не видів. За словами вчених, унікальність цієї Конвенції полягає в тому,

що вона ґрунтується на екосистемному підході, бо націлена не тільки на збереження водоплавних птахів, але й визнає водно-болотні угіддя екосистемами, які мають виключно важливе значення для збереження біологічного різноманіття та добробуту людини [23]. У іншій публікації М. Н. Копилов, С. М. Копилов та С. А. Мохаммад (М. Н. Korylov, S. M. Korylov, S. A. Mohammad) стверджують, що ця Конвенція стала першим міжнародним екологічним договором, який встановлює норми щодо збереження конкретного типу екосистем [24, с. 304]. Цю позицію поділяє О. М. Спектор (O. M. Spektor), зазначаючи, що Рамсарську конвенцію в доктрині відносять до одного з перших договірних джерел міжнародного права, яке передбачає захист екосистем [25, с. 277]. Насправді, незважаючи на те, що в тексті цієї Конвенції не згадується не лише екосистемний підхід, а й термін «екосистема», немає сумнівів, що за своєю сутністю вона є міжнародно-правовим документом екосистемного характеру, який присвячено охороні живих організмів (передусім, водоплавних птахів) у нерозривному зв'язку із середовищем їхнього існування (водно-болотними угіддями).

Ураховуючи важливість кліматичних факторів для належного функціонування природних екосистем, з метою досягнення стабілізації концентрацій парникових газів в атмосфері на рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему Землі, 09.05.1992 р. у Ріо-де-Жанейро на Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку була прийнята ще одна конвенція – Рамкова конвенція ООН про зміну клімату [26], яку в 1996 р. ратифікувала Україна [27]. Унаслідок ратифікації цього міжнародного документа наша держава визнала роль і важливість у наземних і морських екосистемах поглиначів і накопичувачів парникових газів, а також те, що істотне збільшення концентрації таких газів в атмосфері може негативно вплинути на природні екосистеми та людство (преамбула). А тому зобов'язалася здійснювати відповідні заходи, зокрема сприяти раціональному використанню поглиначів і накопичувачів усіх парникових газів, включаючи біомасу, ліси, океани й інші наземні, прибережні та морські екосистеми, сприяти їх охороні, підвищенню якості та співпрацювати в цьому напрямку (п. «d» ч. 1 ст. 4).

До Рамкової конвенції ООН про зміну клімату 11.12.1997 р. був прийнятий Кіотський протокол [28], ратифікований Україною у 2004 р. [29], а у 2005 р. був затверджений Національний план заходів з реалізації положень Протоколу [30], де серед таких заходів передбачалось розроблення стратегічного прогнозу зміни клімату, наслідків такої зміни для секторів економіки, а також для системи забезпечення життєдіяльності населення та екосистем.

Через три роки після ратифікації Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, у 1999 р., Україна приєдналась [31] до прийнятої 23.06.1979 р. у Бонні (Німеччина) Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин [32] (Боннська конвенція). У ній Сторони, у тому числі й Україна, визнали, що дикі тварини в усьому їхньому різноманітті є незмінною частиною природної системи Землі та повинні бути збережені для блага всього людства (преамбула), а також зобов'язались вживати заходи з метою запобігання загрози зникнення

мігруючих видів, зокрема, сприяти здійсненню досліджень щодо цих видів і співробітничати при цьому, забезпечувати їх охорону та укладати відповідні угоди про їх збереження та регулювання (ч. 2 ст. 2).

У Конвенції вказано, що статус збереження мігруючого виду вважається сприятливим, якщо дотримано такі чотири умови: 1) дані щодо динаміки чисельності виду свідчать, що він протягом тривалого терміну залишається життєздатною частиною тих екосистем, до яких він належить; 2) його ареал не скорочується і таке скорочення є малоймовірним; 3) на сучасному етапі є і в майбутньому буде достатньо середовищ існування для збереження популяції цього виду протягом тривалого періоду; 4) його поширення та чисельність наближаються до рівнів, що склались історично, і в тій же мірі, в якій існують потенційно прийнятні екосистеми і в якій це відповідає невичерпному використанню дикої фауни (п. «с» ст. 1). Характеризуючи положення Боннської конвенції з позицій екосистемного підходу, М. С. Циприс (M. S. Cipris) зазначає, що вона враховує екосистеми й тим самим розглядає види в їх екосистемному контексті [33, с. 150].

Також у 1999 р., але дещо пізніше Україна приєдналась [34] до підписаної 03.03.1973 р. у Вашингтоні Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення [35] (Вашингтонська конвенція), яка спрямована на боротьбу з нелегальним видобутком та незаконною торгівлею дикими тваринами і рослинами шляхом встановлення відповідних обмежень на їх експорт та імпорт. На переконання М. Н. Копилова та К. А. Меркулової (M. N. Kopylov, K. A. Merkulova), які проаналізували положення цієї Конвенції, необхідність забороняти чи строго контролювати полювання на диких тварин на рівні, який дозволяє їм відновлювати свої популяції, є одним із загальновизнаних правил у міжнародному екологічному праві, й, зокрема, тієї його частини, яка стосується питань збереження біоти. У сучасному міжнародному екологічному праві воно знаходить своє втілення в концепціях сталого розвитку та екосистемного управління [36, с. 291].

Приєднавшись до Вашингтонської конвенції, наша держава взяла на себе зобов'язання щодо обмежень у видачі дозволів на експорт зразків будь-якого виду фауни і флори в тому разі, якщо науковий орган визначить, що такий експорт може негативно вплинути на стан екосистеми, де мешкає цей вид (ст. 4). Підтвердженням наявності такого зобов'язання для України можна вважати Постанову Кабінету Міністрів України від 25.07.2007 р. № 953 [37], що встановлює порядок видачі дозволів на імпорт та експорт зразків видів дикої фауни і флори, сертифікатів на пересувні виставки, реекспорт та інтродукцію з моря зразків, які є об'єктами регулювання Конвенції (спочатку ця Постанова стосувалась усіх видів, але потім її дія була обмежена осетровими видами риб [38]). У п. 9 цієї Постанови наголошується, що в разі існування потенційної загрози виживанню виду внаслідок міжнародної торгівлі його зразками дозвіл видається за наявності позитивного висновку відповідного наукового органу з питань виконання Конвенції, де зазначається інформація стосовно оцінки рівня

загрози виживанню виду внаслідок запланованого експорту або імпорту зразка, пропозицій щодо доцільності обмеження експорту чи імпорту тощо. Перелік органів, які вправі видавати такий висновок, а також інші організаційні питання визначаються у Постанові Кабінету Міністрів України від 13.12.2000 р. № 1822 [39].

Наступною конвенцією, ратифікованою Україною в 1999 р. [40], є Конвенція ООН з морського права від 10.12.1982 р. [41], яка встановила правовий режим і межі морських просторів, що входять до державної території (внутрішні морські води, територіальне море, архіпелажні води), та просторів, що утворюють зони функціональної юрисдикції держав (прилегла зона, континентальний шельф), а також забезпечила міжнародно-правову основу діяльності держав з дослідження та використання морів і океанів та їх ресурсів, у тому числі судноплавство та повітряні перельоти, розвідка та видобуток мінералів, рибальство та перевезення, збереження і захист.

Вивчаючи цю Конвенцію в контексті практики екосистемного підходу до сталого використання моря та його ресурсів, А. Луттенбергер (A. Luttenberger) зауважує, що вона забезпечує правову базу для впровадження екосистемного підходу до всіх видів діяльності, що проводяться в морських районах. І для підтвердження цієї тези вчений посилається на відповідні положення Конвенції. По-перше, на преамбулу, де проголошено, що проблеми океанічного простору тісно взаємопов'язані й мають розглядатися як єдине ціле. По-друге, на ст. 61 «Збереження живих ресурсів», згідно з якою кожна прибережна держава визначає допустимий вилов живих ресурсів у своїй виключній економічній зоні; забезпечує належні заходи зі збереження й управління, з тим щоб стан живих ресурсів у цій зоні не піддавався небезпеці через надмірну експлуатацію; розробляє заходи, спрямовані на підтримку та відновлення популяцій видів, що виловлюються, на рівнях або до рівнів, при яких може бути забезпечений максимальний стабільний вилов, і враховує наслідки для видів, асоційованих із виловлюваними або залежними від них, з метою підтримки та відновлення їх популяцій. По-третє, на ст. 119 «Збереження живих ресурсів відкритого моря», яка закріплює умови визначення розміру допустимого вилову [42].

Схожу думку щодо сутності названої Конвенції висловлює Д. К. Бекашев (D. K. Bekjashev), за словами якого, у ній відсутнє поняття екосистемного підходу, проте наголошено на необхідності захисту вразливих екосистем. Цей договір закріплює вимоги до держав-учасниць вживати необхідних заходів для збереження і захисту морського середовища та раціонального використання його ресурсів на основі взаємозалежності видів (зокрема, ст.ст. 61–67, 119 Конвенції). У цілому ці норми встановлюють застосування екосистемного підходу в управлінні рибальством [12, с. 185]. Так само вважають автори наукової публікації «Про екосистемний підхід до освоєння Світового океану», стверджуючи, що ця Конвенція містить правові рамки для впровадження екосистемного підходу до всієї діяльності, яка провадиться в морських районах [43, с. 183].

Однак у науковій літературі існують і протилежні погляди на це питання. М. Ю. Безденежна (М. Yu. Bezdeniezhna), наприклад, наголошує, що Конвенція ООН з морського права не містить чітких зобов'язань з охорони морських екосистем і передбачає підхід, заснований на «максимально стійкому вилові», що побудований на принципі захисту тільки одного виду. Хоча ця Конвенція й містить згадку про асоційовані види, вона не встановлює чіткого механізму впровадження зазначених положень на практиці. Очевидно, продовжує дослідниця, у нормотворців не було на меті закріплення екосистемного управління в Конвенції і через об'єктивні причини – брак достатніх знань про тонкі екосистемні зв'язки між компонентами екосистеми, оскільки таке управління мало б врахувати всі можливі взаємозв'язки конкретного рибного ресурсу з хижаками, іншими подібними видами та власною здобиччю; вплив погоди і клімату на рибні ресурси; комплексні взаємозв'язки між рибними ресурсами і їх природним середовищем існування [44, с. 97].

Так само й П. А. Гудев (P. A. Gudev) зауважує, що екосистемний підхід ніколи не був складовою частиною Конвенції ООН з морського права, на відміну, наприклад, від Канберрської конвенції. Спроби приписати їй «екосистемну» спрямованість можуть розглядатися виключно як спекулятивні, адже у ній міститься лише одна стаття, де згадується «екосистема». Це ст. 194(5), яка стосується заходів запобігання, скорочення та збереження під контролем забруднень морського середовища: «Заходи, що вживаються згідно із цією частиною, включають заходи, необхідні для захисту і збереження рідкісних або вразливих екосистем, а також природного середовища видів риб та інших форм морських організмів, запаси яких виснажені, піддаються загрозі або небезпеці». Упровадження екосистемного підходу передбачає обов'язкове застосування однакових заходів щодо захисту морського середовища та морських живих ресурсів як у зонах національної юрисдикції приморських держав, так і за їх межами. Однак реалізація екосистемного підходу суперечить зональному підходу, який розділяє Світовий океан на різні просторові зони і на якому заснована Конвенція ООН з морського права [45, с. 148–150].

У порівнянні з Канберрською конвенцією, яка слушно вважається «модельним» міжнародним договором у сфері екосистемного підходу, треба визнати, що у Конвенції ООН з морського права екосистемна складова простежується лише у зобов'язанні держав щодо захисту та збереження рідкісних або вразливих екосистем. Однак не слід забувати, що метою прийняття цієї Конвенції, яку часто йменують Конституцією морів, за словами самого ж П. А. Гудева (P. A. Gudev), було розроблення нової просторово-правової ієрархії Світового океану [45, с. 21], тоді як екосистемна складова в ній була відсунута на другий план та виражена лише в окремих положеннях.

Слід зазначити, що 04.12.1995 р. була укладена Угода про виконання положень Конвенції ООН з морського права, які стосуються збереження транскордонних рибних запасів далеко мігруючих риб та управління ними [46] (ратифікована Україною у 2002 р. [47]), у якій визнана необхідність уникнення

негативного впливу на морське середовище, підтримання цілісності морських екосистем і максимального скорочення ризику довгострокових і необоротних наслідків риболовних операцій (преамбула). Саме з цією метою Україна зобов'язалась оцінювати вплив рибальства, а також інших видів людської діяльності та екологічних факторів на запаси і види, які належать до морської екосистеми, та вживати необхідних заходів щодо збереження та управління ними для підтримки або відновлення популяцій таких видів вище рівнів, на яких їхнє відтворення може наражатись на серйозну небезпеку (пункти «d» і «e» ст. 5).

Ще однією конвенцією, до якої Україна приєдналась у 1999 р. [48], є Конвенція з охорони та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер, яка була прийнята 17.03.1992 р. у Гельсінкі (Фінляндія) [49]. Відповідно до неї для запобігання, обмеження і скорочення транскордонного впливу Сторони зобов'язані вживати заходи, зокрема забезпечувати збереження та відновлення екосистем (п. «d» ч. 2 ст. 2), а також розробляти, стверджувати і здійснювати правові, адміністративні, економічні, фінансові й технічні заходи для забезпечення сприяння сталому управлінню водними ресурсами, включно із застосуванням екосистемного підходу (п. «i» ч. 1 ст. 3). На думку О. Макінтайра (О. McIntyre), ця Конвенція є прикладом зміщення акценту із суто територіального природоресурсного підходу на більш екосистемно орієнтований підхід [50, с. 2], оскільки вона сприяє застосуванню цілісного підходу з урахуванням складного взаємозв'язку між гідрологічним циклом, земельними ресурсами, флорою та фауною, виходячи з розуміння того, що водні ресурси є невід'ємною частиною екосистеми, природним ресурсом, соціальним та економічним благом [51, с. 6].

До цієї Конвенції 17.06.1999 р. був прийнятий Протокол про воду та здоров'я [52], у 2003 р. ратифікований Україною [53]. Його метою є сприяння на всіх відповідних рівнях, як у загальнодержавному масштабі, так і у транскордонному і міжнародному контексті, охороні здоров'я та благополуччю людей на індивідуальній та колективній основі згідно з принципами сталого розвитку шляхом удосконалення управління водними ресурсами, включаючи охорону водних екосистем (ст. 1). Згідно з Протоколом Україна має вживати належних заходів із попередження, контролю та зниження ступеня поширення пов'язаних з водою захворювань у рамках комплексних систем водопостачання для сталого використання водних ресурсів, забезпечення безпечної для здоров'я якості води в навколишньому середовищі та охорони водних екосистем (ч. 1 ст. 4).

У цілях досягнення сталого та збалансованого управління водними ресурсами ріки Дунай 01.06.1994 р. у Софії (Болгарія) була підписана Конвенція щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай [54]. Україна ратифікувала її у 2002 р. [55], зобов'язавшись посилювати, узгоджувати та координувати всі заходи, націлені на сталий розвиток і охорону навколишнього середовища ріки Дунай, забезпечувати стале використання водних ресурсів для муніципального, промислового та сільськогосподарського напрямків, зберігати та відновлювати порушені екосистеми, а також здійснювати

співробітництво у галузі управління водним господарством, спрямоване на стале управління водою, тобто на сталий та екологічно обґрунтований розвиток, який також спрямований, серед іншого, на уникнення тривалої екологічної шкоди та охорону екосистем (ст. 4).

У цьому ж 2002 р. Україна приєдналась [56] до Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці, від 17.06.1994 р. [57], де у Додатку V визнані особливі умови регіону Центральної і Східної Європи, які включають різноманітні форми деградації земель у різних екосистемах регіону (п. «b» ст. 2), та містяться зобов'язання щодо підготовки та імплементації відповідних національних, субрегіональних, регіональних і спільних програм дій, у тому числі стосовно проведення досліджень і розробки щодо певних екосистем в уражених районах (статті 3–5). Для забезпечення виконання Україною Конвенції розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 р. № 1024-р була схвалена Концепція боротьби з деградацією земель та опустелюванням [58] з метою підвищення ефективності реалізації державної політики щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням, визначення пріоритетних завдань, зміцнення інституціональної спроможності та покращення координації діяльності уповноважених органів у відповідній сфері. У результаті її реалізації планується досягнення стратегічних цілей, до яких належить покращення стану уражених екосистем і запобігання поширенню деградації земель та опустелювання.

На засадах Рамсарської конвенції 1971 р., Боннської конвенції 1979 р., а також Конвенції про охорону біорізноманіття 1992 р. 16.06.1995 р. у Гаазі була ухвалена Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів [59], яку Україна ратифікувала так само в 2002 р. [60] та яка спрямована на вжиття скоординованих заходів для підтримки сприятливого статусу збереження вказаних мігруючих видів або відновлення такого статусу (ст. 2). Угода містить три додатки, зокрема таблицю 1, у якій визначено статус популяцій мігруючих водно-болотних птахів. В Угоді передбачено, що Сторони повинні розробляти стратегії збереження середовищ існування перелічених у таблиці 1 популяцій відповідно до екосистемного підходу.

У 2003 р. наша держава приєдналась [61] до Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану [62], в якій проголошено, що китоподібні є невід'ємною частиною морської екосистеми, яка має бути збережена заради теперішнього та майбутнього поколінь (преамбула), та яка була прийнята для досягнення та підтримання сприятливого статусу збереження китоподібних (ст. 2). Сторони, у тому числі й Україна, забороняють будь-яке навмисне виловлення китоподібних та вживають необхідних заходів щодо припинення вказаних дій.

Українським міжнародним актом у сфері збереження і відновлення природних екосистем та впровадження екосистемного підходу є Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат [63] (Карпатська конвенція), яка була прийнята 22.05.2003 р. у Києві (Україна) та ратифікована у 2004 р. [64].

У пункті 1 ст. 2 Конвенції вказані цілі її прийняття: поліпшення якості життя, зміцнення місцевих економік і громад, збереження природних цінностей і культурної спадщини, а у п. 2 цієї ж статті зазначено, що для їх досягнення Сторони вживають необхідні заходи, підтримуючи, серед іншого, екосистемний підхід. На переконання П. М. Сухорольського (P. M. Sukhorolskyi), екосистемний підхід у Карпатській конвенції забезпечується положеннями щодо: територіальної сфери її застосування, що охоплює весь відповідний гірський регіон; створення та підтримки природоохоронних територій і їх об'єднання у мережі; здійснення науково-технічного співробітництва, у тому числі щодо розуміння функціонування екосистем, тощо [65].

Ратифікувавши зазначену Конвенцію, Україна взяла на себе зобов'язання в рамках екосистемного підходу в таких сферах, як: 1) збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття (здійснювати політику, спрямовану на запобігання ввезенню на свою територію неаборигенних видів і поширенню генетично модифікованих організмів, загрозливих екосистемам); 2) просторове планування (проводити таку політику планування, яка спрямована на охорону та сталий розвиток Карпат і їхніх гірських екосистем); 3) стале та інтегроване управління водними ресурсами та річковими басейнами (проводити політику зі збереження природних водостоків, джерел, озер та підземних вод, а також зі збереження та охорони водно-болотних угідь та екосистем); 4) стале сільське й лісове господарство (здійснювати сільськогосподарську політику, враховуючи потреби охорони гірських екосистем); 5) сталий транспорт та інфраструктура (співпрацювати у сфері розробки сталої транспортної політики, яка забезпечує переваги мобільності та доступу в Карпатах, зменшуючи негативний вплив на ландшафти, рослини, тварини та їхні середовища існування); 6) промисловість і енергетика (сприяти застосуванню чистіших технологій виробництва з метою адекватного попередження, реагування та ліквідації промислових аварій і їхніх наслідків, а також охорони здоров'я людей та збереження гірських екосистем); 7) система оцінки/інформації про стан довкілля (здійснювати оцінку ризиків впливу на довкілля та стратегічну екологічну оцінку, враховуючи особливості Карпатських гірських екосистем) (статті 4–8, 10 і 12).

До Карпатської конвенції в різні часи були прийняті Протоколи, де теж відбилися окремі аспекти збереження і відновлення екосистем та впровадження екосистемного підходу. Так, у Протоколі про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття від 19.06.2008 р. [66], ратифікованому у 2009 р. [67], зазначено, що Сторони мають співробітничати з метою запобігання ввезенню чужорідних інвазивних видів, а також вивільненню генетично модифікованих організмів, які становлять загрозу екосистемам (пункти «b» і «с» ст. 1). Метою Протоколу про стале управління лісами від 27.05.2011 р. [68], який наша держава ратифікувала у 2012 р. [69], є сприяння сталому управлінню Карпатськими лісами і їхній охороні в інтересах нинішнього та майбутнього поколінь шляхом, зокрема, проведення Сторонами політики, спрямованої на

посилення ролі лісового сектору в пом'якшенні змін клімату, де особливу увагу слід приділяти пошуку балансу між збільшенням запасів вуглецю в лісових екосистемах, сприянням використанню поновлюваної енергії з деревини та раціональним використанням деревних продуктів (ст. 14). У Протоколі про сталий туризм від 27.05.2011 р. [70], до якого Україна приєдналась у 2017 р. [71], наголошено на необхідності зміцнення співробітництва для розвитку сталого туризму в Карпатах на благо сучасного й майбутнього поколінь з метою отримання найбільших вигод від туризму для покращення біорізноманіття, екосистем, економічного та соціального розвитку (ст. 1), а в Протоколі про сталий транспорт від 26.09.2014 р. [72], ратифікованому у 2016 р. [73], йдеться про зазначені спеціальні заходи із запобігання негативному впливу транспорту на довкілля Карпатського регіону, приміром, водного транспорту на заболочені та прісноводні екосистеми (ст. 11). П'ятим протоколом до Карпатської конвенції є Протокол про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості від 12.10.2017 р. [74] (Україна приєдналась у 2020 р. [75]), який зобов'язав Сторони вживати заходи з охорони і управління традиційними культурними ландшафтами Карпат, у тому числі за наявності цінних гірських екосистем (ст. 9).

Варто зазначити, що засновані на екосистемному підході положення Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат і Протоколів до неї поступово впроваджуються в національне лісове законодавство. Так, 23.05.2017 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони пралісів згідно з Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат» [76], яким внесені зміни до Лісового кодексу України [77]. Зокрема, ч. 1 ст. 1 Кодексу, що містить визначення лісу, була доповнена словом «екосистема», і тепер ліс визначається як тип природних комплексів (екосистема), у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище. До того ж ст. 1 Кодексу була доповнена частинами 7–9, які закріпили екосистемні визначення природних лісів, пралісів і квазіпралісів.

Серед останніх та найважливіших багатосторонніх міжнародних договорів, які торкаються питань збереження і відновлення екосистем та впровадження екосистемного підходу, можна назвати Паризьку угоду від 12.12.2015 р. [78], ратифіковану Україною у 2016 р. [79]. Ця Угода, яка була прийнята на зміну Кіотському протоколу, спрямована на зміцнення глобального реагування на загрозу зміни клімату в контексті сталого розвитку та зусиль з викорінення бідності. Визнаючи важливість забезпечення цілісності всіх екосистем (преамбула), Україна разом з іншими державами зобов'язалася брати участь у процесах планування та реалізації дій з адаптації до зміни клімату, у тому числі у розробці або покращенні планів і стратегій, які можуть включати, зокрема, оцінку наслідків зміни клімату з метою визначення пріоритетних дій, беручи до уваги вразливі верстви населення, місця та екосистеми (ст. 7).

Крім указаних багатосторонніх міжнародно-правових актів, зобов'язання України зі збереження і відновлення екосистем та впровадження екосистемного підходу містяться й у двосторонніх міжнародно-правових угодах. Це, зокрема, угоди між Україною і Канадою, Білорусією, Польщею, Болгарією, Туреччиною, Монголією, Швецією, Марокко, Молдовою, Францією та ін.

Ще у 1995 р. між Україною та Канадою було ратифіковано Угоду [80], де у ст. 9 Сторони визнали глобальне значення захисту навколишнього природного середовища та зобов'язалися активізувати співробітництво в питаннях захисту та збереження на національному і регіональному рівнях вразливих світових екосистем. У підписаній у 2003 р. Угоді з Республікою Болгарією [81] зазначено, що одним із напрямків, за якими здійснюється співробітництво між Сторонами, є охорона та захист лісів, раціональне використання та відтворення лісових екосистем (п. 14 ст. 3). А в Меморандумі зі Швецією, підписаному у 2008 р. [82], проголошено, що його прийняття зумовлене бажанням зміцнити природоохоронне співробітництво та підтримати збалансоване управління природними ресурсами з метою створення стабільних екосистем та покращення життєвих умов (преамбула).

Проте найбільшу кількість зобов'язань екосистемного характеру містить Договір про співробітництво у сфері охорони і сталого розвитку басейну річки Дністер між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова [83], який було ратифіковано у 2017 р. [84]. Він закріплює зобов'язання Сторін здійснювати охорону, використання і управління водними та іншими природними ресурсами та екосистемами на основі комплексного підходу і таким чином, щоб потреби нинішнього покоління задовольнялися без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби (п. «е» ч. 2 ст. 4). До того ж Сторони повинні: утримуватися від усіх дій, які можуть погіршити гідрологічний та гідрохімічний режими, а також гідробіологічний стан вод басейну річки Дністер та пов'язаних із цими водами екосистем (п. «b» ч. 1 ст. 8); забезпечувати дотримання режиму та умов розподілу вод, приділяючи першочергову увагу екологічним попускам для задоволення потреб екосистем (ч. 2 ст. 9); вживати необхідних заходів для запобігання привнесенню у басейн річки Дністер чужорідних видів організмів, здатних завдати екосистемі згубного впливу; вживати заходів з метою усунення штучних перешкод для природної міграції риб, зниження негативного впливу господарської діяльності на водні та водно-болотні екосистеми (частини 2 і 3 ст. 12); зберігати природні ландшафти та екосистеми (п. «d» ч. 3 ст. 13).

Висновки. Таким чином, на підставі дослідження положень основних багатосторонніх і двосторонніх міжнародно-правових договорів України, які спрямовані на збереження і відновлення природних екосистем та впровадження екосистемного підходу, можна зробити висновок, що ці питання є одними з найбільш важливих і актуальних на міжнародному рівні, а тому наша держава, взявши на себе зобов'язання в зазначеній сфері, має спрямувати свої зусилля на їх належному відображенні в національному нормативно-правовому полі та

їх практичній реалізації. Є надія, що в найближчому майбутньому окресленим питанням приділятиметься посилена увага як на рівні екологічного законодавства, так і в практичній площині, адже згідно із Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 р. [85], який наразі має статус основного дороговказу в екологічній сфері, метою державної екологічної політики є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України для забезпечення конституційного права кожного громадянина на чисте і безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування та збереження і відновлення природних екосистем.

Список літератури

1. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992 р. Дата оновлення: 29.10.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text (дата звернення: 01.05.2021).
2. Доклад о работе пятого совещания Конференции Сторон Конвенции о биологическом разнообразии (Найроби, 15–26.05.2000; UNEP/CBD/COP/5/23, 22.06.2000). URL: <https://www.cbd.int/doc/meetings/cop/cop-05/official/cop-05-23-ru.pdf> (дата звернення: 01.05.2021).
3. Про ратифікацію Конвенції про охорону біологічного різноманіття : Закон України від 29.11.1994 р. № 257/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257/94-вр#Text> (дата звернення: 01.05.2021).
4. Secretariat of the Convention on Biological Diversity (2004). *The Ecosystem Approach (CBD Guidelines)*. Montreal: Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 50. URL: <https://www.cbd.int/doc/publications/ea-text-en.pdf> (дата звернення: 01.05.2021).
5. Договір про Антарктику від 01.12.1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_224#Text (дата звернення: 01.05.2021).
6. Про приєднання України до Договору про Антарктику 1959 року : Постанова Верховної Ради України від 17.09.1992 р. № 2609-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2609-12#Text> (дата звернення: 01.05.2021).
7. Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики від 20.05.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_045#Text (дата звернення: 01.05.2021).
8. Про участь України у Конвенції про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 року : Постанова Верховної Ради України від 04.02.1994 р. № 3937-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3937-12#Text> (дата звернення: 01.05.2021).
9. Дудькина И. П. Зарубежные аналитики о совершенствовании международно-правовых механизмов экосистемного управления в Арктике. *Московский журнал международного права*. 2016. № 2. С. 96–106.
10. Кухарев Н. Н., Корзун Ю. В., Жук Н. Н. Об экосистемном подходе АНТКОМ к управлению промыслом Антарктического криля (обзор). *Труды ЮгНИРО*. 2017. Т. 54. С. 34–66.
11. Голицын В. В., Овлащенко О. В. Международно-правовой режим Антарктики. *Международное право : учебник / отв. ред. А. Н. Вылегжанин*. Москва : Высшее образование, Юрайт-Издат, 2009. 1012 с.
12. Бекашев Д. К. Международно-правовой принцип экосистемного подхода в управлении рыболовством. *Актуальные проблемы российского права*. 2016. № 8 (69). С. 182–189.
13. Протокол про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику від 04.10.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_645#Text (дата звернення: 01.05.2021).
14. Про приєднання України до Протоколу про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику : Закон України від 22.02.2001 р. № 2284-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2284-14#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

15. Про заходи щодо збереження морських живих ресурсів Антарктики : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2002 р. № 1420. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1420-2002-p#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

16. Про ратифікацію Конвенції про захист Чорного моря від забруднення : Постанова Верховної Ради України від 04.02.1994 р. № 3939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3939-12#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

17. Конвенція про захист Чорного моря від забруднення від 21.04.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_065#Text (дата звернення: 01.05.2021).

18. Великова В., Виноградов С., Гвилава М. Оценка требований национального и международного законодательства, существующих на практике подходов к сбалансированному планированию хозяйственной деятельности на побережьях, имеющих трансграничный характер; предложения по возможным механизмам учета природного компонента при согласовании планов развития для случаев трансграничного расположения уникальных береговых ландшафтов. *Научное обеспечение сбалансированного планирования хозяйственной деятельности на уникальных морских береговых ландшафтах и предложения по его использованию на примере Азово-Черноморского побережья* : в 11 т. / под ред. Р. Д. Косьяна. Геленджик, 2013. Т. 9. С. 1321–1465.

19. Протокол про збереження біорізноманіття та ландшафтів Чорного моря до Конвенції про захист Чорного моря від забруднення від 14.06.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_175#Text (дата звернення: 01.05.2021).

20. Про ратифікацію Протоколу про збереження біорізноманіття та ландшафтів Чорного моря до Конвенції про захист Чорного моря від забруднення : Закон України від 22.02.2007 р. № 685-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685-16#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

21. Про участь України в Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів : Закон України від 29.10.1996 р. № 437/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437/96-вр#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

22. Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів, від 02.02.1971 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_031#Text (дата звернення: 01.05.2021).

23. Копылов М. Н., Солнцев А. М. Рамсарская конвенция 1971 г. и экосистемный подход к разумному использованию и устойчивому развитию водно-болотных угодий. *Экологическое право*. 2012. № 3. С. 27–34.

24. Копылов М. Н., Копылов С. М., Мохаммад С. А. Как формировалась функция управления ООН в области охраны окружающей среды. *Вестник РУДН. Серия Юридические науки*. 2013. № 4. С. 302–308.

25. Спектор О. Міжнародне управління поведження з живими природними ресурсами. *Підприємство, господарства і право*. 2018. № 9. С. 274–278.

26. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 09.05.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text (дата звернення: 01.05.2021).

27. Про ратифікацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату : Закон України від 29.10.1996 р. № 435/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435/96-вр#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

28. Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 11.12.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801#Text (дата звернення: 01.05.2021).

29. Про ратифікацію Кіотського протоколу до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату : Закон України від 04.02.2004 р. № 1430-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1430-15#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

30. Про затвердження Національного плану заходів з реалізації положень Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.08.2005 р. № 346-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801#Text (дата звернення: 01.05.2021).

31. Про приєднання України до Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин : Закон України від 19.03.1999 р. № 535-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/535-14#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

32. Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин від 23.06.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_136#Text (дата звернення: 01.05.2021).

33. Циприс М. С. Современные международные режимы охраны и сохранения мигрирующих видов диких животных : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / РУДН. Москва, 2016. 262 с.

34. Про приєднання України до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення : Закон України від 14.05.1999 р. № 662-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/662-14#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

35. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, від 03.03.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_129#Text (дата звернення: 01.05.2021).

36. Копылов М. Н., Меркулова К. А. К 40-летию Вашингтонской конвенции о международной торговле видами дикой фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения. *Вестник РУДН. Серия Юридические науки*. 2013. № 3. С. 289–300.

37. Про затвердження Порядку видачі дозволів на імпорт та експорт зразків видів дикої фауни і флори, сертифікатів на пересувні виставки, реекспорт та інтродукцію з моря зазначених зразків, які є об'єктами регулювання Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, в частині осетрових риб і виробленої з них продукції : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2007 р. № 953. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/953-2007-п#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

38. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо відповідності основним вимогам до дозвільної системи у сфері господарської діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1173. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1173-2015-п#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

39. Про заходи щодо забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України у зв'язку з її приєднанням до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2000 р. № 1822. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1822-2000-п#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

40. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року : Закон України від 13.06.1999 р. № 728-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-14#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

41. Конвенція ООН з морського права від 10.12.1982 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text (дата звернення: 01.05.2021).

42. Luttenberger A. Legal Challenges of Ecosystem Approach to Sustainable Use of the Sea, UNESCO sponsored 4rd Dubrovnik Conference on Sustainable Development of Energy, Water and Environment Systems, Faculty of Mechanical Engineering and Naval Architecture, 2007.

43. Жукова Г. Н., Корзун В. А., Краишкіна С. А., Писарев В. Д., Синельников И. З. Международные проблемы формирования экосистемного подхода к освоению Мирового океана. *Теория и практика морской деятельности*. Серия научных публикаций / под ред. проф. Г. К. Войтоловского. Вып. 18. Международные условия. Составители: Г. Е. Гиголаев, П. А. Гудев. Москва : СОПС, 2010. 262 с.

44. Безденежна М. Ю. Застосування екосистемного підходу до регулювання рибних ресурсів. *Український часопис міжнародного права*. 2013. № 2. С. 96–98.

45. Гудев П. А. Конвенція ООН по морському праву: проблеми трансформації режиму. Москва : ИМЭМО РАН, 2014. 201 с.

46. Угода про виконання положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10 грудня 1982 року, які стосуються збереження транскордонних рибних запасів та

запасів далеко мігруючих риб і управління ними, від 04.12.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_560#Text (дата звернення: 01.05.2021).

47. Про ратифікацію Угоди про виконання положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10 грудня 1982 року, які стосуються збереження транскордонних рибних запасів та запасів далеко мігруючих риб і управління ними : Закон України від 28.11.2002 р. № 319-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/319-15#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

48. Про приєднання України до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер : Закон України від 01.07.1999 р. № 801-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/801-14#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

49. Конвенція з охорони та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер від 17.03.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_273#Text (дата звернення: 01.05.2021).

50. McIntyre O. The Emergence of an 'Ecosystem Approach' to the Protection of International Watercourses under International Law. *Review of European Community and International Environmental Law*. 2004. № 13(1):1, 1–14 pp.

51. Конвенція ЕЭК ООН по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер 1992 года. ЕЭК ООН. Нью-Йорк, Женева, 2004. 20 с.

52. Протокол про воду та здоров'я до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року від 17.06.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_030#Text (дата звернення: 01.05.2021).

53. Про ратифікацію Протоколу про воду та здоров'я до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року : Закон України від 09.07.2003 р. № 1066-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1066-15#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

54. Конвенція щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай (Конвенцію про охорону ріки Дунай) від 01.06.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_800#Text (дата звернення: 01.05.2021).

55. Про ратифікацію Конвенції щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай (Конвенція про охорону ріки Дунай) : Закон України від 17.01.2002 р. № 2997-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2997-14#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

56. Про приєднання України до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці : Закон України від 04.07.2002 р. № 61-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-15#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

57. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці, від 17.06.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_120#Text (дата звернення: 01.05.2021).

58. Про схвалення Концепції боротьби з деградацією земель та опустелюванням : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 р. № 1024-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2014-р#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

59. Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів від 16.06.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_934#Text (дата звернення: 01.05.2021).

60. Про ратифікацію Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів : Закон України від 04.07.2002 р. № 62-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62-15#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

61. Про приєднання України до Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану : Закон України від 09.07.2003 р. № 1067-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067-15#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

62. Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану від 24.11.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_422#Text (дата звернення: 01.05.2021).

63. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат від 22.05.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_164#Text (дата звернення: 01.05.2021).

64. Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат : Закон України від 07.04.2004 р. № 1672-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1672-15#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

65. Сухорольський П. М. Міжнародно-правова охорона та регулювання сталого розвитку гірських регіонів (Альпійська та Карпатська конвенції) : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 240 с.

66. Протокол про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат від 19.06.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_366#Text (дата звернення: 01.05.2021).

67. Про ратифікацію Протоколу про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, підписаної у м. Києві 22 травня 2003 року : Закон України від 04.09.2009 р. № 1621-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-17#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

68. Протокол про стале управління лісами до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат від 27.05.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_532#Text (дата звернення: 01.05.2021).

69. Про ратифікацію Протоколу про стале управління лісами до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат : Закон України від 16.10.2012 р. № 5432-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5432-17#n2> (дата звернення: 01.05.2021).

70. Протокол про сталий туризм до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат від 27.05.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_004-11#Text (дата звернення: 01.05.2021).

71. Про приєднання до Протоколу про сталий туризм до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат : Закон України від 22.02.2017 р. № 1905-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1905-19#n2> (дата звернення: 01.05.2021).

72. Протокол про сталий транспорт до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат від 26.09.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_576#Text (дата звернення: 01.05.2021).

73. Про ратифікацію Протоколу про сталий транспорт до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат : Закон України від 16.03.2016 р. № 1028-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1028-19#n5> (дата звернення: 01.05.2021).

74. Протокол про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат від 12.10.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001-17#Text (дата звернення: 01.05.2021).

75. Про приєднання до Протоколу про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат : Закон України від 02.12.2020 р. № 1038-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1038-20#n2> (дата звернення: 01.05.2021).

76. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони пралісів згідно з Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат : Закон України від 23.05.2017 р. № 2063-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2063-19#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

77. Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 р. № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12/ed20200703#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

78. Паризька Угода від 12.12.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#Text (дата звернення: 01.05.2021).

79. Про ратифікацію Паризької угоди : Закон України від 14.07.2016 р. № 1469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1469-19#n2> (дата звернення: 01.05.2021).

80. Угода про дружбу і співробітництво між Україною і Канадою від 24.10.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_001#Text (дата звернення: 01.05.2021).

81. Угода між Міністерством екології та природних ресурсів України та Міністерством навколишнього середовища та водних ресурсів Республіки Болгарія про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів від 30.01.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100_043#Text (дата звернення: 01.05.2021).

82. Меморандум про порозуміння між Міністерством охорони навколишнього природного середовища України та Шведською агенцією охорони довкілля про співробітництво у галузі охорони навколишнього природного середовища від 21.11.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752_052#Text (дата звернення: 01.05.2021).

83. Договір між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про співробітництво у сфері охорони і сталого розвитку басейну річки Дністер від 29.11.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_165-12#Text (дата звернення: 01.05.2021).

84. Про ратифікацію Договору між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про співробітництво у сфері охорони і сталого розвитку басейну річки Дністер : Закон України від 07.06.2017 р. № 2086-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2086-19#n4> (дата звернення: 01.05.2021).

85. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

References

1. Konventsia pro okhoronu biolohichnoho riznomanittia vid 05.06.1992 r. Data onovlennia: 29.10.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text.

2. Doklad o rabote pjatogo soveshhanija Konferencii Storon Konvencii o biologicheskom raznoobrazii (Najrobi, 15–26.05.2000; UNEP/CBD/COP/5/23, 22.06.2000). URL: <https://www.cbd.int/doc/meetings/cop/cop-05/official/cop-05-23-ru.pdf> [in Russian].

3. Pro ratyfikatsiiu Konvencii pro okhoronu biolohichnoho riznomanittia: Zakon Ukrainy vid 29.11.1994 r. № 257/94-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257/94-вр#Text>.

4. Secretariat of the Convention on Biological Diversity. (2004). *The Ecosystem Approach (CBD Guidelines)*. Montreal: Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 50. URL: <https://www.cbd.int/doc/publications/ea-text-en.pdf>.

5. Dohovir pro Antarktyku vid 01.12.1959 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_224#Text.

6. Pro pryiednannia Ukrainy do Dohovoru pro Antarktyku 1959 roku: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 17.09.1992 r. № 2609-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2609-12#Text>.

7. Konventsia pro zberezhenia morskykh zhyvykh resursiv Antarktyky vid 20.05.1980 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_045#Text.

8. Pro uchast Ukrainy u Konvencii pro zberezhenia morskykh zhyvykh resursiv Antarktyky 1980 roku: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 04.02.1994 r. № 3937-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3937-12#Text>.

9. Dudykina, I.P. (2016). Zarubezhnye analitiki o sovershenstvovanii mezhdunarodno-pravovykh mehanizmov jekosistemnogo upravlenija v Arktike. *Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogo prava*, 2, 96–106 [in Russian].

10. Kuharev, N.N., Korzun, Ju.V., Zhuk, N.N. (2017). Ob jekosistemnom podhode ANTKOM k upravleniju promyslom Antarkticheskogo krilja (obzor). *Trudy JugNIRO*, 54, 34–66 [in Russian].

11. Golitsyn, V.V., Ovlashhenko, A.V. (2009). Mezhdunarodno-pravovoj rezhim Antarktiki; in Vylegzhanin, N. (Ed.). *Mezhdunarodnoe pravo*. Moscow: Vyssee obrazovanie, Jurajt-Izdat [in Russian].

12. Bekjashev, D.K. (2016). Mezhdunarodno-pravovoj princip jekosistemnogo podhoda v upravlenii rybolovstvom. *Aktual'nye problemy rossijskogo prava*, 8(69), 182–189 [in Russian].

13. Protokol pro okhoronu navkolyshnoho seredovyshcha do Dohovoru pro Antarktyku vid 04.10.1991 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_645#Text.

14. Pro pryiednannia Ukrainy do Protokolu pro okhoronu navkolyshnoho seredovyshcha do Dohovoru pro Antarktyku: Zakon Ukrainy vid 22.02.2001 r. № 2284-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2284-14#Text>.

15. Pro zakhody shchodo zberezhenia morskyykh zhyvykh resursiv Antarktyky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.09.2002 r. № 1420. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1420-2002-п#Text>.

16. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst Chornoho moria vid zabrudnennia: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 04.02.1994 r. № 3939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3939-12#Text>.

17. Konventsiiia pro zakhyst Chornoho moria vid zabrudnennia vid 21.04.1992 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_065#Text.

18. Velikova, V., Vinogradov, S., Gvilava, M. (2013). Ocenka trebovanij nacional'nogo i mezhdunarodnogo zakonodatel'stva, sushhestvujushhih na praktike podhodov k sbalansirovannomu planirovaniju hozjajstvennoj dejatel'nosti na poberezh'jah, imejushhih transgranichnyj karakter; predlozhenija po vozmozhnym mehanizmam ucheta prirodnoho komponenta pri soglasovanii planov razvitija dlja sluchaev transgranichnogo raspolozhenija unikal'nyh beregovyh landshaftov. Nauchnoe obespechenie sbalansirovannogo planirovanija hozjajstvennoj dejatel'nosti na unikal'nyh morskikh beregovyh landshaftah i predlozhenija po ego ispol'zovaniju na primere Azovo-Chernomorskogo poberezh'ja. Kos'jan, R.D (Ed.). (Vols. 1–11; Vol. 9). Gelendzhik [in Russian].

19. Protokol pro zberezhenia bioriznomanittia ta landshaftiv Chornoho moria do Konventsii pro zakhyst Chornoho moria vid zabrudnennia vid 14.06.2002 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_175#Text.

20. Pro ratyfikatsiiu Protokolu pro zberezhenia bioriznomanittia ta landshaftiv Chornoho moria do Konventsii pro zakhyst Chornoho moria vid zabrudnennia: Zakon Ukrainy vid 22.02.2007 r. № 685-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685-16#Text>.

21. Pro uchast Ukrainy v Konventsii pro vodno-bolotni uhiddia, shcho maiut mizhnarodne znachennia, holovnym chynom yak seredovyshche isnuvannia vodoplavnykh ptakhiv: Zakon Ukrainy vid 29.10.1996 r. № 437/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437/96-вр#Text>.

22. Konventsiiia pro vodno-bolotni uhiddia, shcho maiut mizhnarodne znachennia, holovnym chynom yak seredovyshche isnuvannia vodoplavnykh ptakhiv, vid 02.02.1971 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_031#Text.

23. Kopylov, M.N., Solncev, A.M. (2012). Ramsarskaja konvencija 1971 g. i jekosistemnyj podhod k razumnoomu ispol'zovaniju i ustojchivomu razvitiju vodno-bolotnyh ugodij. URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/60725-ramsarskaya-konvenciya-1971-ehkosistemnyj-podkhod-razumno-ispolzovaniyu> [in Russian].

24. Kopylov, M.N., Kopylov, S.M., Mohammad, S.A. (2013). Kak formirovalas' funkcija upravlenija OON v oblasti ohrany okruzhajushhej sredy. *Vestnik RUDN. Serija Juridicheskie nauki*, 4, 302–308 [in Russian].

25. Spektor, O. (2018). Mizhnarodne upravlinnia povodzhennia z zhyvymy pryrodnymy resursamy. *Pidpryjemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, 9, 274–278 [in Ukrainian].

26. Ramkova konventsiiia Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii pro zminu klimatu vid 09.05.1992 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text.

27. Pro ratyfikatsiiu Ramkovoii konventsii OON pro zminu klimatu: Zakon Ukrainy vid 29.10.1996 r. № 435/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435/96-вр#Text>.

28. Kiotskyi protokol do Ramkovoii konventsii Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii pro zminu klimatu vid 11.12.1997 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801#Text.

29. Pro ratyfikatsiiu Kiotskoho protokolu do Ramkovoii Konventsii Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii pro zminu klimatu: Zakon Ukrainy vid 04.02.2004 r. № 1430-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1430-15#Text>.

30. Pro zatverdzhennia Natsionalnogo planu zakhodiv z realizatsii polozhen Kiotskoho protokolu do Ramkovoї konventsii Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii pro zminu klimatu: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.08.2005 r. № 346-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801#Text.

31. Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii pro zberezhennta mihruichykh vydiv dykykh tvaryn: Zakon Ukrainy vid 19.03.1999 r. № 535-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/535-14#Text>.

32. Konventsiiia pro zberezhennta mihruichykh vydiv dykykh tvaryn vid 23.06.1979 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_136#Text.

33. Cipris, M.S. (2016). Sovremennye mezhdunarodnye rezhimy ohrany i sohraneniya migrirujushchih vidov dikih zhivotnyh. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

34. Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii pro mizhnarodnu torhivliu vydamy dykoi fauny i flory, shcho perebuvaiut pid zahrozoiu znyknennia: Zakon Ukrainy vid 14.05.1999 r. № 662-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/662-14#Text>.

35. Konventsiiia pro mizhnarodnu torhivliu vydamy dykoi fauny i flory, shcho perebuvaiut pid zahrozoiu znyknennia, vid 03.03.1973 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_129#Text.

36. Kopylov, M.N. Merkulova, K.A. (2013). K 40-letiju Vashingtonskoj konvencii o mezhdunarodnoj trgovle vidami dikoj fauny i flory, nahodjashchimsja pod ugrozoi ischeznovenija. *Vestnik RUDN. Serija Juridicheskie nauki*, 3, 289–300 [in Russian].

37. Pro zatverdzhennia Porjadku vydachi dozvoliv na import ta eksport zrazkiv vydiv dykoi fauny i flory, sertyfikativ na peresuvni vystavky, reeksport ta introduktsiiu z moria zaznachenykh zrazkiv, yaki ye ob'iektamy rehuliuвання Konventsii pro mizhnarodnu torhivliu vydamy dykoi fauny i flory, shcho perebuvaiut pid zahrozoiu znyknennia, v chastyni osetrovyykh ryb i vyroblenoi z nykh produktsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.07.2007 r. № 953. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/953-2007-п#Text>.

38. Pro vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy shchodo vidpovidnosti osnovnym vymoham do dozvilnoi systemy u sferi hospodarskoi diialnosti: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.12.2015 r. № 1173. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1173-2015-п#Text>.

39. Pro zakhody shchodo zabezpechennia vykonannia mizhnarodnykh zobov'iazan Ukrainy u zv'iazku z yii pryiednanniam do Konventsii pro mizhnarodnu torhivliu vydamy dykoi fauny i flory, shcho perebuvaiut pid zahrozoiu znyknennia: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.12.2000 r. № 1822. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1822-2000-п#Text>.

40. Pro ratyfikatsiiu Konventsii Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii z morskoho prava 1982 roku ta Uhody pro implementatsiiu Chastyny XI Konventsii Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii z morskoho prava 1982 roku: Zakon Ukrainy vid 13.06.1999 r. № 728-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-14#Text>.

41. Konventsiiia OON z morskoho prava vid 10.12.1982 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text.

42. Luttenberger, A. (2007). Legal Challenges of Ecosystem Approach to Sustainable Use of the Sea, UNESCO sponsored 4rd Dubrovnik Conference on Sustainable Development of Energy, Water and Environment Systems, Faculty of Mechanical Engineering and Naval Architecture.

43. Zhukova, G.N., Korzun, V.A., Kraishkina, S.A., Pisarev, V.D., Sinel'nikov, I.Z. (2010). Mezhdunarodnye problemy formirovaniya jekosistemnogo podhoda k osvoeniju Mirovogo okeana. Vojtolovskij G.K. (Ed.). *Teorija i praktika morskoi dejatel'nosti. Serija nauchnykh publikacij. Issue 18. Mezhdunarodnye uslovija*. Moscow: SOPS [in Russian].

44. Bezdieniezha, M.Yu. (2013). Zastosuvannia ekosystemnogo pidkhodu do rehuliuвання rybnyykh resursiv. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnogo prava*, 2, 96–98 [in Ukrainian].

45. Gudev, P.A. (2014). Konvencija OON po morskomu pravu: problemy transformacii rezhima. Moscow: IMJeMO RAN [in Russian].

46. Uhoda pro vykonannia polozhen Konventsii Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii z morskoho prava vid 10 hrudnia 1982 roku, yaki stosuiutsia zberezhennta transkordonnykh rybnyykh zapasiv ta

zapasiv daleko mihruichykh ryb i upravlinnia nymy, vid 04.12.1995 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_560#Text.

47. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro vykonannia polozhen Konventsii Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii z morskoho prava vid 10 hrudnia 1982 roku, yaki stosuiutsia zberezhenia transkordonnykh rybnnykh zapasiv ta zapasiv daleko mihruichykh ryb i upravlinnia nymy: Zakon Ukrainy vid 28.11.2002 r. № 319-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/319-15#Text>.

48. Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii pro okhoronu ta vykorystannia transkordonnykh vodotokiv ta mizhnarodnykh ozer: Zakon Ukrainy vid 01.07.1999 r. № 801-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/801-14#Text>.

49. Konventsiia z okhorony ta vykorystannia transkordonnykh vodotokiv ta mizhnarodnykh ozer vid 17.03.1992 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_273#Text.

50. McIntyre, O. (2004). The Emergence of an 'Ecosystem Approach' to the Protection of International Watercourses under International Law. *Review of European Community and International Environmental Law*, 13(1):1, 1–14.

51. Konvencija EJeK OON po ohrane i ispol'zovaniju transgranichnykh vodotokiv i mezhdunarodnykh ozer 1992 goda. (2004). UN, New York, Geneva.

52. Protokol pro vodu ta zdorov'ia do Konventsii pro okhoronu ta vykorystannia transkordonnykh vodotokiv ta mizhnarodnykh ozer 1992 roku vid 17.06.1999 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_030#Text.

53. Pro ratyfikatsiiu Protokolu pro vodu ta zdorov'ia do Konventsii pro okhoronu ta vykorystannia transkordonnykh vodotokiv ta mizhnarodnykh ozer 1992 roku: Zakon Ukrainy vid 09.07.2003 r. № 1066-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1066-15#Text>.

54. Konventsiia shchodo spivrobitnytstva po okhoroni ta stalomu vykorystanniu riky Dunai (Konventsiiu pro okhoronu riky Dunai) vid 01.06.1994 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_800#Text.

55. Pro ratyfikatsiiu Konventsii shchodo spivrobitnytstva po okhoroni ta stalomu vykorystanniu riky Dunai (Konventsiia pro okhoronu riky Dunai): Zakon Ukrainy vid 17.01.2002 r. № 2997-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2997-14#Text>.

56. Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii pro borotbu z opusteliuvanniam u tykh krainakh, shcho poterpaiut vid serioznoi posukhy ta/abo opusteliuvannia, osoblyvo v Afrytsi: Zakon Ukrainy vid 04.07.2002 r. № 61-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-15#Text>.

57. Konventsiia Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii pro borotbu z opusteliuvanniam u tykh krainakh, shcho poterpaiut vid serioznoi posukhy ta/abo opusteliuvannia, osoblyvo v Afrytsi, vid 17.06.1994 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_120#Text.

58. Pro skhvalennia Kontseptsii borotby z dehradatsiieiu zemel ta opusteliuvanniam: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.10.2014 r. № 1024-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2014-p#Text>.

59. Uhoda pro zberezhenia afro-ievraziiskyykh mihruichykh vodno-bolotnykh ptakhiv vid 16.06.1995 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_934#Text.

60. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro zberezhenia afro-ievraziiskyykh mihruichykh vodno-bolotnykh ptakhiv: Zakon Ukrainy vid 04.07.2002 r. № 62-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62-15#Text>.

61. Pro pryiednannia Ukrainy do Uhody pro zberezhenia kytopodibnykh Chornoho moria, Seredzemnoho moria ta prylehloi akvatorii Atlantychnoho okeanu: Zakon Ukrainy vid 09.07.2003 r. № 1067-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067-15#Text>.

62. Uhoda pro zberezhenia kytopodibnykh Chornoho moria, Seredzemnoho moria ta prylehloi akvatorii Atlantychnoho okeanu vid 24.11.1996 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_422#Text.

63. Ramkova konventsiia pro okhoronu ta stalyy rozvytok Karpat vid 22.05.2003 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_164#Text.

64. Pro ratyfikatsiiu Ramkovoï konventsii pro okhoronu ta stalï rozvytok Karpat: Zakon Ukrainy vid 07.04.2004 r. № 1672-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1672-15#Text>.

65. Sukhorolskyi, P.M. (2010). Mizhnarodno-pravova okhorona ta rehuliuвання staloho rozvytku hirskykh rehioniv (Alpiiska ta Karpatska konventsii) *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

66. Protokol pro zberezhennia i stale vykorystannia biolohichnoho ta landshaftnoho riznomanittia do Ramkovoï konventsii pro okhoronu ta stalï rozvytok Karpat vid 19.06.2008 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_366#Text.

67. Pro ratyfikatsiiu Protokolu pro zberezhennia i stale vykorystannia biolohichnoho ta landshaftnoho riznomanittia do Ramkovoï konventsii pro okhoronu ta stalï rozvytok Karpat, pidypsanoi u m. Kyievi 22 travnia 2003 roku: Zakon Ukrainy vid 04.09.2009 r. № 1621-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-17#Text>.

68. Protokol pro stale upravlinnia lisamy do Ramkovoï konventsii pro okhoronu ta stalï rozvytok Karpat vid 27.05.2011 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_532#Text.

69. Pro ratyfikatsiiu Protokolu pro stale upravlinnia lisamy do Ramkovoï konventsii pro okhoronu ta stalï rozvytok Karpat: Zakon Ukrainy vid 16.10.2012 r. № 5432-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5432-17#n2>.

70. Protokol pro stalï turyzm do Ramkovoï konventsii pro okhoronu ta stalï rozvytok Karpat vid 27.05.2011 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_004-11#Text.

71. Pro pryednannia do Protokolu pro stalï turyzm do Ramkovoï konventsii pro okhoronu ta stalï rozvytok Karpat: Zakon Ukrainy vid 22.02.2017 r. № 1905-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1905-19#n2>.

72. Protokol pro stalï transport do Ramkovoï konventsii pro okhoronu ta stalï rozvytok Karpat vid 26.09.2014 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_576#Text.

73. Pro ratyfikatsiiu Protokolu pro stalï transport do Ramkovoï konventsii pro okhoronu ta stalï rozvytok Karpat: Zakon Ukrainy vid 16.03.2016 r. № 1028-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1028-19#n5>.

74. Protokol pro stalï rozvytok silskoho hospodarstva ta silskoi mistsevosti do Ramkovoï konventsii pro okhoronu ta stalï rozvytok Karpat vid 12.10.2017 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001-17#Text.

75. Pro pryednannia do Protokolu pro stalï rozvytok silskoho hospodarstva ta silskoi mistsevosti do Ramkovoï konventsii pro okhoronu ta stalï rozvytok Karpat: Zakon Ukrainy vid 02.12.2020 r. № 1038-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1038-20#n2>.

76. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo okhorony pralisiv zghidno z Ramkovoïu konventsiiu pro okhoronu ta stalï rozvytok Karpat: Zakon Ukrainy vid 23.05.2017 r. № 2063-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2063-19#Text>.

77. Lisovy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.01.1994 r. № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12/ed20200703#Text>.

78. Paryzka Uhoda vid 12.12.2015 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#Text.

79. Pro ratyfikatsiiu Paryzkoï uhody: Zakon Ukrainy vid 14.07.2016 r. № 1469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1469-19#n2>.

80. Uhoda pro druzhbu i spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu i Kanadoiu vid 24.10.1994 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_001#Text.

81. Uhoda mizh Ministerstvom ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy ta Ministerstvom navkolyshnoho seredovyscha ta vodnykh resursiv Respubliky Bolhariia pro spivrobitnytstvo v haluzi okhorony navkolyshnoho seredovyscha ta ratsionalnoho vykorystannia pryrodnykh resursiv vid 30.01.2003 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100_043#Text.

82. Memorandum pro porozuminnia mizh Ministerstvom okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha Ukrainy ta Shvedskoïu ahentsiiu okhorony dovkillia pro spivrobitnytstvo u haluzi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha vid 21.11.2008 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752_052#Text.

83. Dohovir mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Uriadom Respubliki Moldova pro spivrobotnytstvo u sferi okhorony i staloho rozvytku baseinu richky Dnister vid 29.11.2012 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_165-12#Text.

84. Pro ratyfikatsiiu Dohovoru mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Uriadom Respubliki Moldova pro spivrobotnytstvo u sferi okhorony i staloho rozvytku baseinu richky Dnister: Zakon Ukrainy vid 07.06.2017 r. № 2086-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2086-19#n4>.

85. Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku: Zakon Ukrainy vid 28.02.2019 r. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.

Suietnov Ye. P., PhD in Law, Assistant Professor, Head of the Environmental Law Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.
e-mail: evgeny-suetnov@ukr.net ; ORCID 0000-0002-4094-444X

International legal obligations of Ukraine for the conservation and restoration of natural ecosystems and the implementation of the ecosystem approach

The article analyzes the provisions of the multilateral and bilateral international legal treaties of Ukraine aimed at the conservation and restoration of natural ecosystems and the implementation of an ecosystem approach, which is a strategy for the integrated management of land, water and living resources that promotes conservation and sustainable use in an equitable way.

Based on the conducted research, it is concluded that these issues are among the most important and relevant at the international legal level, therefore, our state, having assumed relevant obligations in this area, should focus its efforts to their proper reflection in the national regulatory and legal field and their practical realization.

It is hoped that in the near future, the outlined issues will receive increased attention both at the level of environmental legislation and in practical terms, because according to the Law of Ukraine «On the Basic principles (strategy) of state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030» dated 28.02.2019, which now has the status of a leading pointer in the environmental sphere, the goal of state environmental policy is to achieve a good state of the environment by introducing an ecosystem approach to all areas of socio-economic development of Ukraine to ensure the constitutional right of every citizen to a clean and safe environment, introduction of balanced nature management and conservation and restoration of natural ecosystems.

Keywords: environmental law; international environmental law; international legal obligations; ecosystem; conservation and restoration of natural ecosystems; ecosystem approach.

Рекомендоване цитування: Суєтнов Є. П. Міжнародно-правові зобов'язання України щодо збереження і відновлення природних екосистем та впровадження екосистемного підходу. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 56–80. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.231605>.

Suggested Citation: Suietnov, Ye.P. (2021). Mizhnarodno-pravovi zobov'iazannia Ukrainy shchodo zberezhenia i vidnovlennia pryrodnykh ekosystem ta vprovadzhennia ekosystemnoho pidkhotu [International legal obligations of Ukraine for the conservation and restoration of natural ecosystems and the implementation of the ecosystem approach]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue, 153, 56–80*. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.231605> [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 01.05.2021 р.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Балакаре́ва Ірина Миколаївна,
кандидатка юридичних наук,
асистентка кафедри адміністративного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: i.m.balakaryeva@nlu.edu.ua
Web of Science ResearcherID: AAF-3437-2021
ORCID 0000-0001-8312-0216

Марченко Олена Олександрівна,
кандидатка юридичних наук, старша викладачка
кафедри адміністративного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: o.o.marchenko@nlu.edu.ua
Web of Science ResearcherID: AAF-6924-2021
ORCID 0000-0002-6988-2430

Писаренко Надія Борисівна,
докторка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри адміністративного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: n.b.pysarenko@nlu.edu.ua
Web of Science ResearcherID: AAF-6755-2021
ORCID 0000-0003-2159-5456

ТИПОВІ І ЗРАЗКОВІ СПРАВИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ОЗНАКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ

Нині інститут типових і зразкових справ представлений нормами лише одного із національних процесуальних законів – нормами Кодексу адміністративного судочинства України. Це повністю виправдано. Адже ймовірність виникнення аналогічних правових спорів між приватними особами та суб'єктами владних повноважень є надзвичайно високою. Носії владних повноважень застосовують одні й ті ж норми права стосовно широкого кола осіб. Таке застосування може ґрунтуватися на помилковому сприйнятті загальнообов'язкових правил, внаслідок чого права приватних осіб можуть бути порушені або їх реалізація може зазнати обмежень. Крім цього у більшості випадків спори, що належить розглядати за правилами адміністративного судочинства, потребують якнайшвидшого вирішення. Звернення до інституту типових та зразкових справ дозволяє забезпечити необхідну оперативність: рішення у зразковій справі дає орієнтири, на які суддя, що розглядає типову справу, повинен обов'язково зважати. Іншими словами, суддя фактично отримує «компетентну рекомендацію», відповідно до якої він зобов'язаний вирішити справу, що характеризується ознаками типовості. Останнє переконує в тому, що, за задумом національного законодавця, інститут типових і зразкових справ спрямовано в тому числі і на забезпечення єдності судової практики.

У статті на підставі аналізу положень процесуального закону, вивчення судових рішень зроблено спробу з'ясувати, наскільки запровадження інституту типових і зразкових справ вплинуло на уніфікацію практики розв'язання українськими судами тих публічно-правових спорів, які можна вважати найбільш поширеними.

Ключові слова: адміністративне судочинство; типова справа; зразкова справа.

Балакарева И. Н., кандидат юридических наук, ассистент кафедры административного права, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.
e-mail: i.m.balakaryeva@nlu.edu.ua ; Web of Science ResearcherID: AAF-3437-2021 ;
ORCID 0000-0001-8312-0216

Марченко Е. А., кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры административного права, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.
e-mail: o.o.marchenko@nlu.edu.ua ; Web of Science ResearcherID: AAF-6924-2021 ;
ORCID 0000-0002-6988-2430

Писаренко Н. Б., доктор юридических наук, доцент, доцент кафедры административного права, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.
e-mail: n.b.pysarenko@nlu.edu.ua ; Web of Science ResearcherID: AAF-6755-2021 ;
ORCID 0000-0003-2159-5456

Типичные и образцовые дела в административном судопроизводстве: признаки и особенности рассмотрения

На сегодняшний день институт типичных и образцовых дел представлен нормами лишь одного из национальных процессуальных законов – нормами Кодекса административного судопроизводства Украины. В представленной статье на основании анализа положений процессуального

закона, изучения судебных решений сделана попытка выяснить, насколько введение института типичных и образцовых дел повлияло на унификацию практики решения украинскими судами тех публично-правовых споров, которые можно считать наиболее распространенными.

Ключевые слова: административное судопроизводство; типичное дело; образцовое дело.

Вступ. Інститут типових і зразкових справ є новим для галузей національного процесуального права. Нині він представлений виключно нормами Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС, Кодекс)¹. Останнє виглядає повністю виправданим. Адже імовірність виникнення аналогічних правових спорів між приватними особами та суб'єктами владних повноважень є надзвичайно високою. Носії владних повноважень застосовують одні й ті ж норми права стосовно широкого кола осіб. Таке застосування може ґрунтуватися на помилковому сприйнятті загальнообов'язкових правил, внаслідок чого права приватних осіб можуть бути порушені або їх реалізація може зазнати обмежень².

Крім зазначеного, у більшості випадків спори, що належать до юрисдикції адміністративних судів, потребують якнайшвидшого вирішення. Звернення до інституту типових та зразкових справ дозволяє забезпечити необхідну оперативність: рішення у зразковій справі дає орієнтири, на які суддя, що розглядає типову справу, повинен обов'язково зважати. Інакше кажучи, суддя фактично отримує «компетентну рекомендацію», відповідно до якої він зобов'язаний розв'язати справу, що характеризується ознаками типовості.

У процесуальних законах інших європейських держав подібний інститут також представлено. Разом з тим законодавці кожної з країн демонструють різне бачення щодо його наповнення [3].

Для прикладу візьмемо Адміністративно-процесуальний кодекс Німеччини, в тексті якого є декілька правил, що презентують інститут, схожий на розглядуваний. Їх об'єднано в одному параграфі – § 93а «Типове провадження» [4].

Правила зазначеного параграфу виглядають так.

1. Суд першої інстанції, який має у провадженні більше 20 справ про правомірність застосування відносно різних осіб одного адміністративного

¹ Запровадження в адміністративному судочинстві інституту типових і зразкових справ вітали насамперед судді. Напередодні введення в дію нової редакції Кодексу адміністративного судочинства України з'явилися цікаві публікації, в яких представники Феміди наводили переконливі аргументи на підтримку розміщення в адміністративному процесуальному законі правил, що формують даний інститут. Див., напр.: Стрелець Т. Судова реформа: навіщо потрібні типові і зразкові справи. *Судово-юридична газета. Законодавство*. 4 жовтня 2017 р. URL: <https://sud.ua/uk/news/laws/109238-sudebnaya-reforma-zachem-nuzhny-tipichnye-i-obraztsovye-dela>. [1].

² За інформацією, розміщеною на офіційному вебсайті Верховного Суду, станом на 16 лютого 2020 р. Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду розглянуто 87 подань про розгляд справ як зразкових. У більшості подань (49 з 87) ставилося питання про розгляд справ з приводу реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян. На цю ж дату Верховний Суд постановив 64 ухвали про відмову у відкритті проваджень, 3 подання повернув; за 17 поданнями ухвалено рішення у зразкових справах; 12 з цих рішень набрали законної сили [2].

заходу, вправі розглянути лише одну або декілька справ; щодо решти справ – провадження до завершення розгляду обраної справи призупинити.

2. До призупинення провадження у справах, які визнані судом типовими, їх учасникам обов'язково надається можливість навести аргументи на підтримку своєї позиції по справі, а також висловити свої міркування відносно такого призупинення. Однак суд при вирішенні питання про призупинення позицією сторін не обтяжений, діє на свій розсуд, а його ухвала про призупинення не підлягає оскарженню.

3. Після ухвалення рішення в обраній справі суд може завершити провадження по призупиненим справам винесенням ухвал, мотивувальні частини яких включатимуть посилання на рішення в обраній справі. У німецькому законі відзначено: такі ухвали можна прийняти лише за умови, якщо суд одностайно дотримується точки зору, що всі справи, які підлягають завершенню, не мають істотних особливостей фактичного або юридичного характеру у порівнянні зі справами, розглянутими у типовому провадженні, та обставини справ з'ясовані (ч. 2 § 93а Адміністративно-процесуального кодексу Німеччини).

4. Постановляючи ухвали у типових справах, суд може зважати не тільки на ті докази, що були досліджені під час розгляду обраної справи, а й звертатися до інших доказів, якщо вважатиме, що це є необхідним для підтвердження нових, важливих для прийняття рішення фактів.

5. Ухвали, прийняті за результатами вирішення типових справ, можуть бути оскаржені у такому самому порядку, як і будь-які інші судові рішення.

Отже, за задумом німецького законодавця, даний інститут запроваджено із тим, щоб вирішувати подібні конфліктні ситуації раціонально, а значить, впродовж нетривалих строків. Як бачимо, німецьке типове провадження розв'язує проблему ідентичного й швидкого вирішення схожих спорів у межах одного суду й будь-яким чином не спрямоване на уніфікації судової практики з розгляду певної категорії справ у масштабах всієї країни. Останнє відчутно відрізняє типове провадження за процесуальним законом Німеччини від провадження у типових та зразкових справах, яке регламентовано Кодексом адміністративного судочинства України.

За українським законом рішення у зразковій справі ухвалює Верховний Суд (далі – *Суд*) як суд першої інстанції. Відповідно до ч. 3 ст. 291 КАС правові висновки, викладені у ньому, мають враховувати суди при постановленні рішень у типових справах. Таким чином, інститут типових і зразкових справ, згідно з позицією національного законодавця, спрямовано в тому числі і на забезпечення єдності судової практики.

Мета статті – на підставі аналізу норм процесуального закону, вивчення судових рішень з'ясувати, наскільки запровадження інституту типових і зразкових справ вплинуло на уніфікацію практики розв'язання українськими судами тих публічно-правових спорів, які можна вважати найбільш поширеними.

Виклад основного матеріалу. Основними категоріями розглядуваного інституту є категорії «типова справа» та «зразкова справа». Визначення їх закріплено в Кодексі адміністративного судочинства України.

Типовими вважають справи, відповідачем у яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлені структурні підрозділи), спір у яких виник з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, та у яких позивачами заявлено аналогічні вимоги (п. 21 ч. 1 ст. 4 КАС). З наведеного визначення випливають такі *ознаки* типових справ: а) у цих справах один і той самий відповідач – певний суб'єкт владних повноважень або його відокремлені структурні підрозділи; б) спір обумовлено наявністю аналогічних підстав; в) спір виник з відносин, регламентованих одними й тими самими нормами права; г) позивачами заявлено аналогічні вимоги.

Під *зразковою* справою в Кодексі розуміють типову адміністративну справу, прийняту до провадження Верховним Судом як судом першої інстанції для постановлення зразкового рішення (п. 22 ч. 1 ст. 4 КАС). Отже, *ознаками* такої справи є те, що вона 1) характеризується всіма рисами типових справ певної групи та 2) прийнята до провадження Верховним Судом як судом першої інстанції з тим, щоб 3) ухвалити у ній зразкове рішення.

У статті 290 Кодексу окреслено *особливості провадження у зразковій справі*. Такі особливості зводять до наступного.

1. Із поданням про розгляд однієї зі справ до Верховного Суду звертається адміністративний суд, у провадженні якого перебувають справи з ознаками типовості, кількість яких визначає доцільність ухвалення зразкового рішення. У такому поданні зазначаються підстави, з яких суд, що його надає, вважає, що справа має бути розглянута як зразкова, в тому числі посилання на типові справи. До подання додаються матеріали справи.

2. Вирішення питання про відкриття провадження у зразковій справі, відмову у відкритті провадження, розгляд справи здійснює колегія суддів Суду у складі не менше п'яти суддів.

3. Питання про відкриття провадження у зразковій справі Суд вирішує протягом 10 днів з дня надходження подання і матеріалів справи.

4. Верховний Суд відмовляє у відкритті провадження у зразковій справі, якщо справи, які суд, що звернувся із поданням, вважає типовими, мають значні розбіжності у їх фактичних обставинах, що унеможлиблює прийняття для них зразкового рішення.

5. Про відкриття провадження в зразковій справі Суд постановляє ухвалу, в якій зазначає: а) найменування, склад суду, номер справи; б) найменування та місцезнаходження відповідача; в) стислу інформацію щодо предмета та підстав зразкової справи; г) ознаки типової справи; д) дату, час та місце судового розгляду зразкової справи; е) стислу інформацію щодо правових наслідків судового рішення, ухваленого у зразковій справі; е) порядок одержання заінтересованими особами рішення у зразковій справі та порядок його оскарження.

Ухвала про відкриття провадження у зразковій справі публікується на офіційному вебпорталі судової влади України, а також в одному із загальнодержавних друкованих засобів масової інформації не пізніше ніж за 10 днів до дати судового засідання для її розгляду. З моменту такої публікації вважається, що всі заінтересовані особи належним чином повідомлені про розгляд зразкової справи.

6. Верховний Суд вирішує зразкові справи за правилами спрощеного позовного провадження.

7. У рішенні Суду, ухваленому за результатами розгляду зразкової справи, має бути додатково зазначено: а) ознаки типових справ; б) обставини зразкової справи, які обумовлюють типове застосування норм матеріального права та порядок застосування таких норм; в) обставини, які можуть впливати на інше застосування норм матеріального права, ніж у зразковій справі.

8. Рішення Суду у зразковій справі може бути переглянуто Великою Палатою Верховного Суду за правилами перегляду рішень в апеляційному порядку.

Провадження у типовій справі описано у ст. 291 Кодексу. Особливості такого провадження полягають у наступному.

1. Типові справи вважають справами незначної складності, а тому їх розглядають за правилами спрощеного позовного провадження (частини 2 та 6 ст. 12 КАС, ч. 1 ст. 257 КАС).

2. Суд, який розглядає типову справу, має право зупинити провадження за клопотанням учасника справи або за власною ініціативою у випадку, якщо Верховним Судом відкрито провадження у відповідній зразковій справі.

Провадження у типовій справі підлягає відновленню з дня набрання законної сили рішенням у відповідній зразковій справі.

3. При ухваленні рішення у типовій справі суд має враховувати правові висновки, викладені Верховним Судом у рішенні за результатами розгляду відповідної зразкової справи.

4. На судове рішення у типовій справі може бути подана апеляційна скарга у порядку, визначеному КАС.

5. Рішення суду апеляційної інстанції за наслідками перегляду типової справи може бути оскаржено в касаційному порядку виключно з таких підстав: а) суд першої та (або) апеляційної інстанції при вирішенні типової справи не визнав її типовою та (або) не врахував правові висновки, викладені у рішенні за результатами розгляду зразкової справи; б) справа, в якій судом першої та (або) апеляційної інстанції ухвалено рішення з урахуванням правових висновків, викладених у рішенні за результатами розгляду зразкової справи, не відповідає ознакам типової справи.

Одним із перших *рішень у зразковій справі* було рішення, постановлене Верховним Судом 3 травня 2018 р. У названому рішенні порушувалося питання правомірності припинення виплати пенсії внутрішньо переміщеної особі [5].

Розгляду відповідної справи передувало передбачене законом подання судді Донецького окружного адміністративного суду, яка разом із матеріалами

справи, що потім була розглянута як зразкова, надіслала до Суду копії 26 типових справ. У своєму рішенні Суд зауважив, що на момент звернення судді із проханням розглянути згадану справу як зразкову у провадженні Донецького окружного адміністративного суду перебувало 226 справ, які за ознаками можна було визнати типовими.

У контексті даної зразкової справи *ознаками типових справ* Суд визнав таке: а) позивачами у цих справах є особи, які набули статусу внутрішньо переміщених та яким призначено пенсію згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; б) відповідачами – територіальні органи Пенсійного фонду України, на пенсійному обліку яких перебувають позивачі; в) спори виникли з аналогічних підстав у відносинах, що врегульовано одними нормами права (у зв'язку із припиненням територіальними органами Пенсійного фонду України виплати пенсій внутрішньо переміщеним особам з підстав, які не передбачені пунктами 1, 3–5 ч. 1 ст. 49 згаданого вище Закону); г) позивачі заявили аналогічні позовні вимоги, які, як зазначив Суд у п. 113 рішення, висловлені по-різному, хоча є однаковими по суті: визнати неправомірними дії щодо припинення виплати пенсії та зобов'язати відповідача відновити виплату пенсії.

Правові висновки за результатами розгляду зазначеної адміністративної справи можна викласти наступним чином.

1. Нормативно-правовим актом, яким визначено підстави припинення пенсійних виплат, є Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Інші нормативно-правові акти у сфері правовідносин, врегульованих зазначеним Законом, можуть застосовуватися виключно за умови, якщо вони не суперечать цьому Закону.

Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України є підзаконними, а тому не можуть обмежувати права громадян, які встановлено законами.

Умови, норми та порядок пенсійного забезпечення визначаються виключно законами про пенсійне забезпечення. Припинення пенсійних виплат (які є складовою порядку пенсійного забезпечення) не може регулюватися підзаконними актами.

2. Перелік підстав припинення виплати пенсії, визначений ч. 1 ст. 49 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», є вичерпним та передбачає можливість припинення виплати пенсії з інших підстав лише у випадках, передбачених законом.

Цим Законом не передбачено такої підстави припинення або призупинення виплати пенсії, як проведення верифікації за списками Служби безпеки України з підстав перевірки місця фактичного проживання.

3. Виходячи з правової, соціальної природи пенсій право громадянина на одержання призначеної йому пенсії не може пов'язуватися з такою умовою, як постійне проживання в Україні; держава відповідно до конституційних принципів зобов'язана гарантувати це право незалежно від того, де проживає особа, якій призначена пенсія, в Україні чи за її межами.

Такий підхід можна поширити не тільки на громадян, що виїхали на постійне місце проживання до інших держав, а й на внутрішньо переміщених осіб, які мають постійне місце проживання на непідконтрольній уряду України території.

Зауважимо також, що у п. 114 рішення Суд окремо зазначив, що його висновки *підлягають застосуванню* у справах, в яких позивачами є громадяни України зі статусом внутрішньо переміщених осіб, які отримують пенсію за Законом «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Крім цього Суд вказав на те, що суди мають звертатися до даного рішення при розгляді типових справ, якщо відповідач не заперечує проти того, що позивач має право на отримання пенсії, однак для здійснення такого права останній повинен спромогтися на додаткові дії, вчинення яких, вочевидь, не є за законом обов'язковим.

У резолютивній частині даного зразкового рішення Суд заявив, що зазначений позов він задовольняє у повному обсязі. Однак формулювання цієї частини рішення не відповідають тим, що були використані позивачкою у висунутих нею вимогах. Так, вимоги позивачки були наступні: а) визнати неправомірними дії управління Пенсійного фонду України щодо припинення з 1 квітня 2017 р. виплати їй пенсії, призначеної за віком; б) зобов'язати управління відновити виплату їй пенсії з урахуванням заборгованості, що виникла з 1 квітня 2017 р., шляхом перерахування коштів на поточний банківський рахунок; в) допустити негайне виконання рішення суду в частині виплати пенсії у межах суми стягнення за один місяць.

Верховний Суд: а) визнав протиправним та скасував розпорядження управління Пенсійного фонду України про припинення виплати пенсії; б) зобов'язав управління відновити виплату пенсії, що була призначена їй за віком, з 1 квітня 2017 р.; в) допустив негайне виконання рішення суду в частині виплати пенсії у межах суми стягнення за один місяць.

Щодо заміни «визнання неправомірним дії щодо припинення виплати пенсії» на «визнання протиправним і скасування розпорядження про припинення виплати пенсії» Суд надав свої пояснення. Так, у пунктах 104 та 105 рішення Суд зазначив, що на момент звернення до суду позивачці не було відомо про розпорядження суб'єкта владних повноважень щодо припинення виплати їй пенсії. Тому Суд, з'ясувавши, що прийняття цього розпорядження передувало діям з припинення виплати пенсії, з метою ефективного захисту прав позивачки прийняв за необхідне відновити її право на пенсійне забезпечення, порушене відповідачем, шляхом визнання розпорядження протиправним та його скасування. На додаток Суд, з тим, щоб засвідчити те, що він не вийшов за межі позовних вимог, констатував, що вимога про визнання неправомірним дії, за його позицією, охоплюється визнанням протиправним зазначеного розпорядження та його скасуванням.

Суд намагався пояснити заміну «зобов'язати управління відновити виплату пенсії з урахуванням заборгованості, що виникла з 1 квітня 2017 р., шляхом перерахування коштів на поточний банківський рахунок» на «зобов'язати

управління відновити виплату пенсії з 1 квітня 2017 р.». У своєму рішенні він зазначив, що у судовому засіданні через пояснення відповідача та дослідження письмових доказів знайшов підтвердження той факт, що суб'єктом влади було припинено виплату пенсії; у той час як її нарахування не припинялось. Суд вказав також розмір щомісячних виплат, що були нараховані, та, очевидно, акумульовані на певних рахунках. Але він не визначив загальну суму заборгованості, що виникла внаслідок припинення виплати пенсії, не окреслив порядок її погашення. Суд обмежився наведеним вище формулюванням: зобов'язати управління відновити виплату пенсії, що була призначена їй за віком, з 1 квітня 2017 р.

З урахуванням правового висновку, викладеного у наведеному рішенні в зразковій справі, Донецьким окружним адміністративним судом 4 березня 2019 р. постановлено рішення в справі про протиправність припинення виплати пенсії внутрішньо переміщеній особі і зобов'язання поновити її нарахування і виплату. На початку зазначеного рішення суд вказав, що справа, яка розглядається, відповідає ознакам типовості, що викладені у рішенні Верховного Суду від 3 травня 2018 р.

Зі змісту рішення Донецького окружного адміністративного суду випливає, що справу розглянуто за правилами спрощеного позовного провадження без проведення судового засідання. Позовні вимоги задоволено частково: а) визнано протиправними дії відповідача щодо невиконання пенсії позивачу; б) зобов'язано відповідача поновити виплату пенсії. У частині поновлення нарахування пенсії – відмовлено, оскільки судом встановлено, що нарахування пенсії позивачеві не припинялося [6].

Інший суд – Харківський окружний адміністративний – так само вирішує справи про поновлення виплати пенсії внутрішньо переміщеним особам, зважаючи на правові висновки, викладені у рішеннях Верховного Суду від 3 травня 2018 р. Однак примітно, що у своїх рішеннях суд не вказує, що розглядувані ним справи є типовими. Останнє призводить до того, що: а) звернення до правил спрощеного позовного провадження суд обґрунтовує посиланням на п. 2 ч. 1 ст. 263 КАС; б) у разі касаційного оскарження судового рішення підлягають застосуванню «фільтри» для звернення зі скаргами, визначені у п. 2 ч. 5 ст. 328 КАС, замість тих, що встановлено ч. 5 ст. 291 КАС. Крім цього, Харківський окружний адміністративний суд пропонує такі формулювання резолютивної частини рішень, які значно відрізняються від тих, що викладені Верховним Судом у рішенні за результатами розгляду згаданої вище зразкової справи [7–10].

Висновки. На підставі аналізу положень процесуального закону, вивчення судових рішень можна констатувати, що запровадження інституту типових і зразкових справ вплинуло на уніфікацію практики розв'язання тих публічно-правових конфліктів, які можна вважати найбільш поширеними. Рішення у зразкових справах виступають орієнтирами, на які судді, що розглядають типові справи, мають обов'язково зважати. А проте непоодинокими є випадки,

коли судді, знаючи про існування певного рішення у зразковій справі, уникають того, щоб у справах, які перебувають в їх провадженні, встановлювати ознаки типовості. Можемо припустити, що такий підхід дозволяє суддям відходити від формулювань резолютивної частини рішення у зразковій справі з тим, щоб у кожній конкретній ситуації забезпечити ефективний захист прав, свобод інтересів приватних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Список літератури

1. Стрелець Т. Судова реформа: навіщо потрібні типові і зразкові справи. *Судово-юридична газета. Законодавство*. 4 жовтня 2017 р. URL: <https://sud.ua/uk/news/laws/109238-sudebnaya-reforma-zachem-nuzhny-tipichnye-i-obraztsovye-dela> (дата звернення: 17.02.2021).
2. Зразкові справи (аналітичний огляд). 2020 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zrazkovi_spravi_1.pdf (дата звернення: 17.02.2021).
3. Миколаєць В. А. Зразкові та типові справи в адміністративному судочинстві у контексті європейської інтеграції України: напрями запозичення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4 (29). Т. 2. С. 129–135.
4. Административно-процессуальный кодекс Германии. *Сборник законодательных актов отдельных государств по административной юстиции*. Изд. 2-е. Алматы, 2013. С. 191–276.
5. Рішення Верховного Суду від 3 травня 2018 р., судова справа № 805/402/18-а. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73869341> (дата звернення: 17.02.2021).
6. Рішення Донецького окружного адміністративного суду від 4 березня 2019 р., судова справа № 200/1374/19-а. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80258503> (дата звернення: 17.02.2021).
7. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 28 лютого 2019 р., судова справа № 520/768/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80163181> (дата звернення: 17.02.2021).
8. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 13 березня 2019 р., судова справа № 520/1165/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80407211> (дата звернення: 17.02.2021).
9. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 22 квітня 2019 р., судова справа № 520/2563/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81396490> (дата звернення: 17.02.2021).
10. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 6 травня 2019 р., судова справа № 520/2498/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81531887> (дата звернення: 17.02.2021).

References

1. Strelets, T. (2017). Sudova reforma: navishcho potribni typovi i zrazkovi spravy. *Sudovo-yurydychna hazeta. Zakonodavstvo*. 4 zhovtnia URL: <https://sud.ua/uk/news/laws/109238-sudebnaya-reforma-zachem-nuzhny-tipichnye-i-obraztsovye-dela> [in Ukrainian].
2. Zrazkovi spravy (analytychnyi ohliad). 2020 r. (2020). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zrazkovi_spravi_1.pdf [in Ukrainian].
3. Mykolaïets, V.A. (2019). Zrazkovi ta typovi spravy v administratyvnomu sudochynstvi u konteksti yevropeïskoi intehratsii Ukrainy: napriamy zapozychennia. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk, issue 4 (29), vol. 2, 129–135* [in Ukrainian].
4. Administrativno-processual'nyj kodeks Germanii. (2013). *Sbornik zakonodatel'nyh aktov ot del'nyh gosudarstv po administrativnoj yusticii. Almaty, 191–276* [in Russian].
5. Rishennia Verkhovnoho Sudu vid 3 travnia 2018 r., sudova sprava № 805/402/18-a. (2018). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73869341> [in Ukrainian].
6. Rishennia Donetskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu vid 4 bereznia 2019 r., sudova sprava № 200/1374/19-a. (2019). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80258503> [in Ukrainian].
7. Rishennia Kharkivskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu vid 28 liutoho 2019 r., sudova sprava № 520/768/19. (2019). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80163181> [in Ukrainian].
8. Rishennia Kharkivskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu vid 13 bereznia 2019 r., sudova sprava № 520/1165/19. (2019). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80407211> [in Ukrainian].

9. Rishennia Kharkivskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu vid 22 kvitnia 2019 r., sudova sprava № 520/2563/19. (2019). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81396490> [in Ukrainian].

10. Rishennia Kharkivskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu vid 6 travnia 2019 r., sudova sprava № 520/2498/19. (2019). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81531887> [in Ukrainian].

Balakarjeva I. M., PhD in Law, Assistant of the Department of Administrative Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: i.m.balakaryeva@nlu.edu.ua ; Web of Science ResearcherID: AAF-3437-2021 ; ORCID 0000-0001-8312-0216.

Marchenko O. O., PhD in Law, Senior Lecturer of the Department of Administrative Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: o.o.marchenko@nlu.edu.ua ; Web of Science ResearcherID: AAF-6921-2021 ; ORCID 0000-0002-6988-2430.

Pysarenko N. B., Doctor of Law, Associate Professor of the Department of Administrative Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: n.b.pysarenko@nlu.edu.ua ; Web of Science ResearcherID: AAF-6755-2021 ; ORCID 0000-0003-2159-5456.

Typical and exemplary cases in administrative proceedings: features and special aspects of consideration

Currently, the institute of typical and exemplary cases is represented by the norms of only one of the national procedural laws, namely, the norms of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine. This is completely justified because the probability of similar legal disputes between individuals and subjects of authoritative powers is extremely high. Subjects of authoritative powers apply the same rules of law to a wide range of persons. Such application may be based on misunderstanding of general mandatory rules resulting in violation of the rights of individuals or restriction of these rights implementation. Besides, in most cases, the legal disputes to be considered under the rules of administrative proceedings need to be decided as soon as possible. Referring to the institute of typical and exemplary cases makes it possible to ensure the necessary rapid decision-making: the decision at exemplary case gives reference points in considering typical cases. In other words, the judge in fact receives a "competent recommendation" according to which he is obliged to decide a case characterized by typical features. Taking this into account the authors consider that according to the national legislator, the institute of typical and exemplary cases is aimed, inter alia, at ensuring the unity of judicial practice.

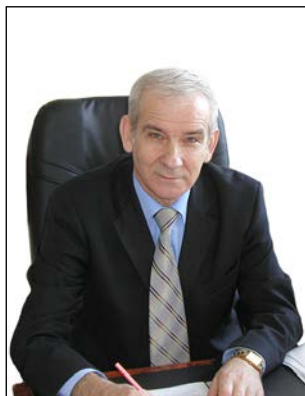
The paper presents the analysis of the provisions of procedural law, the study of corresponding court decisions. Taking this into consideration an attempt is made to identify to what extent the implementation of the institute of typical and exemplary cases has influenced the unification of Ukrainian courts judging the public-legal disputes that can be considered the most common.

Keywords: administrative proceedings; typical case; exemplary case.

Рекомендоване цитування: Балакаре́ва І. М., Марченко О. О., Писаренко Н. Б. Типові і зразкові справи в адміністративному судочинстві: ознаки та особливості розгляду. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 81–91. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.227846>.

Suggested Citation: Balakarjeva, I.M., Marchenko, O.O., Pysarenko, N.B. (2021). Typovi i zrazkovi sprawy v administratyvnomu sudochynstvi: oznaky ta osoblyvosti rozghliadu [Typical and exemplary cases in administrative proceedings: features and special aspects of consideration]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 153, 81–91*. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.227846>.

Надійшла до редколегії 29.03.2021 р.

Trachuk Petro Antonovych,
*PhD in Law, Associate Professor of the
Administrative, Financial and
Information Law and Process Department,
Uzhhorod National University,
Ukraine, Uzhhorod*
e-mail: petro.trachuk@uzhnu.edu.ua
ORCID 0000-0002-3139-1927

Nesterova Iryna Anatoliyivna,
*PhD in Law, Associate Professor of the
Criminal Law and Process Department,
Uzhhorod National University,
Ukraine, Uzhhorod*
e-mail: iryna.nesterova@uzhnu.edu.ua
ORCID 0000-0003-0481-2965

doi: 10.21564/2414–990X.153.227100

УДК 342.95(477):342.5:352

THEORETICAL ASPECTS OF THE STATE AND LOCAL SELF–GOVERNMENT AUTHORITIES' RELATIONS

The article investigates the theoretical and practical aspects of the main parameters of state and self-government structures, its interaction in the process of formation and development of the state, its separation from society. The authors make a general description of the state, local government, social sphere. Attention is paid to the issues of relations between local self-government and institutions of the state, society, institutions of human and citizen' rights and freedoms. The objective factors of the relationship between the state and self-government principles are considered, including the degree of socio-economic maturity of society, the ratio and arrangement of social groups. An attempt to determine the role of the individual in the implementation of the harmonization of human and citizen rights and freedoms with the interests of the state and society has been made there.

Keywords: society; civil society; state; local self-government; identity; social sphere; democracy; election; liability.

Трачук П. А., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права, Ужгородський національний університет, Україна, м. Ужгород.

e-mail: petro.trachuk@uzhnu.edu.ua ; ORCID 0000-0002-3139-1927

Нестерова І. А., кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального права та процесу, Ужгородський національний університет, Україна, м. Ужгород.

e-mail: iryna.nesterova@uzhnu.edu.ua ; ORCID 0000-0003-0481-2965

Теоретичні аспекти відносин держави та органів місцевого самоврядування

Досліджено теоретичні та практичні аспекти основних параметрів державних і самоврядних структур, їх взаємодію у процесі формування та розвитку держави, її відокремлення від суспільства.

Дано загальну характеристику держави, місцевого самоврядування, соціальної сфери. Розглянуто питання взаємовідносин місцевого самоврядування та інститутів держави, суспільства, інститутів прав і свобод людини та громадянина. Досліджено об'єктивні чинники взаємозв'язку держави та принципів самоврядування, включаючи ступінь соціально-економічної зрілості суспільства, співвідношення і влаштування соціальних груп. Зроблено спробу визначити роль особистості у гармонізації прав і свобод людини та громадянина з інтересами держави і суспільства.

Установлено, що еволюція примітивних форм територіального самоврядування в результаті ускладнення соціальних відносин повинна об'єктивно призвести до утворення держав, в яких власні інститути влади збалансовані державними. Поряд з демократичними теоріями, а іноді і в поєднанні з ними, розроблялися ідеї підпорядкування держави закону; суть цієї ідеї полягала в тому, що людьми повинна керувати не держава, а рівний для всіх закон.

Ключові слова: суспільство; громадянське суспільство; держава; місцеве самоврядування; ідентичність; соціальна сфера; демократія; вибори; відповідальність.

Problem statement. Local government is a multifaceted, multidimensional, multilateral social phenomenon. Modern legal science has a keen interest in the study of the state and various forms of local government. The objects of legal scholars study are the relations that have arisen in the process of organizing and operating self-government in urban, rural and other territories, the peculiarities of these relations, the population as the subject of these relations, the system, principles and functions of local self-government, powers and responsibility. The authors attempt to determine the role of the individual in the implementation of the harmonization of human and citizen's rights and freedoms with the interests of the state and society.

Recent research and publications analysis. States arose, developed and functioned in various socio-economic conditions, hence the wealth and variety of forms and models of administrative institutions in the modern world. Therefore, it is natural that the theoretical foundations of the topic under consideration, first of all, were laid by researchers who studied the state, its forms and institutions, such as: T. Hobbes, J. Locke, Sh. Montesquieu, J. Rousseau, A. Berson, G. Bloomer, A. Aron, M. Weber and others. The works of these scientists, naturally, also touched upon the issues of management and self-government. And their concepts of the origin, organization of the state formed the basis of administrative theories.

The purpose and objective of the article is to analyze the theoretical and practical aspects of the relationship between society, state and local government. The authors attempt to determine the role of the individual in the implementation of the harmonization of human and citizen's rights and freedoms with the interests of the state and society.

Presentation of the main material. The most striking example in this regard is the concept of liberalism created by the English philosopher J. Locke in natural law theory. J. Locke's ideas about the state, which should serve as the guarantor and guardian of natural human rights and freedoms, respectively, formed the basis of self-government concepts. The teachings of Sh. Montesquieu are about achieving political freedom based on the separation of powers. Examples on this topic can be given further.

Despite a detailed and in-depth study of the state and its institutions in the agrarian period of history, the theory of management and self-government does not find generalizations. There is only the accumulation of empirical material and a certain interpretation of it on the basis of philosophical theories. The works of almost all prominent state scholars and jurists of this period are based on an understanding of the state and its role in organization as a universe, a powerful body that ensures order and organization.

This was due to the fact that the state in the agrarian period performed a certain function of an organizer based on violence and oppression of society members.

Due to the fact that the traditions of natural forms of self-government go back centuries, to the primary cells of society represented at different times in different countries, it could not be ignored by scientists. Comprehension of the same public administration as a branch of scientific knowledge occurred somewhat later.

In the nineteenth century, industrial society became a reality and the science of the state is experiencing rapid development. The creation of Constitutions in Western Europe requires a transformation of the system of state power and administration according to new principles; it resolutely rejects the feudal-bureaucratic foundations of absolutism.

The searches of scientists have transformed into theories of local self-government that reflected the experience of civilizations, as well as the ideas of political movements in their support and legal regulation. The main ones are communal, economic, state, legal, and political theories.

The founder of the communal theory, the Frenchman A. Тюрї, relying on the doctrine of the community and natural law, argued that the community, as an institution that arose before the state, had the right to decide its internal affairs and this phenomenon is natural and inalienable.

Somewhat later, German scholars substantiated the theory of the "free community", which proclaimed the idea of communal self-government autonomy, its self-determination and jurisdiction. Among the followers of this concept are the creators of the Constitution of the Bavarian Kingdom in 1818, the Constitution of Württemberg in 1819, etc. This concept was most consistently and fully embodied

in Belgian legislation. The Belgian Constitution of 1831 recognized municipal power as the fourth power, along with legislative, executive and judicial powers, and fixed this provision with a special article. However, these ideas in social theory arouse criticism, primarily because communal institutions had a corporate, estate character, are intensively eroded by market relations and to some extent restrict the rights of an individual.

The era of market transformations became the basis for the dissemination of economic theory, the essence of which was to recognize that local governments solve only economic problems, excluding political and other problems. But the competence of self-government bodies covers not only economic issues, but also non-economic matters (education, medicine, public order, and fire safety). Naturally, it is completely illegal to limit the content of self-government to economic aspects.

For a long time the social theory of local self-government dominated in legal science. It was based on the theory of natural human rights, developed by T. Jefferson, Al. de Tocqueville, J. Mill, based on the experience of the USA and France.

The local community and the state were opposed in it. The supporters of this theory considered self-government to be a non-state phenomenon, expressing only local interests, whose competence included the organization of local economy. In this part, the theory is merged with the economic one.

It was social theory that became the basis for carrying out reforms in Russia in the second half of the 19th century. (Regulations on Zemsky Institutions in 1864 and City Regulations in 1870). The most prominent representatives of this theory were the researchers V.Leshkov and A.Vasilchikov.

V.Leshkov substantiated the idea of the independence of local self-government bodies from the state as the fourth estate, although he did not deny the possibility of cooperation with government officials. His position was rooted in the differences in the nature of the state and local government. To his opinion, power in the state is a necessary attribute, self-government is a social phenomenon, and the power of its organs is always built on the basis of elections. As a result, he sought equal elections for all segments of the population [1, p. 27].

The main provisions of social theory are presented in the work of A.Vasilchikov "On Self-Government" [2, p. 1–7]. Based on extensive comparative legal material, the study testifies to the author's Slavophil sentiments and his faith in the Russian community. Considering self-government as a special form of self-organization of residents of a certain territory, he tried to combine the public nature of state power and self-government, as a special form of this power. It turned out, as it were, two non-intersecting circles of power, filled with different content.

The ideas of these scientists were most clearly manifested the desire to oppose the omnipotence of the state machine, freedom at the level of local communities and individuals. The idealism of this direction was in underestimating the socio-economic development of Russian society, in the idealization of the Russian philistine, bound by the realities of the remnants of feudalism.

Such an approach opened the way for the development of self-government theory, which quickly became popular.

The founders of the state theory R. Gneist, L. Stein, P. Loband believed that local government bodies remained as the part of a single state mechanism, an element of the general system of social management.

R. Gneisot was the first to introduce the term “self-government” into circulation, which is consonant with the expression “self-government”. “Self-government” - is the local government, transferred by the state to community unions and acting in the field of justice, administration and taxes according to the laws of the state [3, p. 41]. In his opinion, the essence of self-government, as an integral part of public administration, is that it should be carried out by honorary representatives of society or elders on a gratuitous basis. An official performing management functions without remuneration is formally independent of the government.

The vulnerability of this point of view lies in the fact that official activity for the people elected by the people is secondary in relation to the economic one, which gives livelihoods.

In the second half of the 19th century, Lorenz Stein's ideas became dominant among scholars, according to which local self-government bodies enter the system of public administration with special legal powers and rights, combining two main functions – public administration and the interests of local territorial communities ensuring. Accordingly, there are two parallels of legislation. Some norms are established by the state and regulate the functions of state administration, while others are local, that regulate the activities of the community at the local level, adopted by local authorities.

The dualism of L. Stein could be effective only in theory; in practice, the omnipotence of the state simply emasculated the freedom of local collectives, and this was the weakness of his theory.

The spread of statesmen views on local self-government in legal science coincided with the crisis of liberal reforms in Russia in the second half of the 19th century, which attracted a significant number of supporters among Russian scientists to them. They were supported by such famous researchers as: V. Bezobrazov, A. Gradovsky, V. Gessen, N. Korkunov, N. Lazarevsky, A. Elistratov, etc.

The researcher V. Bezobrazov believed that «the more widely the elements of local self-government are developed, the more independent its bodies are, the more its beginnings dominate in the local administration, the more strictly and closely they should be included in the general system of state administration and, nevertheless, it is possible bifurcation of power - bifurcation and antagonism between self-governing state-public institutions and bureaucratic ones” [4, p. 8].

He pointed out significant shortcomings in the zemstvo movement and believed that they stemmed from the fact that it was in parallel action with the state administration and did not have real power”[4, p. 544].

A. Gradovsky and N. Lazarevsky believed that self-government is, first of all, the redistribution of management functions from central to local. They were deeply

aware of the dualistic nature of the local self-government system, paying attention to the political the meaning of “self-government”, its publicity that was typical for entire state. The researcher A. Gradovsky noted that self-government would lose all meaning if it was locked only in the interests of the area. In his opinion, there are interconnected systems of self-government: municipal, district and provincial, and all of them should be arranged in a single way, and only this will provide an opportunity for concerted action. Elected institutions should act as government bodies, using the powers given from him [5, p. 30]. However, he considered it especially important that local authorities should have the authority to carry out an act of power, exercise this power on the basis of laws and be responsible for its implementation [5, p. 27].

N. Lazarevsky categorically defines self-government as a system of decentralized government, where the reality of decentralization is ensured by a number of legal guarantees that, while protecting the independence of local government bodies, at the same time create their close connection with the area and its settlement [6, p. 5].

N. Lazarevsky and B. Chicherin, striving to deepen the state theory, created a “legal” direction, the essence of which was the establishment of legal relations between the state and self-government that was, self-government bodies should act as legal entities in relation to the state. Recognizing the public nature of self-government B. Chicherin argued that self-government becomes the most beneficial partner of the state, when acquired the rights of a legal entity relieving it of local tasks. The weakness of this interpretation lied in the irreparable contradiction “self-government bodies – legal entities”, while remaining in the system of public administration.

For some time, the political theory was popular, which was based on the absolutization of such features of self-government as the election of their bodies and the publicity of their activities [7, p. 86–87].

Undoubtedly the leader of the Russian municipal scientist school was G. Barabashev. Using the comparative legal method, he deeply analyzed the basic postulates of local self-government, considering it the most important element of the state [8].

It should be noted that the idealization of self-government took place under the influence of the development of objective social processes, when the role and significance of the state in the era of democratic transformations were being revised. The omnipotence of absolutism had to be opposed by the freedom of local communities, which were characteristic of this period in Europe. Therefore, in the points of view of scientists, there was a general idea about the internal freedom of self-government (satisfied the needs of the local population, brought it closer to power, gave political space, etc.).

Another reason for the focus on self-government problem was insufficient development of management science. Its theoretical foundations began to form in the 19th century, when the shortcomings of the market economy were fully manifested and the search for mechanisms of state influence on its improvement began. Among the pioneers of management science were G. Ford, F. Taylor, A. Fail, G. Emerson

and others. However, the founders of management thought more about increasing production efficiency, rather than improving public relations and their harmonization at the local level.

At the same time, many scholars who studied production management and municipal reforms of the 19th century focused their attention on the dualistic nature of local government, as for example it was the Russian scientist L. Velikhov who faced this problem in the 20s of the last century.

The development of ideas in this direction was continued by H. Alderfer. He believed that local self-government should not be opposed, but considered in the system of unified state administration, which in practice could include both state administration and self-government principles.

The social experience of mankind testifies that not in all periods of state development the solution of everyday issues on the ground took the form of self-organization. It means that local self-government as one of the forms of population self-organization did not always exist. If we talk about the modern principles and forms of self-organization of local self-government, it should be noted that they were formed as a result of a long centuries-old dialectical confrontation between society and the state, were the result of political alienation. The modern principles and forms of local self-government were the result of a complex process of a compromise finding, harmonizing the interests of society in the form of territorial communities and the state. Probably, based on this item, modern local self-government should be considered as a mechanism of interaction between territorial communities and the state, the main task of which is to coordinate the relevant interests.

Corresponding member of the Russian Academy of Sciences G. Maltsev rightly emphasizes that the state arose and constituted as a representation of public interests, as a force that is standing above society, but from the very beginning it acted as a system of organized political domination of some people over others, or, in the terminology of Marxism-Leninism, as a system of class domination. However it was, but the early, as well as the later forms of the state, being public institutions, expressed real public interests rarely [9, p. 145].

The problem of local self-government, its place and role in the political organization of society is one of the most complex issues that have been occupying the minds of legists and political scientists for over a hundred years. The debatability of this problem most clearly confirms T. Hobbes who said at one time: "I have no doubt that if the truth that the three angles of a triangle are equal to two corners of a square contradicted someone's right to power or someone's interests, then the teaching of geometry would be contested and supplanted by the burning of all books on geometry [10, p. 7]. It suggests that political and legal science as its criterion has not objective truth, but political expediency.

The self-organization of society at the earliest stages of its development was realized in the form of local self-government on the basis of principles that were closed to its modern models, that is local self-government was one of the first forms of society self-organization long before the formation of the state. This is clearly

evidenced by research on the organization of local government, its history. Primitive forms of self-government were formed as a result of the allocation of socially useful affairs, which were more profitable and more effective to solve not by all members of the community: tribe, clan, community, but to entrust their decision to individual members of the community. As a result of the social life complication, states began to form. It can be considered that states grew out of self-governing communities through their unification and transformation. In other words, the primitive form of self-organization, based on the social nature of social and economic processes regulation, already at an early stage carried signs of a modern state structure. An obvious conclusion follows from this: the evolution of primitive forms of territorial self-government as a result of the social relations complication should objectively lead to the formation of states in which power institutions are balanced by public ones.

In different epochs, democratic theories of the state to the people subordination were and are widespread. These theories substantiate various forms of self-government, the direct and representative form of democracy, the election and liability of officials. The main requirement of these theories is the subordination of the state to society.

Together with democratic theories, and sometimes in combination with them, the ideas of the subordination of the state to law were developed. The essence of these ideas was that people should not be governed by the state, but by an equal for all law. Political alienation in these theories was only partially overcome, because the state remained an external force for society, although subordinated to the law. Liberal theories that posed the problem of a person and developed a system of guarantees for the protection of these rights arose in the process the ideas of the subordination of the state to law developing. The idea of a social order based on law was originated in the ancient world, but during the period of bourgeois revolutions, human rights problems received a new content and widespread.

Thus, with the occurrence of a state organized society, self-government loses its former initial independence and becomes either an appendage of the state structure, a continuation of state power at the local level, or an institution of civil society isolated from the state, remaining relatively independent from state institutions, but in any case acting in within the framework of state and legal regulations.

Throughout the history of statehood, there has been a close organic relationship between the development of the state and self-government. In different types of state at different stages of evolution, there are different models of local government, which, ultimately, always follow the state development, obeying the prescriptions that the state sets, whether in the form of legal norms or in the form of directives, and thus practically always are dependent on the type of state, its structure, form of government and political regime.

This relationship of state and self-government principles is due to deeper and more objective factors, including the degree of socio-economic maturity of society, the ratio and arrangement of social groups – class, estate, ethnic, etc., the nature of

their struggle or cooperation, spiritual, national, cultural traditions, peculiarities of geopolitical position, historical development, demographic state of society and others.

Local self-government has an important role in the implementation of the leading interpretation of modern society and the state that is the unification of the state interests, society and the individual into a single whole, since the main meaning, the essence of local self-government is to harmonize human rights and freedoms and a citizen with the interests of the state and society at the level of each individual. Carrying out the functions assigned to it by the state, local self-government singles out by the subject of its activity each individual person. It must adapt public policy to the interests of each individual and society as a whole.

Exactly this orientation of local self-government meets the ideas of a modern democratic legal social state, the highest value of which is an individual, his rights and freedoms. Therefore, one of the most important tasks in the development of statehood at the present stage is the reform of local self-government. In modern conditions, the state is not considered as a permanently centralized power [11, p. 35]. The modern democratic structure determines the self-organization and self-development of each territorial entity, as well as the state as a whole.

Thus, the state is a complex social economic system that includes social economic formations, within which there are smaller organizational formations /regions, cities, etc. /. The state is the integration of the interests, norms and needs of citizens and social groups conditioned by their residence in a certain territory. At present, the organization of self-government has become one of the most important political tasks. Self-government in political science is considered as a type of management in which the object and the subject of government coincide. According to political scientists, self-government is based on the principles of freedom, equality and direct participation in government. Self-government is traditionally viewed as an alternative one to public administration.

Local self-government is the most important element of public authority organization. Its specificity lies in its dual political nature, such as:

- on one side, self-government bodies are integrated into a single state mechanism of country governing. Local self-government has an apparatus operating on the basis of laws and other normative acts, endowed with the right to use the means of legislatively institutionalized violence; it can independently form a budget, establish and collect taxes;

- on the other side, local self-government is an important element of civil society, a form of political self-organization of local communities. Therefore, it is characterized by: relative independence of both state authorities and non-state structures; the ability to carry out collective actions to protect and achieve their interests; lack of desire to take over the function of managing policy in general; readiness to act within the framework of the established civil and legal norms.

As for the social sphere, there it should be clear and intensive interaction between state power and local self-government in the name of the interests of the population, each person. The task of local self-government is to ensure social

comfort for every member of society, to bring to life the main slogan of the welfare state – to create a decent standard of living for every member of society. This is the social meaning, the purpose of local self-government in today's conditions, when parliamentary democracy is everywhere debunking itself.

As A. I. Kovler rightly remarks, representative democracy is increasingly becoming an expensive ritual, the state outsources more and more spheres of social security to private companies [11, p. 90]. Under these conditions, the role of local self-government should certainly increase.

Conclusions and suggestions. An analysis of the problems of local self-government and society ratio allows us to conclude that after a long break, the state is trying to return to a civilized system of social government, including state administration and local self-government, which is a relatively independent institution of society and acts as a territorial-administrative structural part in the system of civil society [12, p. 285]. In this capacity, local government acts as a connecting link in the system of centralized and decentralized government. Within its powers, it independently manages local affairs, resolves certain state powers transferred to it, using various forms of self-organization and self-realization.

Local self-government is in close interaction and interrelation with other structural elements of civil society that operate at the local level, often within the same territorial boundaries as local self-government. These are public associations, religious organizations, mass media, enterprises and other economic structures of various subordination and different forms of ownership, institutions of culture, education, health care, sports and many others.

In some cases, with a number of such structures, local self-government authorities act as an equal partner, in others – as a local authority, which is the source of existence of some of them, acting as an institution, in the third, it is a governing body, acting on the basis of subordination, coordination, administrative intervention.

Based on the analysis, it can be concluded that it is necessary to ensure the representation of the most significant public and other structures operating within the municipal formation, in representative bodies of local self-government by delegating representatives from the relevant structures to them.

Список літератури

1. Лешко В. Н. Опыт теории земства и его земских учреждений по Положению 1864 года января. Москва, 1865. Т. 1. С. 27–30.
2. Васильчиков А. А. О самоуправлении: сравнительный обзор русских, иностранных и общественных учреждений : в 3-х т. Санкт-Петербург, 1872. Т. 1. С. 1–7.
3. Гнейсот Р. Правовое государство и административные суды Германии. Санкт-Петербург, 1996. С. 41.
4. Безобразов В. П. Государство и общество. Управление, самоуправление и судебная власть. Санкт-Петербург, 1882. 760 с.
5. Градовский А. Д. Начала русского государственного права : в 3-х т. С.-Петербург : типография М. Стасюлевича. Т. 3: Органы местного управления. 1883.

6. Лазаревский Н. И. Лекции по русскому государственному праву. Санкт-Петербург, 1990. Т. 2.
7. Чичерин Б. Н. Бюрократия и земство. Вопросы политики. Москва, 1905. С. 86–87.
8. Барабашев Г. В. Местное самоуправление. Москва : Изд-во МГУ, 1996. 352 с.
9. Мальцев Г. В. Пять лекций о происхождении и ранних формах права и государства. Москва : РАГС, 2000. С. 145.
10. Лейст О. Э. История политических и правовых учений. Москва : Юрист, 1998. С. 7–11.
11. Голованов В. И. Управление и самоуправление в крупном городе. Москва : Наука, 1997.
12. Ковлер А. И. Кризис демократии. Демократия на рубеже XIX века. Москва, 1997.
13. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства. Москва : Норма, 2000. С. 285.
14. Пылин В. В. Проблемы наделяния государственными полномочиями органов местного самоуправления. *Государство и право*. 1999. № 9. С. 13–20.

References

1. Leshko, V. (1865). Opyt teorii zemstva i yego zemskikh uchrezhdeniy po Polozheniyu 1864 goda yanvaryu. Vol. 1. Moscow [in Russian].
2. Vasil'chikov, A. (1872). O samoupravlenii: sravnitel'nyy obzor russkikh, inostrannykh i obshchestvennykh uchrezhdeniy. (Vols. 1–3; Vol. 1). St. Petersburg [in Russian].
3. Gneysot, R. (1996). Pravovoye gosudarstvo i administrativnyye sudy Germanii. St. Petersburg [in Russian].
4. Bezobrazov, V.P. (1882). Gosudarstvo i obshchestvo. Upravleniye, samoupravleniye i sudebnaya vlast'. St. Petersburg [in Russian].
5. Gradovsky, A.D. (1883). The beginnings of Russian state law. (Vols. 1–3; Vol. 3). St. Petersburg [in Russian].
6. Lazarevskiy N.I. (1990). Lektzii po russkomu gosudarstvennomu pravu. Vol. 2. St. Petersburg [in Russian].
7. Chicherin, B.N. (1905). Byurokratiya i zemstvo. Voprosy politiki. Moscow [in Russian].
8. Barabashev, G.V. (1996). Mestnoye samoupravleniye. Moscow: Izd-vo MGU [in Russian].
9. Mal'tsev, G.V. (2000). Pyat' lektsiy o proiskhozhdenii i rannikh formakh prava i gosudarstva. Moscow: RAGS [in Russian].
10. Leyst, O.E. (1998). Istoriya politicheskikh i pravovykh ucheniy. Moscow: Yurist [in Russian].
11. Golovanov, V.I. (1997). Upravleniye i samoupravleniye v krupnom gorode. Moscow: Nauka [in Russian].
12. Kovler, A.I. (1997). Krizis demokratii. Demokratiya na rubezhe XIX veka. Moscow [in Russian].
13. Nersesyants, V.S. (2000). Obshchaya teoriya prava i gosudarstva. Moscow: Norma [in Russian].
14. Pylin, V.V. (1999). Problemy nadeleniya gosudarstvennymi polnomochiyami organov mestnogo samoupravleniya. *Gosudarstvo i pravo*, 9, 13–20 [in Russian].

Трачук П. А., кандидат юридических наук, доцент, профессор кафедры административного, финансового и информационного права, Ужгородский национальный университет, Украина, г. Ужгород.

e-mail: petro.trachuk@uzhnu.edu.ua ; ORCID 0000-0002-3139-1927

Нестерова И. А., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры уголовного права и процесса, Ужгородский национальный университет, Украина, г. Ужгород.

e-mail: iryna.nesterova@uzhnu.edu.ua ; ORCID 0000-0003-0481-2965

Теоретические аспекты отношений государства и органов местного самоуправления

В статье исследуются теоретические и практические аспекты основных параметров государственных и самоуправленческих структур, их взаимодействия в процессе формирования и развития государства, отделения от общества.

Дается общая характеристика государства, местного самоуправления, социальной сферы. Уделяется внимание вопросам взаимоотношений местного самоуправления и институтов государства, общества, институтов прав и свобод человека и гражданина. Рассматриваются объективные факторы взаимосвязи государства и принципов самоуправления, включая степень социально-экономической зрелости общества, соотношение и устройства социальных групп. Предпринята попытка определить роль личности в осуществлении гармонизации прав и свобод человека и гражданина с интересами государства и общества.

Установлено, что эволюция примитивных форм территориального самоуправления в результате осложнения социальных отношений должна объективно привести к образованию государств, в которых собственные институты власти сбалансированы государственными. Наряду с демократическими теориями, а иногда и в сочетании с ними, разрабатывались идеи подчинения государства закону; суть этой идеи заключалась в том, что людьми должна управлять не государство, а равный для всех закон.

Ключевые слова: общество; гражданское общество; государство; местное самоуправление; идентичность; социальная сфера; демократия; выборы; ответственность.

Рекомендоване цитування: Trachuk P. A., Nesterova I. A. Theoretical aspects of the state and local self-government authorities' relations. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 92–103. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.227100>.

Suggested Citation: Trachuk, P.A., Nesterova, I.A. (2021). Theoretical aspects of the state and local self-government authorities' relations. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 153*, 92–103. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.227100>.

Надійшла до редколегії 17.03.2021 р.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Тализіна Яна Олегівна,
*заступник начальника відділу
Київської міської прокуратури,
аспірантка Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України,
Україна, м. Харків
e-mail: yatalyzina@gmail.com
ORCID 0000-0002-6110-2153*

Тітко Іван Андрійович,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права
та кримінально-правових дисциплін,
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Полтава
e-mail: titko.iv@gmail.com
ORCID 0000-0003-4126-6967*

doi: 10.21564/2414–990X.153.226520
УДК 343.13(477)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ОСОБУ, ЯКА БЕРЕ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Досліджено питання процесуального порядку застосування до учасників кримінального провадження такого заходу безпеки як забезпечення конфіденційності відомостей про особу. Висвітлено проблему відсутності єдиного алгоритму проведення процесуальних дій у суді за участю осіб, яким змінено персональні дані, запропоновано шляхи її вирішення. Аргументовано необхідність на рівні підзаконного акта нормативно закріпити процедуру проведення процесуальних дій у суді з учасниками кримінального провадження, до яких застосовано заходи забезпечення безпеки.

Ключові слова: заходи забезпечення безпеки; забезпечення конфіденційності відомостей про особу; змінені персональні дані; процесуальні дії у суді; учасники кримінального провадження; слідчий; прокурор; суддя; секретар судового засідання; алгоритм.

Тализина Я. О., заступник начальника отдела Киевской городской прокуратуры, аспирант Научно-исследовательского института изучения проблем преступности имени академика В. В. Сташиса НАПрН Украины, Украина, г. Харьков.
e-mail: yatalyzina@gmail.com ; ORCID 0000-0002-6110-2153

Тітко І. А., доктор юридических наук, професор, заведуючий кафедрою уголовного права и уголовно-правовых дисциплин, Полтавський юридический институт Національного юридического університету імені Ярослава Мудрого, Україна, г. Полтава.
e-mail: titko.iv@gmail.com ; ORCID 0000-0003-4126-6967

Обеспечение конфиденциальности сведений о лице, которое принимает участие в уголовном производстве: отдельные проблемы и пути их решения

Исследован вопрос процессуального порядка применения к участникам уголовного производства такой меры безопасности как обеспечение конфиденциальности сведений о личности. Освещена проблема отсутствия единого алгоритма проведения процессуальных действий в суде с участием лиц, которым изменены персональные данные, предложены пути ее решения. Аргументирована необходимость на уровне подзаконного акта нормативно закрепить процедуру проведения процессуальных действий в суде с участниками уголовного производства, к которым применены меры обеспечения безопасности.

Ключевые слова: меры обеспечения безопасности; обеспечение конфиденциальности сведений о лице; изменение персональных данных; процессуальные действия в суде; участники уголовного производства; следователь; прокурор; судья; секретарь судебного заседания; алгоритм.

Постановка проблеми. Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві – важливий механізм захисту тих, хто сприяє виявленню, попередженню, припиненню, розкриттю або розслідуванню кримінальних правопорушень, а також є учасником судового розгляду кримінальних проваджень. Гарантування державою належного рівня безпеки для тих, хто є джерелом доказової інформації у кримінальному провадженні – ключова умова успішного розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів, у тому числі пов'язаних із організованою злочинністю, запорука того, що кожен винуватий понесе установлене законом покарання.

Питання застосування заходів безпеки до учасників кримінального судочинства в історії незалежної України бере свій початок від 1993 р., коли було прийнято закони України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [1] та «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» [2], які є і досі чинними. Крім того, заходи забезпечення безпеки передбачені КПК України (п. 5 ч. 2 ст. 27, п. 9 ч. 2 ст. 65, ст.ст. 351–354 тощо) [3], Законом України «Про оперативні-розшукові заходи» (п. 6 ч. 1 ст. 7) [4] та іншими нормативними актами, у тому числі відомчого характеру, доступ до яких обмежений державною таємницею.

Однак вітчизняне законодавство, яке регулює питання захисту учасників кримінального провадження, є дещо застарілим, чимало його норм не адаптовані до сучасних умов життя, часто дисонують з європейськими стандартами. Неспроможність правоохоронців швидко та якісно реагувати на виклики злочинного світу та гарантувати безпеку тим, хто може сприяти розкриттю кримінальних правопорушень, є однією з ключових причин критично низького рівня довіри суспільства до органів слідства та прокуратури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців проблемам застосування заходів забезпечення безпеки до учасників кримінального судочинства свою увагу приділяли А. М. Орлеан (A. M. Orlean), Р. В. Тарасенко (R. V. Tarasenko), О. О. Зайцев (O. O. Zaitsev), М. В. Новіков, (M. V. Novikov) Т. І. Панасюк (T. I. Panasyuk) та багато інших. Попри це, сьогодні практика застосування деяких заходів забезпечення безпеки не є сталою та уніфікованою. Найбільше проблем у правоохоронців виникає із таким заходом, як забезпечення конфіденційності відомостей про особу. Пов'язані ці проблеми з відсутністю єдиного, нормативно закріпленого механізму реалізації вказаного заходу забезпечення безпеки. Тому **метою** нашої статті є пошук оптимальної процедури застосування на практиці забезпечення конфіденційності відомостей про особу, аби цей захід забезпечення безпеки був максимально ефективним, а процес його використання не порушував чинні нормативно-правові акти.

Задля досягнення вказаної мети нам потрібно виконати такі **завдання**: проаналізувати норми права, що регулюють питання захисту учасників кримінального провадження, виявити прогалини чинного законодавства України; дослідити практику забезпечення конфіденційності відомостей про особу на стадії досудового розслідування, особливості проведення процесуальних дій у суді з учасниками кримінального провадження, яким змінено анкетні дані, в сучасних умовах; з урахуванням отриманих результатів за попередніми двома пунктами – запропонувати алгоритм застосування забезпечення конфіденційності відомостей про особу для слідчих, прокурорів, суддів, а також визначити процедуру проведення процесуальних дій у суді із захищеними учасниками кримінального судочинства.

Одразу ж зазначимо, що нормативні акти, які регулюють питання застосування заходів безпеки до учасників кримінального провадження, приймалися у різний період часу, різними державними органами, без урахування особливостей

застосування положень кримінального процесуального законодавства на різних етапах його реформування.

Так, Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (далі – Профільний Закон), прийнятий 23 грудня 1993 р. [1], не містив будь-яких посилань на можливість захищати учасників кримінального судочинства державною таємницею, адже перший Звід відомостей, що становлять державну таємницю України, був прийнятий лише 31 липня 1995 року та затверджений наказом Державного комітету України з питань державних секретів за № 47 [5]. Крім того, вказаний документ був таємним.

На момент прийняття КПК України 13 квітня 2012 р. чинним був уже наказ СБУ № 440 від 12 серпня 2005 р. «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» [6], на зміну якому 14 січня 2021 р. (дата реєстрації в Міністерстві юстиції України) прийшов новий нормативно-правовий акт – наказ СБУ № 383 від 23 грудня 2020 р. «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» [7] (далі – ЗВДТ).

Як ми бачимо, між прийняттям Профільного Закону, нового КПК України та різними редакціями ЗВДТ були значні проміжки часу, які призвели до асинхронності механізмів, закладених у вказаних нормативних актах, що у свою чергу викликало складнощі та помилки у правозастосуванні. Тож зупинимось на цих питаннях більш детально.

Вклад основного матеріалу. Перелік осіб, які мають право на забезпечення безпеки у кримінальному провадженні, визначений у ст. 2 Профільного Закону. У практичній діяльності особливе місце в цьому переліку посідають особи, які заявили до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брали участь чи сприяли виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень (п. а); потерпілий (п. б); свідок (п. д); викривач (п. д¹) [1], оскільки саме ці особи найчастіше залучаються до проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), відтак саме завдяки їм розкриваються й успішно розслідуються тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Види заходів забезпечення безпеки таких осіб наведено у ст. 7 Профільного Закону [1]. Одним із найпоширеніших серед них є «забезпечення конфіденційності відомостей про особу» (п. ж ч. 1 ст. 7 Профільного Закону) (не в останню чергу через економічну доступність саме цього заходу забезпечення безпеки).

У ст. 15 Профільного Закону, яка має назву «Забезпечення конфіденційності даних про особу» і розкриває зміст п. ж ч. 1 ст. 7 вказаного Закону, зазначено, що нерозголошення відомостей про осіб, взятих під захист, може здійснюватися шляхом: а) обмеження відомостей про особу в матеріалах перевірки (заявах, поясненнях тощо), а також протоколах слідчих дій та інших матеріалах кримінального провадження, заміни прізвища, імені, по батькові в цих документах, псевдонімами за постановою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчого, дізнавача, прокурора або за ухвалою слідчого

судді, суду про зміну анкетних даних. Ці постанови (ухвали) до матеріалів справи не приєднуються, а зберігаються окремо в органі, у провадженні якого знаходиться кримінальне провадження (курсив наш); б) проведення упізнання особи поза візуальним та аудіоспостереженням того, кого впізнають, з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства; в) неоголошення будь-яким способом дійсних анкетних даних про осіб, які взяті під захист і підлягають виклику в судове засідання; г) виклику до суду цієї особи виключно через орган, який здійснює заходи безпеки; д) накладення тимчасової заборони на видачу відомостей про особу, взяту під захист, адресними бюро, паспортними службами, підрозділами державтоінспекції, довідковими службами АТС та іншими державними інформаційно-довідковими службами [1].

У контексті вище виділеного курсивом положення Профільного Закону нами було проведено опитування діючих працівників правоохоронних органів, суддів різних інстанцій та адвокатів, що дало можливість установити факт неоднозначного розуміння слідчими, прокурорами, судьями та стороною захисту порядку практичного застосування ст. 15 Профільного Закону, зокрема щодо того, де і яким чином «окремо в органі, у провадженні якого знаходиться кримінальне провадження» мають зберігатися процесуальні документи зі справжніми відомостями про особу, та яким чином суд може отримати доступ до інформації з обмеженим доступом у разі виникнення такої необхідності¹.

Системний аналіз положень ЗВДТ відсилає нас до п. 4.1.6 (нумерація та зміст вказаного пункту в наказах СБУ 2005 та 2020 років є ідентичними), який досить чітко відображає необхідність надання грифу секретності «цілком таємно» відомостям про зв'язок ознак особи, яка бере участь у кримінальному судочинстві і взята під захист згідно з чинним законодавством України у зв'язку з виникненням загрози її життю чи здоров'ю і стосовно якої проводяться або проведено заходи щодо зміни персональних даних або зовнішності чи місця проживання, з її попередніми індивідуальними ознаками [6; 7] (курсив наш – Я. Т., І. Т.).

Таким чином, доходимо висновку, що процесуальні документи щодо застосування до учасника кримінального судочинства ст. 15 Профільного Закону

¹ У проведеному нами анкетуванні щодо проблемних питань забезпечення конфіденційності відомостей про особу взяли участь 4 судді, 23 прокурори, 5 слідчих та 9 адвокатів з 10 областей України. Серед респондентів 56,1 % вказали, що мають досвід безпосередньої роботи з учасниками кримінального провадження, до яких застосовувались заходи безпеки. 50 % опитаних вказали, що мають досвід роботи з особами, до яких було застосовано саме забезпечення конфіденційності відомостей про особу (з них 32,5 % зустрічались із цими питаннями на стадії досудового розслідування, а 17,5 % – на стадії судового розгляду). Відповідаючи на питання щодо того, де саме мають зберігатися постанови (ухвали) про застосування до учасника кримінального провадження забезпечення конфіденційності відомостей про особу, 70,7 % респондентів обрали варіант «у режимно-секретному відділі органу досудового розслідування», 14,6 % – «у сейфі слідчого в його службовому кабінеті» (незначний відсоток опитаних також навели власні варіанти, серед яких: «у режимно-секретному відділі органу прокуратури, прокурори якої здійснюють процесуальне керівництво у відповідному кримінальному провадженні», «у оперативного працівника», «виключно у особи, яка безпосередньо прийняла рішення про застосування вказаного заходу забезпечення безпеки» та ін.).

мають бути вилучені з матеріалів кримінального провадження та зберігатися в режимно-секретному відділі органу досудового розслідування.

При цьому слід врахувати, що ст. 3 Профільного Закону розділяє органи «що приймають рішення про застосування заходів безпеки», та органи, які «здійснюють заходи безпеки» [1]. У разі застосування забезпечення конфіденційності відомостей про особу слідчий (як представник органу, у провадженні якого знаходиться кримінальне провадження) може, на нашу думку, бути одночасно і тим, хто приймає рішення (вносить постанову) про застосування заходу безпеки, і реалізувати його самостійно, адже спеціальних технічних засобів чи особливих навичок для цього не потрібно. Єдиною умовою буде наявність у такого слідчого допуску до державної таємниці другої форми, аби надати своїй постанові гриф «цілком таємно» за п. 4.1.6 ЗВДТ.

Крім того, у ст. 22 Профільного Закону зазначено, що перелік необхідних заходів забезпечення безпеки і способів їх реалізації визначає саме орган, на який покладено їх «здійснення» [1]. Тобто у випадку, коли слідчий сам і рішення приймає, і реалізовує захід забезпечення безпеки, можливо виносити одну постанову про застосування заходу безпеки до особи, в якій одразу ж визначати такий її вид як конфіденційність відомостей про особу.

Указану процедуру ми вважаємо доступною для застосування і процесуальному прокурору у кримінальному провадженні, який має допуск до державної таємниці «цілком таємно», з подальшим направленням відповідної постанови до органу досудового розслідування для зберігання «окремо в органі, у провадженні якого знаходиться кримінальне провадження».

Водночас слідчі і прокурори часто мають лише третю форму допуску до державної таємниці – «таємно», через що самостійно застосовувати забезпечення конфіденційності відомостей про особу не можуть. У такому разі, отримавши дані, що свідчать про наявність реальної загрози життю, здоров'ю, житлу і майну учасника кримінального судочинства, слідчий або прокурор лише приймають рішення про застосування заходів безпеки до такої особи та передають постанову на виконання органу «здійснення заходів безпеки», який своїм окремим рішенням визначить доцільним саме змінити анкетні дані учаснику кримінального судочинства (одразу в постанові слідчого, прокурора про застосування заходів безпеки визначити конкретний вид такого заходу не рекомендується, оскільки це суперечитиме ст. 22 Профільного Закону). При цьому підстав надавати гриф секретності за п. 4.1.6 ЗВДТ відповідній постанові слідчого, прокурора немає, адже вона не міститиме відомостей про заходи щодо зміни персональних даних або зовнішності чи місця проживання особи, з її попередніми індивідуальними ознаками. Однак у матеріалах кримінального провадження таку постанову зберігати також не можна, адже в ній будуть зазначені справжні анкетні дані особи, щодо якої прийнято рішення про застосування заходів безпеки. У зв'язку з цим ми вважаємо доцільним для слідчого у кримінальному провадженні скласти рапорт на ім'я керівника режимно-секретного відділу органу, у складі якого знаходиться відповідний орган досудового

розслідування, та запросити зберігання цієї постанови разом із матеріалами щодо зміни анкетних даних учаснику кримінального судочинства.

Зауважимо далі, що закінчення досудового розслідування кримінального провадження, зокрема у формі звернення до суду з обвинувальним актом, не є автоматичною підставою для скасування вже застосованих заходів безпеки. Під час судового розгляду кримінального провадження реальна загроза життю, здоров'ю, житлу і майну таких осіб об'єктивно продовжує існувати, адже показання учасників кримінального провадження, у тому числі тих, до яких застосовано заходи безпеки, суд повинен сприймати безпосередньо (ст. 23 КПК України [3]). Однак у такому випадку можуть виникнути труднощі з процедурою допиту, впізнання чи іншим видом процесуальних дій з особами, до яких застосовано забезпечення конфіденційності їхніх даних.

Як уже було зазначено, процесуальні документи, у яких указано справжні персональні дані особи, мають зберігатися в режимно-секретному відділі органу досудового розслідування, захищені грифом «цілком таємно». Логічно допускати, що, допоки заходи забезпечення безпеки у кримінальному провадженні не скасовані, підстав для розсекречення матеріальних носіїв інформації немає – адже саме державна таємниця в даному разі є гарантією безпеки захищених осіб. Тоді виникає питання: яким чином суд має проводити процесуальні дії з учасниками кримінального провадження, до яких застосовано положення ст. 15 Профільного Закону, перевіряти особу, приводити до присяги, попереджати про відповідальність за завідомо неправдиві показання (ст. 384 КК України) тощо?

Перший варіант, який сьогодні застосовується судами – допит таких учасників кримінального провадження за допомогою відеоконференції без встановлення їхніх справжніх персональних даних. Дійсно, відповідно до положень ч. 9 ст. 352 КПК України (а також ч. 2 ст. 16 Профільного Закону), у виняткових випадках для забезпечення безпеки свідка, який підлягає допиту, суд за власною ініціативою або за клопотанням сторін кримінального провадження чи самого свідка постановляє мотивовану ухвалу про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможлиблює його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них. У разі якщо існує загроза ідентифікації голосу свідка, допит може супроводжуватися створенням акустичних перешкод.

Проведення інших процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження урегульовано положеннями ст. 336 КПК України [3].

Другий варіант – застосувати ще один захід забезпечення безпеки, передбачений ст. 16 Профільного Закону, а саме – закрите судове засідання¹. Так,

¹ Суттєвою особливістю цього заходу забезпечення безпеки є те, що обвинувачений із зали судового засідання не видаляється. А отже, застосування закритого судового засідання є доцільним лише тоді, коли небезпека захищеної особи загрожує не зі сторони учасників кримінального провадження.

згідно з положеннями ст. 16 Профільного Закону у випадках, коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист, за мотивованою ухвалою суду може проводитися закрите судове засідання. Це відповідає вимогам ст. 27 КПК України, в якій зазначено, що слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у разі, серед іншого, необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні¹.

Як бачимо, положення щодо проведення закритого судового засідання, застосування режиму відеоконференції, викладені в КПК України та у Профільному Законі, практично не відрізняються. Проте такий захід безпеки як забезпечення конфіденційності даних про особу передбачений лише у Профільному Законі, в якому, однак, процедура його реалізації не визначена.

З метою перевірки кількості та якості випадків застосування положень ч. 9 ст. 352 КПК України на практиці у листопаді 2020 р. нами було направлено запит до Державної судової адміністрації України з питаннями щодо порядку участі у процесуальних діях осіб, до яких застосовано заходи забезпечення безпеки у кримінальному провадженні. У відповідь на вказаний запит Державною судовою адміністрацією України надано інформацію про те, що станом на 24 грудня 2020 р. у 15 судах наявне технічне обладнання, що унеможливорює ідентифікацію за голосом та зовнішністю особи, котра бере участь у кримінальному судочинстві для забезпечення її безпеки. За інформацією судів, які не мають технічних засобів для створення акустичних та інших перешкод, що унеможливають ідентифікацію особи, такі перешкоди створюються шляхом поміщення особи, яка взята під захист, у протилежний кут кімнати і з декількома марлевими пов'язками. Зображення особи спотворюється порушенням фокусної відстані камери (розмитість зображення). Також особу розміщують в окремій кімнаті, яка за допомогою відеоконференцз'язку з'єднується із залом судових засідань (свідок відвернутий від відеоканери, вдягнутий у капюшон, окуляри та «балаклаву»). При цьому, за інформацією, наданою ДСА України, лише 8 апеляційних та 7 міських і районних судів мають відповідне спеціальне обладнання.

¹ Зауважимо, що це викликає додаткові складнощі. Так, якщо в закритому судовому засіданні буде особисто присутній учасник кримінального провадження, до якого застосовано конфіденційність відомостей про особу, а отже, будуть розголошені відомості державної таємниці під грифом «цілком таємно» як мінімум щодо зовнішності захищеної особи, на таке кримінальне провадження починають розповсюджуватись правила гл. 40 КПК України «Кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю». При цьому відповідно до положень ст. 517 КПК України до участі у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, допускаються особи, які мають допуск до державної таємниці відповідної форми та яким надано доступ до конкретної секретної інформації (категорії секретної інформації) та її матеріальних носіїв. Доступ до матеріалів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, надається, зокрема, секретарю судового засідання, судовому розпоряднику, яким надано доступ до державної таємниці та які потребують його під час здійснення своїх прав і обов'язків, передбачених цим Кодексом, виходячи з обставин, установлених під час кримінального провадження.

Статистика використання такого обладнання за 2020 рік становить у загальному на всю країну лише 105 разів¹ [8], що є катастрофічно малим показником та відображає рівень недовіри осіб до правоохоронних органів, неготовність співпрацювати, у тому числі через страх передати питання власної безпеки в руки правоохоронців.

Тож проблема проведення процесуальних дій у суді з учасником кримінального провадження, якому змінено анкетні дані, зобов'язує звернути увагу на наступне.

Передусім виникає питання, як суд має перевірити особу таким чином захищеного свідка (чи іншого учасника кримінального провадження) та привести його до присяги. Зауважимо, що сторона захисту матиме усі підстави заявити про недопустимість як доказів показань свідка, особу якого суд належним чином не перевіряв, а про кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України попереджено особу, якої в реальному житті не існує (особу зі зміненими анкетними даними). Зрештою, і суд не може беззастережно брати до уваги показання, процедура отримання яких порушена.

Спробою вирішити це питання була розробка «Типової інструкції з проведення у суді процесуальних дій зі свідками, потерпілими та іншими учасниками кримінального провадження, щодо яких вжито заходи безпеки» [9], (далі – проект Типової інструкції) текст якої опублікований на офіційному сайті Житомирського апеляційного суду. Однак досі цей проект Типової інструкції так і не набув статусу обов'язкового до виконання нормативно-правового акта.

Так, у тексті цього проекту Типової інструкції визначено, що всі деталі доставки захищеної особи до приміщення, з якого буде відбуватися дистанційне судове провадження (відеоконференція), узгоджуються з уповноваженою особою органу, який здійснює заходи безпеки, із судовим розпорядником суду, який проводить процесуальну дію дистанційно, та суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться відповідне приміщення (абз. 3 п. 3) [9] (це може бути той же суд, у якому розглядається конкретне кримінальне провадження у загальному порядку).

Також у вказаному проекті вказано, що судовий розпорядник, який під час дистанційного проведення процесуальної дії буде весь час перебувати поряд з особою, щодо якої застосовано заходи безпеки, зобов'язаний перед її початком провести інструктаж і роз'яснити цій особі, як працює дана система дистанційного провадження, а також роз'яснити особі, щодо якої застосовано конфіденційність відомостей про неї, на що вона додатково має право. Тут же зустрічаємо положення про те, що у ході підготовки до проведення процесуальної дії судовий розпорядник має з'ясувати в уповноваженої особи органу, який здійснює заходи безпеки, дані про особу, яка братиме участь у засіданні суду дистанційно, перевірити її документи, що посвідчують особу, та вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, давши за необхідності їх роз'яснення.

¹ Відповідь ДСА України за № інф/Т5777-20-1175/20 від 24.12.2020 р. на запит Тализіної Я. О. від 27.11.2020 р.

Якщо дистанційне провадження у суді здійснюється із забезпеченням конфіденційності відомостей про особу під захистом, усі залучені до цього процесу особи суду мають письмово під підпис бути попереджені про кримінальну відповідальність за ст. 381 КК України (розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист) (п. 4) [9].

А проте запропонована вище процедура не є бездоганною.

По-перше, слід зауважити, що повноваження, мова про які йде в проєкті Типової інструкції, згідно з Типовою посадовою інструкцією секретаря судового засідання місцевого загального суду, затвердженою наказом ДСА України № 86 від 20 липня 2005 р., належать секретарю судового засідання, а не судовому розпоряднику. Саме до повноважень секретаря судового засідання належать обов'язки доповісти головуєчому про присутність особи, викликаній для допиту, перевірка такої особи, а також забезпечення фіксування судового засідання технічними засобами (розділ 2 Типової посадової інструкції секретаря судового засідання місцевого загального суду). При цьому процедура забезпечення проведення допиту як процесуальної дії під час судового розгляду кримінального провадження, запропонована у проєкті Типової інструкції, не відповідає також вимогам Типової посадової інструкції судового розпорядника місцевого загального суду, затвердженої наказом ДСА України № 86 від 20 липня 2005 р. [10].

По-друге, знову маємо згадати положення ЗВДТ і той факт, що відомості про зв'язок ознак особи, яка бере участь у кримінальному судочинстві і взята під захист згідно з чинним законодавством України у зв'язку з виникненням загрози її життю чи здоров'ю і стосовно якої проводяться або проведено заходи щодо зміни персональних даних або зовнішності чи місця проживання, з її попередніми індивідуальними ознаками мають бути захищені грифом секретності «цілком таємно» [7]. При цьому ані секретарі судових засідань, ані судові розпорядники місцевих загальних судів у переважній більшості не мають допуску до державної таємниці та не можуть мати доступу до документів, захищених грифом «цілком таємно».

Так само викликає сумніви законність надання справжніх відомостей про особу, якій у кримінальному провадженні замінено персональні дані, суддям, які також не мають допуску до державної таємниці і доступу до відповідних матеріалів. Подібні дії органів, що здійснюють заходи безпеки, сьогодні створюють небезпеку для осіб, взятих під захист: коло осіб, яким відкриваються відомості, захищені державною таємницею, збільшується, а про жодну кримінальну відповідальність ні суддю, ні секретаря судового засідання, ні судового розпорядника оперативний співробітник вказаного органу, так само як і слідчий, якщо на нього покладається обов'язок доставки захищеної особи до суду, не має повноважень попереджувати.

По-третє, в абз. 9 п. 5 запропонованого проєкту Типової інструкції вказано, що диск із записом подій у приміщенні, де перебувала особа під захистом, а також його архівна копія, опечатуються і зберігаються окремо від матеріалів судового провадження із забезпеченням режиму таємності. Звідси виникає

питання щодо практичної можливості реалізації такої вимоги судами, які не мають режимно-секретних відділів.

Таким чином, з огляду на технічні та фінансові можливості національних судів, необхідність гарантування безпеки осіб, щодо яких застосовано заходи безпеки, а також загальні засади кримінального провадження, слід визнати потребу у розробці чіткої та узгодженої із іншими нормативними актами інструкції, яка б урегулювала процедурні та процесуальні моменти участі в процесуальних діях у суді осіб, до яких застосовано заходи безпеки у визначеному законом порядку.

У зв'язку з викладеним, на нашу думку, було б доцільним прийняти за основу опублікований на сайті Житомирського апеляційного суду проєкт Типової інструкції з проведення у суді процесуальних дій зі свідками, потерпілими та іншими учасниками кримінального провадження, щодо яких вжито заходи безпеки, але з окремими поправками та доповненнями. Зокрема, варто передбачити, що:

1) у разі заявлення прокурором клопотання про виклик до суду для участі в процесуальних діях учасника кримінального провадження, до якого застосовано забезпечення конфіденційності відомостей про особу, суд покладає на сторону обвинувачення обов'язок виклику і доставлення такої особи до суду, у тому числі шляхом винесення ухвали, якою задовольняє клопотання прокурора та зобов'язує орган, який забезпечує безпеку особи, доставити її до приміщення суду, який суддя визначає для здійснення дистанційного провадження;

2) вирішуючи питання про визначення суду для дистанційного провадження, суд має враховувати наявність у штаті такого суду секретарів судового засідання з допуском до державної таємниці не менше другої форми («цілком таємно»), а також приміщення, що відповідає вимогам режимно-секретного відділу (це можуть бути місцеві суди, які відповідають заявленим вимогам, або суди апеляційної інстанції, які в даному разі залучаються виключно для окремих процесуальних дій);

3) відкриваючи судові засідання, у якому буде брати участь особа зі зміненими анкетними даними, головуючий суддя має роз'яснити учасникам кримінального провадження, що: а) така особа буде допитана з іншого приміщення із використанням технічних засобів; б) особа такого учасника провадження буде перевірена секретарем судового засідання, який має допуск до державної таємниці і доступ до матеріальних носіїв секретної інформації, у яких зафіксовано справжні персональні дані такої особи; в) такого учасника провадження буде приведено секретарем до присяги у випадках і порядку, передбачених КПК України; г) аудіо-, відеозапис подій у кімнаті, з якої відбуватиметься процесуальна дія, буде зафіксовано на окремий оптичний диск, який разом із підписаною присягою особи буде зберігатися в режимно-секретному відділі вказаного суду¹;

¹ Зауважимо, що відсутність аудіо-, відеофіксації подій у кімнаті, де знаходиться захищена особа, суперечила б вимогам ч. 5 ст. 27 КПК України. Крім того, забезпечення аудіо-, відеозапису

4) секретар судового засідання, який забезпечує участь у процесуальних діях особи, взятої під захист, з використанням технічних засобів з іншого приміщення, перед початком процесуальної дії має ознайомитися з рішенням, яким особі змінено справжні анкетні дані та встановити їх відповідність даним особи, яка доставлена для участі у процесуальних діях; вручити пам'ятку про її права та обов'язки відповідно до процесуального статусу; привести до присяги у випадках і порядку, передбачених КПК України; роз'яснити такій особі, що вона не повинна відповідати на питання, що можуть зашкодити її безпеці; про проведенні вищевказані дії з такою особою секретар доповідає суду до початку участі особи в процесуальних діях під час судового засідання, а також повідомляє інформацію про програмно-технічне забезпечення, яке буде використано під час проведення цієї процесуальної дії; присутність у кімнаті, з якої процесуальну дію буде проведено дистанційно, будь-яким особам, крім учасника кримінального провадження, до якого застосовано заходи безпеки, та секретаря – заборонено;

5) співробітник органу, який забезпечує доставлення особи до суду, з якого відбуватиметься участь у процесуальних діях з використанням технічних засобів, зобов'язаний перевірити дійсність допуску до державної таємниці відповідного секретаря за встановленою формою, наявність доступу до матеріальних носіїв інформації, що містять відомості про справжні дані особи, до якої застосовано заходи забезпечення безпеки (згідно з ч. 4 ст. 517 КПК України рішення про надання доступу до конкретної таємної інформації та її матеріальних носіїв приймаються у формі наказу або письмового розпорядження керівником органу досудового розслідування, прокурором); зобов'язаний надати секретарю, що забезпечуватиме проведення процесуальної дії, вказані матеріальні носії секретної інформації для встановлення особи, що буде брати участь у процесуальних діях у суді.

Висновки. На нашу думку, викладений вище алгоритм забезпечення проведення у суді процесуальних дій з особами, до яких застосовано заходи безпеки, зокрема забезпечення конфіденційності відомостей про особу, сприятиме дотриманню гарантій їхньої безпеки, а також реалізації принципів поваги до людської гідності, змагальності сторін, безпосередності дослідження показань судом, гласності і відкритості судового провадження та його повного фіксування технічними засобами.

Крім того, ми вважаємо, що такий алгоритм можливо застосовувати вже сьогодні, адже він повністю відповідає тим кримінально-процесуальним нормам, які наразі є чинними в нашій державі. І не тільки під час проведення процесуальних дій із захищеними особами у ході судового розгляду, а й під час їх допиту в порядку ст. 225 КПК України.

участі в процесуальній дії особи, до якої застосовано заходи безпеки, є гарантією добровільності дачі показань, впізнання тощо такою особою, зберігає можливість перевірити такого учасника кримінального провадження під час перегляду рішення суду першої, апеляційної інстанції у разі виникнення будь-яких сумнівів; підпис під присягою справжніми персональними даними знімає всі сумніви на предмет вище вказаних процесуальних порушень.

Однак ураховуючи, що питання, які можуть бути врегульовані в Типовій інструкції, стосуються роботи органів, що відповідно до закону забезпечують виконання заходів безпеки, органів досудового розслідування, органів прокуратури та СБУ (як уповноваженого органу з питань захисту державної таємниці), доцільно залучити представників цих органів до участі у розробленні положень Типової інструкції, яку затвердити спільним наказом та зареєструвати в Міністерстві юстиції України з метою надання їй сили обов'язкового до виконання нормативно-правового акта.

Список літератури

1. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-XII. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 15.02.2021).
2. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII. Дата оновлення: 30.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 15.02.2021).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 14.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.02.2021).
4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 01.02.1992 р. № 2135-XII. Дата оновлення: 24.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 15.02.2021).
5. Звід відомостей, що становлять державну таємницю України : затв. наказом Держком. України з питань держ. секретів від 31.07.1995 р. № 47. Гриф таємно. Втрата чинності: 01.03.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0278-95> (дата звернення: 15.02.2021).
6. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Служби безпеки України від 12.08.2005 р. № 440. Втрата чинності: 29.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> (дата звернення: 15.02.2021).
7. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Служби безпеки України від 23.12.2020 р. № 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21> (дата звернення: 15.02.2021).
8. Відповідь ДСА України за № інф/Т5777-20-1175/20 від 24.12.2020 р. на запит Тализіної Я. О. від 27.11.2020 р. Архів ДСА України (Архів Держсудадмін. України).
9. Типова інструкція з проведення у суді процесуальних дій зі свідками, потерпілими та іншими учасниками кримінального провадження, щодо яких вжито заходи безпеки. URL: <https://zta.court.gov.ua/userfiles/file/sud0690/instrukcia.doc> (дата звернення: 15.02.2021).
10. Типова посадова інструкція секретаря судового засідання місцевого загального суду : затв. наказом Держсудадмін. України від 20.07.2005 р. № 86. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0086750-05> (дата звернення: 21.02.2021).

References

1. Pro zabezpechennja bezpeky osob, jaki berutj uchastj u kryminaljnomu sudochynstvi: Zakon Ukrainy vid 23.12.1993 r. no. 3782-XII. Data onovlennja: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> [in Ukrainian].
2. Pro derzhavnyj zakhyst pracivnykiv sudu ta pravookhoronnykh orghaniv: Zakon Ukrainy vid 23.12.1993 r. no. 3781-XII. Data onovlennja: 30.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> [in Ukrainian].
3. Kryminaljnij procesualjnij kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. no. 4651-VI. Data onovlennja: 14.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

4. Pro operatyvno-rozshukovu dijajnistj: Zakon Ukrajinjy vid 01.02.1992 r. no. 2135-XII. Data onovlennja: 24.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> [in Ukrainian].

5. Zvid vidomostej, shho stanovljatj derzhavnu tajemnycjy Ukrajinjy: zatv. nakazom Derzhkom. Ukrajinjy z pytanj derzh. sekretiv vid 31.07.1995 r. no. 47. Ghryf tajemno. Vtrata chynnosti: 01.03.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0278-95> [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennja Zvodu vidomostej, shho stanovljatj derzhavnu tajemnycjy: nakaz Sluzhby bezpeky Ukrajinjy vid 12.08.2005 r. no. 440. Vtrata chynnosti: 29.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennja Zvodu vidomostej, shho stanovljatj derzhavnu tajemnycjy: nakaz Sluzhby bezpeky Ukrajinjy vid 23.12.2020 r. no. 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21> [in Ukrainian].

8. Vidpovidj DSA Ukrajinjy za no. inf/T5777-20-1175/20 vid 24.12.2020 r. na zapyt Talyzinoji Ya. O. vid 27.11.2020 r. Arkhiv Derzhavnoji sudovoji administraciji Ukrajinjy [in Ukrainian].

9. Typova instrukcija z provedennja u sudi procesualjnykh dij zi svidkamy, poterpilymy ta inshymy uchasnykamy kryminaljnogho provadzhennja, shhodo jakykh vzyhto zakhody bezpeky. URL: <https://zta.court.gov.ua/userfiles/file/sud0690/instrukcia.doc> [in Ukrainian].

10. Typova posadova instruktisiia sekretarja sudovogho zasidannja miscevogho zaghaljnogho sudu: zatv. nakazom Derzhsudadmin. Ukrajinjy vid 20.07.2005 r. no. 86. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0086750-05> [in Ukrainian].

Talyzina Ya. O., deputy head of department Kyiv City Prosecutor's Office, Postgraduate Student of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: yatalyzina@gmail.com ; ORCID 0000-0002-6110-2153

Titko I. A., Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminal Law and Criminal Law Disciplines, Poltava Law Institute of Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Poltava. e-mail: titko.iv@gmail.com ; ORCID 0000-0003-4126-6967

Ensuring the confidentiality of information about a person involved in criminal proceedings: selected issues and solutions

The article highlights the problem of practical implementation of such a security measure that can be applied to participants in criminal proceedings, such as ensuring the confidentiality of personal information. It is analyzed the views diversity of investigators, prosecutors, judges and lawyers on the algorithm of application of ensuring the personal data confidentiality, on the issue of storage of resolutions (decisions) on the application of this security measure in criminal proceedings.

The practice of conducting procedural actions in court with persons whose personal data have been changed is studied separately. The peculiarities of interrogation, identification with protected participants of criminal proceedings in the mode of videoconference and in a closed court session are studied. Previous attempts to solve this problem by developing a Model Instruction on conducting court proceedings with witnesses, victims and other participants in criminal proceedings, in respect of whom security measures have been taken, are considered.

According to the analysis results of the domestic legislation on security of participants in criminal proceedings and identification of gaps, after conducting a survey of current investigators, prosecutors, judges and lawyers, the generalization of modern practice of criminal proceedings with the participation of protected persons is made.

The purpose of this research is to formulate proposals for a unified and mandatory for all participants in criminal proceedings procedure for working with persons whose personal data are changed for security purposes at all stages of criminal proceedings.

The expediency of enshrining at the bylaw level in a separate normative legal act an algorithm for carrying out procedural actions in court with participants in criminal proceedings, which would meet the

requirements of current legislation, including the provisions of the Data Summary constituting a state secret, is substantiated.

Keywords: security measures; ensuring the confidentiality of personal information; changed personal data; procedural actions in court; participants in criminal proceedings; investigator; prosecutor; judge; court secretary; algorithm.

Рекомендоване цитування: Тализіна Я. О., Тітко І. А. Забезпечення конфіденційності відомостей про особу, яка бере участь у кримінальному провадженні: окремі проблеми та шляхи їх вирішення. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 104–118. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.226520>.

Suggested Citation: Talyzina, Ya.O., Titko, I.A. (2021). Zabezpechennia konfidentsiinosti vidomostei pro osobu, yaka bere uchast u kryminalnomu provadzhenni: okremi problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Ensuring the confidentiality of information about a person involved in criminal proceedings: selected issues and solutions]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 153, 104–118*. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.226520> [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 11.03.2021 р.

Романов Михайло Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінології
і кримінально-виконавчого права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: rmih@ukr.net
ORCID 0000-0001-8236-5780

doi: 10.21564/2414–990X.153.224678
УДК 343.8 (477)

МІСЦЕ ЗАХИСТУ ПРАВ ЗАСУДЖЕНОГО У ЗМІСТІ ПОКАРАННЯ

Розглянуто питання про права засуджених як елемент їх правового статусу, який здатний вплинути на визначення мети покарання. Проаналізовано мету кримінального покарання за кримінальним законодавством України та реальний стан практичних можливостей досягнення цієї мети. Сучасний стан правовідносин і розвитку суспільства вимагає зміни цілей покарання та наповнення кримінально-виконавчої діяльності іншим змістом.

Розглядаючи процес трансформації сприйняття та визначення мети покарання і засобів її досягнення в кримінально-виконавчому праві, автор стверджує, що принциповим положенням у цьому сенсі є забезпечення та дотримання правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків.

Обґрунтовано необхідність з'ясування під час виконання покарань потреб засуджених, урахування їх інтересів задля забезпечення прав засуджених, створення умов для задоволення ними своїх базових потреб, насамперед потреби у безпеці. Дано доктринальне визначення мети покарання.

Ключові слова: правовий статус засудженого; захист прав засудженого; мета покарання; потреби засудженого; інтереси засудженого.

Романов М. В., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры криминологии и уголовно-исполнительного права, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.
e-mail: rmih@ukr.net ; ORCID 0000-0001-8236-5780

Место защиты прав осужденного в содержании наказания

Рассматривается вопрос о правах осужденных как элементе их правового статуса, способного влиять на определение цели наказания. Анализируется цель уголовного наказания в соответствии с уголовным законодательством Украины и реальные практические возможности достижения этой цели. Современное состояние правоотношений и развития общества требует изменения целей наказания и наполнения уголовно-исполнительной деятельности иным содержанием.

Рассматривая процесс трансформации восприятия и определения цели наказания и средств

ее достижения в уголовно-исполнительном праве автор утверждает, что принципиальным положением в этом смысле является обеспечение и соблюдение правового статуса осужденных, гарантий защиты их прав, законных интересов и обязанностей.

Обосновывается необходимость установления во время исполнения наказаний потребностей осужденных, учета их интересов и, в конечном итоге, обеспечения прав осужденных, создания условий для удовлетворения ими своих базовых потребностей, в первую очередь потребности в безопасности. Дано доктринальное определение цели наказания.

Ключевые слова: правовой статус осужденного; защита прав осужденного; цель наказания; потребности осужденного; интересы осужденного.

Вступ. Захист прав засуджених вимагає знання реальних потреб засуджених, їх інтересів та прагнень. Таке знання дає змогу відійти від надмірної ідеологізації процесу виконання кримінальних покарань, поставити перед ним таку мету, яка буде відповідати як інтересам засуджених, так і інтересам суспільства.

Розвиток суспільних відносин і підвищення інтенсивності міжнародного спілкування, проникнення позитивного досвіду у регулюванні і забезпеченні правовідносин впливають на зміну принципів та характеру діяльності з виконання кримінальних покарань. Усе очевиднішим стає те, що поставлені перед покаранням цілі та існуючі засоби кримінально-виконавчої діяльності не відповідають суспільним потребам і демонструють свою неспроможність та непереконливість. Адже саме сьогодні є всі підстави для того, щоб вести мову про існування умов для зміни мети покарання і включення в неї насправді важливих положень, які будуть орієнтовані на всіх суб'єктів цієї діяльності.

Аналіз літературних даних і постановка задач дослідження. Мета покарання, а також питання захисту прав є предметом дослідження чималого числа науковців, зокрема С. С. Алексеєва (S. S. Alekseev), М. І. Бажанова (M. I. Bazhanov), В. Я Тація (V. Y. Tatsiy), І. С. Ноя (I. S. Noy), М. Д. Шаргородського (M. D. Shargorodskiy) та інших. Названі дослідники розглядали мету покарання як категорію кримінального права. Захист прав засуджених досліджували вчені-пенітенціаристи: О. В. Лисодєд (O. V. Lysodied), А. Х. Степанюк (A. Kh. Stepaniuk), І. С. Яковець (I. S. Yakovets). Але фокус нашої статті зосереджений на визначенні можливості вважати складовою мети покарання захист прав засудженого. Це питання стало особливо актуальним в останні роки і воно потребує дослідження та обґрунтування.

Виклад основного матеріалу. Уже тривалий час мету та завдання кримінальних покарань визначають на нормативному рівні, використовуючи такі категорії, як перевиховання, виправлення, ресоціалізація тощо. Беззаперечною метою лишалася кара та попередження вчинення нових злочинів. Зважаючи на те, що мета покарання визначає характер всієї кримінально-виконавчої діяльності, каральне забарвлення покарання фактично нівелювало всі інші цілі і заперечувало будь-який його позитивний ефект. Це є особливо наочним з огляду на те, що мета, за прийнятими в науці підходами, це усвідомлене передбачення бажаного результату діяльності [1, с. 371]. Виходячи з наведеного визначення, мета перевиховання, виправлення, ресоціалізації мають всі ознаки омани, оскільки

вони спростовуються практикою і тому не можуть розглядатися як «усвідомлено передбачувані бажані результати». Щодо мети кари, то вона лишається єдиною і перетворює покарання у виключно каральний захід, який не має ніякої соціальної цінності і, відповідно, стає зайвим і обтяжливим для суспільства. Діяльність з виконання покарань погано фінансується, погано забезпечується персоналом, погано адаптується під сучасні умови, породжує велику кількість зловживань, спричиняє численні випадки порушень прав людини і, як наслідок, надмірні витрати бюджету на компенсацію таких порушень. Все це – свідчення того, що ця діяльність не інтегрована в суспільні відносини.

У цьому контексті необхідно зазначити, що дослідження цілей і завдань покарання здійснювалося лише на доктринальному рівні, адже в законодавстві не було визначено, що розуміється під карою, перевихованням і виправленням (останнє поняття отримало законодавче закріплення лише у 2003 р.). Виправно-трудоий кодекс містив вказівку, що покарання повинне виправляти та перевиховувати засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів [2].

Згодом, з прийняттям нового Кримінально-виконавчого кодексу України, метою покарання було визначено виправлення і ресоціалізацію засуджених. Причому визначення цих понять було закріплено на рівні закону. Кримінально-виконавчий кодекс закріплює зв'язок між виправленням і ресоціалізацією, встановлюючи, що необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого.

Формулюючи такі цілі, нормотворець переносить акцент з засобів впливу на людину на ті зміни, які можуть відбутися у психіці засудженого. І хоча визначення потребують деякого корегування, позитивна динаміка у розумінні мети покарання є очевидною. Той факт, що законодавець, а за ним і органи та установи виконання покарань відійшли від безмістовного та вельми сумнівного поняття «перевиховання», вже є кроком уперед. Його важливість і цінність полягає у тому, що визначені законом цілі покарання, врешті-решт указують на певний інтелектуальний результат у сприйнятті суспільством справи виконання покарання взагалі, а з іншого боку, досягнення (або недосягнення) поставлених цілей суспільство відчуває безпосередньо на собі. Як уже було вказано, межі, які окреслені цілями, що стоять перед покаранням, – це встановлення строку покарання, виправлення та ресоціалізація особи. Тобто такі поняття, які передбачають наявність певного процесу, що має закінчення та певний результат. Відповідно, якщо покарання встановлюється на певний строк та супроводжується наявністю мети виправлення та ресоціалізації, це означає, що покарання повинне бути достатнім і мати закінчення [3, с. 11–12]. Тому нереальні, ідеологічні цілі вказують на те, що суспільство не сприймає засуджених як членів суспільства. Зрозуміло, що це не так, і що легковажне ставлення до питання виконання покарань і до осіб, які його відбувають, формує майбутній рівень криміногенності і загальний фон сприйняття злочинності. Сучасна Україна – яскравий взірць цього, адже всі суспільні верстви мають ознаки кримінальної «зараженості». Тож слушно Б. М. Головкін зазначає, що обличчя влади не завжди є еталоном

порядності і високої моральності. Нерідко органи державної влади на усіх рівнях представляють особи із сумнівною бізнес-репутацією та кримінальним минулим. Мають місце і факти обрання у депутати різних рад кримінальних авторитетів. Спостерігається маргіналізація політичної еліти, що пов'язано із зрощенням представників корумпованого чиновництва, тінювих бізнесменів, їхніх родичів та наближених до кримінального середовища осіб [4, с. 109].

Утім, незважаючи на зміну вектору сприйняття мети покарання і поступову трансформацію основних алгоритмів виконання кримінальних покарань, необхідно зазначити, що поставлена мета має недоліки, які притаманні і попередньому, виправно-трудоному, законодавству.

По-перше, існує великий розрив між цілями покарання та самою назвою цього інституту. Якщо ми очікуємо значних позитивних змін у свідомості засудженого, то чи можемо покладати такі сподівання на карально-примусовий захід, яким є покарання? Якщо суспільство впевнилося, що мета кари не виправдовує себе, що більш утилітарною є мета повернення в суспільство людини, яка готова співіснувати з іншими у нормативних рамках, необхідні й інші інструменти для досягнення такої мети. Крім того, ми вважаємо, що визначати мету покарання без врахування інтересів тих, хто цьому покаранню піддається, неможливо. Раніше виправно-трудове законодавство вказувало на те, що засуджений повинен змінити ставлення до праці, своєю поведінкою «довести» виправлення. Сьогодні кримінально-виконавче законодавство також містить згадку про відновлення в соціальному статусі «повноправного» члена суспільства. У такому разі постає питання: а чи є засуджений «неповноправним» членом суспільства? І коли він ним став? Коли був засуджений, чи коли порушив законодавство, вчинивши злочин? І як бути з твердженням про те, що засуджений зберігає основні ознаки загальноконституційного статусу громадянина і основоположні права людини? Більшість визначень правового статусу його ознаками називають визначеність, урегульованість, забезпеченість правового становища, можливість користуватися ним у суспільних відносинах [5; 6; 7]. Виходячи з таких дефініцій, виникає питання: на якому етапі особа стає «неповноправною», для чого введення такого поняття? На нашу думку, такий зміст мети покарання суперечить ст. 3 Конституції України, де вказано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Здається, що наведене положення Конституції України одразу вказує на те, яким чином повинна бути організована діяльність з виконання покарань, беручи до уваги, що засуджений, відбуваючи покарання, дуже часто перебуває під повним контролем держави.

Завданнями кримінально-виконавчого законодавства України є визначення принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засу-

джених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; порядку застосування до них заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки; системи органів і установ виконання покарань, їх функцій та порядку діяльності; нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості в цьому процесі; а також регламентація порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань; звільнення від відбування покарання, допомоги особам, звільненим від покарання, контролю і нагляду за ними.

Тут ми бачимо вказівку на основні групи правовідносин, урегульовані кримінально-виконавчим законодавством, а також на «цінності», які законодавець прийняв як пріоритетні і такі, що повинні фіксуватися при виконанні покарань. Для цілей нашого дослідження особливо важливим є положення, яке вказує на визначення правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків.

Слід підкреслити, що у Кримінально-виконавчому кодексі йдеться не про цілі і завдання покарання, а про цілі і завдання кримінально-виконавчого законодавства. Це надзвичайно важливий момент, оскільки він вказує на те, що на доктринальному рівні законодавець не переглядає тієї мети покарання, яку визначає кримінальне законодавство.

Якщо звернутися до КК України (ст. 50), то метою покарання є не тільки кара, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. Розглядаючи положення кримінального і кримінально-виконавчого законодавства у системному зв'язку, прослідкуємо логіку законодавця з метою з'ясування врахування інтересів засудженого і можливості захисту його прав. Кримінальний кодекс за мету покарання вважає кару, виправлення та запобігання вчиненню інших злочинів. Кримінально-виконавче законодавство не передбачає «вторгнення» в питання про мету покарання, обмежуючись виключно власними цілями і завданнями. Бачимо, що лише одне завдання співпадає. Йдеться про виправлення засуджених. Але, на нашу думку, перш ніж розглядати наявність співпадіння та відмінностей, необхідно з'ясувати, наскільки мета покарання і мета законодавства можуть бути порівнянні. Сьогодні в пенітенціарній науці ці категорії нерідко ототожнюють. А. Х. Степанюк стверджує, що мета перевиховання і виправлення в тому сенсі, який вкладався в ці поняття до кінця 90-х, повністю вичерпала себе і більше не відповідає ані змісту діяльності з виконання кримінальних покарань, ні сучасним тенденціям і змінам [8, с. 44–64]. З цим положенням ми цілком погоджуємося, але з часу написання вказаної роботи кримінально-виконавче законодавство змінилося. На жаль, жодних нових монографічних досліджень мети покарання у кримінально-виконавчому законодавстві немає. Але у будь-якому разі зрозуміло, що законодавство не може переслідувати мету виправлення та ресоціалізації, оскільки норма права не може ані виправити, ані ресоціалізувати. Такі цілі можна ставити лише перед певною

діяльністю. Тож у нас є всі підстави вважати, що законодавець «завуальовано» поставив перед покаранням мету виправлення і ресоціалізації.

Безсумнівно, що визначення мети покарання вирішальним чином впливає на загальну спрямованість діяльності з виконання кримінального покарання, оскільки саме мета покарання дає змогу надати осмисленість усьому процесу покарання. Наявність мети у покарання допомагає відповісти на питання «навіщо» здійснюємо цю діяльність і «чому» проводимо її саме так. Адже відповіді на ці питання одразу вказують на той арсенал засобів, які найкращим чином будуть відповідати сформульованій меті.

Отже, визначаючи мету покарання і розуміючи, що мета – це свідомо очікуваний результат кримінально-виконавчої діяльності, все ж таки обов'язково слід урахувувати внутрішній зміст цієї діяльності і той факт, що одним з головних суб'єктів кримінально-виконавчої діяльності є засуджений. На жаль, цей вирішальний фактор майже повністю проігнорований національним законодавцем. І хоча завдання кримінально-виконавчого законодавства враховують необхідність регулювання правового статусу засуджених, забезпечення їх прав та законних інтересів, мета покарання не містить у собі цих елементів. Як справедливо зазначає А. Х. Степанюк, – неспроможність виправно-трудового права базується на спрямованості в ньому знання на зовнішні по відношенню до виконання покарання, напрями діяльності органів та установ виконання покарань [8, с. 21]. Уважаємо, що саме цей недолік до цього часу притаманний кримінально-виконавчому законодавству і праву в цілому. Існує нагальна потреба в переорієнтації цієї галузі на «внутрішні» процеси, і саме з них виводити мету покарання в цілому. Цей момент розглянемо більш докладно.

Існуюча мета покарання і засоби, які впроваджені для її досягнення, передбачають каральний примусовий вплив на особу, під дією якого вона повинна втратити зовнішні прояви суспільної небезпечності. Йдеться про нейтралізацію таких якостей засудженого, дія або існування яких призводить до виникнення злочинної поведінки. Стаття 6 КВК визначає серед заходів виправлення і ресоціалізації засуджених (бачимо, як мета і завдання законодавства в наведеній статті «перетворилися» у мету покарання) установлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробацію, суспільно корисну працю, соціально-виховну роботу, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив.

Відомо, що злочинна поведінка належить до одного з видів так званої девіантної поведінки. Тлумачний словник визначає девіантну поведінку як поведінку, що відхиляється від прийнятої соціальної норми [9]. Питання, чому відбуваються такі відхилення, є одним з найскладніших і таких, які й досі не мають однозначної відповіді. Але одна обставина є безумовною: в основі будь-якого конфлікту (проявом якого є злочинна поведінка) завжди лежить незадоволена базова потреба або перекошений спосіб її задоволення. Виходячи з цього, необхідно будувати підходи до роботи з засудженими. Є очевидним, що виконувати кримінальні покарання виключно для того, щоб ізолювати

засудженого на певний час від суспільства, або реалізувати передбачені покаранням правообмеження [8, с. 63] вже недостатньо, і така мета не демонструє ефективності. Цей підхід повністю дискредитував себе, перетворившись на «курси підвищення злочинної кваліфікації». Цей факт є загальновизнаним серед науковців-кримінологів [10]. Слід зауважити, що ефект «підвищення злочинної кваліфікації» існує, незважаючи на певні зміни у розумінні покарання, його соціальних і правових функцій. Це дає підстави стверджувати, що помилка лежить у більш практичній площині. Тобто там, куди розуміння необхідності внутрішніх змін у свідомості і поведінці засудженого, у необхідності «спрямувати» його на шлях законослухняної поведінки, не досягає. Очевидним також є те, що передбачені законодавством заходи впливу на засудженого не орієнтовані на задоволення потреб засуджених. У такій тезі є своєрідна небезпека змішування понять задоволення потреб і потурання. У першому випадку маємо справу з виявленням і корегуванням не задоволеної потреби, яка призводить до пошуку виходу у злочині. У другому – з надмірним і зайвим споживанням певного блага або низки благ. Зрозуміло, що у справі виконання покарання ведемо мову саме про потребу, яка призводить до внутрішнього і зовнішнього конфлікту. Щодо заходів впливу – усі вони передбачають зовнішній, напівпримусовий вплив на засудженого, результатом якого є включення засудженого в певні види діяльності, котрі не мають відношення до самого засудженого і які просто «відволікають» людину, залишаючи потребу не задоволеною. Основним завданням такої діяльності є зайнятість засуджених, використання їх як безоплатної робочої сили, як «контингенту», що потребує фінансування і за рахунок якого існують працівники кримінально-виконавчої служби. Засуджені і адміністрація є антагоністами, які мають різні інтереси і цілі, їх співіснування не передбачає симбіотичного зв'язку, а скоріше базується на відносинах пригнічення, примусу і підпорядкування. У таких умовах засуджені, захищаючись, формують власну субкультуру з системою цінностей, яка дозволяє виживати в умовах тотального стресу та примусу. Таке бачення формування субкультури злочинців підтримують чимало дослідників [11; 12]. У цьому сенсі є більш прийнятними підходи, які декларуються в пенітенціарних системах європейських країн. Вони передбачають такі інститути, як система оцінки ризиків та звану динамічну безпеку у відносинах між засудженими та адміністрацією. Міжнародні нормативні акти та інституції неодноразово звертали увагу уряду України на необхідність урахування інтересів засуджених, їх корисну (для них) зайнятість, задоволення потреб засуджених тощо. Так, Європейський комітет з запобігання катуванням рекомендує створювати якомога більше можливостей для зайнятості засуджених. При цьому під зайнятістю розуміється праця (бажано навчального характеру), навчання, спорт, дозвілля та спільні заходи з іншими засудженими. При цьому має існувати планування відбування покарання, включаючи індивідуальну програму зайнятості засудженого, розроблену на підставі оцінки потреб засудженого [13, с. 25].

На нашу думку, в багатьох країнах Європи наведені інститути так само, як і в Україні, не працюють (на що вказує практика ЄСПЛ та контент аналіз зарубіжних видань), але як базові принципи вони відповідають вимогам часу та сприяють більш ефективному виконанню покарань.

Виходячи з викладеного, вважаємо, що для того, щоб покарання як соціальний інститут отримало розвиток, новий позитивний імпульс і давало помітний ефект у справі зниження рівня криміногенності суспільства, необхідна зміна концепції мети покарання, деромантизація особи злочинця, деміфологізація злочинності як цікавого, ризикового та зухвалого способу життя та життєвої філософії. До того ж, необхідний перегляд цілей покарання з метою включення інтересів засуджених, задоволення їх базових потреб, підтримка та допомога таким особам, їх активний патронаж, забезпечення і захист їх прав. Причому остання теза є визначальною, оскільки засуджений від самого початку відбування покарання повинен розуміти та відчувати, що він включається до іншого режиму та алгоритму життя, якому властива не лише сувора регламентація, а й формування атмосфери зацікавленості в ньому і його захисті.

Потрібно зазначити, що в правовому контексті дуже важко вести мову, а тим паче враховувати всі наведені фактори та елементи, оскільки юридична наука має більш вузький за своїм обсягом предмет вивчення. Тому перегляд мети покарання як правового інституту необхідно здійснювати дотримуючись, з одного боку, формальної визначеності, а з іншого – наповнюючи іншим правовим змістом.

Ставити перед покаранням мету, пов'язану з наданням засудженим комплексу послуг, які б задовольняли їх «базові» потреби, зрозуміло, не можна, оскільки покарання не повинне бути позбавлене ознак негативної оцінки і сприйняття поведінки засудженого. Але якщо серед очікувань маємо виправлення і ресоціалізацію, то не можна обійти увагою необхідність роботи з засудженим, яка обов'язково була б пов'язана зі з'ясуванням потреб засудженого і створенням умов для їх задоволення. У цьому зв'язку дуже важливим є формування у засудженого впевненості, що він є особистістю, яка має комплекс прав і можливостей, а також відповідні механізми захисту цих прав. Напевно, це той мінімум, який повинні забезпечувати органи і установи виконання покарань. Тобто їх діяльність має бути правозахисною та піклувальною. Це є тим більш слушним, оскільки, як ми вже зазначали раніше, засуджені нерідко знаходяться під повним контролем держави. Отже, держава має створити безпечні умови не лише для суспільства, а й для тих осіб, над якими вона отримала контрольні повноваження.

Але яким чином це можна закріпити у кримінальному і кримінально-виконавчому законодавстві, формулюючи мету покарання? Це питання непросте, адже доктрина кримінального і кримінально-виконавчого права спирається на можливість нормативно-правового регулювання. Нормативно-правове регулювання орієнтоване, перш за все, на реальність, тобто можливість відтворення того, що закріплене. Інакше прийняті норми стають мертвими і такими, які не

можуть бути застосовані. Тоді ми будемо мати ще один приклад недосяжної мети, чим кримінально-виконавче право страждає вже протягом більше вісімдесяти років.

Як зазначали засуджені у проведеному нами анкетуванні, стан захищеності і безпеки для них має вирішальне і майже головне значення. Це саме те, чого бракує в установах виконання покарань і що найбільше турбує засудженого, коли його направляють до установи виконання покарань. Отже, забезпечення безпеки і захисту є одним з найважливіших напрямів роботи установ, і саме він потребує значного реформування. Як свідчить офіційна статистика Державної кримінально-виконавчої служби, сьогодні в установах рівень самогубств серед засуджених залишається достатньо високим, а кількість випадків порушення прав засуджених вражає. Тож очевидно, що про досягнення мети покарання взагалі не йдеться. Як зазначається у звітах моніторингових місій щодо дотримання прав людини в пенітенціарній системі, у 2019 р. було проведено 711 моніторингових візитів до місць несвободи (станом на 1 січня 2019 р. в Україні налічувалося 5 044 установи). Ці заходи, здійснені Уповноваженим, дали змогу виявити основні порушення прав людини в місцях несвободи, зокрема: катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання; порушення прав на свободу та особисту безпеку; достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг, житло; охорону здоров'я та медичну допомогу; професійну правничу допомогу [14; 15]. Такий стан справ свідчить про те, що сьогодні покарання фактично не має мети, принаймні такої мети, яка була б зрозуміла персоналу ДКВС і яка була б досяжною. А брак мети призводить до того, що діяльність з виконання кримінальних покарань не має зрозумілих алгоритмів, послідовностей та регламенту. Крім того, відсутність мети у діяльності людини спричиняє те, що ця діяльність втрачає ознаки людяності. Власне, саме такий ефект ми й спостерігаємо у діяльності з виконання кримінальних покарань. Вона втрачає ознаки людяності, а зважаючи на те, що засуджені знаходяться під примусовим впливом з боку знеособленого державного апарату, особа в кінцевому підсумку стає жертвою зловживань, катувань та жорстокого поводження або (у кращому випадку) джерелом отримання незаконного збагачення.

Висновки. Основною тезою при формулюванні мети покарання повинно стати встановлення та забезпечення правового статусу засудженого і захист його прав. Основну увагу слід зосередити на тому, щоб особа, яка відбуває покарання, отримала специфічний правовий статус, зміст якого відокремлював би таку особу від вільних громадян, демонстрував би, з одного боку, значну різницю між вільними та засудженими, а з іншого – був би пов'язаний не лише з обмеженнями, але й з особливим правовим режимом функціонування та життєдіяльності і передбачав втручання держави, в тому числі у приватну сферу, встановлюючи своєрідну опіку над засудженим. Ця опіка повинна бути виявом недовіри з боку суспільства і одночасно підтримкою засудженого. Як бачимо, завдання складне і неоднозначне.

Тож мету покарання пропонуємо визначити так: метою покарання є компенсація спричиненої злочином шкоди потерпілому та відновлення порушених прав, забезпечення безпеки суспільства, потерпілого та засудженого, а також корекція поведінки засудженого шляхом створення умов, за допомогою яких особа отримує можливість задовольнити базові потреби законними засобами, шляхом виконання прийнятної соціальної діяльності, забезпечення спеціального статусу засудженого, захисту його прав і надання допомоги у встановленні соціально корисних зв'язків та отримання соціалізаційних навичок.

Звісно, це визначення не безспірне і не є вичерпним, але для цілей нашого дослідження воно є дуже важливим, бо дає змогу визначити напрям підходу до питання про захист прав засудженого.

Список літератури

1. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис. 2002. 742 с.
2. Виправно-трудовий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3325-07#Text>.
3. Романов М. В. Звільнення від відбування покарання : навч. посіб. Харків : Права людини, 2012. 112 с.
4. Головкин Б. М. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні. *Форум права*. 2014 (1). С. 106–111. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&_S21P03=FILE=&_S21STR=FP_index.htm_2014_1_21.
5. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. Енцикл., 1998. Т. 5: П–С. 2002. 736 с.
6. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : навчальний посібник. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. 247 с.
7. Проблемы общей теории права и государства : учебник для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. Москва : Норма, 2004. С. 832
8. Степанюк А. Ф. Сущность исполнения наказания. Харьков : Фолио, 1999. 256 с.
9. Большой толковый психологический словарь / Артур Ребер ; [пер. с англ.]. Т. 1 (А–О). Киев : АСТ, Вече, 2003. 592 с.
10. Лукашевич С. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2001. 19 с.
11. Водолажский Б. Ф., Вакутин Ю. А. Преступные группировки. Их обычаи, традиции, «законы». *Прошлое и настоящее*. Омск, 1979. С. 27–61.
12. Юридична психологія : підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін. ; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. Київ : КНТ, 2008. 352 с.
13. Човган В. О. Аналіз виконання рекомендацій щодо пенітенціарної системи, наданих Україні Європейським комітетом з запобігання катуванням з 1998 року. URL: <https://rm.coe.int/cpt-recommendations-implementation/16809e82be>.
14. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2019 рік. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/shhor%D1%96chnu-dopov%D1%96d-upovnovazhenogo-z-pravlyudini-za-2019-r%D1%96k-napravleno-do-verhovno%D1%97-radi-ukra%D1%97ni/>.
15. Статистика рішень ЄСПЛ проти України щодо порушення статті 3 ЄКПЛ в установах ДПтС України. URL: <http://khpg.org/files/doc/1387278787.pdf>.

References

1. Filosofskiy enciklopedichniy slovník. (2002). Kiyv: Abris [in Ukrainian].
2. Vypravno-trudoviy kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3325-07#Text> [in Ukrainian].
3. Romanov, M.V. (2012). Zvilnenya vid vidbuvannya pokarannya. Kharkiv: Prava Ludini [in Ukrainian].
4. Golovkin, B.M. (2014). Zagalna charakteristika determinantiv zlochinnosti v Ukraini. *Forum prava*, 1, 106–111. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=FP_index.htm_2014_1_21 [in Ukrainian].
5. Juridichna enciklopedia. (1998). U.S. Shemshuchenko (Ed.). (Vols. 1–5; Vol. 5). Kiev: Ukr. enciklopedia [in Ukrainian].
6. Kravchuk, M.V. (2002). Teoriya derzhavi i prava. Problemy teorii derzhvi i prava. Ternopil: Kart-blansh [in Ukrainian].
7. Problemy obshey teorii prava i gosudarstva. (2004). V.S. Nersisyanc (Ed.). Moscow: Norma [in Russian].
8. Stepanyuk, A.F. (1999). Suschnost ispolneniya nakazaniya. Kharkov: Folio [in Russian].
9. Bolshoy tolkoviy psihologicheskii slovar. (2003). A. Reber (Ed.). Vol. 1. Kiev: AST.Veche [in Ukrainian].
10. Lukashevich, S.U. (2001). Kriminologichna kharakteristika ta poperedzhennya zlochinnosti v mitsyah pozbavleniya voli. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
11. Vodolazhskiy, B.F., Vakutin, Ju.A. (1979). Prestypniye grupirovki. Ih obichayi, tradicii, zakoni. *Proshloe i nastoyashee*, 27–61. Omsk [in Russian].
12. Aleksandrov, D.O., Androsiuk, V.H., Kazmirenko, L.I. et al. (2008). Juridichna psihologiya. L. I. Kazmirenko, E. M. Moiseeva (Eds.) Kiev: KNT [in Ukrainian].
13. Chovgan, V.O. Analiz vikonannya rekomendatsiy shchodo penitentsiarnoyi sistemy, nadanih Ukraini Yevropeyskim komitetom z zapobigannya katyvannyam z 1998 roky. URL: <https://rm.coe.int/cpt-recommendations-implementation/16809e82be>.
14. Shchorichna dopovid Upovnovazhenogo Verkhovnoyi Rady z prav ludini pro stan doderzhennya ta zahisty prav i svobod ludini i gromadyanina v Ukraini za 2019 rik. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/shhor%D1%96chnu-dopov%D1%96d-upovnovazhenogo-z-prav-lyudini-za-2019-r%D1%96k-napravleno-do-verxovno%D1%97-radi-ukra%D1%97ni/>.
15. Statistika rishen YSPK proty Ukrainy shchodo porushennya statti 3 YKPL v ustanovah DPtS Ukrainy. URL: <http://khpg.org/files/doc/1387278787.pdf>.

Romanov M. V., Philosophy Doctor, Docent of Department of Criminology and Penitentiary Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.
e-mail: rmih@ukr.net ; ORCID 0000-0001-8236-5780

The place of the prisoners' rights protection in the content of the punishment

The article is devoted to the study of the prisoners' rights as an element of their legal status that can influence the determination of the purpose of the punishment. Consideration has been given to the purpose of criminal punishment under Ukrainian criminal law and the real practical possibilities of achieving this aim have been analysed. The author concludes that the existing purpose of the criminal punishment is manifest in its lack of viability, which results from the impossibility of achieving it. The article states that the current state of legal relations and the development of society require changes in the purposes of punishment and the content of penal enforcement activities.

Reviewing the process of transforming the perception, purpose and means of achieving punishment in penal law, the researcher argues that the principle in this sense is to ensure and respect the legal status of the prisoners, guarantees for the protection of their rights, legitimate interests and duties. The author points out that the law seeks to ensure that the rights of convicted persons are respected, but does not

define it as the purpose of punishment. It is this fact that one sees inconsistency in the legal regulation and, as a consequence, the failure to meet this requirement in the enforcement of criminal sanctions.

In his work, the author argues for the need to ascertain during the enforcement of sentences the needs of prisoners, to take into account their interests and, ultimately, to ensure the rights of prisoners, to create conditions for meeting their basic needs, and, above all, security requirements. In the conclusions, the author provides a doctrinal definition of the purpose of the punishment.

Keywords: legal status of the prisoners; protection of the rights of the prisoners; purpose of punishment; needs of the prisoners; interests of the prisoners.

Рекомендоване цитування: Романов М. В. Місце захисту прав засудженого у змісті покарання. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 119–130. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.224678>.

Suggested Citation: Romanov, M.V. (2021). Mistse zakhystu prav zasudzhenoho u zmisti pokarannia [The place of the prisoners' rights protection in the content of the punishment]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 153, 119–130*. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.224678> [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 29.01.2021 р.

Денисов Сергій Федорович,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та кримінології факультету № 6,
Харківський національний університет
внутрішніх справ, Україна, м. Харків
e-mail: dsf7002@gmail.com
ORCID 0000-0002-1218-0016*

Заїка Дмитро Євгенійович,
*аспірант кафедри кримінального права
та кримінології факультету № 6,
Харківський національний університет
внутрішніх справ, Україна, м. Харків
e-mail: zaika.workspace@gmail.com*

doi: 10.21564/2414–990X.153.229676

УДК 343.261(477)

ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У ХІХ–ХХ СТОЛІТТЯХ: ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Досліджено особливості виникнення та розвитку виправлення і ресоціалізації в системі виконання кримінальних покарань на території України. Автори поставили за мету проаналізувати не лише градацію науково-філософської думки, але й дослідити рівень практичної реалізації доктринальних положень. Окреслено головні історичні аспекти, що вплинули на розвиток виправлення та ресоціалізації у відмежувальний, репресивний та реорганізаційний періоди історії України. Вивчено правові позиції та наукові погляди провідних вчених досліджуваного періоду, статистичні дані щодо кількості засуджених осіб на території України, матеріали публічних виступів провідних юристів та низку першоджерел історичного значення.

Ключові слова: виправлення та ресоціалізація; історичний аспект; виправлення та ресоціалізація засуджених; відмежувальний, репресивний та реорганізаційний періоди; виправлення та ресоціалізація ХІХ–ХХ століття.

Денисов С. Ф., доктор юридических наук, професор, професор кафедри уголовного права и криминологии факультета № 6, Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина, г. Харьков.

e-mail: dsf7002@gmail.com ; ORCID 0000-0002-1218-0016

Заика Д. Е., аспирант кафедры уголовного права и криминологии факультета № 6, Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина, г. Харьков.

e-mail: zaika.workspace@gmail.com

Исправление и ресоциализация осужденных на территории Украины в XIX–XX веках: теоретический и практический аспекты

Статья посвящена исследованию особенностей возникновения и развития исправления и ресоциализации в системе исполнения уголовных наказаний на территории Украины. Авторы поставили целью проанализировать не только градацию научно-философской мысли, но и исследовать уровень практической реализации доктринальных положений. Были изучены главные исторические аспекты, повлиявшие на развитие исправления и ресоциализации в заградительный, репрессивный и реорганизационный периоды истории Украины. При написании статьи использованы правовые позиции и научные взгляды ведущих ученых исследуемого периода, статистические данные по количеству осужденных на территории Украины, материалы публичных выступлений ведущих юристов и ряд первоисточников исторического значения.

Ключевые слова: исправление и ресоциализация; исторический аспект; исправление и ресоциализация осужденных; заградительный, репрессивный и реорганизационный периоды; исправление и ресоциализация XIX–XX века.

Вступ. Виправлення та ресоціалізація є складними процесами від принципу таліону, помсти та жорстокості до гуманістичних течій аболіціонізму в криминології. Але визначальним у формуванні сучасного погляду на ці феномени став період XIX–XX ст., тож саме на ньому ми зупинимося детальніше.

Питання виправлення та ресоціалізації засуджених у різні часи досліджували В.А. Бадира (V.A. Badyra), О. М. Бандурка (O. M. Bandurka), І. Г. Богатирьов (I. H. Bohatyrov), Т. А. Денисова (T. A. Denysova), О. О. Жижиленко (O. O. Zhyzhylenko), П. І. Ковалевський (P. I. Kovalevskiy), О. Е. Наташев (O. E. Natashev), С. В. Познишев (S.V. Poznyshev), А. Х. Степанюк (A. Kh. Stepaniuk), М. О. Стручков (M. O. Struchkov), М. С. Таганцев (M. S. Tahantsev), В. М. Трубников (V. M. Trubnykov), Б. С. Утевський (B. S. Utievskiy), М. Д. Шаргородський (M. D. Sharhorodskiy), Є. Г. Ширвіндт (Ye. H. Shyrvindt), І. В. Шмаров (I. V. Shmarov) та ін.

Мета і завдання. Метою цієї публікації є вивчення питань комплексного дослідження становлення і розвитку процесів виправлення та ресоціалізації засуджених на території України у XIX–XX ст. Для реалізації вказаної мети спробуємо вирішити такі завдання: проаналізувати матеріали вже існуючих наукових досліджень; співставити та порівняти доктринальні положення, їх нормативне закріплення та фактичну реалізацію; сформулювати власні висновки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичну градацию наукової думки щодо виправлення та ресоціалізації засуджених детально окреслили В. А. Бадира та Т. А. Денисова [8, с. 8–25]. Історико-правові аспекти засобів виправлення та ресоціалізації засуджених дослідив колектив авторів за

загальною редакцією А. Х. Степанюка [57, с. 23–35]. Проблеми ресоціалізації засуджених у дореволюційній Росії та 20–30-х роках СРСР вивчали А. М. Бандурка, Т. А. Денисова, В. М. Трубников [2, с. 171–179]. Загальну історію розвитку пенітенціарної системи України проаналізували В. В. Россіхін [16; 68], М. М. Яцишин [26, с. 49–85] та І. Г. Богатирьов [5, с. 7–32]. Але незважаючи на наявність низки ґрунтовних досліджень історичний аспект виправлення та ресоціалізації засуджених в Україні ХІХ–ХХ ст. досліджений мало, чим і зумовлена актуальність вибору теми.

Вклад основного матеріалу. Історичний аспект виправлення та ресоціалізації на території України ХІХ–ХХ ст. найбільш повно проаналізував Ю. М. Антонян, виділивши три періоди (із деяким зміщенням реорганізаційного періоду з 1991 р. на 1953 р.): 1) відмежувальний – у цей період пенітенціарна система була направлена на відмежування злочинця від суспільства (від перших згадок – 1917 рр.), 2) репресивний – пенітенціарна система виконувала здебільшого каральну функцію (1917–1953 рр.); 3) реорганізаційний – зміна ставлення до засуджених, поява та розвиток нових теорій виправлення (1953 р. – теперішній час) [1, с. 37–38]. Поділяючи цей погляд, ми спробуємо детальніше охарактеризувати кожен названий період.

Відмежувальний період. Виправлення та ресоціалізація як окремий аспект діяльності кримінально-виконавчої системи тогочасної України стали предметом серйозної суспільної уваги і об'єктом наукового вивчення наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст., у період «просвітницького абсолютизму». Дослідники того періоду зазначали, що з другої половини ХVІІІ ст. в Україні почали зароджуватись гуманістичні рухи, які виступили проти застосування жорстоких тілесних покарань та страти [2, с. 172; 3, с. 363; 4, с. 162].

Перші ж реальні кроки з реформування пенітенціарної системи належать генерал-губернатору Гетьманщини (Малоросії, 1802–1807 рр.) О. Б. Куракіну та імператору Олександрю І. З приходом до влади останнього було відмінено тілесні покарання для привілейованих категорій населення, створено комісію з перегляду вироків, а також видано декілька указів про помилування раніше засуджених. О. Б. Куракін доповідав, що на практиці у тюрмах в однакових умовах перебували як вбивці, так і звичайні боржники, тож він запропонував систему розподілу в'язнів на категорії й просив надати дозвіл на проведення відповідних реформ. У відповідь Олександр І видав указ від 28 серпня 1802 р., де було вперше законодавчо закріплено систему розподілу в'язнів, а 19 липня 1819 р. затвердив Статут Товариства піклування про тюрми, яке головною метою своєї діяльності визнавало досягнення морального виправлення злочинців та покращання стану місць ув'язнення. На товариство було покладено проведення роботи із злочинцями та настановлення у правилах благочинності і добропорядності, організація праці та навчання [5, с. 13; 6, с. 17, 21, 22; 7, с. 143].

Незважаючи на низку позитивних змін, з практичної точки зору виправлення за формою та змістом відповідало самому покаранню, а його критеріям не було надано достатньої уваги. Так, Осип Горегляд у 1815 р. писав, що покарання

повинно полягати у фізичних стражданнях та приниженні честі. Безчестя чи сором, пов'язані із застосуванням покарання, він визначив як найбільш надійний засіб для попередження вчинення злочину. З роботи автора та аналізу низки нормативно-правових актів кінця XVIII – початку XIX ст., проведеного М. Ф. Владимирським-Будановим, можна зробити висновок, що критерієм виправлення було фактичне застосування покарання до засудженого, адже воно мало виключно відплатний характер. Жодних інших умов на початку досліджуваного періоду не висувалось ані науковцями, ані нормативно-правовими актами [3, с. 373–374; 6, с. 28–29, 35–39; 8, с. 17].

Ресоціалізація за формою та змістом мала стихійний характер, адже проводилась без нормативного закріплення на власний розсуд Товариством піклування про тюрми. І хоча у Статуті товариства немає жодних прямих вказівок на обов'язок піклуватися про осіб, які відбули покарання, однак з 1820 р. його представники надавали одяг, гроші і організаційну допомогу, у тому ж році на вимогу членів Петербурзького комітету було скасовано практику утримання засуджених у нашийниках; у 1822 р. важкі кайдани було замінено на полегшені й встановлено заборону на застосування кайданів для ніг стосовно жінок; у 1826 р. було запроваджено заборону на застосування для арештантів ланцюгів і «стілців». У 1827 р. було облаштовано тимчасовий притулок, а з 1832 р. «будинки праці», в яких засуджені після відбутого покарання знаходили «прокорм власною працею» [2, с. 172; 7, с. 145; 9, с. 18].

Наступним кроком на шляху вдосконалення системи виконання покарань дореволюційного періоду стало прийняття Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р., що фактично вважається першим кримінальним кодексом Російської імперії, до складу якої, як відомо, входила більша частина території сучасної України. Тут вперше зустрічається законодавчо закріплений термін «виправлення» за злочини та проступки, відповідно до ступеня їх тяжкості, винні піддаються покаранням чи виправленню (п. 2). Виправними покараннями за п. 30 вважалися: 1) направлення до виправних арештантських відділень з повним позбавленням прав; 2) тимчасове ув'язнення з повним позбавленням прав; 3) тимчасове ув'язнення у фортеці з повним позбавленням прав; 4) тимчасове ув'язнення з позбавленням лише окремо визначених прав; 5) тимчасове ув'язнення; 6) тимчасовий арешт; 7) зауваження в присутності суду. Питання ресоціалізації в Уложенні не висвітлювалося, а у п. 58.2 зазначалося, що особам, які відбули покарання та були піддані нагляду поліції, забороняється перебувати в окремих місцевостях імперії. Така заборона, звісно, жодним чином не сприяла нормальній адаптації у суспільстві та додатково формувала психологічний стан «вигнанців», так само, як і впливала на упереджене негативне ставлення місцевого населення.

Сам нормативний правовий акт отримав невисокі оцінки науковців. Так, М. Д. Сергієвський зазначав, що нагальні потреби правового життя залишились невирішеними, а сам закон виявився застарілим уже на момент появи. М. С. Таганцев, коментуючи положення п. 2 зазначав, що припущення щодо

виправного впливу на ув'язнених у тогочасних в'язницях мало достатньо сумнівний характер та низьку практичну реалізацію. Проте, як зазначав Л. В. Багрій-Шахматов, ні М. С. Таганцев, С. В. Познишев, творці Уложення про покарання кримінальні та виправні, не проводили відмінності між поняттями кримінальної відповідальності і покарання, ототожнюючи їх між собою. [10, с. 1, 3, 4, 7; 11, с. 966; 12, с. 483; 13, с. 18].

Починаючи з другої половини XIX ст., в умовах буржуазних реформ зростає загальна кількість робіт, у яких на основі аналізу накопиченого досвіду детально і досить критично оцінюється тогочасний стан тюремної системи. Так, С. В. Познишев вказував, що насправді тюрми Російської імперії 60-х років характеризувались вогкістю, гнилим повітрям, тіснявою та повною відсутністю заходів морального впливу на ув'язнених. За цих умов виправлення як мета покарання все частіше згадується у дослідженнях провідних науковців. А окремі роботи, як от «Позбавлення волі як покарання виправне» М. Ф. Прянішнікова, через відкриту критику існуючого стану місць позбавлення волі взагалі не пройшли цензуру та не вийшли друком [4, с. 162–165; 14, с. 148, 151; 15, с. 13; 16, с. 23; 17, с. 209; 18, с. 18, 24–25, 189; 19, с. 25].

Наступним кроком стало прийняття 12 березня 1879 р. Закону про організацію Головного тюремного управління, утворення посади тюремних інспекторів у 1880 р. для нагляду за діяльністю місцевих в'язниць та у 1890 р. – тюремної інспекції, що ознаменувало створення розгалуженої системи кримінально-виконавчої служби. У 1895 р. Головне тюремне управління з підпорядкування Міністерства внутрішніх справ передається у підпорядкування Міністерству юстиції, а 1896 р. формується система конвойних команд для транспортування засуджених [5, с. 17–18; 11, с. 1041; 20, с. 1; 21, с. 376; 19, с. 27].

Слід зауважити, що проведені реформи отримали різні оцінки серед наукової спільноти. У другій половині XIX ст. почалася активна публікація документів, архівних матеріалів, збиралися, систематизувалися й узагальнювалися фактичні дані. Так, за даними міністерства юстиції, які наводить П. І. Ковалевський, незважаючи на формальну роботу з виправлення засуджених, у період з 1874 р. до 1894 р. зростає кількість зареєстрованих злочинів. У 1893 р. Г. С. Фельдштейн указував на недосконалість заходів, які уряд застосував щодо виправного впливу, та підтримував думку своїх сучасників про незадовільні показники зареєстрованих злочинів. Проте С. К. Гогель у 1906 р., посилаючись на статистичні дані Є. М. Тарановського, зазначав, що опубліковані показники є достатньо неточними, а загальна кількість злочинів насправді зменшилась [16, с. 29; 18, с. 189–191; 22, с. 5–6; 23, с. 10–14].

У своїх спогадах В. Д. Віленський-Сибіряков вказує, що 1907–1909 рр. стали періодом військово-польових судів, за вироками яких були переповнені в'язниці та каторги. Місця позбавлення волі не витримували навантаження, що неодмінно викликало необхідність заслання частини ув'язнених до Сибіру [24, с. 11–13].

З 1909 р. на території Російської імперії почали застосовувати умовно-дострокове звільнення для засуджених, що позитивно себе зарекомендували під

час відбування покарання. Як результат, за 1910 р. відповідно до нового закону було звільнено 12353 особи. Для них установлювались виплати, що передавались на зберігання відповідальним за нагляд та видавались звільненим частинами за необхідності [2, с. 178; 25, с. 20; 26, с. 1–7; 7, с. 211].

Допомога ув'язненим почала активно розвиватися у всіх губерніях після 1909 р. Відповідно до звіту головного тюремного управління на момент 1 січня 1913 р. було зареєстровано 117 товариств, проте результати їх діяльності були слабкими. Так, у 1909 р. допомогу у забезпеченні одягом, їжею та житлом отримали менш ніж 1000, у 1912 р. – 1237 осіб [2, с. 177].

Одними з останніх передреволюційних нормативних актів, що регламентували діяльність пенітенціарної системи Російської імперії, стали Загальна тюремна інструкція, затверджена 28 грудня 1915 р. Міністром юстиції О. О. Хвостовим, та Правила внутрішнього тюремного розпорядку від 1916 р. [7, с. 213; 27, с. 68].

Репресивний період. З початком лютневої революції 1917 р. було розгромлено Головне тюремне управління, знищено його архіви та поточне діловодство. У березні 1917 р. Тимчасовим урядом було створено комісію з метою розроблення та введення в дію нового кримінального уложення. На засіданні 6 березня 1917 р. було прийнято рішення про оголошення масової амністії з метою зменшити навантаження на заклади виконання покарань та здійснити додаткову мобілізацію з числа працездатного чоловічого населення до власних збройних формувань. На думку історика В.Д. Віленського-Сибірякова, саме з каторги, заслання та еміграції прийшли головні функціонери революції. Було прийнято рішення про виділення коштів на допомогу особам, звільненим із ув'язнення з політичних мотивів. Проте слабкість пенітенціарної системи не змогла втримати тиску і впродовж наступних місяців з тюрем фактично було звільнено 88 097 осіб, з яких за різними даними від 67% до 93,5% склали саме кримінальні в'язні. 7 березня 1917 р. на посаду начальника ГТУ (у подальшому Головне управління місцями ув'язнення) було призначено прихильника концепції виправлення засуджених О. О. Жижиленка. У наказі № 1 від 8 березня, надісланому на місця за його підписом, зазначалося, що головною метою покарання є виправлення людини, було заборонено використання кайданів та наручників, 12 березня було скасовано смертну кару та тілесні покарання, 17 березня – биття різками і надягання гамівної сорочки. [5, с. 18–20; 21, с. 376; 24, с. 11; 28, с. 8, 10, 11; 29, с. 19; 30, с. 10; 31, с. 70; 32, с. 231–233; 33, с. 11].

З іншого боку, спостерігалось впровадження каральних заходів та посилення кримінальної відповідальності. Так, 30 травня було прийнято постанову про посилення покарань за антивоєнні виступи на фронті. Репресивна діяльність Тимчасового уряду помітно зросла після розстрілу липневої демонстрації в Петрограді. Уже 12 липня були створені військово-революційні суди та відновлена смертна кара. На місцях поступово був посилений і режим тримання ув'язнених, відновлено обшуки, камерне утримання, введені обмеження в орга-

нізації побачень з відвідувачами тощо, що призвело до повернення положень Загальної тюремної інструкції 1915 р. [28, с. 11; 32, с. 234; 33, с. 15].

Принципово новий етап у розвитку історіографії проблеми почався після жовтневого перевороту та встановлення радянської влади, коли дослідження з гуманітарних наук, у тому числі й ті, що стосувалися пенітенціарної сфери, набули вираженого політико-ідеологічного відтінку, який визначався внутрішньополітичною доктриною, заснованою на комуністичній ідеології. Відразу після перевороту у Києві був виданий III Універсал, яким проголосили Українську народну республіку (далі УНР), скасували смертну кару, а законом про амністію від 19 листопада 1917 р. звільнили політичних в'язнів. 24 листопада радянська влада видає декрет РНК № 1 «Про суд», за якими суди мали право використовувати закони повалених урядів у випадку, якщо вони не відмінені революційною владою, 25 листопада Українська Центральна Рада ухвалила схоже рішення, яким дозволялося керуватися прийнятими до цього нормативно-правовими актами, якщо їх не було змінено чи скасовано. У подальшому адміністрації установ виконання покарань у своїй діяльності керувалася нормативно-правовими актами часів ГТУ. Загалом у період правління УНР на території України в повному обсязі діяв Кримінальний кодекс 1903 р., Тюремний статут, окремі інструкції до статуту, постанови Тимчасового уряду від 6 липня та 2 серпня 1917 р. [16, с. 30–31; 26, с. 60; 34, с. 125; 35, с. 22; 36, с. 145–146; 37, с. 67–68; 38, с. 399, 463–464, 477].

Зарубіжні фахівці теж зауважують деякі особливості такого законодавства. Так, наприклад, на думку англійського юриста Л. Радзиновича, «авторитарній моделі кримінальної юстиції» притаманне розпливчате визначення злочинів, слабкі вимоги до доказів вини, виконання суддями й прокурорами вказівок влади, суворі вироки, позасудова репресія та секретність. Польський соціолог А. Подгорецький говорить про послужливих суддів, політизоване тлумачення законів, непередбачуваність законодавців, суворі покарання й регулярне використання секретних правових розпоряджень. Загалом епоха громадянської війни, що настала за жовтневою революцією, характеризувалась надзвичайними репресивними заходами, метою яких було тотальне придушення будь-яких спроб боротьби з новим устроєм. Органами репресії виступали переважно не суди, а органи адміністративної юстиції, як покарання на практиці часто застосовували розстріл [37, с. 4–5; 39, с. 22; 40, с. 422; 41, с. 217].

Каторга і висилка активно застосовувалися в УНР як за часів Центральної Ради, так і Директорії, наприклад, за законом «Про покарання всіх учасників війни і повстання проти Української Держави» від 5 березня 1918 р. У цьому контексті О. Скар доповідав 9 квітня 1918 р. про нелюдські умови тримання повстанців-більшовиків (200–300 осіб у підвальному вогкому приміщенні, яке розраховане на 50 осіб без жодних висунутих звинувачень), а 13 квітня 1918 р. міністр судових справ С. П. Шелухін вказував на тяжке становище засуджених через руїну та голод внаслідок нестачі фінансування. У своїх спогадах Д. В. Кримінський – тюремний інспектор Чернігівської губернії – писав про

постійні приниження, анархію та непідконтрольність місць позбавлення волі. Після приходу до влади урядових структур Української держави гетьмана П. Скоропадського, до яких входили такі відомі вчені-юристи, як І. О. Кістяківський, М. П. Чубинський, М. М. Могилянський та ін., проблема переустрою системи виконання кримінальних покарань вирішена не була, хоча спогади очевидців свідчать про покращення режимних умов утримання засуджених. Деякі кроки в цьому напрямі було зроблено Директорією, адже у липні 1919 р. С. В. Петлюра затвердив тимчасовий Статут внутрішньої служби (копіював Статут внутрішньої служби Російської імперії від 1 березня 1916 р.) та закон «Про судочинство в штатних судах» від 4 серпня 1920 р., якими серед іншого регламентувалися питання виконання покарань, права, обов'язки, умови та підстави утримання засуджених. Проте Українська Народна Республіка не змогла утримати владу і прийняті у 1919–1920 рр. положення практично не було реалізовано [5, с. 20; 26, с. 61; 33, с. 16–19, 22; 42, с. 87–88; 43, с. 64–65; 44, с. 57; 45, с. 180, 260, 271–272; 46, с. 473–474].

У цей час у РСФСР 16 травня 1918 р. було створено революційний трибунал; за постановою «Про червоний терор» від 5 вересня органами надзвичайної комісії були репресовані 31389 осіб, з яких 6185 – були розстріляні, 14 829 – ув'язнені, 6407 – запроторені у концентраційні табори, 4068 – взяті в заручники. З 30 листопада було заборонено посилатись на будь-які нормативно-правові акти дореволюційного періоду. З 15 квітня 1919 р. і 17 травня 1919 р. було законодавчо закріплено створення концентраційних таборів, які перебували у віданні Наркомату внутрішніх справ (НКВС). До кінця 1919 р. вдалося сформувати більшість норм із Загальної частини кримінального права, і було прийнято Керівні засади з кримінального права РРФСР 1919 р., введені у дію на території України урядом республіки в 1920 р. На грудень 1921 р. у 120 таборах НКВС фактично містилося від 30 до 60 тис. ув'язнених, з яких 44,1 % – звинувачених у контрреволюційній діяльності [37, с. 32; 42, с. 89; 48; 49, с. 37].

Загалом можна стверджувати, що у період 1917–1921 рр. жодної профілактичної, виправної або ж організаційної допомоги в'язням не надавалося; закономірно виникали проблеми з харчовим та речовим забезпеченням. Значно зріс рівень рецидивної злочинності [5, с. 18; 50, с. 25].

Подальшому розвитку пенітенціарної політики радянського режиму були притаманні два концептуальні напрями: 1) жорстоке придушення контрреволюції та 2) «виховання», потім – «виправлення», а ще пізніше – «виправлення й перевиховання» засуджених. У 1922 р. при обговоренні проекту нового кримінального кодексу на третій сесії ВЦВК ІХ з'їзду народний комісар юстиції Д. І. Курський наголошував, що злочинця необхідно ізолювати та спробувати виправити, але не застосовувати помсту. У науці дедалі частіше досліджували проблематику загального та спеціального попередження злочинів та боротьби із рецидивом шляхом виправлення засуджених осіб. На тлі громадянської війни і «червоного терору» на сторінках першого радянського юридичного журналу «Пролетарська революція і право» була дискусія про можливість виправлення

представників експлуататорських класів. У своїх роботах інші учені того часу зазначали, що покарання хоча і має елемент репресивності, але страх та відплата мають піти у минуле [8, с. 18; 19, с. 33–36; 31, с. 70; 39, с. 19–22; 42, с. 92; 47, с. 41–44; 51, с. 81; 52, с. 18; 53, с. 23].

Розвиток пенітенціарної системи продовжився прийняттям у серпні 1922 р. першого Кримінального кодексу на території України, який визначив систему кримінальних покарань, у 1924 р. – першого радянського Виправно-трудового кодексу, що зумовило виникнення нової галузі – виправно-трудового права. 23 жовтня 1925 р. II сесія ВУЦВК IX скликання затвердила Виправно-трудовий кодекс УРСР, що почав діяти 15 листопада 1925 р., того ж року було прийнято Положення про всеросійські та губернські (обласні, крайові) комітети допомоги утримуваним у місцях позбавлення волі та звільненим з них. Основними засобами виправного впливу було визначено суспільно корисну працю і культурно-просвітницьку діяльність (ст.ст. 51, 82–99). Серед іншого кодекс закріпив і положення з ресоціалізації засуджених (ст.ст. 10, 150, 156–164, 227). Відповідно до ст. 277 звільнені з місць позбавлення волі мали право на матеріальну допомогу, підтримку при поверненні на місце постійного проживання, надання приміщення, харчування і позик на пільгових умовах, юридичну та медичну допомогу, професійне і загальноосвітнє навчання. За статтями 6 та 49 заборонялись фізичні та психічні знущання, застосування кайданів, наручників, карцеру, одиночного ув'язнення, позбавлення їжі, побачень ув'язнених з їх відвідувачами через решітку [2, с. 180–181; 17, с. 388–389; 21, с. 377; 26, с. 71; 54, с. 43; 55, с. 65].

Більшість науковців позитивно характеризують Кодекс. Але, важливо зауважити, що на практиці його положення не були реалізовані повною мірою. О. Я. Естрін та В. С. Трахтеров, критикуючи «буржуазну прогресивну систему» за її виправний нахил, зазначали, що у діяльність місць позбавлення волі вона, однак, не ввійшла [2, с. 180, 182; 17, с. 388–389; 26, с. 71; 50, с. 25; 56, с. 43, 46; 57, с. 25].

Прийняття нового кодексу не вирішило нагальних проблем пенітенціарної системи, а кількість засуджених до позбавлення волі продовжила зростати. У доповідній записці народного комісара внутрішніх справ РРФСР А. Белобородова вказувалося, що у місцях позбавлення волі, розрахованих на 73 тис., утримувалося майже 101 тис. осіб. У липні 1926 р. загальна кількість становила 122 тис., щоправда восени 1927 р. внаслідок амністії, приуроченої до десятиріччя Жовтневої революції, було звільнено майже 51 тис. осіб [49, с. 39–40].

У 1928 р. НКВД УРСР направило на місця Положення про окружні комітети допомоги звільненим засудженим, відповідно до якого у Києві, Дніпропетровську, Одесі, Полтаві, Житомирі, Луганську, Сталіно (суч. Донецьк) та інших було створено низку добровільних товариств, таких як «Геть злочинність» та «Комітети допомоги звільненим із місць позбавлення волі». Загалом на підприємствах «Геть злочинність» у 1929–1930 рр. працювало понад 1000 засуджених, більшість – рецидивісти. 7 жовтня 1931 р. вони були ліквідовані

та реорганізовані у бюро допомоги при виправно-трудових установах. У 1933 р. був прийнятий новий Виправно-трудовий кодекс РСФСР, проте його положення не відповідали реальній ситуації у місцях позбавлення волі. На думку І. В. Упорова, політико-виховна робота за кодексом чітко і однозначно закріпила ідеологічну спрямованість виправного процесу в місцях позбавлення волі, а О. С. Смикалін переконаний, що Кодекс служив ширмою для масових незаконних репресій [2, с. 183–186; 58, с. 7; 59, с. 104].

У подальшому нормативно-правові акти радянського уряду суттєво змінили положення Кодексу. Правовою основою функціонування Головного управління виправно-трудових таборів (рос. ГУЛАГ) стала постанова ЦВК і РНК СРСР від 6 листопада 1929 р. «Про зміни статей 13, 18, 22, 33 Основ кримінального законодавства СРСР та союзних республік», якою було запроваджено нову міру соціального захисту – позбавлення волі у виправно-трудових таборах (ВТТ) віддалених місць СРСР. Перший такий табір був створений уже в квітні 1929 р. Постановою ВЦВК від 20 березня 1930 р. оголосили посилення виправно-трудового впливу на засуджених. У 1932 р. 59 % засуджених було охоплено соцзмаганнями, 47 % – ударництвом. Після видання Тимчасової інструкції про режим тримання ув'язнених у виправно-трудових таборах від 2 серпня 1939 р. та Тимчасової інструкції про режим тримання ув'язнених у виправно-трудових колоніях від 4 липня 1940 р., які мали таємний характер, правове регулювання функціонування місць ув'язнення НКВС СРСР остаточно набуло вузьковідомчого підконтрольного характеру [5, с. 21; 26, с. 73; 53, с. 29; 58, с. 8].

На практиці в тюрмах заарештовані піддавалися побиттю, «конвеєрним» допитам. Найчастіше змучені і налякані люди «зізнавалися» в зраді інтересів Батьківщини, шпигунстві на користь іноземних держав, організації повстанських загонів для боротьби проти радянської влади, шкідництві, диверсіях, тероризмі [60, с. 7].

Починаючи з середини 30-х років, припинився і розвиток науки виправно-трудового права. На всі матеріали у сфері виконання покарань (включаючи нормативні акти, дані статистики) ставилися грифи обмеженого користування. Було припинено планові наукові дослідження, курс виправно-трудового права був виключений з навчальних планів юридичних вищих навчальних закладів, а у відкритій пресі майже не публікувались роботи з проблем виконання покарання. Чимало вчених того періоду були репресовані і потрапили в місця позбавлення волі. Робота решти з них часто зводилась до вивчення та коментування дорадянського періоду. А професори Б. С. Утєвський, М. М. Ісаєв, Б. С. Маньковський та інші зміщують акцент у змісті позбавлення волі з виховного на каральний [50, с. 27; 53, с. 71; 61, с. 54; 62, с. 223-224; 63, с. 20; 57, с. 26].

Перед війною була остаточно сформована система таборів. Загальна кількість ув'язнених (дані є приблизними) на 1 січня 1940 р. склала 1,6 млн осіб. За 1941–1945 рр. у таборах ГУЛАГу було ув'язнено 3,4 млн осіб.; 600 тис. там померло. На схід було переміщено 900 тис. спецпереселенців. За 1941–1944 рр. в ГУЛАГ прибуло 2,55 млн осіб, а вибуло, в тому числі в армію, майже 1 млн.

На 1 червня 1944 р. у СРСР налічувалося 1,2 млн ув'язнених. На початок жовтня 1945 р. на спецпоселенні значилося 2,2 млн осіб. Війна вкрай погіршила становище ув'язнених, особливо щодо матеріально-побутового забезпечення та медико-санітарного обслуговування. У 1941–1942 рр. на одного ув'язненого припадало менше 1 кв. м житлової площі. Умови тримання засуджених та ув'язнених у ВТТ були жахливими. Камери та бараки переповнені, харчування та медичного забезпечення, як таких, не було. Часто траплялись випадки, коли люди вмирали від голоду й тяжкої праці [42, с. 102; 58, с. 9; 59, с. 134; 64, с. 172; 65, с. 64; 66, с. 99].

Виправно-трудові установи у період Другої світової війни були переорієнтовані на військові умови праці. До 1944 р. ув'язнені працювали на 650 підприємствах країни, які випускали боєприпаси, танки, літаки, гармати та іншу військову техніку. Указами Президії ВР СРСР від 12 липня і 24 листопада 1941 р. з місць позбавлення волі достроково було звільнено велику кількість осіб, які відбували покарання за менш небезпечні злочини. Після звільнення вони були спрямовані до діючої армії. Наказом від 28 липня 1942 р. № 227 було створено систему штрафних батальйонів. Відповідно до секретної директиви НКВС СРСР від 29 квітня 1942 р. № 185 окремі ув'язнені мали перебувати у місцях позбавлення волі до кінця війни, а не до строку позбавлення волі за вироком, що значною мірою вплинуло на створення системи табірної юстиції в 1944–1954 рр. [65, с. 63–64; 67, с. 90; 68, с. 150–151].

На початку 1948 р. таємна постанова Ради Міністрів СРСР наказувала встановити в особливих таборах і в'язницях суворий режим тримання в'язнів, заборонити всі пільги, а працездатних використовувати лише на важких фізичних роботах. Дослідники вказують на зростання чисельності ув'язнених після війни і до літа 1950 р. коли був досягнутий абсолютний максимум – 2,6 млн осіб у таборах і колоніях, а в тюрмах у цей період чисельність коливалася в межах від 170 до 190 тис. Ще кілька десятків тисяч повинно було знаходитися «в дорозі». Максимальне число ув'язнених в СРСР перевищувала 2,8 млн осіб. Схожі цифри наводить і відомий криміналіст проф. Н. Крісті. За його даними, у 1950 р. відносна кількість засуджених була 1400 осіб з 100 тис. жителів, що відповідає показнику у 2,5 млн осіб, а це 1,4 % усього населення, включаючи людей похилого віку і дітей [69, с. 26, 77; 64, с. 172; 42, с. 108].

Реорганізаційний період. Зі смертю Сталіна 5 березня 1953 р. розпочалася нова доба в радянській історії. Керівництво ініціювало низку прогресивних процесів у всіх секторах суспільного життя і державного управління. Так, 27 березня 1953 р. Президія Верховної Ради СРСР видала Указ «Про амністію», яким було звільнено з ув'язнення широке коло осіб і зменшено навантаження на пенітенціарну систему країни. З метою практичного втілення питань, пов'язаних з виправленням засуджених, з 1954 р. починається перебудова тюрем та таборів на виховні установи, а на кінець 1950-х рр. органами КДБ і прокуратури було переглянуто справи майже 5,5 млн осіб, які перебували на обліку репресивних органів [8, с. 21; 31, с. 71; 70, с. 30–34; 71, с. 92–94].

Приблизно у той же період відновився розвиток виправно-трудового права як самостійної науки, було зафіксовано перші публічні виступи з приводу необхідності реформування кримінально-виконавчого законодавства. О. М. Румянцев у 1957 р. зазначав, що покарання ставить собі за мету перевиховання злочинця, а не відплату. У 1959 р. голова Верховного Суду СРСР О. Ф. Горкін наголошував, що застосування покарань в соціалістичному суспільстві ставить собі за мету виправлення та перевиховання злочинців. М. Д. Шаргородський вказував, що одним із завдань покарання є виховання виправлення, перевиховання та ресоціалізація засуджених. Проте, на думку проф. Стефана Леленталя (Stefan Lelental), постановка такого завдання щодо покарання перевищувала реальні можливості виправних закладів, а завищені наміри, відірвані від реалій, призводять до ідеалізації цілей покарання. Схожу тезу висловили В. А. Бадира та Т. А. Денисова, вказуючи, що на практиці основним призначенням виправно-трудової системи залишилось вирішення економічних питань соціалістичного будівництва [8, с. 21; 52, с. 19–20, 31; 72, с. 508–514; 74, с. 172–173].

24 травня 1957 р. було прийнято Положення про наглядові комісії при виконавчих комітетах районних і міських рад депутатів, ст. 5 якого установлювала обов'язок надати допомогу у працевлаштуванні особам, звільненим з місць позбавлення волі. Того ж року була проведена друга масштабна амністія за післявоєнний період. 25 грудня 1958 р. було прийнято Основи кримінального законодавства СРСР та союзних республік, ст. 20 якого визначала покарання не лише карою за скоєний злочин, але і таким, що має на меті виправлення та перевиховання засуджених в дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поваги до правил соціалістичного співіснування. Виходячи з положень цієї статті, стверджували науковці, виправлення засуджених знаходиться на перехресті дослідження різноманітних наук та може бути досягнутим лише за морального перетворення людини [8, с. 19; 42, с. 109; 74, с. 7–8; 75, с. 114; 76, с. 200; 77, с. 44–45].

26 липня 1961 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР було затверджено Положення про ВТК і тюрми МВС УРСР, за яким передбачалося створення установ загального, посиленого, суворого й особливого режимів. У 1963 р. законом був передбачений новий вид ВТУ – колонії-поселення, куди із ВТК, що охоронялись, могли переводитись засуджені, які «твердо стали на шлях виправлення». 20 березня 1964 р. Президія Верховної Ради СРСР ухвалила Указ «Про умовне звільнення з місць позбавлення волі засуджених, що стали на шлях виправлення, для роботи на будівництві підприємств народного господарства». 11 липня 1969 р. Законом СРСР було затверджено Основи виправно-трудового законодавства СРСР і союзних республік, завданням яких було не тільки забезпечення виконання кримінального покарання, а й виправлення та перевиховання засуджених. У цілому в пенітенціарній сфері до кінця 1960-х років остаточно склався тип радянської установи, що виконує покарання у виді позбавлення волі – це виправно-трудова колонія. Як писав

М. О. Стручков, життя показало правильність вибору цієї форми [8, с. 21; 17, с. 513, 525; 42, с. 110–112].

На початку 70-х років теорія виправно-трудового права остаточно сформувалась як галузева юридична наука. Виправно-трудоий кодекс зазнав нових змін. Так, ст. 2 ВТК вказувала, що виправно-трудоє законодавство, серед іншого, регулює умови відбування покарання і участі громадськості у виправленні і перевихованні засуджених. Ці поняття більш детально розкрито у положеннях статей 6, 7, 9 та ін. Системний аналіз положень виправно-трудоого кодексу від 1973 р. дає змогу говорити про фактичну наявність ресоціалізації як явища без юридичного закріплення відповідної термінології [79; 57, с. 28].

У постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 29 травня 1970 р. ставилося питання про вдосконалення виховної роботи серед засуджених, зміцнення кадрового складу виправно-трудоих установ, розширення підготовки фахівців. У лютому 1977 р. було запроваджено інститут короткострокових виїздів засуджених за межі місць позбавлення волі. Вони дозволялись, як правило, особам, які позитивно характеризувались, у зв'язку зі смертю або тяжкою хворобою їх близького родича. ВТК УРСР 23 березня 1977 р. було доповнено новим розділом «Порядок і умови виконання умовного засудження до позбавлення волі й умовного звільнення з місць позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці». Однак насправді, на думку І. В. Упорова, зміни в виправно-трудоому законі пов'язувались лише з виробничою діяльністю, матеріально-побутовими умовами та виховною роботою, в той час як правове становище засуджених, безсумнівно позитивно сприйняте в 1970 р., значно відставало, і вже до рубежу 1980-х років розрив виявився досить значним і мав негативний вплив на морально-психологічний клімат серед засуджених і стан правопорядку в ВТУ [17, с. 534, 540–541; 42, с. 112; 57, с. 72–73].

Характерною ознакою практичного аспекту репресивної практики СРСР 60-х та 70-х років стало застосування примусового лікування у психіатричних лікувальних установах у позасудовому порядку, на підставі лише судово-психіатричної експертизи [78, с. 122].

Особливістю наукових досліджень 70-80-х років минулого століття була реалізація локальних науково-практичних експериментів, які надалі були реалізовані у масштабах держави. Найбільш відомими експериментами такого роду слід назвати «Вологодський досвід» (система проміжної педагогічної атестації засуджених), «Челябінський» (організація виховної роботи в окремих ланці), «Томський» (розвиток трудової та громадської активності засуджених на основі колективних форм організації та оплати праці) та інші. У 1982 р. в кримінальні кодекси союзних республік було введено нову міру покарання – направлення у виховно-трудоий профілакторій. Указом Президії ВР РРФСР від 16 липня 1984 р. було затверджено Положення про порядок та умови виконання кримінальних покарань, не пов'язаних із заходами виправно-трудоого впливу на засуджених. Таким чином, норми даного положення і Положення про дисциплінарний батальйон у ЗС СРСР, затверджене указом Президії Верховної Ради

СРСР від 21 квітня 1983 р., не тільки завершили нормативно-правове оформлення предмета виправно-трудоного права, а й стали вагомим аргументом на користь перейменування даної галузі права в кримінально-виконавче право [21, с. 378; 31, с. 72–73; 50, с. 42].

Перебудовні процеси кінця 80-х років ХХ ст. уможливили певні зміни, зокрема у кримінально-виконавчій системі, яка була створена на принципах суворого централізму й адміністративно-командного управління і не могла повною мірою забезпечити покладені на неї функції. Період становлення незалежності України характеризується формуванням власних доктринальних положень на основі радянського наукового спадку. Ще на межі 1989–1990 рр. назріла об'єктивна потреба переосмислення існуючої кримінально-виконавчої політики, зміни виправно-трудоного права на кримінально-виконавче, адже застарілі консервативні методи управління системою виконання покарань себе вичерпали. 2 листопада 1996 р. було затверджено Модельний кримінально-виконавчий кодекс СНД, що був спрямований на досягнення такої мети покарання, як виправлення засуджених. У тому ж році Г. О. Радов підготував доктринальну модель Закону України «Про пенітенціарну систему України», використавши результати дослідження пенітенціарної практики інших країн, історію становлення системи органів і установ виконання покарань в Україні. Модельний КВК СНД 1996 р. та положення цього Закону було покладено в основу чинного Кримінально-виконавчого кодексу України 2003 р. [26, с. 76; 80, с. 8–9; 81, с. 291; 82, с. 339–340; 83, с. 11].

Висновок. Дослідження історичного аспекту виправлення та ресоціалізації засуджених дозволило виокремити негативний досвід та здобутки минулих років. Україна нині перебуває на етапі реформування пенітенціарної системи, а низка нормативно-правових актів кримінально-виконавчого права є спадщиною минулого, що неодмінно заслуговує уваги до таких проблемних аспектів їх реалізації, як політизоване тлумачення законів, занадто суворі вироки або позасудова репресія та секретність, притаманні репресивному періоду. Невдалим досвідом є також орієнтованість установ виконання покарань на підтримання високого рівня економічних показників поза ефективною роботою із засудженими. Практика вирішення питань переходу управління установами виконання покарань між різними державними формуваннями у 1917–1921 рр. може стати у нагоді для реінтеграції тимчасово окупованих та прилеглих територій України.

Між тим, уваги заслуговують і позитивні аспекти досліджуваної діяльності у минулому. Важливо зауважити ефективність і наполегливість Товариства піклування про тюрми у полегшенні режиму ув'язнення та ресоціалізації звільнених осіб. Добру оцінку науковців отримали законодавчо закріплені права на матеріальну, юридичну, освітню, медичну допомогу, поселення та працевлаштування. А реалізація локальних науково-практичних експериментів за аналогією 70–80-х років минулого століття сьогодні може стати основою для підвищення ефективності загальнодержавного реформування пенітенціарної системи України.

Загалом, XIX–XX століття – період трансформації виправлення та ресоціалізації засуджених. Переконані, що неоціненний багаторічний досвід, що став фундаментом подальших наукових розробок, унеможливить прикрі помилки у роботі з засудженими у нинішніх умовах.

Список літератури

1. Антонян Ю. М. Пенитенциарная периодизация и исправление осужденных. *II Международной пенитенциарный форум* : сб. тезисов выступлений и докладов участников. Рязань, 2015. № 4. С. 6–11.
2. Бандурка А. М., Денисова Т. А., Трубников В. М. Общая теория социальной адаптации освобожденных от отбывания наказания. Харьков-Запорожье : НУВД, ЗГУ, 2002. 440 с.
3. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / за ред. Н. Я. Оглоблина. Киев, 1915. 699 с. URL: <http://elibr.shpl.ru/ru/nodes/4926-vladimirskiy-budanov-m-f-obzor-istorii-russkogo-prava-pg-kiev-1915> (дата звернення: 02.04.2021).
4. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. 2-е испр. и значит. доп. изд. Киев : тип. И. и А. Давиденко, 1882. 930 с. URL: <https://dspace.spbu.ru/handle/11701/17447> (дата звернення: 29.03.2021).
5. Богатирьов І. Г., Богунов С. О., Дука О. А., Зінченко С. А., Копотун І. М., Фрейман Г. О. Пенітенціарна система України: історія та сучасність : Видання до 15-ої річниці утворення центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань / за заг. наук. ред. О. В. Лісцікова. Київ : ДПСУ, 2013. 268 с. URL: <https://i-rc.org.ua/files/DPTS-istoriya-suchasnist.pdf> (дата звернення: 17.03.2021).
6. Горегляд О. И. Опыт начертания российского уголовного права. О преступлениях и наказаниях вообще. Санкт-Петербург : Тип. Иос. Иоаннесова, 1815. Ч. 1. 168 с. URL: <http://elibr.shpl.ru/ru/nodes/24671-goreglyad-o-i-opyt-nachertaniya-rossiyskogo-ugolovnogo-prava-ch-1-oprestupleniyah-i-nakazaniyah-voobsche-spb-1815> (дата звернення: 17.03.2021).
7. Пальченкова В. М. Трансформація громадського контролю за виконанням покарань: історико-правовий аналіз : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвест-трейд, 2013. 524 с.
8. Бадира В. А., Денисова Т. А. Правові основи виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі : монографія. Запоріжжя, 2009. 168 с.
9. Иваняков Р. И. История создания первых в России учреждений патроната над освобожденными из исправительных учреждений. *Вестник современной науки и практики*. № 1. 2019. С. 18–21.
10. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных: издание 1885 г. *Свод законов Российской империи* : неоф. издание. Санкт-Петербург : Деятель, Т. 15. 1912. 202 с. URL: https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ulogenie_o_nakazaniyah_ugolovnih_i_ispravitelnih_1845_goda.pdf (дата звернення: 01.03.2021).
11. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. 2-е изд., пересмотр. и доп. Санкт-Петербург : Гос. тип., 1902. Т. 2. 1902. С. 816–1460. URL: <http://elibr.shpl.ru/ru/nodes/59227-t-2-1902> (дата звернення: 01.04.2021).
12. Сергеевский Н. Д. Современные задачи уголовного законодательства в России. *Избранные труды* / под ред. А. И. Чучаева. Москва, 2008. С. 483.
13. Багрий-Шахматов Л. В. Уголовная ответственность и наказание. Минск : Вышэйш. шк., 1976. 384 с.
14. Кучинский И. А. К вопросу о нравственном исправлении преступников. *Журнал Министрства Юстиции*. 1897. № 10. С. 147–158. URL: <https://www.prlib.ru/item/332766> (дата звернення: 01.03.2021).
15. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюрьмоведением. Санкт-Петербург: тип. М-ва путей сообщения (А. Бенке), 1889. 504 с. URL: <https://www.prlib.ru/item/332766> (дата звернення: 05.04.2021).

16. Россіхін В. В. Пенітенціарна система Російської імперії в XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 219 с.

17. Упоров И. В. Пенитенциарная политика России в XVIII–XX вв. Историко-правовой анализ тенденций развития : монография. Санкт-Петербург : Юридический центр пресс, 2004. 608 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/878132> (дата звернення: 05.04.2021).

18. Фельдштейн Г. С. Ссылка. Очерки ея генезиса, значения, истории и современного состояния. Москва : Т-во скоропечатни А. А. Левенсон, 1893. 191с. URL: <https://www.library6.com/books/773535.pdf> (дата звернення: 03.04.2021).

19. Познышев С. В. Основы пенитенциарной науки. Москва : Юридическое издательство Наркомюста, 1923. 342 с. URL: <https://dspace.spbu.ru/handle/11701/18259> (дата звернення: 06.04.2021).

20. Григорьев А. Н. Реформирование пенитенциарной системы на Украине в конце 19 – начале 20 вв. на примере Таврической губернии. *Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України*, 1999. С. 1–8. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/94367/14-Grigoryev.pdf?sequence=1> (дата звернення: 18.03.2021).

21. Маликов Б. З. Становление уголовно-исполнительной политики в дореволюционной и Советской России. *Уголовно-исполнительное право*. 2017. Т. 12, № 4. С. 374–379.

22. Ковалевский П. И. Борьба с преступностью путем воспитания. Москва : изд. т-ва М. О. Вольф, 1908. 72 с. URL: <https://dspace.spbu.ru/handle/11701/21068> (дата звернення: 24.03.2021).

23. Гогель С. К. Роль общества в деле борьбы с преступностью. Санкт-Петербург : Общественная польза, 1906. 282 с. URL: <https://dspace.spbu.ru/handle/11701/17924> (дата звернення: 29.03.2021).

24. Виленский-Сибиряков В. Л. Каторга и ссылка в русской революции. Москва : изд-во Всесоюзного о-ва политкаторжан и ссыльнопоселенцев, 1924. 15 с. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/22374-vilenskiy-sibiriyakov-v-d-katorga-i-ssylka-v-russkoy-revoljutsii-m-1924> (дата звернення: 06.04.2021).

25. Рыбаков А. А. Контроль за лицами, условно-досрочно освобожденными от отбывания наказания : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08: Владимирский государственный университет имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых. Владимир, 2015. 173 с. URL: http://www.agprf.org/userfiles/ufiles/dis_sovet/diss/2015/tybakov/tybakov.pdf (дата звернення: 18.03.2021).

26. Закон об условном досрочном освобождении с изложением рассуждений, на коих он основан / под ред. Д. А. Коптева, Санкт-Петербург : изд. Г. Г. Ходунова, 1909. № 126. 384 с. URL: <https://library6.com/books/133433.pdf> (дата звернення: 01.04.2021).

27. Яцишин М. М. Историко-правові засади кримінально-виконавчої політики України : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 440 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153577637.pdf> (дата звернення: 01.04.2021).

28. Поцелуев Е. Л. Уголовно-правовая политика Временного правительства России в 1917 году. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Санкт-Петербург : Право. 2018. Т. 9. С. 4–22. URL: <http://vestnik.spbu.ru/html18/s14/s14v1/s14v1.html> - ВАК, Коллекция Web of Science Emerging Sources Citation Index. (дата звернення: 07.04.2021).

29. Петроградский Совет рабочих и солдатских депутатов. Исполнительный комитет. Протоколы заседаний исполнительного комитета и бюро И. К. / подгот. к печ. Б. Я. Наливайским ; с предисл. Я. А. Яковлева. Москва : Гос. изд-во, 1925. 374 с. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/25104-petrogradskiy-sovet-rabochih-i-soldatskih-deputatov-ispolnitelnyy-komitet-protokoly-zasedaniy-ispolnitelnogo-komiteta-i-byuro-i-k-m-l-1925-1917-g-v-dokumentah-i-materialah> (дата звернення: 05.04.2021).

30. Жижиленко А. А. Очерки по общему учению о наказании. Петроград : Academia, 1923. 108 с. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/57821-zhizhilenko-a-a-ocherki-po-obshchemu-ucheniyu-o-nakazanii-pg-1923> (дата звернення: 01.03.2021).

31. Уткин В. А. Отечественная наука уголовно-исполнительного права: очерк истории. *Уголовная юстиция*. 2017. № 9. С. 69–77. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otechestvennaya-nauka-ugolovno-ispolnitelnogo-prava-ocherk-istorii> (дата звернення: 10.04.2021).
32. Реент Ю. А., Архипов С. В. Пенитенциарная система России в условиях кризиса 1917 года (к 100-летию Февральской буржуазно-демократической революции в России). *Человек: преступление и наказание*. 2017. Т. 26. № 2. С. 230-235. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/penitentsiarnaya-sistema-rossii-v-usloviyah-krizisa-1917-goda-k-100-letiyu-fevral'skoy-burzhuzno-demokraticheskoy-revoljutsii-v-rossii/viewer> (дата звернення: 07.04.2021).
33. Сокальська О. В. Теорія і історія держави і права; історія політичних і правових учень. *Вісник пенітенціарної асоціації України*, 2018. № 3(5). С. 7–26. URL: <https://visnykprau.com/index.php/journal/article/view/226/262> (дата звернення: 11.04.2021).
34. Декрет СНК № 1 от 24.11.1917 «О суде». *Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917–1918 гг.* Москва : Политиздат, 1957. С. 42
35. Орел Ю. В. Развитие законодательства об уголовно-правовой охране нормальной деятельности органов и учреждений пенитенциарной службы Украины в 1917–1960 гг. Москва : LEX RUSSICA, № 7. 2015. С. 103–116. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-zakonodatelstva-ob-ugolovno-pravovoy-ohrane-normalnoy-deyatelnosti-organov-i-uchrezhdeniy-penitentsiarnoy-sluzhby-ukrainy-v> (дата звернення: 06.04.2021).
36. Токарев Ю. С. Документы народных судов (1917–1922 гг.). Санкт-Петербургский институт истории РАН, Москва : изд-во АН СССР. 1963. С. 143–175. URL: http://www.spbiiran.nw.ru/wp-content/uploads/2017/04/tokarev_Y_S_5.pdf (дата звернення: 06.04.2021).
37. Чуваков О. А. Кримінальне право в Україні (1917–1922 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2003. 195 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1423581> (дата звернення: 06.04.2021).
38. Українська Центральна рада: Документи і матеріали : у 2 т. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / упорядн. : В. Ф. Верстюк (керівник). НАН України. Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Київ : Наук. думка, 1996. 590 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008975> (дата звернення: 11.04.2021).
39. Ширвиндт Е. Г., Утевский Б. С. Советское пенитенциарное право. Москва, 1927. 276 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2989058> (дата звернення: 06.04.2021).
40. Radzinowicz L. Penal Repressions. *Cambridge Law Journal*. 1991. № 2 P. 422-444. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/cambridge-law-journal/article/abs/penal-regressions/E7093D699A7DDE457ACAC4AA0E674973> (дата звернення: 07.04.2021).
41. Podgorecki A. Totalitarian Law: Basic Concepts and issues. *Totalitarian and Post-Totalitarian Laws*. 1996. № 17. P. 250.
42. Кримінально-виконавче право України : підручник / за заг. наук. ред. Є. Ю. Бараша. Київ : НАВС, 2018. Т. 1. 364 с.
43. Фаренюк С. Я. Кримінально-виконавча система і законодавство політичного періоду. Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2002. С. 56–73.
44. Шульгін В. В. Реалізація військового законодавства України: теоретико-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 285 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/k2/dissertations/4/3.pdf> (дата звернення: 11.04.2021).
45. Українська Центральна рада: Документи і матеріали : у 2-х т. Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упорядн. : В. Ф. Верстюк (керівник). НАН України. Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Київ : Наук. думка, 1997. 424 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-00-0013-8/966-00-0013-8.pdf> (дата звернення: 11.04.2021).
46. Гетман П. П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год: сборник документов / под общ. ред. О. К. Иванцова; сост. Е. В. Балущина, Н. В. Григорчук и др. Москва : Политическая энциклопедия, 2014. 1087 с. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/8-getman-p-p-skoropadskiy-ukraina-na-perelome-1918-god-sbornik-dokumentov> (дата звернення: 10.04.2021).

47. Маннс Г. Ю. Общее и специальное предупреждение в уголовном праве. Иркутск : Власть труда, 1926. 72 с. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01008164476> (дата звернення: 06.04.2021).

48. Хрестоматия по истории отечественного государства и права 1917–1991 годов. Москва : Зерцало, 1997. С. 63–68. URL: <https://docs.cntd.ru/document/901870462> (дата звернення: 10.04.2021).

49. Реент Ю. А., Жигалев А. В. Становление исправительно-трудовой системы советской России в 20-е годы XX века. *Человек: преступление и наказание*. 2009. № 2. С. 35–41.

50. Стручков Н. А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы общей части. Москва : Юрид. лит., 1984. 240 с. URL: <http://criminology.ru/library/courses/3512.html> (дата звернення: 14.04.2021).

51. Курский Д. И. Избранные статьи и речи. Москва : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1958. 327 с.

52. Шаргородский М. Д. Наказание, его цели и эффективность. Ленинград : изд-во Ленингр. ун-та, 1973. 160 с.

53. Уткин В. А. Наказание и исправительно-трудовое воздействие. Томск : изд-во Томск. ун-та. 1984. 187 с. URL: <http://vital.lib.tsu.ru/vital/access/services/Download/vtls:000055469/SOURCE1> (дата звернення: 17.04.2021).

54. Фумм А. М., Яковлева О. Н. Первая кодификация в сфере исполнения наказаний как фактор развития отечественного уголовно-исполнительного законодательства. *Человек: преступление и наказание*. 2016. № 4 (95). С. 41–45.

55. Иваньков И. В. Роль и значение первой кодификации уголовного и исправительно-трудового законодательства Украины для организационно-правовых основ деятельности органов и учреждений исполнения наказаний. *Вестник института: преступление, наказание, исправление*. 2008. С. 63–67. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-i-znachenie-pervoy-kodifikatsii-ugolovno-i-ispravitelno-trudovogo-zakonodatelstva-ukrainy-dlya-organizatsionno-pravovyh-osnov/viewer> (дата звернення: 14.04.2021).

56. От тюрем к воспитательным учреждениям : сборник статей / под общ. ред. А. Я. Вышинского. Москва : Советское законодательство. 1934. Т. 1. 449 с.

57. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі : монографія / за заг. ред. д.ю.н., проф. А. Х. Степанюка. Харків, 2011. 323 с.

58. Упоров И. В. Исправительно-трудовой кодекс РСФСР 1933 г.: общеправовая характеристика. *Гуманитарный научный вестник*. 2017. № 10. С. 6–11. URL: <http://naukavestnik.ru/doc/gv-2017-№10-Urovov.pdf> (дата звернення: 17.04.2021).

59. Смыкалин А. С. Колонии и тюрьмы в советской России : монография. Москва : Юстиция, 2016. 223 с.

60. Салтык Г. А. Воспоминания бывших узников исправительно-трудовых лагерей СССР как исторический источник. *Электронный научный журнал Курского государственного университета*. 2012. № 4 (24). С. 16–20.

61. Утевский Б. С. Советская исправительно-трудовая политика. Москва : ОГИЗ, 1935. С. 54.

62. Суслина Е. В. Понимание лишения свободы в трудах М. М. Исаева и Б. С. Утевского. *Актуальные проблемы российского права*. 2016. № 12 (73). С. 220–226.

63. Иванова Г. М. История ГУЛАГа, 1918–1958: социально-экономический и политико-правовой аспекты. Москва : Наука, 2006. 438 с. URL: <http://library.khpg.org/files/docs/1380628894.pdf> (дата звернення: 17.04.2021).

64. Хохлов А. В. Роль сектора «лагерной» экономики в восстановлении народного хозяйства: проблемы историографии. *Научные ведомости БелГУ. Сер. История. Политология. Экономика. Информатика*. 2009. № 15 (70). С. 170–175. URL: <http://dspace.bsu.edu.ru/handle/123456789/10392?locale=ru> (дата звернення: 17.04.2021).

65. Смирнов Л. Б., Очередыко В. П. Пенитенциарная система советского государства в предвоенные и военные годы (1930–1945 гг.) и ее роль в достижении победы в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 2005. № 2. С. 61–66.

66. Ашин А. А. Воспитательная колония: история и современность : монография. Владимир : изд-во Владим. гос. ун-та, 2008. 428 с.
67. Смыкалин А. С. Неизвестные страницы истории пенитенциарной системы СССР (к 75-летию победы в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.). *Вестник Уральского юридического института МВД России*. 2020. № 1. С. 89–93.
68. Кудоярова Г. Р. К вопросу о ресоциализации спецконтингента советской пенитенциарной системы в годы Великой Отечественной войны. *Вестник Уральского юридического института МВД России*. 2020. № 4. С. 149–153.
69. Кристи Нильс. Борьба с преступностью как индустрия. Вперед, к Гулагу западного образца / пер. с англ. А. Петрова, В. Пророковой. 2-е изд. Москва : РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. 224 с.
70. Россіхін В. В. Стан та зміни пенітенціарної системи УРСР у 1950-ті рр. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 29–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnvvs_2013_4_6 (дата звернення: 18.04.2021).
71. Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика / Верх. Суд України; за ред. В. Т. Маляренка. Київ : Юрінком, 1997. 464 с.
72. Заседания Верховного Совета СССР 5-го созыва (22–25 декабря 1958 г.) : стенографический отчет. 1959. 710 с.
73. Lelental Stefan. Wychowawczy cel kary. *Zeszyty naukowe uniwersytetu Lodzkiego*, serja 1. zes. 51. 1967. Lodz, st. 172–173.
74. Об утверждении Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик : Закон СССР от 25.12.1958. *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1959. С. 1–24.
75. Ной И. С. Сущность и функции уголовного наказания в советском государстве. Саратов : изд-во Сарат. ун-та, 1973. 193 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1590689> (дата звернення: 18.04.2021).
76. Яковлев А. М. Борьба с рецидивной преступностью / под ред. проф. А. А. Пионтковского. Москва : Наука, 1964. 223 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1241718> (дата звернення: 18.04.2021).
77. Беляев Н. А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях. Ленинград : изд-во Ленингр. ун-та, 1963. 186 с.
78. Лёзина Е. В. ВЧК и ее преемники: методы террора и практики дискриминации к 100-летию основания советской тайной полиции. *Вестник общественного мнения*. № 3–4 (125), 2017. С. 104–131.
79. Виправно-трудоий кодекс : Закон СРСР від 23.12.1970 № 3325-VII в редакції від 05.06.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3325-07> (дата звернення: 18.04.2021).
80. Орлов В. Н. Идеи профессора Н. А. Стручкова и перспективы развития уголовно-исполнительного права. *Уголовно-исполнительное право*. 2018. Т. 13 (1–4). № 1. С. 8–13.
81. Шарков А. В. Становление и развитие науки исправительно-трудового права советского государства (1956–1991 гг.). 2018. С. 290–293. URL: https://elib.institutemvd.by/bitstream/MVD_NAM/704/1/Sharkov.pdf (дата звернення: 18.04.2021).
82. Кримінально-виконавче право. Словник-довідник / автори-упорядники: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, М. В. Пузиревський. Чернівці : Десна Поліграф, 2020. 712 с.
83. Радов Г. О. Доктринальна модель Закону «Про пенітенціарну систему України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. Київ : ПВВ КІВС, 1997. С. 11–53.

References

1. Antonyan, Yu.M. (2015). Penitenciarnaya periodizaciya i ispravlenie osuzhdennyh. *II Mezhdunarodnyi penitenciarnyi forum – International Penitentiary Forum: sbornik tezisev vystupleniy i dokladov uchasnikov*. Ryazan, 4, 6–11 [in Russian].
2. Bandurka, A.M., Denysova, T.A., Trubnykov, V.M. (2002). Obschaya teoriya sotsialnoy adaptatsii osvobozhdennyih ot otbyvaniya nakazaniya. *Kharkov-Zaporozhye* [in Russian].

3. Vladimirskiy-Budanov, M.F. (1915). *Obzor istorii russkogo prava*. N.Ya. Ogloblin (Ed.). Kyiv [in Russian].
4. Kistyakovskiy, A.F. (1882). *Elementarnyyi uchebnyy obschego ugolovnoho prava s podrobnym izlozheniem nachal russkogo ugolovnoho zakonodatelstva*. Kiev: I. i A. Davidenko [in Russian].
5. Bogatyrev, I.H., Bohunov, S.O., Duka, O.A., Zinchenko, S.A., Kopotun, I.M., Freiman, H.O. (2013). *Penitentsiarna systema Ukrainy: istoriia ta suchasnist: Vydannia do 15-oi richnytsi utvorenia tsentralnoho orhanu vykonavehoi vlady z pytan vykonannia pokaran*. O.V. Lisitskov (Ed.). Kyiv: DPSU [in Ukrainian].
6. Goreglyad, O.I. (1815). *Opyt nachertaniya rossiyskogo ugolovnoho prava. O prestupleniyah i nakazaniyakh voobsche – About crimes and punishments in general*. Sankt-Peterburg: Ios. Ioannesova. Part 1 [in Russian].
7. Palchenkova, V.M. (2013). *Transformatsiia hromadskoho kontroliu za vykonanniam pokaran: istoryko-pravovyi analiz*. Zaporizhzhia: Aktsent Invest-treid [in Ukrainian].
8. Badyra, V.A., Denysova, T.A. (2009). *Pravovi osnovy vypravlennia ta resotsializatsii zhynok, zasudzhennykh do pozbavlennia voli*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
9. Ivanyakov, R.I. (2019). *Istoriya sozdaniya pervykh v Rossii uchrezhdeniy patronata nad osvobodivshimisya iz ispravitelnykh uchrezhdeniy*. *Vestnik sovremennoy nauki i praktiki – Bulletin of modern science and practice*, 1, 18–21 [in Russian].
10. *Ulozhenie o nakazaniyakh ugolovnykh i ispravitelnykh: izdanie 1885 g. (1912)*. *Svod zakonov Rossiyskoy imperii, Vol. 15*. St. Petersburg: Deyatel [in Russian].
11. Tagantsev, N.S. (1902). *Russkoe ugolovnoe pravo*. Vol. 2. St. Petersburg: Gos. tip., 816–1460 [in Russian].
12. Sergeevskiy, N.D. (2008). *Sovremennyye zadachi ugolovnoho zakonodatelstva v Rossii*. *Izbrannye trudy*. A.I. Chuchayev (Ed.). Moscow [in Russian].
13. Bagriy-Shahmatov, L.V. (1976) *Ugolovnaya otvetstvennost i nakazanie*. Minsk: Vvisheysh. shk. [in Russian].
14. Kuchinskiy, I.A. (1897). *K voprosu o npravstvennom ispravlenii prestupnikov*. *Zhurnal Ministerstva Yustitsii – Journal of the Ministry of Justice*, 10, 147–158 [in Russian].
15. Foynitskiy, I.Ya. (1889). *Uchenie o nakazanii v svyazi s tyurmovedeniem*. Sankt-Peterburg: M-va putej soobshheniya (A. Benke) [in Russian].
16. Rossikhin, V.V. (2005). *Penitentsiarna systema Rosiiskoi imperii v XIX – na pochatku XX st. (na materialakh ukrainskykh hubernii)*. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
17. Uprov, I.V. (2004). *Penitentsiarnaya politika Rossii v XVIII–XX vv. Istoriko-pravovoy analiz tendentsiy razvitiya*. Sankt-Peterburg: Yuridicheskij tsentr press [in Russian].
18. Feldshtejn, G.S. (1893). *Ssylka. Ocherki eya genezisa, znacheniya, istorii i sovremennoho sostoyaniya*. Moscow: T-vo skoropechatni A.A. Levenson [in Russian].
19. Poznyshev, S.V. (1923). *Osnovy penitentsiarnoy nauki*. Moscow: Yuridicheskoe izdatel'stvo Narkomyusta [in Russian].
20. Grigor'ev, A.N. (1999). *Reformirovanie penitentsiarnoy sistemy na Ukraine v koncze 19 – nachale 20 vv. na primere Tavricheskoy gubernii*. *Naukova elektronna biblioteka periodichnykh vidan NAN Ukrainy – Scientific electronic library of periodicals of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 1–8 [in Russian].
21. Malikov, B.Z. (2017). *Stanovlenie ugolovno-ispolnitelnoy politiki v dorevoljutsionnoy i Sovetskoj Rossii*. *Ugolovno-ispolnitelnoe pravo – Penal law*. Vol. 12, 4, 374–379 [in Russian].
22. Kovalevskiy, P.I. (1908). *Borba s prestupnostyu putem vospitaniya*. Moscow: t-va M.O. Volf [in Russian].
23. Gogel, S.K. (1906). *Rol obschestva v dele borby s prestupnostyu*. St. Petersburg: Obschestvennaya polza [in Russian].
24. Vilenskiy-Sibirjakov, V.L. (1924). *Katorga i ssylka v russkoj revolyutsii*. Moscow: Vsesoyuznogo o-va politkatorzhan i ssylnoposelentsev [in Russian].
25. Rybakov, A.A. (2015). *Kontrol za litsami, uslovno-dosrochno osvobozhdennymi ot otbyvaniya nakazaniya*. *Candidate's thesis*. Vladimir [in Russian].

26. Zakon ob uslovnom dosrochnom osvobozhdenii s izlozheniem rassuzhdeniy, na koih on osnovan (1909). D.A. Koptev (Ed.). Sankt-Peterburg: G.G. Hodunova [in Russian].
27. Yatsyshyn, M.M. (2010). Istoryko-pravovi zasady kryminalno-vykonavchoi polityky Ukrainy. Lutsk [in Ukrainian].
28. Potseluev, E.L. (2018). Ugolovno-pravovaya politika Vremennogo pravitelstva Rossii v 1917 godu. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta – Bulletin of St. Petersburg University, Vol. 9, 4–22*. St. Petersburg: Pravo [in Russian].
29. Petrogradskiy Sovet rabochih i soldatskih deputatov. Ispolnitelnyiy komitet. Protokolyi zasedaniy ispolnitelnogo komiteta i byuro I.K. (1925). B.Ya. Nalivayskiy (Ed.). Moscow: Gos. izd-vo [in Russian].
30. Zhizhilenko, A.A. (1923). Ocherki po obschemu ucheniyu o nakazanii. Petrograd: Academia [in Russian].
31. Utkin, V.A. (2017). Otechestvennaya nauka ugolovno-ispolnitelnogo prava: ocherk istorii. *Ugolovnaya yustitsiya – Criminal justice, 9, 69–77* [in Russian].
32. Reent, Yu.A., Arhipov, S.V. (2017). Penitentsiarnaya sistema Rossii v usloviyah krizisa 1917 goda (k 100-letiyu Fevral'skoy burzhuazno-demokraticheskoy revolyutsii v Rossii). *Chelovek: prestuplenie i nakazanie – Human: crime and punishment. Vol. 26., 2, 230–235* [in Russian].
33. Sokalska, O.V. (2018). Teoriia i istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen. *Visnyk penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of Penitentiary Association of Ukraine, 3(5), 7–26* [in Ukrainian].
34. Dekret SNK No. 1 ot 24.11.1917 „O sude”. Sobranie uzakoneniy i rasporyazheniy pravitelstva za 1917–1918 gg. (1957). Moscow: Politizdat [in Russian].
35. Orel, Yu.V. (2015). Razvitie zakonodatelstva ob ugolovno-pravovoy ohrane normalnoy deyatel'nosti organov i uchrezhdeniy penitentsiarnoy sluzhbyi Ukrainyi v 1917–1960 gg. Moscow: *LEX RUSSICA, 7, 103–116* [in Russian].
36. Tokarev, Yu.S. (1963). Dokumenty narodnykh sudov (1917–1922 gg.). Moscow: AN SSSR, 143–175 [in Russian].
37. Chuvakov, O.A. (2003). Kryminalne pravo v Ukraini (1917–1922 rr.). *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
38. Ukrainska Tsentralna rada: Dokumenty i materialy: 4 bereznia – 9 hrudnia 1917 r. (Vols. 1–2); Vol. 1 (1996). V.F. Verstiuk (Ed.). NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
39. Shirvindt, E.G., Utevskiy, B.S. (1927). Sovetskoe penitentsiarnoe pravo. Moscow [in Russian].
40. Radzinowicz, L. (1991). Penal Repressions. *Cambridge Law Journal, 2, 422–444*.
41. Podgorecki, A. (1996). Totalitarian Law: Basic Concepts and issues. *Totalitarian and Post-Totalitarian Laws, 17*
42. Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy (2018). (Vols. 1–2); Vol. 1. Ye.Yu. Barash (Ed.) Kyiv [in Ukrainian].
43. Farenjuk, S.Ia. (2002). Kryminalno-vykonavcha sistema i zakonodavstvo politychnoho periodu. *Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy – Penal law of Ukraine*. O. M. Dzhudzhy (Ed.). Kyiv: Yurinkom Inter, 56–73 [in Ukrainian].
44. Shulhin, V.V. (2017). Realizatsiia viiskovoho zakonodavstva Ukrainy: teoretyko-pravovi aspekty. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
45. Ukrainska Tsentralna rada: Dokumenty i materialy (Vols. 1–2); Vol. 2: 10 hrudnia 1917 r. – 29 kvitnia 1918 r. (1997). V.F. Verstiuk (Ed.). NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
46. Hetman P.P. Skoropadskiy. Ukrayna na perelome. 1918 hod: Sbornyk dokumentov (2014). O.K. Yvantsova (Ed.). Moscow: Polytycheskaia entsyklopediya [in Russian].
47. Manns, G.Yu. (1926). Obschee i spetsialnoe preduprezhdenie v ugolovnom prave. Irkutsk: Vlast truda [in Russian].
48. Hrestomatiya po istorii otechestvennogo gosudarstva i prava 1917–1991 godov (1997). Moscow: Zertsalo, 63–68 [in Russian].

49. Reent, Yu.A., Zhigalev, A.V. (2009). Stanovlenie ispravitelno-trudovoy sistemyi sovetskoy Rossii v 20-e godyi XX veka. *Chelovek: prestuplenie i nakazanie – Human: crime and punishment*, 2, 35–41 [in Russian].
50. Struchkov, N.A. (1984). Kurs ispravitelno-trudovogo prava. Problemy obschey chasti. Moscow: Yurid. Lit. [in Russian].
51. Kurskiy, D.I. (1958). Izbrannyye statyi i rechi. Moscow: Gos. izd-vo yurid. lit-ryi [in Russian].
52. Shargorodskiy, M.D. (1973). Nakazanie, ego czeli i effektivnost. Leningrad: Izd-vo Leningr. un-ta [in Russian].
53. Utkin, V.A. (1984). Nakazanie i ispravitelno-trudovoe vozdeystvie. Tomsk: izd-vo Tomsk. un-ta [in Russian].
54. Fumm, A.M., Yakovleva, O.N. (2016). Pervaya kodifikatsiya v sfere ispolneniya nakazaniy kak faktor razvitiya otechestvennogo ugovolno-ispolnitelnogo zakonodatelstva. *Chelovek: prestuplenie i nakazanie – Human: crime and punishment*, 4, 41–45 [in Russian].
55. Ivan`kov, I.V. (2008). Rol i znachenie pervoy kodifikatsii ugovolnogo i ispravitelno-trudovogo zakonodatelstva Ukrainyi dlya organizatsionno-pravovyih osnov deyatelnosti organov i uchrezhdeniy ispolneniya nakazaniy. *Vestnik instituta: prestuplenie, nakazanie, ispravlenie – Institute bulletin: crime, punishment, correction*, 63–67 [in Russian].
56. Ot tyurem k vospitatelnyim uchrezhdeniyam: sbornik statey (1934). A.Ya. Vyishinskiy (Ed.). Moscow: Sovetskoe zakonodatelstvo. Vol. 1. [in Russian].
57. Zasoby vypravleniya i resotsializatsii zasudzhennykh do pozbavleniya voli (2011). A. H. Stepaniuk (Ed.). Kharkiv [in Ukrainian].
58. Uporov, I.V. (2017). Ispravitelno-trudovoy kodeks RSFSR 1933 g.: obscheppravovaya harakteristika. *Gumanitarnyyi nauchnyiy vestnik – Humanitarian scientific bulletin*, 10, 6–11 [in Russian].
59. Smyikalin, A.S. (2016). Kolonii i tyurmy v sovetskoy Rossii. Moscow: Yustitsiya [in Russian].
60. Saltyk, G.A. (2012) Vospominaniya byivshih uznikov ispravitelno-trudovyih lagerey SSSR kak istoricheskiy istochnik. *Elektronnyiy nauchnyiy zhurnal Kurskogo gosudarstvennogo universiteta*, 4, 16–20.
61. Utevskiy, B.S. (1935). Sovetskaya ispravitelno-trudovaya politika. Moscow: OGIZ [in Russian].
62. Suslina, E.V. (2016). Ponimanie lisheniya svobody v trudah M.M. Isaeva i B.S. Utevskogo. *Aktualnyie problemyi rossiyskogo prava – Actual problems of Russian law*, 12(73), 220–226 [in Russian].
63. Ivanova, G.M. (2006). Istoriya GULAGa, 1918–1958: sotsialno-ekonomicheskii i politiko-pravovoy aspekti. Moscow: Nauka [in Russian].
64. Hohlov, A.V. (2009). Rol sektora “lagernoy” ekonomiki v vosstanovlenii narodnogo hozyaystva: problemyi istoriografii. *Nauchnye vedomosti BelGU – Scientific bulletin of BelsU*, 15(70), 170–175 [in Russian].
65. Smirnov, L.B., Ocheredko, V.P. (2005). Penitentsiarnaya sistema sovetskogo gosudarstva v predvoennyye i voennyye godyi (1930–1945 gg.) i ee rol v dostizhenii pobedyi v Velikoy Otechestvennoy voyne 1941–1945 gg. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta MVD Rossii – Bulletin of the St. Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, No. 2, 61–66 [in Russian].
66. Ashin, A.A. (2008). Vospitatelnaya koloniya: istoriya i sovremennost. Vladimir: Vladim. gos. un-t [in Russian].
67. Smyikalin, A.S. (2020). Neizvestnyie stranitsyi istorii penitentsiarnoy sistemyi SSSR (k 75-letiyu pobedyi v Velikoy Otechestvennoy voyne 1941–1945 gg.). *Vestnik Uralskogo yuridicheskogo instituta MVD Rossii – Bulletin of the Ural Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 1, 89–93 [in Russian].
68. Kudoyarova, G.R. (2020). K voprosu o resotsializatsii spetskontingenta sovetskoy penitentsiarnoy sistemyi v godyi Velikoy Otechestvennoy voynyi. *Vestnik Uralskogo yuridicheskogo instituta MVD Rossii – Bulletin of the Ural Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 4, 149–153 [in Russian].
69. Kristi, N. (2001). Borba s prestupnostyu kak industriya. Vpered, k Gulagu zapadnogo obraztsa. Moscow: ROO «Tsentr sodeystviya reforme ugovolnogo pravosudiya» [in Russian].

70. Rossikhin, V.V. (2013). Stan ta zminy penitentsiarnoi systemy URSR u 1950–ti rr. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 4, 29–37 [in Ukrainian].

71. Reabilitatsiia represovanykh: zakonodavstvo ta sudova praktyka (1997). V. T. Maliarenko (Ed.). Kyiv: Yurinkom [in Ukrainian].

72. Zasedaniya Verhovnogo Soveta SSSR 5-go sozyiva (22–25 dekabrya 1958 g.): stenograficheskiy otchet. (1959) [in Russian].

73. Lelental, S. (1967). Wychowawczy cel kary. *Zeszyty naukowe uniwersytetu Lodzkiego – Scientific journals of the University of Lodz*, 172–173 [in Polish].

74. Ob utverzhdenii Osnov ugolovnoho zakonodatelstva Soyuza SSR i soyuznyih respublik: Zakon SSSR ot 25.12.1958 (1959). *Vedomosti Verhovnogo Soveta SSSR – Bulletin of the Supreme Soviet of the USSR*, 1–24 [in Russian].

75. Noy, I.S. (1973). Suschnost i funktsii ugolovnoho nakazaniya v sovetskom gosudarstve. Saratov: izdatelstvo Sarat. un-ta [in Russian].

76. Yakovlev, A.M. (1964). Borba s retsidivnoy prestupnostyu. A. A. Piontkovskogo (Ed.). Moscow: Nauka [in Russian].

77. Belyaev, N.A. (1963). Tseli nakazaniya i sredstva ih dostizheniya v ispravitelno-trudovyih uchrezhdeniyah. Leningrad: Izd-vo Leningr. un-ta [in Russian].

78. Lyozina, E.V. (2017). VChK i ee preemniki: metody terrora i praktiki diskriminatsii k 100-letiyu osnovaniya sovetskoj taynoy politsii. *Vestnik obschestvennogo mneniya*, 3–4 (125), 104–131.

79. Vypravno-trudovyi kodeks: Zakon SRSR vid 23.12.1970 r. № 3325-VII v redaktsii vid 05.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3325-07>.

80. Orlov, V.N. (2018). Idei professora N.A. Struchkova i perspektivy razvitiya ugolovno-ispolnitelnoho prava. *Ugolovno-ispolnitelnoe pravo – Penal Law*, Vol. 13(1–4), 1, 8–13 [in Russian].

81. Sharkov, A.V. (2018). Stanovlenie i razvitie nauki ispravitelno-trudovogo prava sovetskogo gosudarstva (1956–1991 gg.). 290–293 [in Russian].

82. Kryminalno-vykonavche pravo. Slovyk-dovidnyk (2020). S.F. Denysov (Ed.). Chernihiv: Desna Polihraf [in Ukrainian].

83. Radov, H.O. (1997). Doktrynalna model Zakonu “Pro penitentsiarnu systemu Ukrainy”. *Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky – Problems of penitentiary theory and practice*. Kyiv, 11–53 [in Ukrainian].

Denysov S. F., Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminal Law and Criminology, faculty №6, Kharkiv National University of Internal Affairs, Ukraine, Kharkiv.
e-mail: dsf7002@gmail.com ; ORCID 0000-0002-1218-0016

Zaika D. Ye., Postgraduate student of the Department of Criminal Law and Criminology, faculty №6, Kharkiv National University of Internal Affairs, Ukraine, Kharkiv.
e-mail: zaika.workspace@gmail.com

Correction and resocialization of convicted persons on the territory of Ukraine in the XIX–XX centuries: theoretical and practical aspects

The article is devoted to a step-by-step study aimed at reproducing the chain of historical events, peculiarities of the origin and primary legislative consolidation of the processes of correction and resocialization in the system of execution of criminal punishments on the territory of Ukraine. The authors set the goal to analyze not only the gradation of scientific and philosophical thought on the correction and resocialization of convicts in the XIX–XX centuries, but also to investigate the level of practical implementation of doctrinal provisions. The main historical events that influenced the development of correction and resocialization in the demarcation, repressive and reorganization periods of the history of Ukraine were outlined. Particular attention was paid to the analysis of regulations. The aim was to investigate not only the terminological component, but also the actual presence, because the resocialization

of convicts existed long before its legislative consolidation in its modern form. To write the article, the authors used quotes from leading scholars of the period under study, statistics on the number of convicts in Ukraine in different periods of history, materials of public speeches of leading lawyers and a number of primary sources of historical significance.

It was found that in the XIX–XX centuries. correction and resocialization have gone through a difficult path of formation and further transformation. The formation of a modern approach to understanding these concepts was influenced by several complex reforms of the pre-revolutionary and Soviet periods, two world wars, a series of civil revolutions, the influence of about five separate state formations during political instability and destruction, periods of state formation, political usurpation with totalitarian regime. and a network of correctional labor camps, “thaw”, complete Sovietization and a radical paradigm shift, which was associated with the improvement of domestic and foreign experience in the late twentieth century.

Keywords: correction and resocialization; historical aspect; correction and resocialization of convicts; demarcation, repressive and reorganization periods; correction and resocialization of the XIX–XX centuries.

Рекомендоване цитування: Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Виправлення та ресоціалізація засуджених на території України у XIX–XX століттях: теоретичний і практичний аспекти. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 131–154. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.229676>.

Suggested Citation: Denysov, S.F., Zaika, D.Ye. (2021). Vypravlennia ta resotsializatsiia zasudzhenykh na terytorii Ukrainy u XIX–XX stolittiakh: teoretychnyi i praktychnyi aspekty [Correction and resocialization of convicted persons on the territory of Ukraine in the XIX–XX centuries: theoretical and practical aspects]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 153, 131–154*. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.229676> [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 01.05.2021 р.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

Маринів Володимир Іванович,
*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: v.i.maryniv@gmail.com
ORCID 0000-0002-4806-4105*

Лейба Олена Анатоліївна,
*кандидатка юридичних наук,
асистентка кафедри кримінального процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: elena008888@gmail.com
ORCID 0000-0001-9416-9357*

doi: 10.21564/2414–990X.153.230046
УДК 347.963 (477)

ДЕЯКІ ПРОГАЛИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Стаття присвячена дослідженню та виявленню прогалин кримінального процесуального законодавства щодо апеляційного оскарження рішень суду. Акцентується увага на тому, що нор-

мативна регламентація питань апеляційного оскарження судових рішень у кримінальному провадженні містить численні прогалини, які негативно впливають на його практичну реалізацію. З урахуванням тих чи інших аспектів реалізації перегляду судових рішень пропонується класифікація прогалин за їх предметною ознакою. Розроблено пропозиції щодо усунення та подолання виокремлених дефектів нормативного регулювання.

Ключові слова: апеляційне оскарження судових рішень; прогалини у кримінальному процесуальному законодавстві; законодавчі дефекти; процедура оскарження; судові рішення.

Марьнів В. И., кандидат юридических наук, профессор, профессор кафедры уголовного процесса, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.

e-mail: v.i.maryniv@gmail.com ; ORCID 0000-0002-4806-4105

Лейба Е. А., кандидат юридических наук, ассистент кафедры уголовного процесса, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.

e-mail: elena008888@gmail.com ; ORCID 0000-0001-9416-9357

Некоторые пробелы уголовно-процессуального законодательства в обжаловании судебных решений

Статья посвящена исследованию и выявлению пробелов в уголовно-процессуальном законодательстве при обжаловании судебных решений. Обращается внимание на то, что нормативное регулирование обжалования судебных решений в уголовном судопроизводстве содержит многочисленные пробелы, негативно влияющие на его практическое исполнение. С учетом некоторых аспектов осуществления пересмотра судебных решений предлагается классифицировать пробелы по их предметным признакам. Формулируются предложения по устранению выявленных дефектов правового регулирования.

Ключевые слова: обжалование судебных решений; пробелы в уголовно-процессуальном законодательстве; законодательные дефекты; процедура обжалования; решение суда.

Актуальність запропонованої теми зумовлена тим, що забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках на касаційне оскарження судового рішення є конституційною засадою судочинства відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 129 Основного Закону України. У кримінальному провадженні вона конкретизується у положеннях ч. 2 ст. 24 КПК України, згідно з якими «гарантується право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня в порядку, передбаченому цим Кодексом, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді». Але у нормативній регламентації питань апеляційного оскарження рішень суду у кримінальному процесі наявні численні прогалини, що негативно позначається на практичній реалізації вказаної засади.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання апеляційного оскарження рішень суду у кримінальному процесі України досліджувалися такими вітчизняними науковцями, як Н. Р. Бобечко (N. R. Bobechko) [1], О. С. Кашка (O. S. Kashka) [2], О. Ю. Костюченко (O. Yu. Kostyuchenko) [3], О. В. Сапін (O. V. Sapin) [4] та ін. Однак прогалини у правовому регулюванні цих питань і засоби їх подолання досі не були самостійним предметом наукового аналізу.

Метою статті є виявлення прогалин кримінального процесуального законодавства при апеляційному оскарженні судових рішень і формулювання пропозицій щодо їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У теорії права прогалини у праві визначаються як відсутність правової норми, яка за змістом конкретних фактичних відносин, які знаходяться у сфері правової регламентації, є необхідною для їх регулювання [5, с. 489]. У кримінальній процесуальній науці прогалинами вважають відсутність (повну або часткову) норм кримінального процесуального права, що регламентують кримінальні процесуальні правовідносини, або недостатню визначеність існуючих норм, що перешкоджає однозначному тлумаченню й однаковою застосуванню цих норм у кримінальному провадженні [6, с. 10]. Тож прогалини у кримінальному процесуальному праві є поняттям досить широким, яке включає у себе відсутність, недостатність або невизначеність кримінальних процесуальних норм, що може негативно позначитися на ході кримінального провадження.

Детальний аналіз прогалин, які наявні у КПК України, дає підстави для їх поділу на такі групи: 1) ті, що негативно позначаються на процесуальному статусі учасників кримінального провадження, обмежують їх права та законні інтереси; 2) ті, що стосуються невизначеності підстав та порядку здійснення судом, слідчим суддею, прокурором, слідчим (дізнавачем), керівником органу досудового розслідування (органу дізнання) та оперативними підрозділами своїх повноважень. У свою чергу прогалини другої групи залежно від особливостей їх усунення поділяються на ті, подолання яких: 1) не пов'язане з обмеженням прав і законних інтересів інших учасників кримінального провадження; 2) може вести до обмеження прав учасників кримінального провадження; 3) неможливе внаслідок відсутності в національному законодавстві орієнтира (процедури, яку можна застосувати за аналогією) [7, с. 78–79].

Аналіз норм КПК України уможливорює висновок, що у правовій регламентації оскарження рішень суду у кримінальному процесі наявні всі означені групи прогалин. Однак їх доцільно впорядкувати за предметною ознакою, тобто залежно від тих чи інших аспектів реалізації перегляду судових рішень, яких стосується певна прогалина. При цьому можна виокремити прогалини регламентації апеляційного оскарження судових рішень у кримінальному провадженні щодо: 1) об'єкта оскарження; 2) суб'єкта оскарження; 3) предмета оскарження; 4) процедури оскарження.

Зокрема, чимало прогалин правового регулювання має місце у визначенні об'єкта оскарження, тобто кола судових рішень, котрі підлягають апеляційному оскарженню. Такі прогалини виникають унаслідок установлення законодавцем переліку судових рішень, які підлягають оскарженню, що своєю чергою унеможливорює апеляційний перегляд тих судових рішень, що не входять до вказаного переліку, однак повинні забезпечити реалізацію права на оскарження судових рішень зацікавленими особами. Подібні дефекти, на наш погляд, властиві статтям 309 та 392 КПК України.

Передусім це стосується ситуацій обмеження можливості оскарження ухвал слідчого судді. Так, нормативна конструкція ст. 309 КПК України передбачає можливість оскаржувати під час досудового розслідування лише ті ухвали слідчого судді, які передбачені у частинах 1 та 2 цієї статті. Щодо інших ухвал слідчого судді законодавцем встановлено правило, згідно з яким вони оскарженню не підлягають, проте проти них можуть бути подані заперечення під час підготовчого провадження у суді (ч. 3 ст. 309 КПК України). У своїх попередніх працях ми звертали увагу на цю проблему і пропонували відмовитися від передбачених ч. 3 ст. 309 КПК України обмежень, що уможливило б ухвали слідчих суддів оскаржувати «за загальним правилом», тобто за винятком тих випадків, коли відповідними нормами процесуального закону, присвяченими окремим із таких ухвал, встановлюється пряма заборона на їх апеляційне оскарження [8, с. 110]. У Рішенні № 5-р/2020 від 17.03.2020 р. Конституційний Суд України визнав право на апеляційний перегляд справи таким, що поширюється лише на перегляд судом апеляційної інстанції справи, яка була предметом розгляду суду першої інстанції по суті. Тому Суд дійшов висновку, що наявне у КПК України обмеження права на апеляційне оскарження ухвал, постановлених слідчим суддею, не є свавільним, не порушує гарантованого Конституцією України права особи на судовий захист і переслідує легітимну мету [9].

Отже, можна вважати, що Конституційний Суд України підтримав позицію законодавця щодо виключення можливості оскарження під час досудового розслідування інших ухвал слідчого судді, ніж ті, що передбачені у частинах 1 та 2 ст. 309 КПК України. І це, на нашу думку, посилило негативний ефект від прогалин, допущених законодавцем при формулюванні переліку ухвал слідчого судді, що підлягають оскарженню. У цьому контексті варто звернути увагу на ситуації відсутності у ст. 309 КПК України вказівок на можливість апеляційного оскарження деяких ухвал слідчого судді, які передбачені іншими положеннями цього Кодексу: щодо поновлення процесуального строку (відмови у його поновленні), оскарження якого передбачено ч. 2 ст. 117 КПК України; щодо застосування тимчасового арешту (відмови у його застосуванні), можливість оскарження якого встановлена ч. 7 ст. 583 КПК України; щодо застосування екстрадиційного арешту (відмови в його застосуванні), право на оскарження якого визначено ч. 9 ст. 584 КПК України; щодо задоволення скарги на рішення про видачу (екстрадицію) особи (залишення її без задоволення), оскарження якого регламентовано ч. 6 ст. 591 КПК України. Переконані, що з огляду на зміст ч. 3 ст. 309 КПК України положення частин 1 та 2 цієї статті слід доповнити нормами, які уможливають оскарження відповідних ухвал. Разом з тим цю проблему можна розв'язати й таким шляхом, що наведені норми КПК України, якими передбачено можливість оскарження цих рішень, є спеціальними щодо ст. 309 КПК України, тому вони підлягають застосуванню незважаючи на встановлені цією статтею обмеження щодо оскарження.

Також дефектом правового регулювання слід визнати обмеження права на оскарження інших ухвал суду, ніж про застосування примусових заходів медич-

ного або виховного характеру (відмову у їх застосуванні), передбачені ст. 392 КПК України. Так, п. 3 ч. 1 вказаної статті допускає можливість оскарження таких ухвал лише «у випадках, передбачених цим Кодексом». З цього випливає виключний характер їх оскарження, що допускається лише у прямо передбачених законом випадках. У цілому тотожне, однак більш категоричне правило закріплено щодо ухвал, які були постановлені в суді першої інстанції під час судового провадження до моменту ухвалення підсумкового рішення суду. Згідно із ч. 2 ст. 392 КПК України такі ухвали окремому оскарженню не підлягають, крім випадків, визначених КПК України; заперечення проти цих ухвал можуть міститися у апеляційній скарзі на остаточне судове рішення, тобто не мають самостійного значення.

На наявні при цьому прогалини нормативного регулювання звернув увагу Конституційний Суд України, визнавши у Рішенні № 4-р/2019 від 13.06.2019 р. неконституційність норми ч. 2 ст. 392 КПК України, яка унеможливує окреме апеляційне оскарження ухвали суду про продовження строку тримання під вартою, якщо така ухвала була постановлена судом першої інстанції до ухвалення судового рішення у справі по суті [10]. Але вказане Рішення Конституційного Суду України не пододало проблему наявності інших прогалин у КПК України щодо оскарження проміжних рішень суду першої інстанції.

Загалом видається, що у цій частині прогалини правового регулювання можна усунути шляхом забезпечення можливості апеляційного оскарження всіх судових рішень у кримінальному провадженні, крім випадків, коли щодо цього у КПК України встановлена пряма заборона.

Прогалини щодо суб'єкта оскарження зазвичай стосуються визначення учасників кримінального провадження, які реалізують відповідне право. Наприклад, у ч. 2 ст. 24 КПК України встановлена гарантія права особи на перегляд судового рішення незалежно від її процесуального статусу, а також від участі такої особи у судовому розгляді. Проте при визначенні суб'єктів апеляційного оскарження (ст. 393 КПК України) законодавець фактично закріплює вичерпний їх перелік, указуючи, що інші, ніж визначені у цій статті, особи мають право подати апеляційну скаргу «у випадках, передбачених цим Кодексом» (п. 10 ст. 393 КПК України). Водночас у деяких випадках законодавство не передбачає права зацікавлених осіб на оскарження судових рішень або не надає їм достатніх правових можливостей для цього, що обмежує конституційне право особи на апеляційний перегляд судового рішення та її доступ до контрольного судового провадження.

Прикладом є ч. 4 ст. 394 КПК України, згідно із положеннями якої «вирок суду першої інстанції на підставі угоди між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості може бути оскаржений обвинуваченим, його захисником, законним представником та прокурором». Ця норма не передбачає можливості оскарження вироку на підставі угоди іншими учасниками кримінального провадження, наприклад, підозрюваними, обвинуваченими, з якими угода не укладалася, однак чий інтереси вона зачіпає, адже інші підозрювані,

обвинувачені, які виступили стороною угоди, могли давати показання стосовно їхньої участі у вчиненні кримінального правопорушення. Цю прогалину намагався усунути Верховний Суд України у постанові від 3 березня 2016 р. № 5-347 кс 15, визнавши, що відсутність у переліку суб'єктів оскарження, вичерпно наведеному у ст. 394 КПК України, вказівки на «інших осіб» не є перешкодою у доступі останніх до правосуддя та зверненні до суду вищої інстанції згідно із ч. 2 ст. 24 КПК України, за умови, що судові рішення стосується їхніх прав, свобод та інтересів [11].

Крім того, заслуговує на увагу пропозиція Н. Р. Бобечка включити до переліку, визначеного ст. 394 КПК України, надавши право на апеляційне оскарження відповідних рішень суду, осіб, яких стосується застосування до обвинуваченого запобіжного заходу: поручителів при застосуванні особистої поруки; батьків, опікунів і піклувальників у разі віддання неповнолітнього під їхній нагляд; заставодавців [1, с. 106–107]. Вважаємо, що з метою забезпечення права відповідних осіб на апеляційний перегляд судових рішень законодавець повинен або прямо внести їх до переліку суб'єктів апеляційного оскарження, або змінити формулювання п. 10 ст. 393 КПК України, установивши, що право подати апеляційну скаргу мають «інші особи у випадках, коли оскаржуване судові рішення стосується їх прав, свобод чи законних інтересів». Зокрема, схожу пропозицію в умовах дії КПК України від 1960 р. висловлювала О. Ю. Костюченко, яка вважала за доцільне надати право на апеляцію всім тим особам, інтересів яких стосується вирок, постанова, ухвала [3, с. 93].

Прогалини щодо предмета оскарження виникають унаслідок недоліків законодавчого визначення у ст. 393 КПК України питань, відносно яких допускається оскарження судових рішень. Так, Н. Р. Бобечко звертає увагу на те, що виправдана особа обмежена законом в оскарженні деяких частин виправдувального вироку, які мають значення для її прав та законних інтересів, наприклад, щодо процесуальних витрат, речових доказів і документів тощо, і у зв'язку із цим пропонує надати такому обвинуваченому можливість оскаржити виправдувальний вирок у повному обсязі [12, с. 19]. Ця пропозиція, на наш погляд, заслуговує на підтримку, позаяк виправдання особи не повинно обмежувати її у питаннях оскарження інших, ніж мотиви і підстави виправдання, частин вироку.

Щодо визначених законодавцем меж оскарження, передбачених для учасників кримінального провадження ч. 1 ст. 393 КПК України, варто зауважити, що вони не встановлені лише щодо захисників та законних представників осіб, стосовно яких вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру (п. 5 ст. 393 КПК України), і прокурора (п. 6 ст. 393 КПК України). Тож в обох випадках відсутність меж оскарження слід трактувати як прогалину правового регулювання. Так, досліджуючи право на оскарження захисниками та законними представниками осіб, стосовно яких було застосовано примусові заходи медичного характеру, робимо висновок, що вони можуть оскаржувати ухвалу про застосування таких заходів лише у частині інтересів особи, щодо якої вирішувалося відповідне питання.

Стосовно прокурора варто звернути увагу на положення КПК України від 1960 р., які передбачали право прокурора на апеляцію лише у межах обвинувачення, яке підтримувалося прокурором, який брав участь у суді першої інстанції (п. 8 ст. 348 КПК України 1960 р.). Попри те, що ця обмежувальна вимога була усунута законодавцем при врегулюванні питань подання прокурором апеляційної скарги у п. 6 ст. 393 чинного КПК України, фактично вона збережена у ч. 4 ст. 404 останнього, згідно з якою суд апеляційної інстанції не може розглядати обвинувачення, яке не було висунуте у суді першої інстанції. Таким чином, відсутність відповідних положень у п. 6 ст. 393 КПК України створює прогалину правового регулювання та веде до колізії з ч. 4 ст. 404 цього Кодексу. Отож цей дефект законодавства може бути усунутий або шляхом доповнення п. 6 ч. 1 ст. 393 КПК України вказівкою на можливість подання прокурором апеляційної скарги лише у межах обвинувачення, яке підтримував прокурор у суді першої інстанції, або шляхом виключення зі ст. 404 КПК України частини 4.

Інші прогалини регламентації апеляційного оскарження судових рішень у КПК України стосуються процедури оскарження, реалізації прав її учасників та деяких інших питань. Так, наприклад, можливість реалізувати право на апеляційний перегляд для тих осіб, яким воно прямо надане законом, може бути ускладнена через відсутність у них фактичної можливості (брак достатньої правової обізнаності, коштів на адвоката, вільного часу тощо) на подання апеляційної скарги з огляду на досить високі вимоги вітчизняного законодавця до її змісту й оформлення. У зв'язку з цим О. С. Кашка вважає прогалиною те, що у КПК України не встановлено право учасника кримінального провадження приєднатися до апеляційної скарги іншої особи [2, с. 78]. Видається, що усунення цієї прогалини шляхом закріплення у КПК відповідного права заінтересованих осіб сприяло б розширенню їх можливостей доступу до суду апеляційної інстанції.

Крім того, прогалиною правового регулювання можна вважати відсутність обмежень щодо повноваження прокурора відмовитися від апеляційної скарги, змінити або доповнити її під час відповідного провадження (ст. 403 КПК України). На думку О. В. Сапіна, у зв'язку із необхідністю забезпечення права обвинуваченого на захист прокурор не уповноважений відмовитися від апеляційної скарги, поданої в інтересах обвинуваченого, без згоди останнього [4, с. 11]. Ми поділяємо цю позицію і пропонуємо передбачити у КПК України відповідні обмежувальні вимоги до прокурора при реалізації його права на відмову від апеляційної скарги.

Висновки. Підсумовуючи викладене, доводиться констатувати наявність чималого числа прогалин правового регулювання апеляційного оскарження судових рішень у кримінальному провадженні. Засобом їх подолання вбачається удосконалення норм КПК України шляхом підготовки і внесення відповідних змін та доповнень до його змісту. Оскільки цей процес є достатньо складним і тривалим, тимчасово, до того часу, поки буде удосконалено відповідні законодавчі положення, окреслені прогалини повинна усувати судова практика шляхом застосування аналогії права.

Список літератури

1. Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 498 с.
2. Кашка О. С. Повноваження суду апеляційної інстанції в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 285 с.
3. Костюченко О. Ю. Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 231 с.
4. Сапін О. В. Прокурор у кримінальному провадженні з перегляду судових рішень : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 18 с.
5. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства : учебник для вузов и фак. Москва, 2001. 551 с.
6. Овчинникова Н. О. Пробелы в уголовно-процессуальном праве и способы их устранения и преодоления : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 2017. 255 с.
7. Лейба О. А. Дефекты кримінального процесуального законодавства та засоби їх подолання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 244 с.
8. Маринів В. І. Деякі проблеми апеляційного оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019. Вип. 57. Т. 2. С. 108–111.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Татькова Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини п'ятої статті 190, пункту 1 частини першої, частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України № 5-р/2020 від 17.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-20> (дата звернення: 17.03.2021).
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Глуценка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України «конституційності» положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України № 4-р/2019 від 13.06.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19> (дата звернення: 17.03.2021).
11. Постанова Верховного Суду України від 3 березня 2016 року № 5-347к15. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/88BF0676BC2E5CD3C2257F8C003A3E61](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/88BF0676BC2E5CD3C2257F8C003A3E61) (дата звернення: 17.03.2021).
12. Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне оскарження судових рішень у кримінальному судочинстві України : наук.-практ. посібник / за ред. академіка АПрН України, проф. В. Т. Нора. Київ : Алерта, 2010. 144 с.

References

1. Bobechko, N.R. (2016). Apeliatsiine ta kasatsiine provadzhennia u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy. *Doctor's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
2. Kashka, O.S. (2013). Povnovazhennia sudu apeliatsiinoi instantsii v kryminalnomu protsesi Ukrainy. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Kostiuchenko, O.Yu. (2005). Apeliatsiine oskarzhennia sudovykh rishen u kryminalnomu protsesi Ukrainy. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Sapin, O.V. (2012). Prokuror u kryminalnomu provadzhenni z perehliadu sudovykh rishen. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Nersesjanc, V.S. (2001). Obshhaja teoriya prava i gosudarstva. Moscow [in Russian].
6. Ovchinnikova, N.O. (2017). Probely v ugolovno-processual'nom prave i sposoby ih ustraneniya i preodoleniya. *Candidate's thesis*. Saratov [in Russian].
7. Leiba, O.A. (2018). Defekty kryminalnogo protsesualnogo zakonodavstva ta zasoby yikh podolannia. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
8. Maryniv, V.I. (2019). Deiaki problemy apeliatsiinoho oskarzhennia ukhval slidchoho suddi pid chas dosudovoho rozsliduvannia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Seriiia «Pravo»*, issue 57, vol. 2, 108–111 [in Ukrainian].

9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinou skarhoiu Tatkova Viktora Ivanovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen chastyny p'iatoi statti 190, punktu 1 chastyny pershoi, chastyny tretoi statti 309 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy № 5-r/2020 vid 17.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-20> [in Ukrainian].

10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinou skarhoiu Hlushchenka Viktora Mykolaiovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy "konstytutsiinosti" polozhen chastyny druhoi statti 392 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy № 4-r/2019 vid 13.06.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19> [in Ukrainian].

11. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 3 bereznia 2016 roku № 5-347ks15 (2016). URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/88BF0676BC2E5CD3C2257F8C003A3E61](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/88BF0676BC2E5CD3C2257F8C003A3E61).

12. Bobechko, N.R. (2010). Apeliatsiine ta kasatsiine oskarzhennia sudovykh rishen u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy. V. T. Nor (Ed.). Kyiv: Alerta [in Ukrainian].

Maryniv V. I., PhD in Law, Professor, Professor of the Department of Criminal Procedure, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: vi.maryniv@gmail.com ; ORCID 0000-0002-4806-4105

Leiba O. A., PhD in Law, Assistant of the Department of Criminal Procedure, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: elena008888@gmail.com ; ORCID 0000-0001-9416-9357

Some gaps in criminal procedural legislation at the time of court decisions appeal

The article is dedicated to the explanation of such legislative defects as gaps in the criminal procedural legislation during court decisions appeal. Within the framework of the study the attention focuses on the fact that regulatory rulemaking of the court decisions appeal in criminal proceeding contains multiple gaps that affect negatively at its practical implementation. Detailed analysis of the gaps in the criminal procedure legislation has been carried out. By reference to specific aspects of the judicial review implementation, the gaps classification according to their subject is proposed. More specifically the following gaps in the rulemaking of the court decisions appeal in criminal proceedings are identified: 1) concerning the object of appeal; 2) concerning the appellant; 3) concerning the subject of appeal; 4) concerning the appeal procedure, etc. It is pointed out that number of legal regulation gaps regarding the identification of the object of appeal is quite significant. Such gaps arise in response to the determining a list of court decisions by the legislator that are subject to appeal consequently making impossible reviewing those court decisions that are not directly enlisted. Such matter is illustrated by the example of the establishment of restrictions on the ability to appeal the investigating magistrate decisions. Considering the gaps concerning the appellant it is pointed out that in some cases the legislation does not provide the right of relevant parties for court decisions appeal or does not provide them with sufficient legal opportunities which limits a person's constitutional privilege for court decision appeal review and his/her access to judicial proceedings. The analysis of gaps concerning the subject of appeal was also carried out. It is concluded with reason that such gaps arise due to the disadvantageous legislative determining of the issues which are allowed to appeal procedure. In the course of the research attention is drawn to the fact that the criminal procedural legislature furthermore contains other gaps in the rulemaking of court decisions appeal. In particular they concern the appeal procedure itself, implementation of the rights of its participants and some other issues. By way of illustration of the given type of gap it is indicated that the opportunity of implementation of the right to appeal for those persons who are directly granted with it by the law may be complicated due to the shortage of the actual opportunity to appeal against the judgment, in light of the high requirements for its content and format, advanced by the domestic lawmaking body. In the article motions considering eliminating and overcoming the enlisted legislative defects are formulated.

Keywords: appeal of court decisions; gaps in criminal procedural legislation; legislative defects; appeal procedure; court decision.

Рекомендоване цитування: Маринів В. І., Лейба О. А. Деякі прогалини кримінального процесуального законодавства щодо апеляційного оскарження судових рішень. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 155–164. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.230046>.

Suggested Citation: Maryniv, V.I., Leiba, O.A. (2021). Deiaci prohalyny kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva shchodo apeliatsiinoho oskarzhennia sudovykh rishen [Some gaps in criminal procedural legislation at the time of court decisions appeal]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 153, 155–164*. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.230046> [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 27.04.2021 р.

Латиш Катерина Володимирівна,
кандидатка юридичних наук,
асистентка кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: latysh78@gmail.com
ORCID 0000-0002-9110-116X

doi: 10.21564/2414–990X.153.230429

УДК 343.34

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ КІБЕРІНСТРУМЕНТІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ

Досліджується використання інформаційно-комунікаційних технологій, що використовуються як кіберінструменти для вчинення злочинів. Аналізується емпірична база кіберзлочинів з урахуванням останніх тенденцій, зумовлених пандемією, що триває.

Ключові слова: кіберзлочини; інформаційно-комунікаційні технології; криміналістичний аналіз; «ботоферми»; кіберінструменти.

Латиш К. В., кандидат юридических наук, ассистент кафедры криминалистики, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.
e-mail: latysh78@gmail.com ; ORCID 0000-0002-9110-116X

Криміналістический анализ киберинструментов совершения преступлений

Статья посвящена исследованию использования информационно-коммуникационных технологий, которые используются в качестве киберинструментов для совершения преступлений. Анализируется эмпирическая база киберпреступлений с учетом последних тенденций, обусловленных действующей пандемией.

Ключевые слова: киберпреступления; информационно-коммуникационные технологии; криминалістический анализ; «ботофермы»; киберинструменты.

Постановка проблеми. Пандемія коронавірусу триває вже більше року і змусила майже всі сфери життя перейти в онлайн та використовувати дистанційні інструменти комунікації. Так само і злочинці все частіше почали використовувати інформаційно-телекомунікаційні мережі та кіберінструменти для вчинення протиправних діянь, що дозволяє їм краще маскуватися. Так, зокрема відеоплатформа Zoom також стала майданчиком для викрадення персональних даних користувачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти кіберзлочинів розглядали у своїх працях, зокрема, такі науковці, як Г. К. Авдєєва (G. K. Avdieieva),

Ю. А. Бельський (Yu. A. Belskyi), С. А. Буяджи (S. A. Buiadzhy), І. І. Васильковський (I. I. Vasytkovskyi), Б. М. Головкін (B. M. Holovkin), В. А. Журавель (V. A. Zhuravel), О. О. Золотар (O. O. Zolotar), Н. В. Карчевський (N. V. Karchevskyi), Ю. І. Когут (Yu. I. Kohut), М. О. Кравцова (M. O. Kravtsova), Л. В. Лефтеров (L.V. Lefterov), Ю. М. Піцик (Yu. M. Pitsyk), С. М. Правдюк (S. M. Pravdiuk), Д. О. Ричка (D. O. Rychka), Л. Є. Стрельцов (L. E. Streltsov), Є. С. Шевченко (Ye.S. Shevchenko), В. Ю. Шепітько (V.Yu. Shepitko), М. Ю. Яцишин (M.Y.Yatsyshyn) та ін. Однак наукових досліджень щодо криміналістичного аспекту використовуваних кіберзнарядь для вчинення злочинів майже немає. З огляду на це **мета статті** полягає у криміналістичному дослідженні кіберінструментів, які використовують злочинці для вчинення злочинів.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, кіберзлочинність визнана однією з глобальних проблем у контексті міжнародної безпеки. Рівень латентності цих злочинів сягає 90–95%, а статистичні дані не відбивають повною мірою ситуацію з кіберзлочинністю в Україні [1, с. 335].

Мережа Інтернет являє собою просторову структуру, яка включає ієрархію різних учасників: установ реєстрації доменних імен і безлічі посередників, розподілених асиметричним способом (операторів системи і інших). Усі вони забезпечують кінцевим користувачам можливість доступу до мережевих протоколів і вебсерверів (Zagaris, 1993). Віртуальний простір став самостійним місцем існування людського інтелекту і, як будь-яка об'єктивна реальність, породив безліч проблем, у тому числі і правових [2, с. 203].

Для боротьби з організованою злочинністю успішно використовується метод «Big Data», а для протидії кіберзлочинам добре зарекомендувала себе технологія «Block Chain». В умовах активної цифрової трансформації економіки і суспільства з'являються все нові і нові форми об'єктивно небезпечної поведінки, насамперед у кіберпросторі, а також пов'язаних із глобалізацією економіки та відносин між людьми [3, с. 173].

З огляду на низький рівень розкриття кіберзлочинів вбачається необхідність комплексного розроблення нових засобів та прийомів, що враховують сучасні досягнення криміналістики і суміжних наук. Безперечно, це також вимагає відповідного високого професійного рівня знань слідчих у галузі комп'ютерних технологій та постійної їх актуалізації. Але, на жаль, чимало слідчих не володіють належними навиками інтернет-користувача, і тим паче спеціальною освітою у сфері інформаційних технологій. Тому надзвичайно важливою є взаємодія з іншими фахівцями у цій галузі.

Ще однією проблемою під час розслідування кіберзлочинів є несвоєчасне виявлення таких злочинів, тобто з моменту вчинення злочину проходить значний проміжок часу, що значно ускладнює пошук та фіксацію залишених електронних слідів.

Відсутність напрацьованої слідчої та судової практики з цієї категорії злочинів також становить проблему.

Для вчинення кіберзлочинів використовують заражені мобільні пристрої, унікальне шкідливе програмне забезпечення, здійснюють несанкціоновані цільові атаки на певні об'єкти з проникненням у внутрішні мережі з метою отримання доступу до конфіденційної інформації, уведення в комп'ютерну програму команд, що дають змогу здійснювати незаплановані функції («тро-янський кінь»); модифікація комп'ютерної програми («містифікація»); доступ до баз даних і файлів шляхом знаходження слабких місць у системах захисту («маскарад»); використання помилок і недоліків у комп'ютерній програмі [4, с. 941–944].

Як демонструє слідча практика, частіше з заявами про кіберзлочини звертаються саме юридичні особи приватного та публічного права, ніж громадяни. Це зумовлено зокрема тим, що приватні особи побоюються розголошення конфіденційної інформації широкому загалу у зв'язку з кібератакою.

Класифікація кіберзлочинів, викладена у Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність, передбачає чотири компоненти. Так, до першої групи належать протиправні дії, які посягають на цілісність, конфіденційність та доступність комп'ютерних даних і систем (несанкціонований доступ і втручання у бази даних, систему): незаконний доступ (ст. 2), незаконне перехоплення (ст. 3), вплив на комп'ютерні дані (ст. 4) або на системи (ст. 5), протизаконне використання спеціальних технічних пристроїв (ст. 6). Злочини другої групи пов'язані з використанням комп'ютера як засобу маніпуляції з інформацією (наприклад, інтернет-шахрайство та комп'ютерна підробка (ст. 7–8)). Третя група пов'язана зі змістом контенту, який розміщується в інтернет-просторі (наприклад, розміщення дитячої порнографії). Четверта група включає у себе злочини, пов'язані з порушенням авторського права та суміжного права [5].

Складна епідеміологічна ситуація у світі стимулювала злочинців так само змінити «поле діяльності» з офлайн у онлайн. Так, у зв'язку з переходом усіх сфер життя у онлайн простір як засіб комунікації активно використовується відеоплатформа Zoom, що стала об'єктом нападу кіберзлочинців. Версія даного програмного забезпечення для Windows має вразливість у чаті, в якому учасники зустрічей можуть спілкуватися між собою, надсилаючи текстові повідомлення. Натискання на посилання із UNC, що вказує розташування файлу в файлової системі, може дозволити зловмисникам красти дані облікового запису Windows. Наприклад, звичайна URL-адреса, але із UNC (\\ evil.server.com \ images \ cat.jpg) перетворюється у гіперпосилання, на яке можна натиснути аби відкрити вебсторінку у своєму браузері, але в такому разі Windows спробує під'єднатися до віддаленого сайту за допомогою протоколу обміну файлами SMB, щоб відкрити віддалений файл cat.jpg. Здійснюючи це, Windows за замовчуванням надсилає ім'я користувача та хеш пароль NTLM, який можна відновити за допомогою безкоштовних інструментів, таких як Hashcat [6].

Кіберзлочинці умисно одночасно створюють більше тисячі різних IP-адрес задля унеможливлення ідентифікації свого місцезнаходження та використовуваних знарядь.

Новелою є створення та застосування так званих «ботоферм» для вчинення різних видів злочинів: не лише корисливих, але й тих, що посягають на територіальну цілісність та недоторканність України. Співробітники Служби безпеки України встановили, що «ботоферма» створювала і управляла обліковими записами в соціальних мережах, які нібито належали громадянам України, хоча насправді використовували несправжні персональні дані. Потужність «ботоферми» складала понад 5000 спамерських пошукових роботів. Відповідне телекомунікаційне обладнання та спеціалізоване програмне забезпечення організатори придбали через заборонені в Україні російські небанківські платіжні системи. Вони використовували також SIM-карти українських операторів зв'язку і гроху-сервери вітчизняного сегмента Інтернет. Аналіз контенту, який поширювала «ботоферма», виявив публічні заклики до насильницької зміни конституційного ладу і захоплення державної влади. Крім того, боти поширювали неправдиву інформацію про ситуацію в Україні, що виникла через пандемію COVID-19 [7, с. 26].

Криптовалюта використовується для анонімізації усіх розрахунків за вчинення протиправних дій.

Як кіберінструменти пошуку інформації можуть також використовувати різноманітні сервіси, зокрема, такі, як «Whois», за допомогою якого можна встановити адресу та назву провайдера, а з використанням сайту www.ripe.net або утиліти nslookup (з англійської «name server lookup») отримати IP-адресу. Час роботи користувача в мережі можна встановити за спеціальним log-файлом (журналом). Додаткові відомості про вид, порядок і час підключень користувача до мережі Інтернет і збіг цих даних із log-файлом провайдера може слугувати вагомим доказом несанкціонованого доступу в певну комп'ютерну систему [8, с. 58]. Саме використовуючи такі сервіси, зловмисники ідентифікують та організовують кібератаки на електронні ресурси органів державної влади з метою подальшого їхнього використання у протиправних цілях. Особливо поширеними такі випадки стали після того, як були оприлюднені бази даних з доменними іменами та реальними IP-адресами цих органів, доступ до яких здійснювався через DNS-запити.

Доволі поширеними є випадки, коли від імені псевдодержавних установ надсилаються повідомлення зі шкідливим програмним забезпеченням. Але якщо раніше відмінною особливістю було те, що такі листи надсилювалися з традиційних поштових сервісів, які у вільному доступі, то тепер використовуються й псевдоурядові «@gov.ua». У цих повідомленнях містяться файли у звичних форматах з розширенням «.pdf», «.docx», але із вбудованим шкідливим «OLE» об'єктом. Після відкриття документа користувачем запускається шкідливе програмне забезпечення (далі – ШПЗ). Автоматично відбувається додавання запису в реєстр операційної системи для його автозавантаження. Кожен раз ШПЗ запускалось із теки системного диска за посиланням - `:\ProgramData\Microtik\winserv.exe`. Виявлене шкідливе програмне забезпечення переходило у прихований режим очікування з'єднання та повною мірою

надавало доступ до ресурсів комп'ютера жертви. Згідно з результатами аналізу вказане ШПЗ є модифікованою версією легального програмного забезпечення «RMS TektonIT» [9].

RAR-архів постійно використовується кіберзлочинцями для вчинення протиправних дій. Так, на початку 2021 р., начебто від імені Адміністрації Держспецзв'язку України, з поштової скриньки zapros@dsszzi.gov.ua надсилався запаролений архів «Електронний запит.rar», який був трояном для віддаленого доступу (RAT) з IP-адреси 212.44.151.60, яка належить до пулу адрес провайдера «Vimpelcom» Російської Федерації [10]. До посадових осіб приватного сектору економіки також надсилалися листи з вкладенням з розширенням .lzh (архів), який містив в собі два файли, один з яких був підробленим або раніше викраденим документом формату .xlsx (для прикриття), а інший – JS-скрипт, який при активації завантажує шкідливе програмне забезпечення #Smokeloader в директорію %Temp%, яке використовується для завантаження інших шкідливих програмних забезпечень [11].

У 2019 р. кіберзлочинці як знаряддя знову ж таки використовували традиційну програму WinRAR exploit (#CVE-2018-20250). Так, здійснювалася розсилка архіву zakon.rar в якому містився PDF документ із законом про державне партнерство, після його розпакування вірус завантажував powershell скрипти з їх подальшим виконанням. Таким чином файл розпаковувався з архіву в потрібну зловмиснику папку, а не призначену користувачем. Тобто розміщувався шкідливий код у папку автозавантаження Windows, який автоматично виконувався при кожному завантаженні системи [12].

У 2020 р. найбільш поширеним ШПЗ став Agent Tesla, який виконує функції кейлогера (keylogger), викрадача інформації (stealer) та є вдосконаленим трояном віддаленого доступу (RAT), що написане мовами, які використовуються в Microsoft.Net (C #, Visual Basic .NET, C++/CLI, тощо). Наразі ШПЗ здатне відслідковувати та збирати дані вводу з клавіатури, робити скріншоти та отримувати облікові дані, що використовуються в різних програмах системи (наприклад, Google Chrome, Mozilla Firefox, Microsoft Outlook, IceDragon, FILEZILLA тощо). З'явився Agent Tesla в 2014 р. і виконував функції кейлогера та викрадача паролів. Дане ШПЗ є комерційним, ліцензію на його використання можна придбати на сайті розробників, однак Agent Tesla має використовуватись лише у межах, визначених законом [13].

Зустрічаються випадки, коли як знаряддя злочину використовують звичайні роутери з під'єднаною антеною, яку розміщують на горищі, внаслідок чого радіоелектронний засіб виводиться на рівень з широкосмуговим доступом, для якого необхідно отримати дозвіл. Далі здійснюється блокування сигналу (інформації) з антени РЕЗ ПАТ «Укртелеком», який надходить споживачам телекомунікаційних послуг, незаконно діючою радіоелектронною базовою станцією, розташованою на даху за допомогою радіоелектронного засобу з широкосмуговим радіодоступом, ідентифікованого під назвою D-Link, що частково блокувала сигнал (інформації) [14].

Розкриття кіберзлочинів залишається доволі складним завданням для більшості співробітників органів досудового розслідування, що обумовлено специфікою цього виду злочину. Наявні складнощі з узагальненням матеріалів слідчої та судової практики щодо кіберзлочинів, бракує методичних рекомендацій як з організації розслідування кіберзлочинів, так і з тактики проведення слідчих (розшукових) дій; недостатньою є кваліфікація слідчих для роботи зі специфічними джерелами доказової інформації, оцифрованою у вигляді електронних повідомлень, сторінок, сайтів.

Висновки. Невпинний розвиток інформаційних технологій призвів не лише до позитивних змін у суспільстві, але й появи нових форм злочинності. Така ситуація зумовлена диджиталізацією усіх сфер життя, високою технічною оснащеністю злочинців та застарілістю методів роботи слідства. Типові сліди кіберзлочинів мають електронно-цифрове відображення та складаються з певних змістовно наповнених інформаційних блоків.

Список літератури

1. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодед та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.
2. Таволжанський О. В. Сучасні реалії кіберпростору України. *Забезпечення правопорядку в умовах коронакризи* : матеріали панельної дискусії IV Харків. міжнар. юрид. форуму, м. Харків, 23–24 верес. 2020 р. Харків, 2020. С. 203–208.
3. Головкін Б. М. Теперішнє і майбутнє кримінології. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 168–184. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.149.200724>.
4. Черніков Б. Ю. Кримінологічна характеристика кіберзлочинності. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63). С. 941–944.
5. Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 30.04.2021).
6. Вразливість в Zoom для Windows. URL: <https://cert.gov.ua/article/27> (дата звернення: 30.04.2021).
7. Кібербезпека в інформаційному суспільстві : Інформаційно-аналітичний дайджест / відп. ред. О. Довгань; упоряд. О. Довгань, Л. Литвинова, С. Дорогих; Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. № 4 (квітень). Київ, 2020. 113 с.
8. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції : монографія / кол. авт. В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдєєва та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2017. 260 с.
9. Кіберполіція фіксує випадки розповсюдження вірусу замаскованого під повідомлення від держустанов. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/kiberzlochini/kiberpolicziya-fiksuje-vipadki-rozprovsyudzhennya-virusu-zamaskovanogo-pid-povidomlennya-vid-derzhustanov/> (дата звернення: 30.04.2021).
10. Масштабна фішингова атака на державні установи України 19.01.2021. URL: <https://cert.gov.ua/article/10011> (дата звернення: 30.04.2021).
11. Нові хвилі масових розсилок листів з #Smokeloader. URL: <https://cert.gov.ua/article/2707> (дата звернення: 30.04.2021).
12. Зараз в Україні активно розповсюджується шкідливе програмне забезпечення, яке використовує WinRAR exploit (#CVE-2018-20250). URL: <https://cert.gov.ua/article/2695> (дата звернення: 30.04.2021).

13. Agent Tesla (шкідливе програмне забезпечення). URL: <https://cert.gov.ua/article/3028> (дата звернення: 30.04.2021).

14. Вирок Іванівського районного суду Херсонської області від 7 жовтня 2020 р. по справі №659/829/15-к. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/92093560> (дата звернення: 30.04.2021).

References

1. Holina, V.V., Holovkin, B.M., Valuiska, M.Yu., Lysodied, O.V. et al. (2014). Kryminolohiia: Zahalna ta Osoblyva chastyny. V. V. Holina, B. M. Holovkin (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

2. Tavolzhanskiy, O.V. (2020). Suchasni realii kiberprostoru Ukrainy. Zabezpechennia pravoporiadku v umovakh koronakryzy: materialy panelnoi diskusii IV Kharkiv. mizhnar. yuryd. forumu, m. Kharkiv, 23–24 veres. 2020 r. Kharkiv, 203–208 [in Ukrainian].

3. Holovkin, B.M. (2020). Teperishnie i maibutnie kryminolohii [Current and future criminology]. *Problemy zakonosti – Problems of Legality, issue 149, 168–184*. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.149.200724> [in Ukrainian].

4. Chernikov, B.Iu. (2018). Kryminolohichna kharakterystyka kiberzlochynnosti. *Molodyi vchenyi, 11 (63), 941–944* [in Ukrainian].

5. Konventsii Rady Yevropy pro kiberzlochynnist. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text [in Ukrainian].

6. Vrazlyvist v Zoom dlia Windows. URL: <https://cert.gov.ua/article/27> [in Ukrainian].

7. Kiberbezpeka v informatsiinomu suspilstvi: Informatsiino-analitychni daidzhest (2020). O. Dovhan, L. Lytvynova, S. Dorohykh (Eds.). Naukovo-doslidnyi instytut informatyky i prava NAPrN Ukrainy; Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V.I.Vernadskoho. № 4 (kviten). Kyiv [in Ukrainian].

8. Shepitko, V.Yu., Zhuravel, V.A., Avdieieva, H.K. et al. (2017). Innovatsiini zasady tekhniko-kryminalistychnoho zabezpechennia diialnosti orhaniv kryminalnoi yustytysii. V. Yu. Shepitko, V. A. Zhuravel (Eds.). Kharkiv: Vyd. ahentsiia «Apostil» [in Ukrainian].

9. Kiberpolitsiia fiksuaie vypadky rozpovsiudzhennia virusu zamaskovanoho pid povidomlennia vid derzhustanov. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/kiberzlochyni/kiberpolicziya-fiksue-vipadki-rozpovsyudzhennya-virusu-zamaskovanogo-pid-povidomlennya-vid-derzhustanov/> [in Ukrainian].

10. Masshtabna fishynhova ataka na derzhavni ustanovy Ukrainy 19.01.2021. URL: <https://cert.gov.ua/article/10011> [in Ukrainian].

11. Novi khvyli masovykh rozsylok lystiv z #Smokeloder. URL: <https://cert.gov.ua/article/2707> [in Ukrainian].

12. Zaraz v Ukraini aktyvno rozpovsiudzhuietsia shkidlyve prohramne zabezpechennia, yake vykorystovuie WinRAR exploit (#CVE-2018-20250). URL: <https://cert.gov.ua/article/2695> [in Ukrainian].

13. Agent Tesla (shkidlyve prohramne zabezpechennia). URL: <https://cert.gov.ua/article/3028> [in Ukrainian].

14. Vyrok Ivanivskoho raionnoho sudu Khersonskoi oblasti vid 7 zhovtnia 2020 r. po spravi № 659/829/15-k. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/92093560> [in Ukrainian].

Latysh K. V., PhD in Law, Assistant of Criminalistics Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: latysh78@gmail.com ; ORCID 0000-0002-9110-116X

Criminalistics analysis of cyber tools for committing crimes

The article is devoted to the problems of the information and communication technologies which are used as cyber tools for committing crimes. Due to the coronavirus and the widespread lockdown, crimes have also moved to online space. The empirical base of cybercrime is analyzed taking into consideration the latest trends caused by the ongoing pandemic. Mostly this category of crimes is latent and quite difficult to investigate. Especially due to the lack of knowledge in the field of informatics, which is constantly being transformed (changed), by investigators and other participants of the pre-trial investigation. Modern

scientific and technical tools are needed to detect, collect and fixed electronic traces of cybercrimes. It should be enhance the technical capabilities of forensic laboratories that specialize in the investigation of cybercrimes related to the use of information technology. But there is a problem because of lack of financial support and needness quite expensive equipment for conducting new computer expertise. This requires significant additional funding, which is not fully provided to the police station by the government. Cybercrime is a transnational crime that has no borders. Criminals from different countries can unite and detect such complicity in a timely manner is quite difficult. So it is necessary international cooperation with FBI, Interpol and other organizations, law-enforcement bodies. During the investigation it should be reconstruct the stages of the hacker's growth and return to his the very beginning, when he was not a such professional, but only gaining experience. The complication of identifying criminals is also that they use traditional tools such as Wi-Fi routers and non-traditional ones such as "boto-farms" which are used as cybertools for committing the crime.

Keywords: cybercrime; information and communication technologies; forensic analysis; «bot-farms»; cybertools.

Рекомендоване цитування: Латиш К. В. Криміналістичний аналіз кіберінструментів вчинення злочинів. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 165–172. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.230429>.

Suggested Citation: Latysh, K.V. (2021). Kryminalistychnyi analiz kiberinstrumentiv vchynennia zlochyniv [Criminalistics analysis of cyber tools for committing crimes]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 153, 165–172*. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.230429> [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 01.05.2021 р.

Тищенко Ольга Ігорівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: tysholga79@gmail.com
ORCID 0000-0003-1551-1367

doi: 10.21564/2414–990X.153.228513
УДК 343.148:616.89–008

СТРОК ПРОВЕДЕННЯ СТАЦІОНАРНОЇ СУДОВО–ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЙОГО ПРОДОВЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті розглядаються проблемні питання щодо обчислення строку поміщення особи до медичного закладу з метою проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи (далі – СПЕ) у кримінальному провадженні.

На підставі матеріалів судової практики: 1) продемонстровано широку варіативність підходів суддів у визначенні в ухвалах строку проведення СПЕ (оскільки законодавець у ч. 2 ст. 509 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) вказує лише верхню межу строку проведення СПЕ – до двох місяців); 2) виокремлено та проаналізовано ухвали суддів щодо продовження строку проведення СПЕ. Доведено необхідність законодавчої регламентації продовження строку проведення СПЕ на рівні кримінального процесуального законодавства України.

У порівняльному аспекті проілюстровано нормативну регламентацію строку СПЕ та процесуальний механізм його пролонгації у кримінальному процесуальному законодавстві держав ближнього зарубіжжя – Казахстану, Молдови, Узбекистану, Естонії та ін. При цьому придатним для перейняття визнано позитивний досвід зарубіжних держав в аспектах: а) визначення строку проведення СПЕ у днях; б) продовження строку проведення СПЕ за вмотивованим клопотанням експерта (комісії експертів); в) продовження строку проведення СПЕ на строк до 30 днів. При цьому загальний строк перебування особи при провадженні однієї СПЕ не може перевищувати 90 днів. Утім, у разі необхідності проведення додаткової або повторної СПЕ її строк має обчислюватися заново.

Ключові слова: стаціонарна судово-психіатрична експертиза; строк; продовження строку.

Тищенко О. І., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедри уголовного процесу, Національний юридический університет імені Ярослава Мудрого, Україна, г. Харків.
e-mail: tysholga79@gmail.com ; ORCID 0000-0003-1551-1367

Срок проведения стационарной судебно-психиатрической экспертизы и его продление в уголовном производстве

В статье рассматриваются проблемные вопросы исчисления срока помещения лица в медицинское учреждение с целью проведения стационарной судебно-психиатрической экспертизы (далее – СПЭ) в уголовном производстве.

На основании материалов судебной практики: 1) продемонстрирована широкая вариативность подходов судей в определении срока проведения СПЭ (поскольку законодатель в ч. 2 ст. 509 Уголовного процессуального кодекса Украины указывает лишь верхнюю границу проведения СПЭ – до двух месяцев); 2) выделены и проанализированы определения судей в отношении продления срока проведения СПЭ. Доказана необходимость законодательной регламентации продления срока проведения СПЭ на уровне уголовного процессуального законодательства Украины.

В сравнительном аспекте проиллюстрирована нормативная регламентация срока СПЭ и процессуальный механизм его пролонгации в уголовном процессуальном законодательстве стран ближнего зарубежья – Казахстана, Молдовы, Узбекистана, Эстонии и др. При этом пригодным для перенятия признан позитивный опыт зарубежных государств в аспектах: а) определения срока проведения СПЭ в днях; б) продления срока проведения СПЭ по мотивированному ходатайству эксперта (комиссии экспертов); в) продления срока проведения СПЭ на срок до 30 дней. При этом общий срок пребывания лица при производстве одной СПЭ не может превышать 90 дней. Вместе с тем в случае необходимости проведения дополнительной или повторной СПЭ её срок должен исчисляться заново.

Ключевые слова: стационарная судебно-психиатрическая экспертиза; срок; продление срока.

Вступ. Поміщення особи до медичного закладу для проведення судово-психіатричної експертизи пов'язане з обмеженням її права на свободу, передбаченого ст. 5 § 1 (е) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. За своєю правовою природою цей захід є примусовим, адже по суті особа вимушена залишатися територіально у межах відповідного медичного закладу протягом доволі тривалого часу. Тому особливого значення набуває питання щодо визначення строку проведення СПЕ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам призначення та проведення судово-психіатричних експертиз у кримінальному провадженні приділяли увагу у наукових працях багатьох дослідників, таких як: В. Г. Гончаренко (V. G. Goncharenko), В. Р. Ілейко (V. R. Ileyko), В. Л. Кириченко (V. L. Kyrychenko), Н. М. Сенченко (N. M. Senchenko), О. М. Цільмак (O. M. Tsilmak), С. Л. Шаренко (S. L. Sharenko) та інші. Втім, незважаючи на вагомі доктринальні розробки, дослідження питання врегулювання строку проведення СПЕ та порядку його продовження зберігає свою актуальність, що підтверджує брак єдності сучасної правозастосовної практики поміщення особи до медичного закладу з метою проведення СПЕ.

Метою статті є формулювання на підставі аналізу судової практики науково обґрунтованих пропозицій щодо напрямів нормативного корегування строку проведення СПЕ та законодавчої регламентації порядку його продовження.

Виклад основного матеріалу. Кримінальним процесуальним законодавством передбачено, що у разі необхідності здійснення тривалого спостереження та дослідження особи може бути проведена стаціонарна психіатрична експер-

тиза, для чого така особа направляється до відповідного медичного закладу на строк *не більше двох місяців* (ч. 2 ст. 509 КПК). Крім того, відповідно до Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я від 8 травня 2018 р. № 865, строк проведення стаціонарної СПЕ становить до двох місяців, якщо коротший строк не встановлено ухвалою слідчого судді або суду (п. 22) [1]. Отже, така нормативна регламентація передбачає часовий ліміт щодо тривалості проведення СПЕ та надає дискреційні повноваження суддям визначати строк її проведення у межах двох місяців. У свою чергу правозастосовна практика демонструє широку варіативність підходів суддів у визначенні строку проведення СПЕ, а саме:

1) *на строк два місяці* [2]. Буквальне тлумачення наведеного формулювання дозволяє дійти висновку, що особа має бути поміщена до медичного закладу на строк, не менший двох місяців. Однак зауважимо, що визначення суддями строку СПЕ шляхом вживання у словосполученні прийменника «*на*» є процесуально некоректним. Адже незрозуміло, чи слід утримувати особу у межах медичного закладу, якщо СПЕ буде завершено у більш стислий строк? Очевидно, що ні, адже визначена в ухвалі мета досягнута – проведення СПЕ завершено;

2) *на строк не більше двох місяців* [3]. Незважаючи на те, що саме в такий спосіб законодавець у ч. 2 ст. 509 КПК визначає строк направлення особи до медичного закладу для проведення СПЕ, на практиці тлумачення вказаного нормативного припису є неоднаковим. Так, наприклад, Київський апеляційний суд в ухвалі зазначив, що у ч. 2 ст. 509 КПК встановлено *лише верхню межу строку*, на який особу може бути направлено для проведення СПЕ. При цьому колегія суддів вважає, що строк, на який особу направлено для проведення СПЕ, *має бути чітко визначений в ухвалі* слідчого судді, однак слідчим суддею не дотримано зазначених норм процесуального закону та в оскаржуваній ухвалі не визначено строк, на який особу направлено для проведення стаціонарної психіатричної експертизи [4]. Діаметрально протилежну позицію зайняв Волинський апеляційний суд, який переглядав ухвалу слідчого судді у резонансному кримінальному провадженні щодо «Львівського терориста», який 21 липня 2020 р. у центрі Луцька захопив рейсовий автобус із 13 людьми¹ [5]. Так, ухвалою слідчого судді підозрюваний був поміщений до психіатричного закладу КЗ «Львівська обласна клінічна психіатрична лікарня», в умовах, що виключають його небезпечну поведінку, для проведення стаціонарної комплексної судової психолого-психіатричної експертизи, *на строк не більше 2 (двох) місяців* [6]. Дане рішення було оскаржене захисником в апеляційному порядку. Так, зі змісту ухвали Волинського апеляційного суду слідує, «щодо тверджень

¹ Для звільнення заручників чоловік висував дві вимоги. Згідно з першою Президент України В. Зеленський мав у відеозверненні сказати «Фільм “Земляни” 2005 року – дивитися всім». Другою вимогою він домагався від усіх топ-чиновників відеозвернень з визнаннями себе «терористами в законі». Першу вимогу Президент виконав, після чоловік здався поліцейським. Його затримали, а решту заручників, які перебували в автобусі упродовж 12 годин, звільнили (Zaxid.net. 2020, 23 листоп. URL: https://zaxid.net/lutskogo_terorista_vidpravili_na_obstezhennya_do_lvivskoyi_psihlikarni_n1511008).

сторони захисту про те, що в ухвалі чітко не вказаний строк, на який підозрюваний направляється до психіатричного закладу для проведення експертизи, а вказана лише верхня межа не більше 2 (двох) місяців, то апеляційний суд вважає їх такими, що не заслуговують на увагу, так як вони не відповідають положенням кримінального процесуального законодавства» [7]. Безумовно, позиція апеляційного суду базується на вимогах чинного КПК, однак, на наш погляд, сучасна регламентація строку проведення СПЕ вимагає законодавчої корекції, що буде розглянуто нижче;

3) *на строк до 60 діб* [8]. На наш погляд, за своєю природою проведення СПЕ дорівнює триманню під вартою, оскільки по суті йдеться про ізоляцію особи у межах медичного закладу протягом тривалого строку. Тому нормативно коректним у частині забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність є визначення строку проведення СПЕ у днях (за аналогією із законодавчою регламентацією передбаченого ч. 1 ст. 197 КПК строку тримання під вартою);

4) *на строк, необхідний для проведення СПЕ, але не триваліше чітко визначеної дати*. Так, наприклад, слідчий суддя визначив проведення СПЕ «на строк, необхідний для проведення цієї експертизи, але не довше ніж по 17 квітня 2021 року включно» [9]. Наведений підхід демонструє позицію судді щодо визначення мінімального строку проведення СПЕ, обумовленого фактичною необхідністю проведення СПЕ, у разі завершення якої немає сенсу утримувати особу у межах медичного закладу до визначеної в ухвалі граничної дати. При цьому на практиці лімітуючими параметрами визначення суддею граничної дати проведення СПЕ є: а) законодавча регламентація строку проведення СПЕ [10]; б) межі строку досудового розслідування [9]; в) строк дії запобіжного заходу тримання під вартою [11]. Так, наприклад, судді конкретизують строк перебування особи на СПЕ, застосовуючи в ухвалах шаблонне формулювання, наприклад: «термін проведення стаціонарної експертизи встановити 30 діб... але не довше строку дії запобіжного заходу [12; 13]. При цьому процесуальний взаємозв'язок між строками СПЕ та строками тримання під вартою пояснюється тим, що згідно з п. 22 Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я від 8 травня 2018 р. № 865, стаціонарна СПЕ проводиться в експертній установі з *окремим утриманням осіб, яких тримають і яких не тримають під вартою* [1]. Тому синхронізація цих строків має безпосереднє значення з точки зору місця та режиму перебування особи в експертній установі;

5) *на визначений строк з моменту поміщення особи до медичного закладу для проведення СПЕ*. Наприклад, «терміном до 60 діб з моменту поміщення для проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи» [14]; «строком на 30 днів з моменту поміщення до закладу, але не більше 2-х місяців» [15] тощо. Слід зауважити, що у даному разі судді керуються правилами ч. 5 ст. 115 КПК, яка передбачає, зокрема, що строк проведення СПЕ обчислюється з *моменту поміщення до відповідного медичного закладу*.

Але на практиці доволі часто виникають ситуації, коли в ухвалах судді визначають граничну дату проведення СПЕ, а фактично особа доставляється до медичного закладу наприкінці встановленого граничного строку проведення СПЕ. Така негативна процесуальна ситуація штучно обмежує процедуру проведення СПЕ жорсткими дедлайнами, адже експерту надається ухвала слідчого судді, суду із визначеним граничним строком проведення СПЕ. Звісно, що експерт вимушено опиняється у мінімальному часовому діапазоні, який не дозволяє йому виконати свої професійні обов'язки на належному рівні, що може негативно вплинути на достовірність його висновку загалом.

Слід зауважити, що у межах своєї компетенції судді намагаються запобігти несвоєчасному доставленню особи до медичного закладу шляхом чіткої регламентації в ухвалах, що вона «підлягає негайному виконанню» [9; 16]. Втім, як свідчить практика, наведені «настанови» суддів далеко не завжди спонукають до негайної реакції відповідних суб'єктів, тому несвоєчасне доставлення особи перетворилося на реальну проблему, на яку суддям також доводиться реагувати. Так, наприклад, за змістом ухвали суду від 13 травня 2020 р. «у судовому засіданні прокурор просив встановити для ДУ «Сумський слідчий ізолятор» строк для направлення обвинуваченого Особа_2 для тривалого спостереження та дослідження з метою проведення стаціонарної судової психіатричної експертизи до КУ «Дніпропетровська багатопрофільна клінічна лікарня з надання психіатричної допомоги», мотивуючи тим, що ухвалу суду від 20 березня 2020 р. досі виконано не було» [17]. Тобто протягом майже двохмісячного строку особа не була доставлена до медичного закладу для проведення СПЕ.

У контексті розглядуваної проблематики наукового осмислення потребує дискусійне питання щодо порядку пролонгації строку проведення СПЕ. Його актуальність є очевидною, адже вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство встановлює часовий ліміт щодо тривалості проведення СПЕ (*не більше двох місяців*), але не передбачає можливості збільшення такої тривалості в разі необхідності¹ [18]. Але незважаючи на відсутність законодавчої регламентації порядку продовження строку проведення стаціонарної СПЕ, на практиці він застосовується. Так, наприклад, ухвалою слідчого судді від 18.09.2020 р. підозрюваний був направлений для тривалого спостереження та дослідження до «Дніпропетровської клінічної психіатричної лікарні Дніпропетровської обласної ради» з метою проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи *на строк не більше ніж до 28 жовтня 2020 року включно* [19]. Тобто визначений слідчим суддею строк проведення СПЕ фактично складав 40 днів. Разом із тим пізніше слідчий звернувся до слідчого судді з клопотанням, в якому просив продовжити цей строк, оскільки *проведення експертизи до вказаного терміну є неможливим* [20]. Враховуючи таку аргументацію, слідчий суддя задовольнив

¹ Це питання вже порушувалося автором (див. більш детально: Tyshchenko O. I., Titko I. A. Placement of a person in a medical institution in order to conduct a psychiatric examination: international standards and national realities. *Wiadomości Lekarskie*. 2020. Vol. 73, Iss. 9, pt. 2. P. 2020–2025).

клопотання та продовжив проведення СПЕ «на строк не більше ніж до 6 грудня 2020 року» [20]. Отже, сукупний строк проведення СПЕ щодо підозрюваного у цьому кримінальному провадженні склав 79 днів. При цьому в ухвалі слідчого судді про продовження строку проведення СПЕ не вказано, які причини обумовили неможливість проведення СПЕ у попередньо встановлений строк (до 28.10.2020 р.). Звісно, підозрюваний міг бути несвоєчасно доставлений до медичного закладу, що й унеможливило проведення СПЕ у часових межах, установлених слідчим суддею. Тобто сукупний строк (79 днів) проведення СПЕ у цьому кримінальному провадженні може не дорівнювати строку фактичної ізоляції підозрюваного у межах медичного закладу. Цілком ймовірно, що фактичний строк перебування підозрюваного у медичному закладі складав не більше двох місяців, що відповідає чинній редакції ч. 2 ст. 509 КПК. Однак у будь-якому разі, вийти з такої процесуальної ситуації дозволив лише застосований слідчим суддею механізм продовження строку СПЕ, регламентація якого відсутня у кримінальному процесуальному законодавстві України.

Другим ілюстративним прикладом є *неодноразове продовження строку* проведення СПЕ у резонансному кримінальному провадженні, в якому жінка підозрювалася у нанесенні своїй малолітній дочці 48 ножових поранень, від яких остання померла. Переконавшись, що дитина не подає ознак життя, підозрювана відокремила голову потерпілої від тіла та, поклавши її до полімерного пакету, пішла до м. Харкова, де була вранці 30.04.2020 р. затримана на вул. Полтавський шлях. «В одній руці вона тримала ніж, в іншій – пакет, в якому була відрізана голова», – повідомляє поліція Харкова. Жінка перебувала в неадекватному стані. За даними NewsRoom, вона кидалася на поліцейських з ножем. Затримати ж її намагалися близько 10 правоохоронців [21]. Хронологію призначення та проведення СПЕ підозрюваної у цьому кримінальному провадженні можна простежити у трьох ухвалах слідчих суддів, а саме:

1) ухвалою слідчого судді від 29.05.2020 р. призначена СПЕ в межах строку досудового розслідування до 28.06.2020 р. [22];

2) ухвалою слідчого судді від 22.06.2020 р. строк проведення СПЕ продовжено до 30.07.2020 р. При цьому слідчий суддя взяв до уваги аргументи слідчого, який пояснив, що у зв'язку з карантинном, припиненням курсування конвою та вирішенням питання етапування в індивідуальному порядку, підозрювана доставлена до експертної установи лише 10.06.2020 р. Отже, слідчий суддя врахував, що підозрювана *фактично перебуває* на стаціонарній судово-психіатричній експертизі 12 днів та вказане експертне дослідження не завершено [23];

3) ухвалою слідчого судді від 28.07.2020 р. строк проведення СПЕ продовжено до 28.08.2020 р. включно. Зі змісту ухвали слідує, що з листа КП «Дніпропетровська багатопрофільна клінічна лікарня з надання психіатричної допомоги» № 204 від 20.07.2020 р. вбачається, що стаціонарна судово-психіатрична експертиза відносно підозрюваної у строк до 23.07.2020 р. *завершена не буде*. Оскільки визначення психічного стану підозрюваної за обставин вчи-

нення інкримінованого їй злочину має суттєве значення для кримінального провадження, *слідчий суддя вважає за можливе строк проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи* підозрюваної продовжити у межах строку досудового розслідування на 1 місяць, тобто до 28.08.2020 р. [24]. Отже, сукупний строк фактичного перебування підозрюваної у межах медичного закладу з метою проведення СПЕ склав *80 днів* (період з 10.06.2020 р. – 28.08.2020 р.). Повертаючись до нормативної конструкції ч. 2 ст. 509 КПК, згідно з якою особа направляє до відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців, звісно, слідчий суддя вийшов за межі своєї компетенції. Наведений приклад доволі яскраво демонструє масштабність та реальність існуючої проблеми – адже вичерпаність двохмісячного строку, поєднана із відсутністю процесуального механізму його продовження, призводила б до замкнутого кола юридичної безвиході. А саме, процесуально неспроможним виявилось б правомірне вирішення питання *щодо призначення міри покарання* стосовно особи, психічний стан якої є невстановленим. Зауважимо, що за результатами проведеного нами спільно з І. А. Тіткою (І. А. Titko) анкетування 18 лікарів-психіатрів, які практикують у сфері проведення судово-психіатричних експертиз (були опитані лікарі-психіатри, які працюють у державних психіатричних клініках міст Одеси, Полтави, Харкова), на запитання «Чи були у Вашій практиці ситуації, в яких визначити психічний стан особи шляхом проведення стаціонарної СПЕ виявилось неможливим?», лише один із 18 опитаних лікарів-психіатрів відповів ствердно. Це свідчить про вкрай рідкісні випадки таких ситуацій, але водночас вказує на їх існування, що, власне, і підтверджено наведеним вище прикладом [18].

Отже, необхідність законодавчої регламентації продовження строку проведення СПЕ на рівні кримінального процесуального законодавства України є очевидною. При цьому у порівняльному аспекті зауважимо, що процесуальні механізми продовження такого строку передбачено кримінальним процесуальним законодавством держав ближнього зарубіжжя – Казахстану (ст. 279 КПК); Молдови (ст. 152 КПК); Узбекистану (ст. 265 КПК); Естонії (ст. 102 КПК) та ін. Аналіз кримінальних процесуальних законів наведених держав дозволяє стверджувати, що їх законодавчі підходи відрізняються в частині регламентації строків проведення СПЕ та їх пролонгації.

Так, відповідно до ч. 5 ст. 279 КПК Республіки Казахстан загальний строк перебування особи у медичному закладі при проведенні СПЕ – *30 діб*. У разі неможливості завершення експертизи вказаний строк може бути *продовжений судом на 30 діб* за вмотивованим клопотанням експерта (комісії експертів). Продовження строку перебування у медичному закладі для осіб, які були примусово поміщені для проведення судової експертизи, здійснюється у порядку, встановленому законом. Клопотання має бути надано до суду не пізніше, ніж за три доби до закінчення строку проведення експертизи і вирішено протягом трьох діб із дня отримання. У разі відмови суду у продовженні строку особа має бути виписана із медичного закладу [25].

За правилами ст. 152 КПК Республіки Молдова поміщення підозрюваного до медичного закладу для проведення судової експертизи в умовах стаціонару передбачається на строк до 10 днів, із можливістю продовження строку у разі необхідності після пред'явлення обвинувачення. Поміщення обвинуваченого до медичного закладу передбачається *до 30 днів, при цьому цей строк може продовжуватися суддею до шести місяців* за клопотанням прокурора, представленого за письмовою заявою лікаря про труднощі при провадженні судової експертизи та необхідності додаткового часу на це. *Строк кожного продовження не може перевищувати 30 днів* [26].

Відповідно до частин 6, 7 ст. 265 КПК Республіки Узбекистан особа може бути поміщена до медичного закладу *на строк не більше одного місяця*. У виняткових випадках на підставі висновку лікарів, отриманого під час проведення СПЕ, *цей строк може бути продовжений до одного місяця* лише щодо обвинуваченого та підсудного. При цьому клопотання про продовження строку поміщення обвинуваченого до медичного закладу вноситься прокурором не пізніше, ніж за шість діб до закінчення встановленого строку перебування обвинуваченого у медичному закладі [27]. Як бачимо, первинне поміщення до медичного закладу дорівнює *одному місяцю із можливістю продовження ще на один місяць*. Тобто загальний строк проведення СПЕ за кримінальним процесуальним законодавством Узбекистану дорівнює двом місяцям (як і за ч. 2 ст. 509 КПК України).

Відповідно до ст. 102 КПК Естонської Республіки підозрюваний або обвинувачений поміщається до медичного закладу *на строк до одного місяця із можливістю продовження цього строку* суддею за клопотанням прокуратури на три місяці [28].

КПК Російської Федерації у ст. 203 КПК передбачає поміщення підозрюваного, обвинуваченого до медичного закладу, який здійснює психіатричну допомогу у стаціонарних умовах, для проведення СПЕ [29]. Утім, строки проведення СПЕ та порядок їх продовження визначені Порядком проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я Російської Федерації від 12 січня 2017 р. № 3. Так, за п. 14 вказаного нормативно-правового акта перший та другий етапи СПЕ завершуються *не пізніше 30 днів* із дня початку стаціонарної СПЕ. У разі необхідності за вмотивованим клопотанням експерта або комісії експертів строк перебування особи на СПЕ може бути *продовжено судом ще на 30 днів*. У виняткових випадках можливе повторне продовження строку, при цьому загальний строк перебування особи при провадженні *однієї СПЕ не може перевищувати 90 днів* [30].

Отже, звернення до зарубіжного досвіду дозволило продемонструвати варіативність законодавчої регламентації строку СПЕ та процесуального механізму його продовження у кримінальному процесуальному законодавстві різних держав. На наш погляд, придатним для перейняття є позитивний досвід зарубіжних держав в аспектах:

а) визначення строку СПЕ у днях (як це має місце у ч. 5 ст. 279 КПК Республіки Казахстан). Така пропозиція ґрунтується на постулаті про те, що за своєю

правовою природою проведення СПЕ пов'язане із обмеженням права особи на свободу (ст. 5 § 1 (е) Конвенції), оскільки вона, по суті, вимушена залишатися територіально у межах відповідного медичного закладу протягом доволі тривалого часу. Тому пріоритетного значення набуває законодавча регламентація строку проведення СПЕ саме у днях. Отже, пропонуємо змінити чинну редакцію ч. 2 ст. 509 КПК, передбачивши, що строк дії ухвали слідчого судді, суду про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи не може перевищувати *шістдесяті днів*;

б) продовження строку проведення СПЕ за вмотивованим клопотанням експерта (комісії експертів). Так, схожі нормативні положення передбачені ч. 5 ст. 279 КПК Республіки Казахстан, ч. 6 ст. 265 Республіки Узбекистан, ч. 6 ст. 152 Республіки Молдова;

в) продовження строку проведення СПЕ *на строк до 30 днів*. При цьому загальний строк перебування особи при провадженні *однієї СПЕ не може перевищувати 90 днів* (схожа регламентація міститься у п. 14 Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я Російської Федерації). Дана теза підтверджується і результатами проведеного анкетування 18 лікарів-психіатрів, які практикують у сфері проведення судово-психіатричних експертиз. Так, 100 % респондентів вказали, що двомісячний строк проведення СПЕ експертизи є *загалом достатнім* для встановлення діагнозу особи. Разом із тим, 16,7 % респондентів визнали, що можуть виникати ситуації, в яких двомісячного строку проведення стаціонарної СПЕ буде недостатньо для надання повного та об'єктивного висновку, а тому існуватиме потреба у продовженні строку перебування особи в умовах стаціонарного утримання особи в експертній установі. Максимальним строком при цьому вказаними респондентами було названо 3 місяці [18].

Пояснюючи запропоновану тезу, підкреслимо, що загальний 90-денний строк стосується провадження *однієї СПЕ*. Але у разі необхідності проведення додаткової або повторної СПЕ її строк має обчислюватися заново. При цьому результати проведених експертиз можуть бути різними, однак встановлення достовірного психічного стану особи набуває особливого значення при вирішенні питання про те, чи підлягає така особа кримінальній відповідальності. Тому ми вважаємо недоцільним пропонувати законодавчу регламентацію строкового ліміту проведення СПЕ щодо конкретної особи в одному кримінальному провадженні.

Підсумовуючи, зазначимо, що оскільки питання про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи вирішується в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу (ч. 2 ст. 509 КПК), то цілком логічно, що продовження строку проведення стаціонарної СПЕ може відбуватися у порядку продовження строку тримання під вартою (ст. 199 КПК).

Висновки. На підставі проведеного аналізу матеріалів судової практики запропоновано напрями нормативного корегування строку проведення СПЕ та

законодавчої регламентації механізму його продовження на рівні кримінального процесуального законодавства України.

Список літератури

1. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : затв. наказом М-ва охорони здоров'я від 8 трав. 2018 р. № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18> (дата звернення: 30.03.2021).
2. Ухвала слідчого судді Деснянського районного суду м. Чернігова від 8 лютого 2021 р. у справі № 750/117/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94753993> (дата звернення: 30.03.2021).
3. Ухвала слідчого судді Дніпровського районного суду м. Києва від 19 січня 2021 р. у справі № 755/18203/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94244193> (дата звернення: 30.03.2021).
4. Ухвала Київського апеляційного суду від 22 жовтня 2020 р. у справі № 756/12097/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92823503> (дата звернення: 30.03.2021).
5. Пиріг В. «Луцького терориста» відправили на обстеження до львівської психлікарні. *Zaxid.net*. 2020, 23 листоп. URL: https://zaxid.net/lutskiego_terorista_vidpravili_na_obstezhennya_do_lvivskoyi_pshhlikarni_n1511008 (дата звернення: 30.03.2021).
6. Ухвала слідчого судді Луцького міськрайонного суду Волинської області від 5 листопада 2020 р. у справі № 161/17345/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92709709> (дата звернення: 30.03.2021).
7. Ухвала Волинського апеляційного суду від 16 листопада 2020 р. у справі № 161/17345/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92972277> (дата звернення: 30.03.2021).
8. Ухвала слідчого судді Вінницького міського суду Вінницької області від 15 січня 2021 р. у справі № 127/377/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94207231> (дата звернення: 30.03.2021).
9. Ухвала слідчого судді Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області від 3 березня 2021 р. у справі № 683/542/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95295192> (дата звернення: 30.03.2021).
10. Ухвала Володарського районного суду Київської області від 5 лютого 2021 р. у справі № 364/535/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94670689> (дата звернення: 30.03.2021).
11. Ухвала Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області від 9 березня 2021 р. у справі № 131/380/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95417158> (дата звернення: 30.03.2021).
12. Ухвала Лисичанського міського суду Луганської області від 10 березня 2021 р. у справі № 415/8828/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95413260> (дата звернення: 30.03.2021).
13. Ухвала слідчого судді Самарського районного суду м. Дніпропетровська від 25 лютого 2021 р. у справі № 206/4782/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95141362> (дата звернення: 30.03.2021).
14. Ухвала слідчого судді Міловського районного суду Луганської області від 18 січня 2021 р. у справі № 418/68/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94224261> (дата звернення: 30.03.2021).
15. Ухвала Сумського апеляційного суду від 24 січня 2020 р. у справі № 591/4597/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87185997> (дата звернення: 30.03.2021).
16. Ухвала слідчого судді Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 8 лютого 2021 р. у справі № 686/30000/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94753715> (дата звернення: 30.03.2021).
17. Ухвала Білопільського районного суду Сумської області від 13 травня 2020 р. у справі № 573/479/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89202928> (дата звернення: 30.03.2021).
18. Tyshchenko O. I., Titko I. A. Placement of a person in a medical institution in order to conduct a psychiatric examination: international standards and national realities. *Wiadomości Lekarskie*. 2020.

Vol. 73, Issue 9, Part 2. P. 2020–2025. doi: <https://doi.org/10.36740/WLek202009224> (Last accessed: 30.03.2021).

19. Ухвала слідчого судді Корсунь-Шевченківського районного суду Черкаської області від 18 вересня 2020 р. у справі № 699/720/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91760739> (дата звернення: 30.03.2021).

20. Ухвала слідчого судді Корсунь-Шевченківського районного суду Черкаської області від 26 жовтня 2020 р. у справі № 699/720/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92567098> (дата звернення: 30.03.2021).

21. Шок: у Харкові жінка відрізала голову донці та пішла гуляти голою по місту. Крокус. 2020, 30 квіт. URL: <https://www.krokus.tv/1926-shok-u-harkov-zhnka-vdrzala-golovu-donc-ta-pshla-guljati-goloju-po-mstu-vdeo-18.html> (дата звернення: 30.03.2021).

22. Ухвала слідчого судді Київського районного суду м. Харкова від 29 травня 2020 р. у справі № 953/7003/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89528655> (дата звернення: 30.03.2021).

23. Ухвала слідчого судді Київського районного суду м. Харкова від 22 червня 2020 р. у справі № 953/7003/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89963883> (дата звернення: 30.03.2021).

24. Ухвала слідчого судді Київського районного суду м. Харкова від 28 липня 2020 р. у справі № 953/11605/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90638336> (дата звернення: 30.03.2021).

25. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан : от 4 июля 2014 г. № 231-V. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575852 (дата обращения: 30.03.2021).

26. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова : от 14 марта 2003 г. № 122. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=122065&lang=ru# (дата обращения: 30.03.2021).

27. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан : от 22 сентября 1994 г. URL: <https://lex.uz/docs/111463> (дата обращения: 30.03.2021).

28. Уголовно-процессуальный кодекс [Эстонской Республики] : от 12 февр. 2003 г. URL: <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ%20КОДЕКС%2008.01.2021.pdf> (дата обращения: 30.03.2021).

29. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации : от 12 дек. 2001 г. № 174-ФЗ. URL: <https://bazanpra.ru/upk/> (дата обращения: 30.03.2021).

30. Порядок проведения судебно-психиатрической экспертизы : утв. приказом М-ва здравоохранения Рос. Федерации от 12 янв. 2017 г. № 3н. URL: <https://rg.ru/2017/03/17/minzdrav-dok.html> (дата обращения: 30.03.2021).

References

1. Porjadok provedennja sudovo-psykhiatrychnoji ekspertyzy: Nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ja Ukrajinjy vid 8 travnja 2018 No. 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18> [in Ukrainian].

2. Ukhvala slidchogho suddi Desnjansjkogho rajonnogho sudu m. Chernighova vid 8 ljutogho 2021, sprava No. 750/117/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94753993> [in Ukrainian].

3. Ukhvala slidchogho suddi Dniprovskogho rajonnogho sudu m. Kyieva vid 19 sichnja 2021, sprava No. 755/18203/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94244193> [in Ukrainian].

4. Ukhvala Kyjivskogho apeljacijnogho sudu vid 22 zhovtnja 2020, sprava No. 756/12097/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92823503> [in Ukrainian].

5. Pyrygh, V. (2020). "Lucjkogho terorysta" vidpravly na obstezhennja do ljvivskoji psikhlikarni. *Zaxid.net*. URL: https://zaxid.net/lutskogo_terorista_vidpravili_na_obstezhennya_do_lvivskoyi_pshhlikarni_n1511008 [in Ukrainian].

6. Ukhvala slidchogho suddi Lucjkogho misjkrajonnogho sudu Volynskoji oblasti vid 5 lystopada 2020, sprava No. 161/17345/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92709709> [in Ukrainian].

7. Ukhvala Volynskogho apeljacijnogho sudu vid 16 lystopada 2020, sprava No. 161/17345/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92972277> [in Ukrainian].

8. Ukhvala slidchogho suddi Vinnycjkogho misjkogho sudu Vinnycjkoji oblasti vid 15 sichnja 2021, sprava No. 127/377/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94207231> [in Ukrainian].

9. Ukhvala slidchogho suddi Starokostjantynivskogho rajonnogho sudu Khmeljncjkoji oblasti vid 3 bereznja 2021, sprava No. 683/542/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95295192> [in Ukrainian].

10. Ukhvala Volodarsjkogho rajonnogho sudu Kyjivskoji oblasti vid 5 ljutogho 2021, sprava No. 364/535/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94670689> [in Ukrainian].

11. Ukhvala Zhmerynsjkogho misjkrajonnogho sudu Vinnycjkoji oblasti vid 9 bereznja 2021, sprava No. 131/380/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95417158> [in Ukrainian].

12. Ukhvala Lysychansjkogho misjkogho sudu Lughansjkoji oblasti vid 10 bereznja 2021, sprava No. 415/8828/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95413260> [in Ukrainian].

13. Ukhvala slidchogho suddi Samarsjkogho rajonnogho sudu m. Dnipropetrovsjka vid 25 ljutogho 2021, sprava No. 206/4782/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95141362> [in Ukrainian].

14. Ukhvala slidchogho suddi Milovsjkogho rajonnogho sudu Lughansjkoji oblasti vid 18 sichnja 2021, sprava No. 418/68/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94224261> [in Ukrainian].

15. Ukhvala Sumsjkogho apeljacijnogho sudu vid 24 sichnja 2020, sprava No. 591/4597/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87185997> [in Ukrainian].

16. Ukhvala slidchogho suddi Khmeljncjkoji misjkrajonnogho sudu Khmeljncjkoji oblasti vid 08 ljutogho 2021, sprava No. 686/30000/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94753715> [in Ukrainian].

17. Ukhvala Bilopiljsjkogho rajonnogho sudu Sumsjkoji oblasti vid 13 travnja 2020, sprava No. 573/479/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89202928> [in Ukrainian].

18. Tyshchenko, O.I., Titko, I.A. (2020). Placement of a person in a medical institution in order to conduct a psychiatric examination: international standards and national realities. *Wiadomości Lekarskie, vol. 73, issue (9/2), 2020–2025*. doi: 10.36740/WLek202009224.

19. Ukhvala slidchogho suddi Korsunj-Shevchenkivskogho rajonnogho sudu Cherkasjkoji oblasti vid 18 veresnja 2020, sprava No. 699/720/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91760739> [in Ukrainian].

20. Ukhvala slidchogho suddi Korsunj-Shevchenkivskogho rajonnogho sudu Cherkasjkoji oblasti vid 26 zhovtnja 2020, sprava No. 699/720/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92567098> [in Ukrainian].

21. Shok: u Kharkovi zhinka vidrizala gholovu donci ta pishla ghuljaty gholoju po mistu (2020). Krokus. URL: <https://www.krokus.tv/1926-shok-u-harkov-zhnka-vdrzala-golovu-donc-ta-pshla-guljati-goloju-po-mstu-vdeo-18.html> [in Ukrainian].

22. Ukhvala slidchogho suddi Kyjivskogho rajonnogho sudu m. Kharkova vid 29 travnja 2020, sprava No. 953/7003/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89528655> [in Ukrainian].

23. Ukhvala slidchogho suddi Kyjivskogho rajonnogho sudu m. Kharkova vid 22 chervnja 2020, sprava No. 953/7003/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89963883> [in Ukrainian].

24. Ukhvala slidchogho suddi Kyjivskogho rajonnogho sudu m. Kharkova vid 28 lypnja 2020, sprava No. 953/11605/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90638336> [in Ukrainian].

25. Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan: ot 4 ijulja 2014 No. 231-V. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575852 [in Russian].

26. Codul de procedură penală al Republicii Moldova: din 14-03-2003 Nr. 122. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=123540&lang=ro.

27. O'zbekiston Respublikasining jinoyat-protsessual kodeksi: 1994-yil 22 sentyabr. URL: <https://lex.uz/docs/-111460>.

28. Kriminaalmenetluse seadustik: Vastu vxetud 12.02.2003. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/106012016019>.

29. Ugolovno-processual'nyj kodeks Rossijskoj Federacii: ot 12 dekabrja 2001 No. 174-FZ. URL: <https://bazanpa.ru/upk> [in Russian].

30. Porjadok provedenija sudebno-psihiatricheskoj jekspertizy: Prikaz Ministerstva zdravoohranenija Rossijskoj Federacii ot 12 janvarja 2017 No. 3n. URL: <https://rg.ru/2017/03/17/minzdrav-dok.html> [in Russian].

Tyshchenko O. I., PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Process, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.
e-mail: tysholga79@gmail.com ; ORCID 0000-0003-1551-1367

The term of the inpatient forensic psychiatric assessment and its continuation in criminal proceedings

The article discusses the problematic issues of calculating the term for placing a person in a medical institution for the purpose of conducting the inpatient forensic psychiatric assessment (hereinafter referred to as the FPA) in criminal proceedings.

Based on the materials of judicial practice: 1) a wide variability of the approaches of judges is demonstrated in the determination of the term for carrying out the FPA in the resolutions (since the legislator, in part 2 of Article 509 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter – the CPC), indicates only the upper limit of the time period for carrying out the FPA – up to two months); 2) the decisions of judges on the prolongation of the FPA are highlighted and analyzed. The necessity of legislative regulation of prolongation of the FPA term at the level of criminal procedural legislation of Ukraine is proved.

In a comparative aspect, the normative regulation of the FPA term and the procedural mechanism of its prolongation in the criminal procedural legislation of the neighboring countries – Kazakhstan, Moldova, Uzbekistan, Estonia, etc. are illustrated. At the same time, the positive experience of foreign countries was recognized as suitable for adoption in the following aspects: (a) determination of the term of the FPA in days; (b) prolongation of the FPA at the reasoned request of the expert (commission of experts); (c) prolongation of the FPA for up to 30 days. In this case, the general term of a person's stay during one FPA cannot exceed 90 days. However, if an additional or repeated FPA is required, its term must be recalculated. Attention is focused on the fact that the results of the assessments carried out may be different, but the establishment of a reliable mental state of a person acquires particular importance when deciding whether a person is subject to criminal liability. Therefore, it is emphasized that it is inexpedient to propose legislative regulation of the term limit for conducting the FPA in relation to a specific person in one criminal proceeding.

It is concluded that since the issue of sending a person to a medical institution for a psychiatric assessment is resolved in the manner prescribed for submission and consideration of applications for precautionary measures (Part 2 of Article 509 of the CPC), it is logical that the prolongation of the inpatient FPA may occur in the order of extension of detention (Article 199 of the CPC).

Keywords: the inpatient forensic psychiatric assessment; term; prolongation of the term.

Рекомендоване цитування: Тищенко О. І. Строк проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи та його продовження у кримінальному провадженні. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 173–185. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.228513>.

Suggested Citation: Tyshchenko, O.I. (2021). Strok provedennia statsionarnoi sudovo-psykhiatrychnoi ekspertyzy ta yoho prodovzhennia u kryminalnomu provadzheni [The term of the inpatient forensic psychiatric assessment and its continuation in criminal proceedings]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 153, 173–185*. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.228513> [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 05.04.2021 р.

MIJHAPPODHE PPAPO

Edi Marsis,
*Doctoral Candidate, Faculty of Law,
Brawijaya University, Malang,
Indonesia*
e-mail: edimarsis@student.ub.ac.id

Sudarsono,
*Professor, Faculty of Law,
Brawijaya University, Malang,
Indonesia*
e-mail: sudarsono@ub.ac.id

Masruchin Ruba'i,
*Professor, Faculty of Law,
Brawijaya University, Malang,
Indonesia*
e-mail: masruchin@ub.ac.id

Siti Hamidah,
*Associate Professor, Faculty of Law,
Brawijaya University, Malang,
Indonesia*
e-mail: hamidah@ub.ac.id

DUE TO THE ABSENCE OF RULES FOR THE EXECUTION OF MADLIYAH LIVELIHOOD IN THE LAW OF THE INDONESIAN RELIGION JUSTICE

Provisions for the execution of the madliyah livelihood conditions in statutory regulations, especially in the provisions of Article 70 of Law Number 7 of 1989 concerning the Religion Courts as amended by Law Number 3 of 2006 and Law Number 50 of 2009, directly result in a lack of certainty. The law on the right to maintain madliyah livelihood also has direct implications for the trust of society, especially women, in the Religion Courts which should be able to defend women's rights and serve as a bridge to resolve issues of rights that should be obtained, namely madliyah livelihood after divorce. The execution of the wife's madliyah livelihood has implications for the judge's decision, namely: first, the judge does not have a legal basis regarding how the procedure for carrying out the execution that should be carried out for the process of executing the madliyah livelihood. Second, there is no complete regulation up to the implementation of decisions in regulating the rights to support the wife and children – one of which is the madliyah livelihood. Efforts to be able to provide legal certainty for executions at the Religion Courts can be done by completing regulations and building mechanisms.

Keywords: legal implications; norms of execution; madliyah livelihood.

Edi Marsic, докторант, юридичний факультет, Університет Бравіджая, Східна Ява, Індонезія, м. Маланг.

e-mail: edimarsis@student.ub.ac.id

Сударсоно, професор, юридичний факультет, Університет Бравіджая, Східна Ява, Індонезія, м. Маланг.

e-mail: sudarsono@ub.ac.id

Масручін Рубаї, професор, юридичний факультет, Університет Бравіджая, Східна Ява, Індонезія, м. Маланг.

e-mail: masruchin@ub.ac.id

Сімі Хаміда, доцент, юридичний факультет, Університет Бравіджая, Східна Ява, Індонезія, м. Маланг.

e-mail: hamidah@ub.ac.id

Щодо відсутності правил виконання зобов'язань щодо забезпечення жінок засобами для існування (Мадлен) у законі про індонезійське релігійне правосуддя

Положення закону про виконання зобов'язань щодо забезпечення жінок засобами для існування (Мадлен) в нормативно-правових актах індонезійського релігійного правосуддя, особливо в нормах ст. 70 Закону № 7 від 1989 р. «Про релігійні суди» зі змінами і доповненнями, внесеними Законами № 3 від 2006 р. і № 50 від 2009 р., викликають сумніви у їх спрямованості на забезпечення Мадлен. Це безпосередньо впливає на довіру населення, особливо жінок, до релігійних судів, які повинні захищати права жінок і вирішувати правові питання, безпосередньо пов'язані із забезпеченням їх засобами для існування (Мадлен) після розлучення. На стан виконання рішень судів стосовно зобов'язань щодо Мадлен негативно впливає низка факторів: 1) неповнота правового врегулювання, включаючи виконання рішень у частині забезпечення прав дружини і дітей, одним з яких є Мадлен; 2) висока вартість виконання; 3) відсутність майна, на яке може бути звер-

нено стягнення; 4) проблема людських ресурсів; 5) низька правосвідомість населення. Щоб прийняти рішення, яке гарантує правову визначеність відповідно до обставин певної справи, суддя повинен мати можливість ухвалити рішення, яке б відповідало таким вимогам: по-перше, таке рішення має стати законом для обох сторін у справі, які повинні неухильно дотримуватися його; по-друге, рішення повинно бути прийнято на підставі фактів, встановлених у справі; по-третє, зміст рішення має бути чітко сформульований суддею, щоб уникнути неправильного тлумачення і перешкод у його виконанні. Зусилля, спрямовані на забезпечення правової визначеності рішень релігійних судів, полягають у завершенні розробки нормативних положень і створенні механізмів їх виконання.

Ключові слова: релігійне правосуддя; забезпечення прав жінок; норми щодо виконання судових рішень; засоби для існування Мадлен.

Introduction. Law Number 1 of 1974 concerning Marriage as amended by Law Number 16 of 2019 concerning Marriage, Article 2 stipulates that: (1) Marriage is legal, if it is carried out according to the law of each religion and belief. (2) Every marriage is recorded according to the prevailing laws and regulations. From these provisions, if the marriage contract between a man and a woman has been carried out, the contract will create a reciprocal relationship between the man and woman, both as husband and wife, family and also to the community [3]. This reciprocal relationship in the practice of married life becomes the right and obligation that must be carried out by each husband and wife [1].

The obligation to provide a living is a definite law in the provisions of Islamic law as stated in *Al-Baqarah* letter in verse 233, namely: “Mothers should breastfeed their children for two full years, that is for those who want to complete breastfeeding. And it is the father’s duty to give food and clothes to the mother in a *ma’ruf* (good) manner. Someone is not burdened but according to ability levels. A mother should not suffer misery because of her child. If both want to wean (before two years) with their willingness and deliberation, then there is no sin on both of them. And if you want your child to be fed by someone else, then there is no sin for you if you pay accordingly. You should fear to Allah (God) and you know that Allah is All-Seeing what you are doing.

The above verse implies an order to the husband to provide security for his wife which consists of food, clothes and a place to live [11]. According to *Hanafiyah* (Hanafi sect) society, philosophically the husband’s obligation to provide for his wife is a reward for the husband’s right to limit his wife’s freedom of movement, while the wife gives her loyalty to her husband. This is because when the pronouncement of the marriage contract is completed, the wife’s freedom is limited because of her position as a wife. She may no longer travel freely or do anything except by consulting her husband first. Therefore, when a wife no longer gives her loyalty to her husband, then the wife is categorized as *nusyuz* (out of obedience) which results in the loss of the right to support the wife [8].

The provisions of Article 34 paragraph (3) of Law Number 1 of 1974 concerning Marriage as amended by Law Number 16 of 2019 provide the understanding that if the husband is proven to have deliberately neglected his responsibility to provide for his wife even though the husband is in a state of being able to fulfill obligations to

Provide the livelihood that has not been given yet or is not paid, the wife has the right to sue her husband to the court and for this lawsuit, the court can impose past livelihood or *madliyah* (past) livelihood – *madliyah* (past) livelihood is a livelihood that has not been fulfilled to the husband [2]. On the right to file a claim for past livelihood granted by this Law, in reality, even though many of the wife's claims have been proven in the case examination process in court and granted by the court, however they have not been able to fulfill the rights of the wife to support the *madliyah* livelihood. Because there are still many implementations of the execution of the *madliyah* livelihood case cannot be carried out.

Implications for Fulfilling Wife's Rights

The main obstacle in the execution of decisions on the case of *madliyah* livelihood is the absence of regulations regarding the execution of *madliyah* livelihood in Law Number 7 of 1989 concerning Religion Courts as amended by Law Number 3 of 2006 and Law Number 5 of 2009, the provisions of the Article 70 of the law only regulates the execution of the decision for divorce, therefore there is a legal vacuum making it unclear how the execution procedure for ex-husbands who are charged with the maintenance of *madliyah* livelihood but are reluctant to carry them out. Therefore, the implementation of the decision of the Religion Court regarding the imposition of the *madliyah* livelihood on the ex-husband, the implementation depends on the presence or absence of the husband's good intentions.

There are five factors that can hinder the execution of civil cases are namely legal factors, high cost of execution factor, decision problem factors, human resource problem factors and public legal awareness factors [10]. Referring to Heri Swantoro's opinion, the writer argues that the difficulty of execution at the Religion Courts is mainly related to the execution of a wife or child for a livelihood, caused by five factors as shown in the following chart (Figure 1):

Figure 1. Chart of Factors Causing the Inhibition of Execution of Livelihood in Religion Courts

The five factors that cause difficulty in executing a living in the Religion Courts can be described as follows: first, legal factors. Regulations or legal rules governing the execution procedure do not lie in one book or one statutory regulation but are separated into various statutory regulations. Second, the high cost of execution. In the Religion Courts the cost of being able to carry out the exercise of rights is often much higher than the nominal amount of rights that will be obtained by the Petitioner for execution in the execution of the imposition of payment of a sum of money such as the imposition of the ex-husband after the divorce for child support, or the rights of the wife after the divorce including the payment of the *madliyah* livelihood that is charged to the ex-husband where usually in the verdict, it is only charged with a nominal value that is not too high, around a few hundred thousand or a few million, while the costs that had to be incurred if the ex-wife filed a request for execution could reach a nominal higher than the nominal value. He will get what is stated in the ruling of the Religion Court. Third, the problem of verdict. Regarding the problem of verdicts in the Religion Courts, decisions are usually non-executable because the respondent for execution does not have movable property or immovable property so that the execution can be confiscated to fulfill the burdens contained in the contents of the decision. Fourth, human resource problems. A skill that is no less important to have is related to experience in approaching parties during the *anmaning* (warning) process so that the parties can implement decisions voluntarily so that forced execution is not necessary. Fifth, legal awareness of Public factor. The public's legal awareness factor is also a factor that plays an important role in the implementation of the decisions of the Religion Courts.

This low level of public legal awareness is also influenced by the limited legal knowledge of the community.

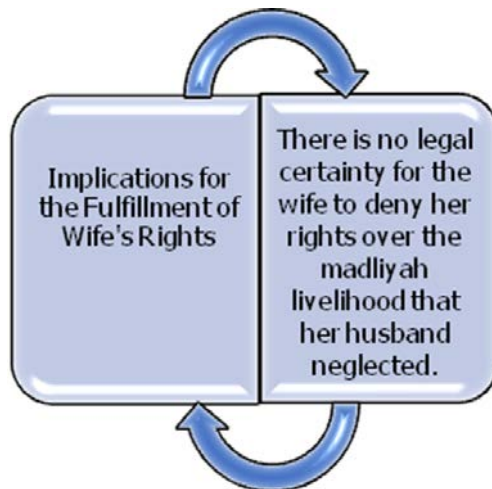

Figure 2. Implications of the Absence of Arrangements for the Execution of the Wife's Livelihood on the Fulfillment of the Rights of the Wife

In the perspective of the theory of legal protection against women as previously described, the implications in (Figure 2) of the absence of arrangements for the execution of wives' *madliyah* livelihood in Law Number 7 of 1989 concerning Religion Courts as amended by Law Number 3 of 2006 and Law Number 50 of 2009, has an impact on the absence of guarantees and protection of women's rights in the family sphere, this will also discriminate against wives to get protection for their rights. In this study, the wife as a woman who is part of the community has not received legal protection of her legal rights and interests. From the perspective of legal protection theory, law aims to integrate and coordinate various interests in society in the traffic of interests, protection of certain interests can be done by limiting various interests on the other hand [7]. Therefore, in this study, the laws and regulations that do not include provisions on the execution of wives' *madliyah* livelihoods as described above, have not been able to achieve the legal objectives in making them to integrate and coordinate the interests of all levels of society, in this case the wife as a woman is still not get legal protection in obtaining his legal rights over the *madliyah* livelihood that his wife neglected.

Implications for Legal Judgments of Judgments

Because the judge's decision has the essence of solving problems raised by the community, the judge has the responsibility both juridically and morally so that the judge's decision can be implemented effectively and efficiently. Juridical responsibility means the judge has a legal responsibility as long as the law can guarantee the value of justice, while moral responsibility means that the judge has a personal responsibility to God and the people who seek justice [4]. With this moral responsibility, a judge in examining and completing a case will never be afraid and trapped in the dilemma of legal loopholes, legal vacuum or even legal rules that contain evil. As an illustration, the implications of the absence of regulations regarding the execution of *madliyah* livelihood against the judge's decision can be seen in the decision table in (Table 1) as follows:

Table 1. List of Considerations for the Decision on *Madliyah* livelihood in Divorce Cases

No	Decision Number	Amar <i>Madliyah</i> livelihood	Amar Guarantee of Legal Certainty for Implementation of Amar
1	1373/Pdt.G/2013/PA.Bgl.	Exist	Not Exist
2	1676/Pdt.G/2018/PA.Bgr.	Exist	Not Exist
3	2064/Pdt.G/2017/PA.Kab.Mlg.	Exist	Not Exist
4	2167/Pdt.G/2016/PA.Sda.	Exist	Not Exist
5	1261/Pdt.G/2015/PA.Mlg.	Exist	Not Exist
6	1765/Pdt.G/2019/PA.Smg.	Exist	Not Exist
7	2064/Pdt.G/2017/PA.Kab.Mlg.	Exist	Not Exist
8	2064/Pdt.G/2017/PA.Kab.Mlg.	Exist	Not Exist

Source: compiled from various sources and secondary legal materials.

The description of the study above directs us that the absence of a complete arrangement in the execution of the wife's *madliyah* livelihood has implications for the judge's decision, namely: first, how is the process of executing the imposition of *madliyah* livelihoods that the husband must pay to the wife after the divorce, by seeing that there is no regulations regarding the procedure for the execution of *madliyah* livelihood in Article 70 of Law Number 7 of 1989 which has been amended by Law number 3 of 2006 and most recently amended by Law number 50 of 2009 concerning Religion Courts, then in such a situation, the judge does not have a legal basis regarding how the execution procedure should be carried out for the process of executing *madliyah* livelihood. Second, the absence of a complete regulation up to the implementation of decisions in regulating the rights of the wife and children – one of which is the wife's *madliyah* livelihood – has implications for the birth of legal considerations and verdicts that are very short summary and difficult to implement. In fact, as described above, an important role for judges in resolving cases submitted to him is that the decisions handed down have an executable character. If it cannot be executed, in this study the wife only has the hope that the fulfillment of her rights is limited to the judge's decision paper. The implication of the absence of regulation regarding the wife's *madliyah* livelihood for legal considerations in the judge's decision can be illustrated in the chart (Figure 3) as follows:

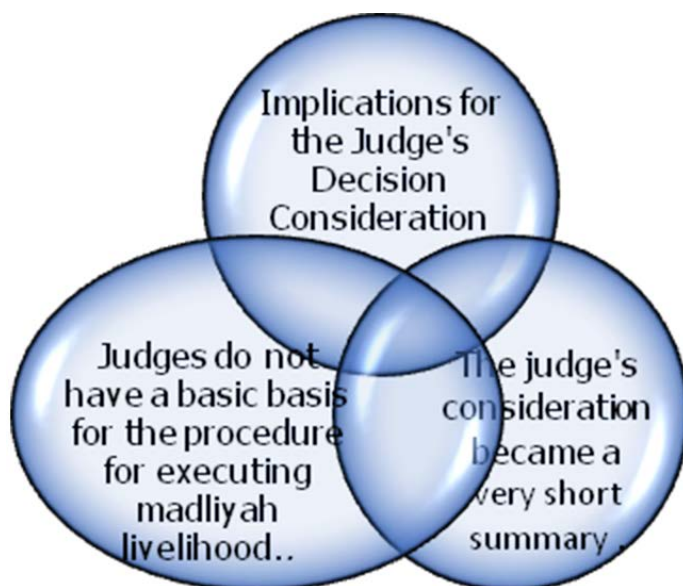

Figure 3. Implications of the Absence of Arrangements for the Execution of *Madliyah's* Wife on the Consideration of Judges' Decisions

Seeing this implication, the judge who also functions as a lawmaker in the midst of the legal vacuum for the execution of the case of the wife's life, the judge should

be able to consider so that the wife can obtain her rights and consider achieving a simple, fast and low cost judicial process. Several patterns of execution have been tried to solve the problem of executing *madliyah* livelihood by considering the fulfillment of the rights that the ex-wife must obtain after the divorce. When applied in the context of this study, the judges' legal considerations in their decisions should be able to reflect a legal discovery thought effort made by the judge with full consideration of efforts to provide the correct settlement of the *madliyah* livelihood case that has been on trial, thus the resulting verdict truly serves as a legal umbrella in solving the problems raised by the parties as a guarantee of legal certainty in the implementation of decisions to fulfill the rights of the wife's *madliyah* livelihood in the decision.

Implications for Uncertainty in Case Resolution

To facilitate understanding of the implications referred to, the authors describe the implications of the absence of arrangements regarding the wife's *madliyah* livelihood for the case resolution process through the chart (Figure 4). From this chart, there are at least two implications of the absence of arrangements for the execution of a wife's *madliyah* livelihood in the provisions of Law Number 7 of 1989 concerning Religion Courts as amended by Law Number 3 of 2009 and Law Number 50 of 2009 on the process of settlement of cases. The implication is that there is no guarantee of legal certainty in the acceptance of the rights of the wife as decided by the judge in a decision that has permanent legal force. An illustration of the uncertainty of the wife in receiving the rights to s the *madliyah* livelihood even though it has been stated in a court decision that has permanent legal force as referred to can be seen in (Table 2).

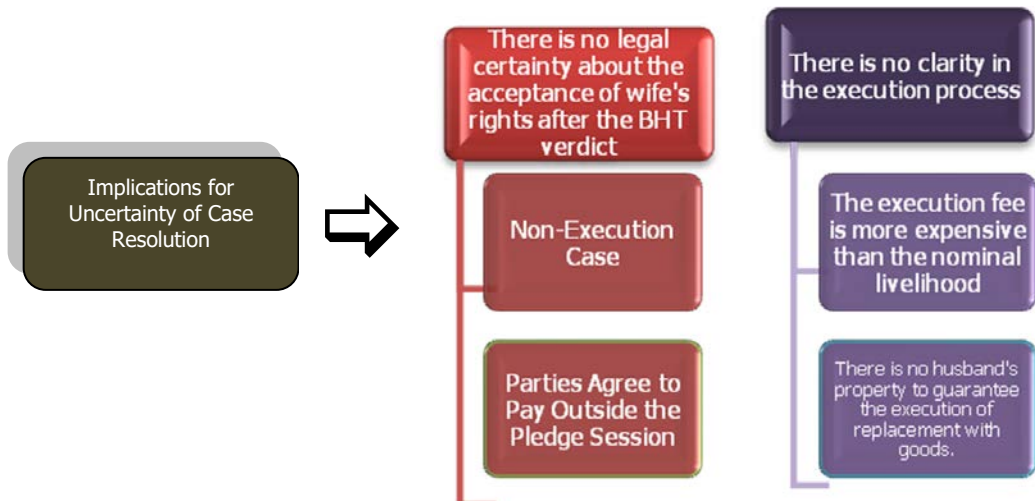

Figure 4. Implications of the absence of arrangements for the execution of the *Madliyah* livelihood of wife

Table 2. List of *Madliyah*'s Decisions in Divorce Cases with Permanent Legal Strength

No	Decision Number	Nominal livelihood	Time of Neglect	Pledge / No	information
1	1373/Pdt.G/2013/PA.Bgl.	Rp10.500.000,00	6 months	No	Non Execution
2	1676/Pdt.G/2018/PA.Bgr.	Rp25.000.000,00	10 months	No	Non Eksekusi
3	2064/Pdt.G/2017/PA.Kab. Mlg.	Rp20.000.000,00	10 months	Pledge	Agreed that payments are done outside the divorce pledge hearing
4	2167/Pdt.G/2016/PA.Sda.	Rp33.750.000,00	15 months	No	Non Execution
5	1261/Pdt.G/2015/PA.Mlg.	Rp12.000.000,00	4 months	No	Non Execution
6	1765/Pdt.G/2019/PA.Smg.	Rp43.000.000,00	20 months	No	Non Execution
7	2064/Pdt.G/2017/PA.Kab. Mlg.	Rp24.000.000,00	12 months	No	Non Execution

Source: compiled from various sources and secondary legal materials.

Based on the table of legal materials for this study, it can be seen that there are two things that cause the absence of legal certainty for the acceptance of the rights of the wife as decided by the judge in a final legally binding decision. These reasons are: first, the divorce case involving the *madliyah* livelihood is declared non-executable. The factor that causes the majority of the wife's *madliyah* livelihood not being paid in the case of divorce as the legal material above is that the divorce case is declared non-execution, from the existing legal materials it reaches 6 (six) cases or reaches 85.71 (eighty five point seventy one) percent of the 7 (seven) cases that were used as legal material for this study. Legally, although the verdict in the divorce case is declared non-execution, it does not abort the husband's obligation to provide for his wife, it means that the status of the livelihood has been determined by the court as stated in the court decision which has permanent legal force but it is declared that non-execution remains the husband's obligation, because according to law.

Second, both parties agreed that the payment of the livelihood is made outside of the divorce vow, but in the end it is not paid by the ex-husband. These two factors are the reasons for the lack of legal certainty in the acceptance of the rights of the wife, as decided by the judge in a final legally binding decision. The two factors mentioned above are the reasons why there is no guarantee of legal certainty in the acceptance of the rights of the wife as decided by the judge in a final legally binding decision. So that in this case the decision that has been handed down by the court cannot fulfill one of the objectives in the formation of the law by the judge, namely the existence of "legal certainty" of the court's decision.

In practice, for cases of *madliyah* livelihood that have been decided by the court in the case of divorce, it is not easy to carry out the decision of *madliyah* livelihood through the execution process, this is at least due to two factors, namely: First, the cost of execution is higher than the nominal of livelihood that has been stipulated. The facts show that it is very rare for an execution request to be filed by a wife or ex-wife on the verdict of *madliyah* livelihood in a divorce case that has permanent legal force. Of these several possibilities, the majority of ex-wives or wives are reluctant to demand the obligation to fulfill the right to support the *madliyah* livelihood so that a religion court ruling regarding this *madliyah* livelihood is no more than just paper. The rights of an ex-wife that have been guaranteed by material law and have been expressly stated in an *inkrach* (legally binding) and executorial court decision are meaningless because their implementation cannot be realized [5]. Second, there is no asset that is guaranteed by the husband to guarantee the implementation of payment for livelihood. The second difficulty in carrying out the execution of the wife's *madliyah* livelihood is the absence of the husband's assets that are guaranteed by the husband to guarantee the payment of the wife's *madliyah* livelihood.

The granting of authority to execute independently for religion courts is actually in the context of providing legal certainty for the community. However, if the political law that actually has given the authority to execute independently is ultimately unable to be implemented properly and effectively, the goal of legal certainty cannot be realized so that legal certainty cannot be felt directly by the public. Due to the failure to realize this legal certainty, from the failure of the implementation of the decision of the Religion Court, especially in terms of the imposition of a *madliyah* livelihood, either voluntarily or through execution procedures, including the low level of public trust, especially women in the Religion Courts institution.

Based on the perspective of legal objectives, one of the expected legal objectives for the formation of law by the judge through his decision is not achieved, namely the objective of the law to achieve legal certainty [6]. Therefore in the future, as an effort to be able to provide legal certainty for executions in the Religion Courts it can be carried out by means of including:

First, complete the regulations. The absence of regulations regarding execution which in this case is regulated in *HIR* (civil procedural law applied in Java and Madura island) and *R.Bg* (civil procedural law applied outside Java and Madura island) than objects has also caused problems including in the execution of child custody decisions that do not have clear regulations regarding how the mechanisms and procedures can be applied to the execution of child custody. Then on the execution of the imposition of wife's rights after the divorce, it is also found that there is a regulatory vacuum. Second, build a mechanism. The absence of a clear mechanism regarding the mechanism that can guarantee the burden of child livelihood and the rights of the wife after the divorce by the ex-husband and there is no binding mechanism for third parties, namely the agency where the ex-husband

works to ensure the payment of child livelihood and Post-divorce rights of ex-wife are also an obstacle to execution in the Religion Courts.

The jurisprudence of the Supreme Court Number 11 K / AG / 2001 dated 10 July 2003 has caused the Religion Courts to not be able to implement a mechanism for punishing the payment of money by directly deducting the husband's salary through the agency treasurer because this is the authority of state administrative officials who are not included in the realm Religion Courts Procedural Law. Regarding this, except for obeying the jurisprudence regarding the imposition of 1/3 salary as the domain of State Administration officials, the Supreme Court can renew the rules of jurisprudence that have been tied up so far by making the Religion Courts authorized to determine the fees that husbands must pay to children and wives caused by the result of a divorce by means of a salary deduction mechanism in the agency where the husband works. For this reason, the Supreme Court needs to establish an understanding with related agencies and formulate a joint regulation that can encourage the implementation of efforts to protect the rights of women and children after the divorce takes place [9].

In terms of legal certainty, there are two kinds of definitions of legal certainty, namely legal certainty by law and legal certainty in or from law (Radbruch, 1975). Laws that have succeeded in ensuring a lot of legal certainty in society are useful laws. Referring to Gustav Radbruch's opinion as mentioned above, at this time neither statutory regulation nor court decision can guarantee legal certainty for the fulfillment of the wife's right of *madliyah* livelihood in a divorce case, whether it is legal certainty by law or legal certainty in or from the law. Legal certainty by law in the fulfillment of the wife's rights to a *madliyah* livelihood stipulated in the divorce decision has not been achieved because justice has not been achieved for the wife to get her rights over the *madliyah* livelihood from her husband, the decision that has been passed by the court has not been able to show its usefulness.

Conclusion. The author has an opinion that legal certainty can not only be guaranteed through the norms of statutory regulations, but if there is no governing norm, then legal certainty must be guaranteed by the legal norms contained in the court decisions. Therefore, the court decisions must also guarantee that there is no conflict of norms, whether it is the contestation of the legal norms of the verdict, the reduction of the legal norms of the verdict or the distortion of the legal norms of the verdict [6].

In the case of this research, the court decision regarding the wife's *madliyah* livelihood should at least not contain legal uncertainty in the decision, whether there is a contestation of the rule of law of the verdict, namely the rules of law that are in the decision of the wife's *madliyah* livelihood, there should be no two legal principles that are opposite each other, so that these rules do not support each other in the implementation of the decision of the wife's livelihood. Reducing the legal norms of the verdict, in the decision of the wife's *madliyah* livelihood, the judge must be able to formulate a legal rule that can avoid the reduction of the law as long as the obligation to provide a wife's *madliyah* livelihood by the husband,

on the other hand, the decision may not embody a legal rule which will reduce the legal rule regarding the obligations of the husband which in fact proved to have neglected his obligation to provide for his wife's *madliyah* livelihood. Distortion of the legal norms of the verdict, in this research, the verdict of *madliyah* livelihood passed by the judge must formulate a law that is in accordance with the actual facts that occur in the trial, on the other hand, the rule of law in the decision must not distort a fact in the trial, so that from what the wife should have, that is the right to earn a *madliyah* livelihood, it becomes that she cannot get her right. To create a decision that can guarantee legal certainty in accordance with the circumstances and conditions of the case in hand, the judge must be able to create a verdict with legal certainty through three of the four fundamental things in creating legal certainty [6], namely first, the law created by the judge through his decision must be able to become a law for both parties in the case to obey it. Second, the law created by the judge must be passed on the basis of a fact, it means that the law formulated in the judge's decision must be based on the facts that have happened to both parties in the case. Third, the legal facts resulted from the process of case examination must be formulated by the judge in a clear manner, so that the clear formulation of legal facts can avoid misinterpretation and be easy to implement.

References

1. Al-Hayati, Ra'd Kamil. (2004). *Solving Family Disputes According to the Qur'an and Sunnah*. Yogyakarta: Mitra Pustaka.
2. Basyir, Ahmad Azhar. (2007). *Islamic Marriage Law*. Yogyakarta: UII Press.
3. Kamal, Musthafa. (2002). *Islamic Fiqh*. Yogyakarta: Citra Karsa Mandiri.
4. Kusumaatmadja, Mochtar. (2000). *Introduction to Law*. Bandung: Alumni.
5. Lubis, S., Marzuki, H.W.A., & Dewi, G. (2018). *The Civil Procedure Code of Religious Courts in Indonesia*. Jakarta: Kencana.
6. Radbruch, Gustav. (1975). *Rechtsphilosophie*. Stuttgart: K.F. Koehler Verlag.
7. Raharjo, Satjipto. (2000). *Law Science*. Bandung: PT. Citra Aditya Bakti.
8. Rahman, Abdur. (2002). *Complete Explanation of Allah's Laws (Syari'ah)*. Jakarta: Raja Grafindo Persada.
9. Suadi, Amran. (2018). Peranan Peradilan Agama Dalam Melindungi Hak Perempuan Dan Anak Melalui Putusan Yang Memihak Dan Dapat Dilaksanakan / The Role of Religious Court in Women and Children Rights Protection Through Partial and Executable Decision. *Jurnal Hukum Dan Peradilan*, 7 (3), 353. <https://doi.org/10.25216/jhp.7.3.2018.353-374>.
10. Swantoro, Heri. (2018). *Execution Dilemma When Civil Execution is at a Crossroads of Learning from the District Court*. Jakarta: Komunikasindo.
11. Zein, Satria Effendi M. (2004). *Problematic Contemporary Islamic Family Law*. Jakarta: Kencana.

Еди Марсис, докторант, юридический факультет, Университет Бравиджая, Восточная Ява, Индонезия, г. Маланг.
e-mail: edimarsis@student.ub.ac.id

Сударсоно, профессор, юридический факультет, Университет Бравиджая, Восточная Ява, Индонезия, г. Маланг.
e-mail: sudarsono@ub.ac.id

Масручин Рубаи, профессор, юридический факультет, Университет Бравиджая, Восточная Ява, Индонезия, г. Маланг.
e-mail: masruchin@ub.ac.id

Сити Хамида, доцент, юридический факультет, Университет Бравиджая, Восточная Ява, Индонезия, г. Маланг.
e-mail: hamidah@ub.ac.id

Об отсутствии правил выполнения обязательств по обеспечению женщин средствами к существованию (Мадлен) в законе о индонезийском религиозном правосудии

Положения закона о выполнении обязательств по обеспечению женщин средствами к существованию (Мадлен) в нормативно-правовых актах индонезийского религиозного правосудия, особенно в нормах ст. 70 Закона № 7 от 1989 «О религиозных судах» с изменениями и дополнениями, внесенными Законами № 3 от 2006 г. и № 50 с 2009 г., создают сомнения в их направленности на обеспечение Мадлен. Это непосредственно влияет на доверие населения, особенно женщин, в религиозных судах, которые должны защищать права женщин и решать правовые вопросы, непосредственно связанные с обеспечением их средствами к существованию (Мадлен) после развода. На состояние выполнения решений судов в отношении обязательств по Мадлен негативно влияет ряд факторов: 1) неполнота правового регулирования, включая выполнение решений в части обеспечения прав жены и детей, одним из которых является Мадлен; 2) высокая стоимость выполнения; 3) отсутствие имущества, на которое может быть обращено взыскание; 4) проблема человеческих ресурсов; 5) низкое правосознание населения. Чтобы принять решение, которое гарантирует правовую определенность по обстоятельствам конкретного дела, судья должен иметь возможность принять решение, которое бы соответствовало следующим требованиям: во-первых, такое решение должно стать законом для обеих сторон по делу, которые должны неукоснительно соблюдать его; во-вторых, решение должно быть принято на основании фактов, установленных по делу; в-третьих, содержание решения должно быть четко сформулировано судьей, чтобы избежать неправильного толкования и препятствий в его исполнении. Усилия, направленные на обеспечение правовой определенности решений религиозных судов, заключаются в завершении разработки нормативных положений и создании механизмов их выполнения.

Ключевые слова: религиозное правосудия; обеспечения прав женщин; нормы по выполнению судебных решений; средства к существованию Мадлен.

Рекомендоване цитування: Marsis E., Sudarsono, Ruba'i M., Hamidah S. Due to the absence of rules for the execution of Madliyah livelihood in the law of the Indonesian religion justice. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 186–198. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.223682>.

Suggested Citation: Marsis, E., Sudarsono, Ruba'i, M., Hamidah, S. (2021). Due to the absence of rules for the execution of Madliyah livelihood in the law of the Indonesian religion justice. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 153, 186–198*. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.223682>.

Надійшла до редколегії 01.02.2021 р.

Bintoro Rahadi Wasi,
Lecturer, Faculty of Law,
Jenderal Soedirman University,
Indonesia, Grendeng-Purwokerto
e-mail: rahadi.bintoro@unsoed.ac.id

doi: 10.21564/2414–990X.153.222847
UDC 341

BASIC PRINCIPLES OF SHARIA ECONOMY FOR COMMUNITY ECONOMIC EMPOWERMENT (STUDY OF THE SHARIA PRINCIPLES APPLICATION IN INDONESIA)

Islamic financial institutions tend to no longer apply profit and loss sharing but more to revenue sharing. On the other hand, the Sharia economy aims to empower people to fulfill human needs based on Islamic values to achieve happiness in the world and end. Therefore, the focus of this paper is the application of Sharia principles in the sharia economy. The research method to answer the legal issue is normative legal research that is analyzed qualitatively. Sharia financial institutions are still unable to escape from their existence as business institutions for the main purpose of profiting. This is certainly far from the spirit of empowerment of people in the sharia economy. Islamic financial institutions should not be separated from the core of the sharia economy, namely the empowerment of people. Therefore, Sharia financial institutions must utilize social corporate responsibility to achieve the objectives of community empowerment.

Keywords: sharia economy; community economic empowerment; Indonesia.

Бінторо Р. В., викладач кафедри процесуального права, юридичний факультет, Університет імені генерала Судірмана, Індонезія, м. Гренденг-Пурвокетто.
e-mail: rahadi.bintoro@unsoed.ac.id

Основні принципи шариатської економіки для економічного розвитку громади (аналіз застосування принципів шариату в Індонезії)

Ісламські фінансові установи, як правило, вже не застосовують розподіл прибутку і збитків, а в основному різні ставки по відношенню до доходів. З іншого боку, шариатська економіка спрямована на розширення прав і можливостей людей для задоволення людських потреб, заснованих на ісламських цінностях, досягнення щастя та успіху. Тому метою нашого дослідження є аналіз застосування принципів шариату в шариатській економіці. Метод дослідження для відповіді на юридичне питання є нормативним юридичним дослідженням. Установи шариату, як і раніше, не можуть уникнути свого існування як комерційних, основною метою яких є отримання прибутку.

Це, безумовно, далеко від духу розширення прав і можливостей людей у шариатській економіці. Ісламські фінансові установи не мають бути відокремлені від ядра шариатської економіки, що має на меті розширення прав і можливостей людей. Тому вони повинні використовувати соціальну корпоративну відповідальність для досягнення цілей розширення прав і можливостей громад.

Ключові слова: шариатська економіка; розширення економічних прав і можливостей громад; Індонезія.

Formulation of the problem. The world economic system can basically be qualified into the liberal economic system, the socialist economic system and the Islamic economic system [1]. In the liberal and socialist economic system, industry players compete to collect assets and produce as much production as possible. The community began to move seporadis to meet the needs of each individual's life which then resulted in a moral turmoil resulting from the fulfillment of their respective lives. Wealth and wealth are no longer a source of peace, but rather turn into a source of moral illness that needs to be addressed [2].

Responding to the development of the economic system, Sayyid Qutub argued that:

“this country of mass production, immense wealth and easy pleasures. I have seen them [Americans] a helpless prey in the clutches of nervous diseases in spite of all their grand appearances ... They are like machines swirling round madly, aimlessly into the unknown ... That they produce a lot there is no doubt. But to what aim is this mad rush? For the mere aim of gaining and production. The human element has no place if their life is neglected ... Their life is an everlasting windmill which grinds all in its way: men, things, places and time ... What is the medicine to all this imbroglio? A peaceful heart, a serene soul, the pleasure which follows strenuous work, the relation of affection between men, the cooperation of friends” [2].

Both economic systems were initially seen as able to provide maximum benefits to the community, but in reality on the ground emerged the adverse effects of the system. This condition then encourages economists to study the sharia economy which has actually developed for a long time in the Muslim community in the world.

The Islamic economic system again gained attention in the early 1970s [3]. This islamic economic development emerged as a result of criticism of the existing economic system at the time [4], namely the capitalist economic system and socialist economic system that ignores the importance of social welfare resulting in development is only felt by certain circles. Sharia economic development is currently in line with the theory of benefit, that Islam through sharia exists to bring benefits. Sharia is intended as a provision established by God and explained by His Messenger about the actions of man, in achieving a good life in the world and the hereafter. If this is related to the term law, then the law in Islamic law itself, in general, can stand alone. The law can be interpreted as a set of rules concerning acts of conduct, or conduct, recognized by a country or society, applicable and binding on all its members, if the understanding is connected with Islam or *syara'*, then Islamic law will mean a set of rules based on the revelation of God and the Sunnah of the Messenger of Allah concerning human behavior mukallaf recognized and believed to

apply and binding to all who are Muslims [5]. *Term* islamic law, thus encompassing the understanding of the law *syara'* and law *fiqh*, because the meaning of *syara'* and *fiqh* are include inside.

Islamic law is elastic. The elasticity of Islamic law is very adaptive to the dynamics of social change and the progress of the times. This is because of the multidimensional nature in the scope of Islamic law covers all aspects of human life. The purpose of the establishment of Islamic law is to realize the benefit of mankind [6].

Sharia economy is an integral unity with the comprehensive and universal teachings of Islam, its broad and flexible nature and scope, especially in the field of *mu'amalah*, so it is not surprising that sharia economy can be applied to every community including non-Muslims [7].

Islamic finance in Indonesia has grown over two decades since the operation of Bank Muamalat Indonesia, as the first Sharia bank in Indonesia. Sharia economic development has resulted in various achievements, from the increasing number of products and services to the development of infrastructure that supports Islamic finance, even in the global market, Indonesia is among the top ten countries that have the largest Islamic financial index in the world, this is based on Roadmap of Financial Indonesia Sharia 2017–2024.

Rapid islamic economic growth [8], was not accompanied by the readiness of Sharia economic infrastructure in understanding and applying Sharia principles, so some researchers [9] the view that Sharia economic practices, especially in banking institutions, are not in accordance with sharia principles.

In practice, Islamic financial institutions tend to no longer apply profit and loss sharing but more to revenue sharing. On the other hand, Sharia economy aims to empower people to fulfill human needs based on Islamic values to achieve happiness in the world and end. Therefore, the focus of this paper is the application of Sharia principles in sharia economy.

The analysis of the recent researches and publications. This paper is a part of legal research and to answer the problem, the approach method used is a concept and legislation approach. Therefore, the primary source of legal material is the legislation relating to the object of this study, they are Law relating on Sharia banking and it is supported by secondary legal materials, in the form of literature for instance books and scientific journals. After the source of legal material is collected, then qualitative analysis is conducted by describing the data quality in the form of a regular, coherent, logical, non-overlapping and effective sentence, thus it is facilitating the interpretation of the data.

A. DISCUSSION

1. Essence of Sharia Economy

Economic terminology comes from the Greek, *oikos* (household) and *nomos* (rule of law) [10], while Sharia means rules based on Islamic law. S. M. Hasanuzzaman defines sharia economy as a knowledge and application of sharia teachings and rules that prevent injustice in the search and exploration of various resources, to provide

birth and mental satisfaction for human beings and enable them to carry out all their obligations to Sang Kholiq and society [11]. According to Muhammad Abdul Mannan, sharia economics is a social science that studies economic problems from people who have Islamic values [12]. Khursid Ahmad defines Islamic economics as a systematic effort to try to understand economic problems and human behavior in relation to the problem from an Islamic point of view [13]. According to M. N. Siddiqi sharia economics is the response of Muslim thinkers to economic challenges in their lifetime, the main source of the Qur'an and as-Sunnah as well as reason and experience [13]. According to M. Akram Khan sharia economics aims to study human welfare (*falah*) achieved by organizing the earth's resources on the basis of cooperation and participation [13]. According to Louis Cantori, sharia economics is nothing but an attempt to formulate human-oriented and community-oriented economics that rejects the excesses of individualism in classical economics [13]. According to Munawar Iqbal, the Sharia economy is a discipline that becomes an offshoot of Islamic shari'a. Revelation, from an Islamic perspective, is seen as the main source of science and technology (*mamba'ul'ilmi*). Then the Qur'an and al-hadith are used as a source of reference to assess new theories based on Islamic economic doctrines [14]. Based on this understanding, it can be concluded temporarily that sharia economy is a human activity in order to fulfill its needs, whose procedures, objectives and rules are always based on sharia, as a form of human piety to Allah SWT.

Sharia economy is an economic activity and practice carried out as an effort to fulfill people's lives. Human beings always and must coexist with other human beings, because human beings can not meet all kinds of complex needs with their own efforts, but also need the intervention of others in fulfilling their lives [15]. The fulfillment of the event is an economic motive that underlies various changes in behavior in society. The purpose of fulfilling human life is to achieve happiness (*Al Farabi*), of course without providing disruption to other individuals, so that it needs a community order [15]. The order of society must be in accordance with and derived from the rules of *Prima Causa* which is considered as the source of origin of the entire universe and all laws contained in it. As the universe is hierarchically governed by *Prima Causa*, society also needs similar arrangements, lifting people based on their position in society [15].

According to the Islamic worldview, the happiness of life that should be achieved by man is happiness in this world and in the Hereafter. Therefore, the economic motives used in the economy are also an order to achieve happiness in the world and the hereafter. Therefore, in the implementation of the Islamic economic system is always based on revelation and has a connection with the laws of *fiqh*. The economic system developed by Muslim philosophers is also the description of the science of *fiqh* [16] that is related to *muamalah*.

Based on some opinions, some think that sharia economy emerged as a reaction to the conventional economic system that is rampant in various Islamic countries. There are also those who argue that sharia economy is a product of the thinking of

Muslim scholars and thinkers who formulate the procedures of peace in the field of economics in accordance with sharia principles [17]. Sharia economy, according to historical view, is a side effect of the efforts of philosophers, *fuqaha*, and scholars who seek to contribute thought in regulating the order of society in terms of governance, social and ethics based on sharia guidance [18] the purpose of the order is the realization of the fulfillment of justice between members of society as a whole both rights and obligations in accordance with the teachings of Islam.

Sharia economic system is not only aimed at regulating the management of property, but also social relations between individuals in an effort to meet their economic needs. Charles Trip points out that:

“...that property must be used for a higher end, such as the sustenance and support of those in a less fortunate position than yourself; the idea of mutual social responsibility which ensures the ‘integration of the individual into a truly Islamic society’ [19].

Based on these social objectives, wealth ownership in Islam is not only intended as an individual interest. There is a noble value contained from the ownership of inter-individual property. Human property, assets and resources must be used for the purpose of maintaining, not only to take care of the owner of the property personally, but also to secure social stability and integrity in society. That is why wealth is not only seen as an object of fulfillment of needs, a measuring scale of satisfaction and happiness. Wealth is also seen as a subject in determining social relationships full of a sense of responsibility. Furthermore, this concept is considered as a form of social security system. The concept is used in sharia economy with the aim of ensuring the welfare of society through a sense of responsibility and social balance [20].

Islamic law is elastic. The elasticity of Islamic law is very adaptive to the dynamics of social change and the progress of the times. This is because, multidimensional nature in the scope of Islamic law covers all aspects of human life. The purpose of the establishment of Islamic law is to realize the benefit for mankind [21].

He is the All-knower, the All-knower. Allah is All-Judged, All-Knower. Mashlahah's theory comes from the theory of Islamic law whose orientation of the shot is more than emphasizing the element of benefit or benefit to man rather than questioning mere normative problems. This theory does not merely look at the sound of the legal text (the sound of verses of the Quran and hadith) nor the written law, but rather focus on the principles of rejecting harm in order to maintain the purposes of syara'. Imam Al-Ghazali considers that a benefit must be in line with the purpose of syara', even if it is contrary to human purposes because the human benefit is not always based on the will of syara'. Human beings in relationship with others is none other than to realize the benefits for human beings in all aspects and aspects of life in the world and avoid various forms that can lead to damage, in other words, every provision of the law that has been outlined by the sharia' is aimed at creating benefit for mankind [22].

Sharia economic system in which is based on the guidance of the Qur'an and As-Sunnah, is a system that will bring the ummah of man to the path that is didhoi

by Allah Swt. This system is based on Islam, because Islam as a «mercy lil alamin» that is mercy for the universe, has the meaning of Islam not only for the Ummah of Islam, but also for all His creatures on the earth. In the Islamic economic system there are three foundations in its application, namely tawhid, aqidah, and sharia [23]. Tauhid, meaning that this economic system is based on only one goal, namely achieving His keridhoan in every economic activity that has been carried out on various sides of this life. Aqidah, which means that this economic system guarantees all economic actors contained in it must have a good and correct aqidah so that there is no injustice or injustice in every economic activity carried out. Shariah means that this economic system must be based on sharia guidance (Qur'an and As-Sunnah) that applies in every economic activity carried out. Surely when it has been fulfilled the three foundations of the Islamic economic system will eventually bring benefits to all human beings on the face of the earth.

Sharia economy is implemented with the aim of [24]:

- a. Economic well-being within the framework of Islamic moral norms (based on QS. Al-Baqarah verse 2 and 168, Al-Maidah verse 87-88, Al-Jumu'ah verse 10);
- b. Forming a society with a solid social order based on universal justice and fraternity (QS. Al-Hujuraat verse 13, Al-Maidah verse 8, Asy-Syu'araa verse 183);
- c. Achieve a fair and equitable distribution of income and wealth (QS. Al-An'aam verse 165, An-Nahl verse 71, Az-Zukhruf verse 32); dan
- d. Creating individual freedom in the context of social welfare (QS.Ar-Ra'du verse 36, Luqman verse 22).

Sharia economy which is part of the economic system, has values that focus on *'amar ma'ruf* and *nahi mungkar* (ordering/doing the right and leaving the prohibited), so that sharia economy can be seen from four points of view as follows [25]: **First**, the Llahiyah Economy (godhead). The divine economy means that man was created by God to fulfill His commandments, namely worship, and in seeking his life's needs, man must be based on the rules (sharia) with the main purpose of obtaining God's pleasure; **Second**, the economy of morality. Moral economy means that the unity between economy and morality must be related to the production, distribution, and consumer sectors. Thus, a Muslim does not do anything desirable or profitable regardless of others; **Third**, the economy of humanity. The economy of humanity means God predicates the "caliph" only to man because man is given the ability and feel that allows him to carry out his duties. Through its role as the "caliph" of human beings must do charity, work hard, create, and innovate; and **Fourth**, Economic balance. Economic equity balance is An Islamic view of the rights of individuals and communities placed in a balance of justice about the world and the hereafter, body, and soul, reason and heart, parables and reality, faith and power.

2. Basic Principles of Sharia Economy in Financial Institutions

Thus the Islamic economy, because it not only aims to get profit/profit on only one party, but also bring benefits to other parties, including the community. Therefore, it is not surprising, if sharia economy is considered more humane than the capitalist and socialist economic system. Moreover, Sharia economy is not only

pursuing worldly aspects, but also ukhrowi. Sharia economy is then expanded in the system of financial institutions, especially banking which later became known as Sharia banking. Seeing the stretch of society, especially the Muslim community, banks are competing by providing banking facilities that apply Sharia principles.

Sharia economics is an emergence in the Islamic world in the 20th century by Muslim intellectuals to fight the hegemony of conventional Western-style economy. Sharia economy is a form of application of Sharia values in community interaction related to ownership and equity of property based on the Quran and Hadith as a form of piety and faith. The rise of sharia economy is an effort of Muslims to escape from the economic system that is not in accordance with sharia principles. therefore, the scholars and fuqaha transformed the fiqhiiyah rules into the joints of social sciences of society that developed following the changing times. The economic system developed by Muslim philosophers is the description of fiqh science related to interaction between individuals (muamalah). Thus, the foundation underlying sharia economy is the product of the thought of fiqh laws related to muamalah.

The rise of the Islamic economic system has developed Islamic financial institutions. Modern Islamic financial institutions talk about mark-up instruments (such as *murabahah* and *ijarah*) and Profit and Loss Sharing (such as *Mudharabah* and *musyarakah*) [26] which is the basic concept of economic products managed by Islamic financial institutions. The basic concept that underlies economic products in Islamic financial institutions (banks and non-banks) must always be based on islamic sources and norms contained in Islamic teachings. The reference of transactions that are the root of transaction practices in Islamic finance is *ba'i*, *ijarah*, grant, and *ariyah*.

The basic principles of the law are laid down in the four root transactions of (1) sales (bay), transfer of the ownership or corpus of property for a consideration; (2) hire (ijbra), transfer of the usufruct (right to use) of property for a consideration; (3) gift (hiba), gratuitous transfer of the corpus of property; and (4) loan (ariyah), gratuitous transfer of the usufruct of property. These basic principles are then applied to the various specific transactions of, for example, pledge, deposit, guarantee, agency, assignment, land tenancy, waqf foundations (religious or charitable bodies) and partnerships, which play an important role in Islamic financing and form the backbone of Islamic banking practices [27].

Economic practices carried out by Islamic financial institutions are part of the practices contained in a more comprehensive Islamic economic system. Not only does it rely on profit-oriented, but Islamic financial institutions also have a role as a social security system. Sources and norms contained in Islamic financial institutions must certainly be in line with the sources and norms contained in the Islamic economic system. Wahyu Illahi is the source of the law in Islam and is a way of life for every Muslim. His teachings are more guiding and directing so that his teachings can always be accommodated in every socioeconomic phenomenon that have occurred in society. The Islamic economic system is always based on the revelation of Illahi which is the guideline for the life of every Muslim. In divine revelation contained

the rule of law which is referred to as sharia. Sharia law is the way of life for every Muslim in terms of economy, social, and religion.

The rapid development of the national and international economy, accompanied by broader challenges, must always be followed responsively by national banks in carrying out their functions and responsibilities to the community. Law No. 14 of 1967 and several other laws in the banking sector that are in force to date, have been unable to keep up with the development of the national economy and internationally, resulting in the enactment of Law No. 7 of 1992. The provision of Article 5 Paragraph (1) of Law No. 7 of 1992 outlines that according to its type the bank consists of Commercial Banks and People's Credit Banks. Based on this law, steps are initiated to accommodate and provide a legal basis for sharia banks that have been formed to start running. Law No. 7 of 1992, does not explicitly mention the existence of so-called «Sharia Banks». There are only two that can be used as the basis, namely Article 6 letter (m) relating to the scope of general banking and Article 13 letter (e) relating to one of the scopes of activities of the People's Credit Bank with the same content mentioning «Providing financing for customers based on the principle of yield-share following the provisions stipulated in government regulations».

The term used in this law is thus «Bank Based on The Principle of Fruit Share». Article 6 letter (m) and Article 13 letter (e) have not provided much further arrangement regarding what is meant by the principle term for profit-share itself, its operational legal basis, and what business activities can be operationalized and implemented by the bank. However, it should be underlined here, the birth of Law No. 7 of 1992 is a step forward from the struggle of all parties because there are other alternatives in the world of banking other than conventional banks, namely banks based on the principle of for-money share.[28] Such reality, provides great hope that fosters optimism for all of us to continue to strive to develop sharia economy in Indonesia.

Furthermore, on October 30, 1992, Government Regulation No. 72/1992 (Statute Book No. 119) on Banks based on The Principle of Yield Share was established. Article 1 Paragraph (1) specifies that “a bank based on the principle of profit-making is a Commercial Bank or a People's Credit Bank conducting business activities solely based on the principle of profit-making”. The article explained that “what is meant by the principle of for-like results in this government regulation is “*muamalat* principle based on Sharia” in conducting bank business activities. From the word “*muamalat* principle based on Sharia”. This then changed to based on “Sharia principles” and briefly called “Sharia Bank” or “Sharia Banking”. Sharia banks or banks based on Sharia principles, therefore formally, began to be introduced in Government Regulation No. 72 of 1992 [29].

After the enactment of Law No. 7 of 1992, in 1998 has been passed Law No. 10 of 1998 on amendments to Law No. 7 of 1992 on Banking (Statute Book No. 182 of 1998, Supplement to Statute Book No. 3790, hereinafter referred to as Law No. 10 of 1998). At this level, the regulation on Sharia Banking which was once only referred

to as «bank based on the profit-share principle», now in the law has been clearly stated using the term «Bank Based on Sharia Principles». As described in Article 1 Paragraph (3) of Law No. 10 of 1998, among others states that «Commercial Bank is a bank that carries out business activities conventionally and/or based on Sharia principles». While Paragraph (4) states that «People's Credit Bank is a bank that carries out activities conventionally or based on Sharia principles». Sharia principles referred to in this law are described in Article 1 number 13 of Law No. 10 of 1998, namely the rules of the agreement under Islamic law between banks and other parties for the deposit of funds and or financing of business activities, or other activities declared following Sharia.

The birth of Law No. 23 of 1999 concerning Bank Indonesia (Statute Book No. 66 of 1999, Supplement to Statute Book No. 3843, hereinafter referred to as Law No. 23 of 1999), which has now been amended by Law No. 3 of 2004 concerning Amendment to Law no. 23/1999 concerning Bank Indonesia (Statute Book of 2004 Number 7, Additional Statute Book No. 4357, hereinafter referred to as Law No. 3 of 2004), has contained several specific provisions relating to the existence and development of Sharia Banking in the country. In Article 10 of Law No. 23 of 1999 concerning monetary control issues, Bank Indonesia has been given the mandate to implement it based on Sharia Principles. Then for Sharia Banks to operate optimally and to complete the rule of law on the operation of Sharia Banks, law No. 21 of 2008 on Sharia Banking (Government Gazette No. 94 of 1992, Supplement to Statute Book No. 4867, hereinafter referred to as Law No. 21 of 2008) on July 16, 2008. Thus, the banking system in Indonesia adheres to a dual banking system. The dual banking system is the implementation of two banking systems (conventional and sharia) side by side [30].

According to Law No. 21 of 2008 to be categorized in the Islamic economic sphere, it is determined by the MUI fatwa. MUI as an institution that has authority in the field of religion and related to the interests of Indonesian Muslims, established the National Sharia Council (DSN). DSN is intended to handle problems related to the activities of Islamic Financial Institutions (LKS). While the Sharia Supervisory Board (DPS) is an existing body in the LKS and is tasked with overseeing the implementation of DSN decisions in the LKS.

The thought for the establishment of DSN was first proposed at the Alim Ulama workshop held on 29-31 July 1997 in Jakarta. The reason for the establishment of DSN in the workshop, in addition to forming an institution that can integrate and coordinate each DPS contained in each LKS, as well as supervise all LKS activities, so as not to deviate from sharia provisions. Also, the establishment of DSN is expected to be able to answer various financial and economic problems where operationalization and settlement require the involvement of Sharia law [31].

DSN MUI institution was finally officially established on February 10, 1999, in accordance with the Decree (SK) MUI Number kep-754 / MUI / II / 1999. The strong authority owned by this institution is the determination and safeguard of sharia principles in operations in LKS such as Sharia banking, Sharia insurance,

Sharia reinsurance, Sharia mutual funds, Sharia bonds and Sharia securities, Sharia financing, Sharia securities, and others. This is because LKS or other Sharia business activities have special characteristics that are different from the management of financial institutions or conventional business activities. One interesting thing about the proliferation of business activities with Sharia principles is the pattern of resolving disputes related to the authority of the Religious Court. As stipulated in Law No. 3 of 2006 concerning Amendment to Law No. 7 of 1989 concerning Religious Justice Article 49 stipulates that the Court of Religion is authorized to examine and decide disputes about sharia economy.

DSN-MUI is an institution that has authority in issuing fatwas related to various forms of Products of Islamic Financial Institutions, especially Sharia Banks. Initially, Bank Indonesia in setting regulations on Sharia banking must first refer to the fatwa issued by the DSN MUI, but the functions, duties, and authorities of regulation and supervision of financial services activities in the Banking sector, since December 31, 2013, switched from Bank Indonesia to the Financial Services Authority. The Regulation of the Financial Services Authority in Sharia banking must therefore refer to the fatwa issued by the DSN MUI. This indicates that the institution is independent and has authority in terms of sharia in this case DSN MUI. The daily activities of the National Sharia Council are carried out by the Daily Implementing Agency with a chairman and secretary as well as several members.[32]

DSN-MUI was formed by majelis Ulama Indonesia (MUI) which has the function of carrying out mui duties in dealing with problems related to the activities of Islamic financial institutions. One of the main tasks of DSN is to review, explore and formulate the values and principles of Islamic law in the form of fatwas to be used as guidelines in transaction activities in Islamic financial institutions.

Provision of Article 26 paragraph (2) of Law No. 21 of 2008 stipulates that: "Sharia Principles as referred to in paragraph (1) shall be declared by the Indonesian Ulama Council". Then in paragraph (3) formulate that "Fatwa as intended in paragraph (2) shall be stated in Bank Indonesia Regulation". Thus, it is clear the position of the DSN MUI, where the fatwa issued by the DSN-MUI is not a positive law, just like the fatwas issued by the MUI in other fields, but nevertheless the fatwas issued by the DSN-MUI can apply and bind [33] as applicable positive law in Indonesia, when followed up as a Regulation of the Financial Services Authority. Therefore, the activities of Islamic financial institutions should not be contrary to sharia principles, issued through the DSN-MUI fatwa and converted into a Regulation of the Financial Services Authority. According to Sutan Remi Sjahdeini [34], sharia principles for the sake of law have acted as positive law, even if it has not or is not set forth in the Regulation of the Financial Services Authority. Thus, although the fatwa has not been applications in the regulation, it still has the force of law, so it must be obeyed by every financial institution that uses the Sharia system.

Some principles commonly used in Sharia banking include: Some principles commonly used in Sharia banking include: First, Community Fund Collection Products, including Sharia Demand Deposits, i.e. deposits whose withdrawals can

be made at any time by using cheques / bilyet giro, other means of payment orders, or by book-entry. Giro Syariah is carried out on the principles of Wadiah and Mudharabah. Sharia savings accounts, i.e. deposits whose withdrawals can only be made according to certain conditions agreed, but cannot be withdrawn by cheque/ bilyet giro, and or other tools equated with it. This saving is done on the principle of Wadiah and Mudharabah. Sharia deposits, namely: deposits whose withdrawals can only be made at a certain time based on an agreement between the customer and the bank, conducted under the Mudharabah principle. Second, banking products in the form of disbursement of funds to the community, there are several principles used, namely; Mudharabah Financing, Musyarakah Financing, Murabahah Financing, Salam Financing, Istishna Financing, Qardh Financing. Third, service products. Service products in syarian banking include: Letter of Credit (L/C Syariah-L/C importer), namely Understanding the statement letter will pay to the Exporter (beneficiary) issued by the Bank (issuing bank) at the request of the Importer with the fulfillment of certain requirements (Uniform Customs and Practice for documentary Credits / UCP), which is carried out with akad Wakalah bil Ujah and Kafalah. Sharia Guarantee Bank, which is a guarantee given by the bank to third parties of the collateral recipient for the fulfillment of certain obligations of bank customers as a guaranteed party to the third party in question, which is carried out by the principle of kafalah agreement. Transfer and Inkaso, namely transfer and Inkaso is a service provided by the bank to represent the customer in the transfer of funds from the customer's account (transfer) or to collect for the profit of the customer's account (inkaso), which is carried out on the principle of wakalah. Sharia pledges, i.e. the delivery of goods as collateral to obtain debts. That was done by the agreement of Rahn, Qardh, and Ijarah.

In practice, Islamic Financial Institutions, especially those engaged in financing, such as Islamic banking, tend to prioritize the use of murabahah principles. June 2015 Akad Mudharabah 14,906 7.31 % Akad Musyarakah 54,033 26.50 % Akad Murabahah 117,777 57.76 % Akad Salam 0 0.00 % Akad Murabahah 117,777 57.76 % Akad Salam 0 0.00 % Akad Istishna 678 0.33 % Akad Ijarah 11,561 5.67 % Akad Qardh 4,938 2.42 % Total 203,894 100 % (Processed SPS 2015 Data). The data shows the dominant murabahah principle in financing. This is inseparable from the view that the risk of applying this principle is relatively low.

The application of this principle shows that Sharia banking still cannot relinquish itself as a business entity with a purpose for profit. Of course, if it is linked to the objectives of Sharia economic principles, this will be very contrary, because the objective of sharia economy is not only beneficial to one party, especially Islamic financial institutions, but also to benefit all of them. The application of Sharia principles is not only attached to the use of contracts in legal relations but must reach the core of sharia economic objectives. Sharia's economy has a passion to empower the economy of the people.

In order to provide balance to the existence of Islamic financial institutions, on the one hand, the fact shows that the dominant «profit» is the ultimate goal,

then financial institutions should also not forget the social responsibility to the environment (social corporate responsibility). The practice of social corporate responsibility in Islamic financial institutions, in fact, is inseparable from the religious spirit that becomes guidance for the development of Islamic financial institutions themselves. Justice is the core in social relations as stipulated in the Qur'an and exemplified by the Messenger of Allah.

The dominance of profit as the objective of Islamic financial institutions is very contrary to the philosophy of sharia keuangan institutions that encourage to operate on moral, ethical, and social responsibility grounds. Thus, Islamic financial institutions should also prioritize social corporate responsibility in their operations.

From the analysis above, can be concluded that the application of Sharia economic principles in economic activities is a necessity of the community to uphold Sharia in the lives of Muslims. This is done as a form of obedience and piety to Allah Swt. Sharia Economic Principles applied by financial institutions, especially banks in Indonesia have been carried out. However, Sharia banking institutions still cannot escape from their existence as business institutions for the main purpose of profiting. This is certainly far from the spirit of empowerment of people in sharia economy.

There is a suggestion to looking forward of this research, in order to provide balance to the existence of Islamic financial institutions, on the one hand as a business institution, financial institutions should also not forget social corporate responsibility. The application of Social corporate responsibility will certainly bring benefits to the wider community, because Islamic financial institutions in the end not only act as business institutions, but also financial institutions can really empower people, as is the philosophy of Sharia Economy.

This paper is part of the research that has been carried out by the author. On this occasion, the author expressed his gratitude to the Institute for Research and Community Service (LPPM) Of Universitas Jenderal Soedirman (Unsoed) who has been pleased to give the opportunity to the author to conduct this research through the Institutional Research scheme with funding from BLU Unsoed.

References

1. Muslim, M.B. (2012). Perbandingan Ekonomi Islam dan Ekonomi Kapitalis. *Al Iqtishad*, 4 (2).
2. Trip, C. (2006). Islam and the Moral Economy. USA: Cambridge University Press.
3. Asutay, M. (2007). Conceptualisation of the Second Best Solution in Overcoming the Social Failure of Islamic Banking and Finance: Examining the Overpowering of Homoislamicus by Homoeconomicus. *IJUM Journal of Economics and Management*, 15 (2); *The International Islamic University Malaysia*; M. Raquibuz Zaman and Hormoz Movassaghi. (2001). Islamic Banking a Performance Analysis. *The Journal of Global Business*, 12 (22); Abd. Shomad. (2010). Penerapan prinsip Bagi hasil pada Bank Syariah di Jawa Timur. *Masalah-masalah Hukum*, 39 (2).
4. Presley, J.R and John G Sessions. (1994). Islamic Economics: The Emergence of a New Paradm. *The Economic Journal*, 104, May. URL: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/2234633?sid=21105242446221&uid=2&uid=3738224&uid=4>, on December 11, 2014.
5. Syarifuddin, A. (2008). *Ushul Fiqih, Jilid I, ctk. Ketiga*, Jakarta: Kencana Prenada Media Group.
6. Shomad, A. *Rekonstruksi Akad Bank Syariah Untuk Mencapai Kemaslahatan sebagai Wujud Rahmatan Lil Alamin*. Inaugural speech of The Position of Professor in Sharia Business Law at the Faculty of Law, Airlangga University in Surabaya on June 1, 2013.

7. Ahmad. Penyelesaian Sengketa Ekonomi Syariah di Pengadilan Agama. *Jurnal Ius*, 2 (6).
8. Iqbal, M. and Philip Molyneux. (2006). Thirty Years Of Islamic Banking: History, Performance And Prospects. *J.Kau: Islamic Econ.*, 19 (1); M. Kabir Hassan and Abdel-Hameed M. Bashir. (2003). Determinants of Islamic Banking Profitability. *Papers, 10th ERF Annual Conference, Morocco*, URL: <http://nzibo.com/IB2/Determinants.pdf>, diakses pada tanggal 11 Desember 2014; Mardani. Kedudukan Hukum Islam dalam Sistem hukum Nasional. *Jurnal Hukum*, 16 (2).
9. Zaman, M.R. and Hormoz Movassaghi. (2001). Islamic Banking A Performance Analysis. *The Journal of Global Business*, 12 (22); Feisal Khan. (2010). How 'Islamic' is Islamic Banking? *Journal of Economic Behavior & Organization*, 76 (3); Mohammed Khaled I. Bader, Shamsheer Mohamad And Mohamed Ariff. (2008). Cost, Revenue, And Profit Efficiency Of Islamic Versus Conventional Banks: International Evidence Using Data Envelopment Analysis. *Islamic Economic Studies*, 15 (2).
10. Putong, I. (2010). *Economics Pengantar Mikro dan Makro*. Jakarta: Mitra Wacana Media.
11. Rahardjo, M.D. (1999). *Islam dan Transformasi Sosial Ekonomi*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
12. Mannan, A. and Muhammad. (1993). *Ekonomi Islam Teori dan Praktek Dasar-dasar Ekonomi Islam*. Yogyakarta: Dana Bhakti Wakaf.
13. Chapra, U. (2001). *Masa Depan Ekonomi, Sebuah Tinjauan Islam*. Jakarta: Gema Insani Press.
14. Sudarsono, H. (2002). *Konsep Ekonomi Islam: Suatu Pengantar*. Yogyakarta: Ekonisia.
15. Poli, W. (2010). *Tonggak-Tonggak Sejarah Pemikiran Ekonomi*. Surabaya: Brilian Internasional.
16. Usanti, T.P and Abdul Shomad. (2016). Reconstruction of Financing Agreement Based on the Principle of Profit and Loss in Sharia Banking. *Hasanuddin Law review*, 2 (1).
17. Abd. Shomad. (2012). Konsep Lembaga Bank Jaminan di Lingkungan Bank Syariah. *Yuridika*, 23 (3).
18. Ahmed and Rodney Wilson El-Ashker. (2006). *Islamic Economics: A Short History*, Netherland: Brill.
19. Trip, C. (2006). *Islam and the Moral Economy*. USA: Cambridge University Press.
20. As-Shadr, M.B. (1982). *Iqtishaduna (Our Economics)*, Jilid II. Teheran: World Organization for Islamic Service.
21. Shomad, A. (2013). *Rekonstruksi Akad Bank Syariah Untuk Mencapai Kemaslahatan sebagai Wujud Rahmatan Lil Alamin*. Inaugural speech of the Position of Professor in Sharia Business Law at the Faculty of Law, Airlangga University in Surabaya on June 1, 2013.
22. Romli, SA. (1999). *Muqaranah Mazahib Fil Usul*, Jakarta: Gaya Media Pratama.
23. Baraba, A. (1999). Prinsip Dasar Operasional Perbankan Syariah. *Buletin of Monetary Economics and Banking*, 2 (3).
24. Ismanto, K. (2011). Pengelolaan Lembaga Keuangan Syari'ah Berbasis Total Quality Management. *Religia*, 14 (1); Maskur Rosyid. (2015). Dimensi Kemanusiaan Dalam Sistem Ekonomi Islam (Sebuah Kajian dengan Pendekatan Filsafat Hukum Islam). *Khazanah, Jurnal Studi Islam dan Humaniora*, 13 (1); Anita Rahmawaty. (2013). Distribusi Dalam Ekonomi Islam-Upaya Pemerataan Kesejahteraan Melalui Keadilan Distributif. *Equilibrium*, 1 (1).
25. Mardani, (2011). "Hukum Ekonomi Syariah di Indonesia". Bandung: Refika Aditama.
26. Sramek, O. (2009). Islamic Economics: New Economic Paradigm, or Political Agenda? *New Perspective on Political Economy*, 5 (2009). h. 137–167.
27. Lewis, M.K. (2007). *Handbook of Islamic Banking*. USA: Edward Elgar Publishing.
28. Usanti, T.P. (2012). "Pengelolaan Risiko Pembiayaan di Bank Syariah. *Adil*, 3 (2).
29. Rahmi, D. (2013). Ruang Lingkup Kewenangan Peradilan Agama Dalam Mengadili Sengketa Ekonomi Syariah. *Syariah-Jurnal Ilmu Hukum*, 13 (2).
30. Usanti, T.P and Abd. Shomad. (2015). *Hukum Perbankan*. Surabaya: Kerjasama Fakultas Hukum Universitas Airlangga dan Lutfansah Mediatama.
31. Anshori, A.G. (2008). *Aspek Hukum Reksa Dana Syariah di Indonesia*. Bandung: Refika Aditama.
32. Antonio, M.S. (2001). *Bank Syariah dari Teori ke Praktik*. Cet. 1. Jakarta: Gema Insani Press.
33. Usanti, T.P. (2013). *Absorpsi Hukum Islam pada Akad Pembiayaan di Bank Syariah*. Surabaya: Lutfansah Mediatama.

34. Sjahdeini, S.R. (2010). Perbankan Syariah Produk-produk dan Aspek Hukumnya. Jakarta: Jakarta Agung Offset.

Бинторо Р. В., преподаватель кафедры процессуального права, юридический факультет, Университет имени генерала Судирмана, Индонезия, г. Гренденг-Пурвокетто.
e-mail: rahadi.bintoro@unsoed.ac.id

Основные принципы шариатской экономики для экономического развития сообщества (анализ применения принципов шариата в Индонезии)

Исламские финансовые учреждения, как правило, уже не применяют распределение прибыли и убытков, а в основном разные ставки по отношению к доходам. С другой стороны, шариатская экономика направлена на расширение прав и возможностей людей для удовлетворения человеческих потребностей, основанных на исламских ценностях, достижения счастья и успеха. Поэтому целью нашего исследования является анализ применения принципов шариата в шариатской экономике. Метод исследования для ответа на юридический вопрос является нормативным юридическим исследованием. Учреждения шариата по-прежнему не могут избежать своего существования в качестве коммерческих, основной целью которых является получение прибыли. Это, безусловно, далеко от духа расширения прав и возможностей людей в шариатской экономике. Исламские финансовые учреждения не должны быть отделены от ядра шариатской экономики, а именно – расширения прав и возможностей людей. Поэтому они должны использовать социальную корпоративную ответственность для достижения целей расширения прав и возможностей общин.

Ключевые слова: шариатская экономика; расширение экономических прав и возможностей общин; Индонезия.

Рекомендоване цитування: Bintoro R. W. Basic principles of sharia economy for community economic empowerment (study of the sharia principles application in Indonesia). *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 199–212. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.222847>.

Suggested Citation: Bintoro, R.W. (2021). Basic principles of sharia economy for community economic empowerment (study of the sharia principles application in Indonesia). *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 153, 199–212*. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.153.222847>.

Надійшла до редколегії 18.12.2020 р.

РЕЦЕНЗІЇ

doi: 10.21564/2414–990X.153.233394

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ЄВРОПЕЙСКУ КРИМІНАЛІСТИКУ

У 2020 р. у Латвії вийшла друком книга відомих криміналістів, членів Міжнародного конгресу криміналістів, докторів Володимира Тереховича та Еліти Німанде як синтез їх наукових пошуків у галузі криміналістики за десятилітній період (2010–2020)¹. Це монографічне дослідження у вигляді збірки наукових праць (статей), які були раніше опубліковані в різних журналах та збірниках англійською, латиською та російською мовами. У книзі по-новому сформульовано багато проблем криміналістики, висловлено авторські позиції щодо окремих її питань. Розглядувана наукова праця є яскравим віддзеркаленням стану криміналістики та судових експертиз у Латвійській Республіці.

Становлення та розвиток криміналістики у різних країнах світу відбиває її інтегративну функцію. Розвиток криміналістики, її тенденції обумовлені впливом світових інформаційних потоків, що пов'язані з інтеграцією знань про можливості протидії злочинності у нових реаліях за допомогою науково-технічних, технологічних та інших досягнень сучасного суспільства. Загальність наукового знання постає об'єктивним чинником глобалізації науки. Важливою тенденцією криміналістики є інтеграція знань, урахування світових традицій, пропонування новітніх, інноваційних розробок науки, спрямованих на вирішення завдань протидії злочинності. Криміналістика належить до наук кримінально-правового циклу, що динамічно розвиваються.

У рецензованій книзі автори приділяють увагу проблемам загальної теорії криміналістики, питанням криміналістичної техніки та тактики, методики розслідування злочинів (кримінальних правопорушень). Автори звертаються до дискусійних проблем криміналістики. За своєю структурою робота складається з 45 параграфів (розділів). Обсяг книги – 464 сторінки.

Особливий інтерес викликають підходи авторів до висвітлення теоретико-методологічних проблем криміналістики, структури та змісту криміналістичної теорії (с. 47–55, 98–108), її принципів (с. 224–238, 279–290), предмета (с. 140–150), об'єкта (с. 165–175) та засобів криміналістичного пізнання

¹ Рецензія на монографію: Terehovics V., Nimande E. Rakstu Krajums 2010–2020 / Сборник статей 2010–2020 / Collected articles 2010–2020. Riga. 2020. 464 p.

(с. 56–71, 248–262), з'ясування сутності істинного і ціннісного у такому пізнанні (с. 85–91, 109–127). Метою пізнання є досягнення істини, – стверджують автори – метою оцінки є визначення цінності пізнаваного об'єкта. Загальною особливістю істини і цінності є те, що й істина, і цінність виявляються у взаємозв'язку знань і дійсності (с. 110).

У структурі криміналістичного пізнання вчені виокремлюють методи, які є критерієм ефективності пізнавальної дійсності (с. 191). Особливу увагу зосереджено на з'ясуванні сутності криміналістичного методу (с. 190–197), криміналістичної ідентифікації (с. 19–31), а також питаннях криміналістичної класифікації (с. 72–84) та діагностики (с. 32–46, 128–139).

У межах загальної теорії криміналістики автори досліджують історичний розвиток криміналістики в Латвії (с. 239–247), проблеми розвитку судової експертизи (с. 158–164, 217–223), а також окреслюють стан правового регулювання діяльності судових експертів у Латвії (с. 319–323).

Значне місце в роботі приділено проблемам криміналістичної техніки. У цьому контексті, автори звертаються до розгляду не лише сутності даного розділу криміналістики (с. 304–318), а й до дослідження окремих галузей криміналістичної техніки: криміналістичного зброєзнавства (с. 272–278, 340–346), судового дослідження відеозаписів (с. 324–330), трасології (с. 392–399).

Доволі осяжно в книзі розкрито проблеми криміналістичної тактики, зокрема сутність криміналістичної тактики (с. 360–372), а також тактика проведення окремих слідчих дій під час розслідування злочинів: огляду (с. 347–359, 382–391), опитування (с. 373–381, 432–439), виїмки, видачі та витребування (с. 425–431), ексгумації (с. 451–457, 458–464).

Певну увагу в книзі приділено синтезуючому розділу криміналістики – криміналістичній методиці. Запропоновано сучасний погляд на розуміння криміналістичної методики та її роль у структурі криміналістики (с. 198–205, 206–216, 263–271, 400–424). Дослідники стверджують, що розслідування події злочинного діяння – це специфічна продуктивна пізнавальна активність, у процесі якої людина переслідує головну мету – встановлення обставин події злочинного діяння і обставин, що пов'язані з нею, тобто одержання нового знання (с. 403). На думку авторів, методика – це певним чином організована система методів і технічних засобів пізнання, застосування яких може призвести до очікуваного позитивного результату (с. 209). Іншими словами, криміналістична методика має виконувати прагматичну функцію, сприяти оптимізації процесу розслідування кримінальних правопорушень.

У книзі широко подано ілюстративний матеріал (схеми, таблиці, фотографії), теоретичні положення сформульовано на підставі результатів узагальнення законодавчих та літературних джерел, слідчої та експертної практики.

Вивчення рецензованого видання та його змісту дозволяє зробити загальний висновок про оригінальність цієї роботи, безперечним є її наукове та прак-

тичне значення. Книга буде корисною широкому колу читачів – студентам, викладачам, науковцям, а також практичним працівникам правозастосовних і судових органів (слідчим, детективам, прокурорам, суддям, адвокатам, судовим експертам).

Рецензент:

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри криміналістики
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, дійсний член (академік)
Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України

В. Ю. Шепітько

Наукове видання

**ПРОБЛЕМИ
ЗАКОННОСТІ**

**PROBLEMS
OF LEGALITY**

**ПРОБЛЕМЫ
ЗАКОННОСТИ**

Збірник наукових праць

Випуск 153

Мови видання: українська, англійська, російська

Відповідальний за випуск проф. *К. В. Гусаров*

Редакторка *П. М. Львова*

Коректорка *Н. Г. Залобовська*

Комп'ютерне макетування *А. Г. Якишиної*

Підп. до друку 10.06.2021 р. Формат 70×100 ¹/₁₆. Папір офсетний.

Друк офсетний. Ум. друк. арк. 17,41. Обл.-вид. арк. 16,75.

Тираж 300 прим. Зам. № 21-06/1. Ціна договірна.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Редакційно-видавничий відділ наукових видань

Україна, 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77, к. 412

тел. (057) 704-92-99, 704-89-16

e-mail: problzakon@ukr.net ; сайт: <http://plaw.nlu.edu.ua>

Віддруковано у ФОП Єфименко С. А.

61166, м. Харків, вул. Коломенська, 27.

Свідоцтво серія ДК № 6869. Виданий 08.08.2019 р.